ી જૈન રામાયણ

છઠ્ઠો ભાગ

શ્રી વીરશાસન કાર્યાલય
[illegible] રીલીફ રોડ : અમદાવાદ

શ્રી જૈન રામાયણ

• છટ્ઠો ભાગ •

શ્રી ત્રિષષ્ટિ-શલાકાપુરુષ-ચરિત્ર નામક
મહાકાવ્યના સાતમા પર્વના 'સીતાપરિત્યાગ'
નામના આઠમા સર્ગનો ત્રીજો ભાગ

શ્રી વીરશાસન
સાપ્તાહિકના ગ્રાહકોને ૧૮ મા વર્ષની ભેટ

પ્રકાશક : શાહ પ્રેમચંદ હઠીસંગ
• તંત્રી : શ્રી વીરશાસન •
સલાપસ ક્રોસ રેડ • અમદાવાદ

શ્રી વીર-સંવત્ ૨૪૬૬
છૂટક નકલનું મૂલ્ય : બે રૂપીઆ
વિક્રમ-સંવત્ ૧૯૯૬

મુદ્રક : શાહ કેશવલાલ સાંકળચંદ
• શ્રી વીરવિજય પ્રિ. પ્રેસ •
સલાપસ ક્રોસ રેડ • અમદાવાદ

પ્રાતઃસ્મરણીય, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્

હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી

મહારાજાએ રચેલું

અને

પરમ શાસનપ્રભાવક, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ, આચાર્યદેવ

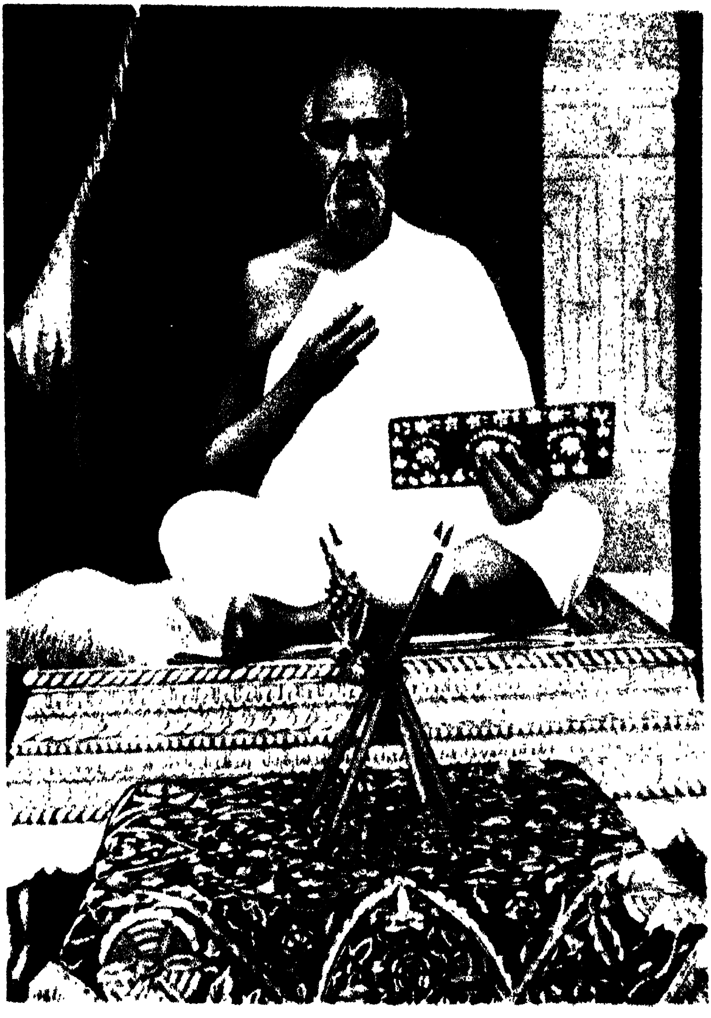
શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી

મહારાજના વિવેચનથી વિશિષ્ટ

શ્રી જૈન પ્રવચનના સંપાદકનું

નિ વે દ ન

અનેક ગુણગણાલંકૃત પૂ. બાલબ્રહ્મચારી, પરમ શાસનપ્રભાવક, પરમારાધ્ય, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ આચાર્યવર્ય શ્રીમદ્ **વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજાનાં અતિ મનનીય ને બોધક રસિકતાભર્યાં વ્યાખ્યાનોનું સારભૂત અવતરણ પ્રગટ કરવાનો અમારો પ્રયાસ ચાલુ છે. તેમાં પૂ. પ્રવચનકાર મહાત્માશ્રીના વાસ્તવિક આશયથી વિરૂદ્ધ આશયને પેદા કરનારી જે કાંઈ ઉક્તિ અમારા પ્રમાદથી મૂકાઈ જતી હોય, તદર્થે અમે તે પરમ તારકની ક્ષમાના પ્રાર્થી છીએ. વાંચકો પ્રત્યે પણ અમારૂં નિવેદન છે કે–તેમને જે કાંઈ શંકાસ્પદ ભાસે, તેનો અમારી પાસેથી ખૂલાસો મેળવે : કૃપા કરીને તેઓ અમારા પ્રમાદને કારણે, પૂ. પ્રવચનકાર–મહાત્માશ્રીને વગોવે નહિ.



આચાર્યશ્રી ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ વિજયદાનસૂરીશ્વરજી મહારાજ.

તપોગચ્છાલંકાર–શાસનરક્ષક–સૂરિપુરંદર–

આચાર્યશ્રી ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ વિજયદાનસૂરીશ્વરજી મહારાજ.

પૂ. સકલાગમરહસ્યવેદી, પરમ ગીતાર્થ, સ્વ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્

વિજયદાનસૂરીશ્વરજી મહારાજાના

—: પટ્ટાલંકાર :—



પૂજ્યપાદ સિદ્ધાન્તમહોદધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્

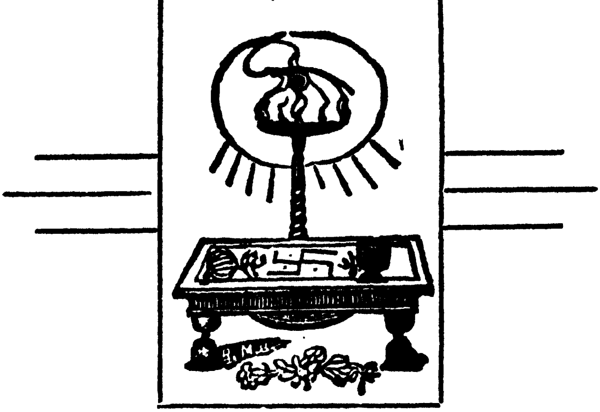
વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ સિદ્ધાન્તમહોદધિ, આચાર્યવર્ય શ્રીમદ્
વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજાના
-: પટ્ટપ્રભાકર :-



પૂ. પરમશાસનપ્રભાવક, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ,
આચાર્યદેવ શ્રીમદ્
વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પ્રાક્-કથન



પૂજ્યપાદ, સકલાગમરહસ્યવેદી, પરમ ગીતાર્થ, સ્વર્ગસ્થ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયદાનસૂરીશ્વરજી મહારાજાના પટ્ટપ્રભાકર, પૂજ્યવર્ય સિદ્ધાન્તમહોદધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજાના પટ્ટાલંકાર, પૂ. પરમ શાસનપ્રભાવક, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ, આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાના વિવેચનથી વિશિષ્ટ એવા શ્રી જૈન રામાયણનો આ છઠ્ઠો ભાગ, જામનગરનિવાસી, સત્સાહિત્યપ્રેમી **શેઠ શાન્તિદાસ ખેતશીભાઈની** ઉદાર આર્થિક સહાયથી, **શ્રી વીરશાસન** સાપ્તાહિકના અઢારમા વર્ષના ગ્રાહકોને આપવા માટેના ભેટપુસ્તક તરીકે પ્રગટ કરી, સુજ્ઞ વાંચકોના કરકમલમાં સાદર અર્પણ કરતાં, અમને અતિશય આનન્દ થાય છે.

શ્રી જૈન રામાયણના આ પૂર્વે પ્રગટ કરવામાં આવેલા પાંચ ભાગો ખૂબ જ લોકપ્રિયતાને પ્રાપ્ત થયા છે. શેષ ભાગો માટેની વારંવારની માગણી, એ એનો અચૂક પૂરાવો છે. ગયા વર્ષે અમે **શ્રી વીરવિભુની અન્તિમ દેશના અને આરાધનાનો માર્ગ**—એમ બે ગ્રન્થરત્નો ભેટ આપેલ: પરન્તુ પહેલાં શ્રી જૈન રામાયણના બાકીના ભાગો પ્રગટ કર્યા પછી જ, બીજા ગ્રન્થો આપવા માટે અમને અનેકો તરફથી સૂચવાયું હતું. એ સૂચનાનો અમે અમલ કરી શકયા છીએ, એ અમારા વિશેષ આનન્દનું મૂખ્ય કારણ છે.

આ રામાયણને 'જૈન' શબ્દ એટલા જ માટે યોજવામાં આવે છે કે–વાલ્મિકી રામાયણ આદિ જે હિન્દુ રામાયણો વિદ્યમાન છે, તેનાથી આ ભિન્ન છે એમ સમજી શકાય. એ રામાયણો અને આ રામાયણ વચ્ચે ઘણો ભેદ છે, એમ હિન્દુ રામાયણોના જ્ઞાતાઓ સહેલાઇથી સમજી શકશે. એ ભેદ અને એના હેતુ આદિ વિષેના વર્ણનની અત્રે જરૂર નથી.

શ્રી રામચન્દ્રજી આદિ મહાપુરૂષો અને શ્રીમતી સીતાદેવી આદિ મહાસતીઓના જીવનવૃત્તાન્તો, અનેક જૈન મહાત્માઓની પવિત્ર કલમે લખાયા છે. આ ગ્રન્થના મૂળ રચયિતા–પ્રાતઃસ્મરણીય, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આ-ચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા છે.

ચોવીસ તીર્થપતિ-પરમાત્માઓ, બાર ચક્રવર્તિઓ, નવ વાસુદેવો, નવ પ્રતિવાસુદેવો અને નવ બલદેવો-એમ ત્રેસઠ શલાકા-પુરૂષો ગણાય છે. દરેક ઉત્સર્પિણીમાં અને દરેક અવસર્પિણીમાં આવા ત્રેસઠ પુરૂષોત્તમો થાય છે. અત્યારે અવસર્પિણી કાળ ચાલુ છે. પરમ ઉપકારી, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ, આ શ્રી ભરતક્ષેત્રમાં ચાલુ અવસર્પિણીમાં થયેલા ભગવાન શ્રી ઋષભદેવસ્વામિજી આદિ ત્રેસઠ શલાકા-પુરૂષોનાં પવિત્ર જીવનચરિત્રોનું વર્ણન સંસ્કૃત પદ્યમાં આલેખ્યું છે. એ એક મહાકાવ્ય તરીકે સુવિખ્યાત છે. શ્રી ત્રિષષ્ટિ-શલાકાપુરૂષ-ચરિત્ર -એ, એ મહાકાવ્યનું નામ છે. આ મહાકાવ્ય દશ પર્વોમાં વહેંચાએલું છે. એ દરેક પર્વોને પણ, તેના રચયિતા પરમર્ષિએ સર્ગો દ્વારા વિભક્ત કર્યું છે. એ મહાકાવ્યનું સાતમું પર્વ અગીઆર સર્ગોમાં વહેંચાએલું છે. સાતમા પર્વના અગીઆર સર્ગો પૈકીના પહેલા દશ સર્ગોમાં બલદેવ શ્રી રામચન્દ્રજી, વાસુદેવ શ્રી લક્ષ્મણજી, મહાસતી સીતાદેવી અને પ્રતિવાસુદેવ શ્રી રાવણ આદિના જીવનવૃત્તાન્તોનું વર્ણન છે. આથી સાતમું પર્વ શ્રી જૈન રામાયણ તરીકે પણ પ્રસિદ્ધિને પામેલું છે.

જૈન મુનિવરોની દૈનિક પ્રવચનો માટેની એવી શૈલિ પ્રવર્તમાન છે, કે જેથી દૈનિક પ્રવચનો બે વિભાગમાં વહેંચાય છે. પ્રવચનની શરૂઆત કોઈ તત્ત્વસ્વરૂપ-પ્રધાન ગ્રન્થને અવલબીને થાય છે : અમૂક સમયે પોરિસી

ભણાવાય છે : અને તે પછી કથાગ્રંથને અવલંબીને ઉપદેશ અપાય છે. એ રીતિના બીજા વિભાગ રૂપે જ આ પ્રવચનો અપાયાં હતાં.

પૂ. શ્રી. વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ પોતાના પરમ ગુરૂદેવ અને ગુરૂદેવની છત્રછાયામાં વિ. સં. ૧૯૮૫ અને વિ. સં. ૧૯૮૬નાં ચાતુર્માસ મુંબઈમાં કર્યાં હતાં. તે વખતે આ સાતમા પર્વને અવલંબીને તેઓશ્રીએ જે પ્રવચનો આપ્યાં હતાં, તેના સારનો આ સંગ્રહ છે. કથાગ્રન્થને અવલંબીને અપાએલાં આ પ્રવચનોની પણ, શ્રોતાવર્ગ ઉપર ઘણી જ સુન્દર અસર થવા પામી હતી.

એક તો પૂ. શ્રી. હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા જેવા મહાપુરૂષ આ ગ્રન્થના નિર્માતા અને તેમાં ય વિવેચક તરીકે પૂ. શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ : પછી કમીના શી રહે ? અને એ વિવેચન પણ જ્યાં સુવિશાલ સભા સમક્ષ તેમ જ ધર્મભાવનાના ઘાતક કોલાહલમય વાતાવરણ વચ્ચે થયેલું હોય, એટલે એમાં પ્રાસંગિક ઉપદેશો જ ભરેલા હોય તે સ્વાભાવિક છે. એ કારણે પણ, આવો ગ્રન્થ વધુ ઉપકારક નિવડે અને વિશેષ શિષ્ટજનપ્રિય બને તે સહજ છે.

કથાને અવલંબીને ઉપદેશ આપવો, એને આજે કેટલાકો સામાન્ય કાર્ય ગણાવી, તેની અવગણના કરવાની પણ હામ ભીડે છે : પણ વિચારવામાં આવે તો

સમજી શકાય તેમ છે કે-કથાઓ દ્વારા સદુપદેશ આપવામાં ખૂબ ખૂબ કુશળતા જોઈએ છે. ક્યા પ્રસંગને ક્યા રૂપે શ્રોતાઓ સમક્ષ રજૂ કરવો જોઇએ અને તે તે પ્રસંગમાંથી શો નિષ્કર્ષ કાઢવો જોઈએ-એના યથાર્થ જ્ઞાન વિનાના ઉપદેશકો, કથા વર્ણવતાં વર્ણવતાં ઉન્માર્ગનું પોષણ કરનારા બની જાય છે. તેના ઉદાહરણ તરીકે સાગરાનંદસૂરિએ કરેલા શ્રી નયસારના વર્ણનને આગળ ધરી શકાય તેમ છે. શ્રી નયસારની ઉત્તમતા બતાવતાં તેમણે એવું એવું પણ વર્ણન કર્યું છે, કે જે પાપપ્રેરક જ ગણાય. જો કે-સાગરાનંદસૂરિએ તો તેમના 'સિદ્ધચક્ર' પાક્ષિકમાં બીજાં પણ અનેક સ્થાનોએ ભયંકર ઉત્સૂત્ર-પ્રરૂપણો કરેલાં છે: પરન્તુ અમે તો વાંચકોનું અત્રે એ તરફ લક્ષ્ય દોરવાને ઈચ્છીએ છીએ કે-સાગરાનંદસૂરિ જેવા પણ કથા ઉપરથી વર્ણન કરતાં ઉન્માર્ગપોષક બની ગયા છે, એટલે કથાને અવલંબીને સદ્ધર્મનો ઉપદેશ દેવો, એય સામાન્ય આત્માઓ માટે શક્ય નથી. શ્રી જિનશાસનના મર્મને પામેલા અને વિશિષ્ટ બુદ્ધિવૈભવના સ્વામી એવા આત્માઓ જ કથા દ્વારા પણ સ્વ-પરહિતકારક ઉપદેશના દાતા બની શકે છે.

શ્રી જૈન રામાયણના આ ભાગો, વસ્તુતઃ કથા-પ્રધાન નથી રહ્યા: પણ તત્ત્વોપદેશપ્રધાન બન્યા છે. ડગલે ને પગલે પૂ. શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ પ્રાસંગિક અને તે સાથે તત્કાલીન વાતાવરણને

સ્પર્શતું વિવેચન કર્યું છે. આમાં વર્તમાન પ્રશ્નોની સ્થલે સ્થલે છણાવટ કરવામાં આવી છે. આથી આ ગ્રન્થ વિશેષ મનનીય અને વિશેષ ઉપકારક બની ગયો છે.

શ્રી જૈન રામાયણનો આ છઠ્ઠો ભાગ છે અને તે છતાં પણ આ ભાગમાં શ્રી જૈન રામાયણ સંપૂર્ણ થતું નથી. હજુ બે સર્ગો બાકી રહે છે. છ ભાગોમાં જે આઠ સર્ગો પ્રગટ થયા છે, તે નીચે મુજબ છે :–

પહેલો ભાગ : પહેલો અને બીજો સર્ગ. પૃ. ૩૨૦.

બીજો ભાગ : ત્રીજો સર્ગ આખો અને ચોથા સર્ગનો અમૂક ભાગ, કે જે ૪૨ પ્રવચનોમાં વહેંચાએલો છે. પૃ.૪૩૮

ત્રીજો ભાગ : ૪૩ થી ૬૩ સુધીનાં અધુરા રહેલા ચોથા સર્ગનાં પ્રવચનો અને પાંચમો સર્ગ પૂરો. પૃ. ૪૦૬.

ચોથો ભાગ : છઠ્ઠો અને સાતમો સર્ગ આખો તથા આઠમા સર્ગનો અમૂક ભાગ, કે જે ૩ પ્રવચનોમાં વહેંચાએલો છે. પૃ. ૪૦૮.

પાંચમો ભાગ : અધુરા રહેલા આઠમા સર્ગમાંથી અમૂક ભાગ, કે જે ૪ થી ૧૪ પ્રવચનોમાં વહેંચાએલો છે. પૃ.૪૬૦

२२२८३

છઠ્ઠો ભાગ : અધુરા રહેલા આઠમા સર્ગનો
છેલ્લો પૂરો ભાગ. ૧૫ અને ૧૬
–એમ બે પ્રવચનોમાં.

અત્રે એક ખૂલાસો કરી દેવો એ આવશ્યક છે, કે જેથી પ્રવચનોના આંક સંબંધી કોઈ પણ પ્રકારની ગેરસમજ ઉત્પન્ન થવા પામે નહિ.

વાંચકોને યાદ તો હશે જ કે–પૂ. શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા જ્યારે વિ. સં. ૧૯૮૫ માં પહેલ-વહેલા મુંબઈ પધાર્યા, તે વખતે તેઓશ્રીનાં પ્રભાવક પ્રવચનોએ અજબ આકર્ષણ જમાવ્યું હતું. એ વખતે કેટલાક ધર્મપ્રેમી ભાઈઓને એમ લાગ્યું કે–' આવાં પ્રવચનોનું સારભૂત અવતરણ જો પત્રિકા રૂપે પ્રગટ કરવામાં આવે, તો એથી મુંબઈનાં પરાંમાં વસવાના કારણે વ્યાખ્યાનમાં નિયમિત નહિ આવી શકનારાં તેમજ બહારગામ વસનારાં ભાઈ-બેનોને માટે પણ ઉપકારનું એક સુન્દર સાધન પૂરૂં પાડી શકાય.' આવા હેતુથી, " શ્રી જૈન પ્રવચન " નામથી એક અઠવાડિક પત્રિકા, માત્ર છ મહિનાને માટે જ પ્રગટ કરવાનો તેઓએ પ્રયત્ન કર્યો. છ મહિનામાં તો શ્રી જૈન પ્રવચન ખૂબ જ લોકપ્રિય બન્યું અને વાંચકોએ આ પત્રને વધુ વખત ચાલુ રાખવાની તેના સંચાલકોને ભારપૂર્વક ભલામણ અને આગ્રહભરી વિનંતિ કરી. આથી એ પત્ર ચાલુ

રાખવામાં આવ્યું અને આજે તો તેનું અગીઆરમું વર્ષ ચાલે છે. પૂ. શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાનાં શ્રી જિનાજ્ઞાસારગર્ભિત પ્રવચનો, વર્તમાન વાતાવરણના પણ પ્રશ્નોની છણાવટથી ભરપૂર હોઈને, સુવિહિત શ્રી-સંઘની વિશેષ પ્રિયતાને પામે તે સ્વાભાવિક જ છે. જૈનસમાજની–ચતુર્વિધ શ્રીસંઘની વર્તમાનકાલીન પરિ-સ્થિતિનો જેણે સાચો વૃત્તાન્ત લખવો હશે, તેને માટે પણ આ પ્રવચનો સારામાં સારી રીતિએ સહાયક બન્યા વિના નહિ રહે. ચતુર્વિધ શ્રીસંઘને, શ્રી જિનશાસન પ્રતિની શ્રદ્ધામાં સુસ્થિર અને તેના અમલમાં પરાયણ બનાવવામાં, શ્રી જૈન પ્રવચન આ કાળમાં અનુપમ ફાળો આપી રહ્યું છે. એથી જડવાદમાં દોરાઈ ગયેલાઓ, ઉત્સૂત્રપ્રરૂપકો અને તેજોદ્વેષી આત્માઓ શ્રી જૈન પ્રવચન માટેય જેમ–તેમ બોલે તો તે સ્વાભાવિક જ છે: પરન્તુ એવાઓ જ વિરોધ કરે છે અને શાસનસ્થ શ્રીસંઘ મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરે છે, એ વસ્તુ પણ શ્રી જૈન પ્રવચનની શાસનસ્થતા તથા મહત્તાની સૂચક છે.

અસ્તુ. આ શ્રી જૈન પ્રવચનમાં, શ્રી જૈન રામાયણને અવલંબીને અપાયેલાં પ્રવચનોનો સાર પણ પ્રગટ થઇ ચૂકેલો છે. તેના જ આધારે તૈયાર કરીને શ્રી જૈન પ્રવચન કાર્યાલયના સંચાલકોએ અમને આપેલ પ્રવચનો, અમે પુસ્તક રૂપે પ્રગટ કર્યા છે. પહેલાં તો શ્રી જૈન પ્રવચનમાં, એક દિવસમાં જે વંચાયું હોય તેનું એક

પ્રવચન, એ રીતિએ આંક મૂકીને શ્રી જૈન રામાયણું વિવેચન સાથે પ્રગટ કરવામાં આવતું : પાછળથી સંખ્યાબંધ પ્રવચનોને ટૂંકાવી, તેને એક પ્રવચન રૂપ બનાવી, તે મુજબના આંક મૂકવાની પ્રથા શરૂ કરાઇ. આથી જ; છઠ્ઠા સર્ગનો માત્ર સાત પ્રવચનોમાં અને સાતમા સર્ગનો માત્ર ચાર પ્રવચનોમાં જ સમાવેશ થયો છે; જ્યારે તે પૂર્વેના સર્ગો તો સંખ્યાબંધ પ્રવચનોમાં વહેંચાએલા છે. આઠમો સર્ગ તો ઘણો જ મોટો થયો છે અને એથી જ આઠમા સર્ગનાં પ્રવચનોનો આંક–ચોથા, પાંચમા અને આ છઠ્ઠા ભાગમાં થઈને–૧૬ સુધી પહોંચ્યો છે.

જો કે–શ્રી જૈન પ્રવચનમાં તો આઠમા સર્ગને લગતાં પ્રવચનોનો આંક ૧૬ સુધીનો જ છે એમ નથી, પણ વાત એવી બની છે કે–આ ગ્રન્થોને છપાવીને પ્રગટ કરવાને માટે આર્થિક સહાય આપનાર શેઠ શાન્તિદાસ ખેતશીભાઈ, આ જૈન રામાયણને સળંગ શ્રેણિ તરીકે પ્રગટ કરાવવાને માટે ખૂબ આતુર છે. પ્રવચનોમાં તો આગલા દિવસોમાં કહેવાએલી કથા આદિ પછીના દિવસોએ પણ આવે, પરન્તુ તેમની ઇચ્છા એવી છે કે–વિવેચનને બાધ ન પહોંચે એવી રીતિએ આખાય શ્રી જૈન રામાયણને તૈયાર કરવું. આ સૂચનાના પ્રથમ અમલ તરીકે શ્રી જૈન પ્રવચન કાર્યાલયે આ છઠ્ઠા ભાગમાં આપવાનો પ્રવચનસાર તૈયાર કરી આપેલો છે. આ ભાગમાં ૧૫ અને ૧૬ એમ બે પ્રવચનો પણ ન છૂટકે જ

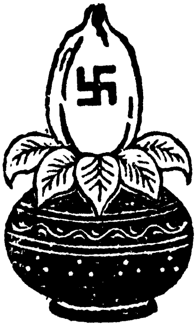
કરવાં પડયાં છે : કારણ કે—એ વિના પ્રાસંગિક વિવેચન કાઢી નાખવું પડે તેમ હતું. આટલા સ્પષ્ટીકરણ ઉપરથી 'શરૂઆતના ભાગોમાં પ્રવચનોના સંખ્યાબંધ આંક કેમ હતા, પાછળના ભાગોમાં તે આંક ઘટયા કેમ અને આ ભાગમાં માત્ર બે જ આંક મૂકવામાં આવ્યા છે તેનો હેતુ શો ?'—એ વસ્તુને વાંચકો સમજી શકશે.

પ્રાન્તે—અમે શેઠ શાન્તિદાસ ખેતશીભાઈનો આભાર તો જૂદો માનેલો હોઈને, શ્રી જૈન પ્રવચન કાર્યાલયના સંચાલકોનો આભાર માનીએ છીએ, કે જેઓએ ખાસ તકલીફ઼ ઉઠાવીને અમને આ ભાગ માટેનો પ્રવચનસાર તૈયાર કરાવી આપ્યો છે. શ્રી જૈન પ્રવચનના સંપાદકનું જે નિવેદન, આ પુસ્તકના આ પૂર્વ વિભાગના ચોથા પાના ઉપર પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે, તેના તરફ પણ વાંચકોનું ખાસ લક્ષ્ય દોરીએ છીએ.

—પ્રકાશક.

શ્રી જૈન રામાયણ

: છટ્ઠો ભાગ :



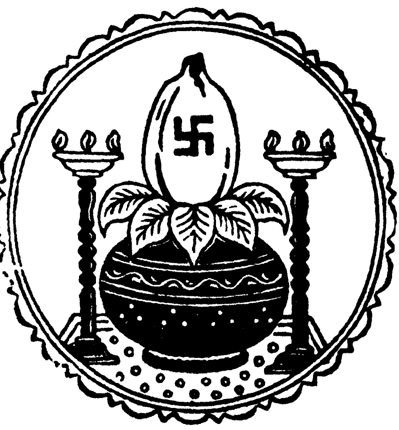
અ૦નુ૦ક્ર૦મ૦ણિ૦કા

[આઠમા સર્ગના પહેલા ત્રણ પ્રવચનો શ્રી જૈન રામાયણના ચોથા ભાગમાં પ્રગટ થયાં છે: અને આઠમા સર્ગનાં ચારથી ચૌદ સુધીનાં પ્રવચનો શ્રી જૈન રામાયણના પાંચમા ભાગમાં પ્રગટ થયાં છે, આથી જ આ અનુક્રમણિકા આઠમા સર્ગના પંદરમા પ્રવચનથી શરૂ થાય છે.]

શીર્ષકાનુસાર :

[આઠમો સર્ગ-પંદરમું પ્રવચન]

[આઠમો સર્ગ-સોળમું પ્રવચન]



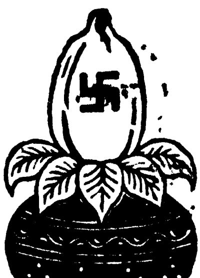
અશુદ્ધિ–શુદ્ધિનું સૂચન

આ પુસ્તક ઘણી જ ઝડપે તૈયાર કરેલ હોઈ અશુદ્ધિઓ રહી જવા પામી હોય એ સુસંભવિત છે. ઉપલક નજરે જોઈ જતાં જે અશુદ્ધિઓ નજરે ચઢી, તેના નિવારણ માટે આ સૂચન અપાયું છેઃ–

પાનું	લીટી	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૨૭	૧૩	ફરમાવી	ફરમાવી.
૩૯	૪	બનાવા	બનાવી
૮૭	૨	તેને	તને
૮૮	૧૯	સ્વાભાવક	સ્વાભાવિક
૧૦૧	૨૨	એછી	એથી
૧૦૨	૧૭	કામતુરતા	કામાતુરતા
૧૦૯	૩	રવાર્થમાં	સ્વાર્થમાં
,,	૧૧	દુષ્ટમાં	કષ્ટમાં
૧૩૧	૧૦	દુષ્ટાતા	દુષ્ટતા
૧૪૩	૮	सुस्तैः	सुतैः
,,	૯	सुरानन्दा...	सुरनन्दा...
૧૭૦	૧૬	કે યોગ	કે જે યોગ
૧૮૬	૨	माम	नाम
૨૦૯	૧૪	માગની	માર્ગની
૨૧૧	૮	સાથે સંબંધ ?	સાથે શો સંબંધ ?
૨૪૦	૧૦	થતા	થકા
૨૪૨	૧૭	नित्ये	निन्ये
૨૭૫	૧૨	સ્થિાત	સ્થિતિ

૨૮૭	૧૬	લયાક્રાતને	લાયકાતને
૨૯૯	૧૩	સુચા	સાચા
૩૦૫	૧૭	વિષયાવાસનાનો	વિષયવાસનાનો
૩૦૬	૮	દીક્ષાવિરેધિઓની	દીક્ષાવિરોધિઓની
૩૧૮	૧૬	એકસો ન આઠ	એકસો ને આઠ
૩૨૧	૧૧	સીતજીએ	સીતાજીએ
૩૨૩	૧	એવા	એવો
,,	૧૩	શ્ર	શ્રી
૩૬૨	૪	સમ્યક્ત્વ	દર્શનમોહનીય
,,	,,	ચારિત્ર	ચારિત્રમોહનીય
૩૮૨	૨	જિન-	જિન-
,,	૧૩	માત્રના	માત્રનો

આ ઉપરાન્ત બીજી પણ કાંઈ અશુદ્ધિ જણાય, તો તે અમને સૂચવવાની વાંચકોને વિનંતિ છે.



આભાર–દર્શન

જામનગરનિવાસી શેઠ શાન્તિદાસ ખેતશીભાઇએ દર વર્ષે આ પ્રકારનાં ભેટ-પુસ્તકો શ્રી વીરશાસનના ગ્રાહકોને આપી શકાય, એ માટે જે સ્થાયી યોજના પૂર્વક આર્થિક સહાય આપી છે અને એ રીતિએ શાસનસેવાના અમારા કાર્યમાં અમને જે ઉત્સાહ પ્રેર્યો છે, તે બદલ અમે તેઓનો આભાર માનીએ છીએ.

સમ્યગ્જ્ઞાનના પ્રચાર માટેની તેઓની લાગણી અને શાસનસેવામાં સહાયક રહેવાની તેઓની ભાવના પ્રશંસનીય છે. બીજા પણ શ્રીમન્તોને માટે એ લાગણી અને ભાવના અનુકરણીય છે. અમે ઇચ્છીએ છીએ કે-તેઓની લાગણી અને અને ભાવના હજુય વિશેષ સક્રિય બને.

તેઓને પોતાનો આભાર મનાવવાની વૃત્તિ ન હોય તો પણ, અમારે અમારા કર્તવ્યનું પાલન કરવું જોઇએ, એ દૃષ્ટિએ તેમની ના છતાં દરેક પુસ્તકમાં તેમનો આભાર પ્રદર્શિત કરવાનું અમે ચાલુ રાખ્યું છે. બાકી ખોટા પણ ગુણો ગાઇ ને ખૂશ કરવાની કે ખૂશ રાખવાની વૃત્તિ અમે કેળવી નથી અને કેળવવાની ઇચ્છા છે પણ નહિ !

—પ્રકાશક

આ પુસ્તકના પ્રકાશનમાં આર્થિક સહાય કરનાર

જામનગરનિવાસી ધર્માનુરાગી ઉદાર આત્મા શ્રીયુત



શેઠ શ્રી શાન્તિદાસ ખેતશીભાઈ

શ્રી

જૈન રામાયણ

• છટ્ઠો ભાગ •

★

‘ સીતા – પરિત્યાગ ’

નામના આઠમા સર્ગનો

ત્રીજો વિભાગ

●

૧૫ મું પ્રવચન :

આઠમા સર્ગમાં વંચાએલા વૃત્તાન્તો :

પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ રચેલા 'શ્રી ત્રિષષ્ટિ-શલાકાપુરૂષચરિત્ર' નામના મહાકાવ્યના આ સાતમા પર્વમાંથી, આપણે સાત સર્ગો સંપૂર્ણ વાંચી ગયા અને મહિનાઓ થયાં આઠમા સર્ગનું વાંચન પણ ચાલી રહ્યું છે. આ આઠમા સર્ગમાં ગુંથાએલા પ્રસંગો ખૂબ વિચારવા જેવા છે અને એથી જ, આગલા કોઈ પણ સર્ગ કરતાં આ સર્ગના વાંચનમાં ઘણો વધારે સમય નીકળી ગયો છે. હજુ તો આઠમા સર્ગનો મોટો ભાગ બાકી છે, એટલે આ આઠમા સર્ગના વાંચનમાં જ કેટલા દિવસો પસાર થઈ જશે, તે કહી શકાય નહિ.

શ્રી રાવણના મૃત્યુવર્ણન સાથે સાતમા સર્ગની સમાપ્તિ થઈ. 'શ્રી રાવણના મૃત્યુથી ભયભ્રાન્ત બનેલા રાક્ષસવીરો, શ્રી બિભીષણની સલાહ મુજબ, શ્રી રામચન્દ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજીને શરણે આવ્યા તેમજ શ્રી રામચન્દ્રજીએ પણ તે રાક્ષસવીરો ઉપર કૃપા કરી'—એ વર્ણન સાથે આઠમો સર્ગ શરૂ થયો.

તે પછી શ્રી બિભીષણનો શોકાવેશ : શ્રી રામચન્દ્રજીનું શ્રી રાવણની પ્રશંસા કરવા સાથેનું આશ્વાસન : શ્રી રાવણના શબને અગ્નિદાહ દેવો : શ્રી કુંભકર્ણ આદિને શ્રી રામચન્દ્રજીએ પોતપોતાનું રાજ્ય ભોગવવાનું કહેતાં, શ્રી કુંભકર્ણ આદિએ દીક્ષા લેવાની ભાવના વ્યક્ત કરવી : એ દરમ્યાન ચતુર્જ્ઞાની મુનિવરની પધરામણી થવી તથા તેમને સમુજ્વલ કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં, દેવતાઓએ તેનો મહિમા કરવો : મુનિવરના શુભ સમાચારો મળતાં શ્રીમતી સીતાદેવીના મિલનની પણ ઉત્સુકતા છોડી, શ્રી રામચન્દ્રજી આદિએ અને શ્રી રાવણના મૃત્યુનો શોક તજી, શ્રીમતી મન્દોદરી આદિએ પણ જ્ઞાની મુનિવર પાસે જઈ ધર્મદેશના સાંભળવી : પરમ વૈરાગ્યને પામેલા ઇન્દ્રજિત અને મેઘવાહને પૂછતાં, જ્ઞાની મુનિવરે તે બન્નેયના પૂર્વભવો કહેવા અને તે સાથે જ વચ્ચે આવતો શ્રીમતી મન્દોદરીનો સંબંધ પણ કહેવો : પૂર્વભવોનું વર્ણન સાંભળ્યા બાદ શ્રી કુંભકર્ણે, શ્રી ઈન્દ્રજિતે, શ્રી મેઘવાહને અને શ્રીમતી મન્દોદરી વિગેરેએ દીક્ષા લેવી : ત્યાંથી નીકળી શ્રી રામચન્દ્રજીએ શ્રીમતી સીતાદેવીના સ્થાને જવું : ત્યાંથી સૌની સાથે શ્રી રાવણના મહાલયમાં આવી, ત્યાંના શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનના ચૈત્યમાં શ્રી જિનપૂજનાદિ કરવું : ત્યાંથી શ્રી બિભીષણને ત્યાં જવું : લંકાના રાજ્ય ઉપર શ્રી બિભીષણનો અભિષેક કરવો : પરણવા કબૂલેલી કન્યાઓને બોલાવી મંગાવી, શ્રી રામ-

ચન્દ્રજીએ તથા શ્રી લક્ષ્મણજીએ પરણવું : શ્રી ઈન્દ્રજિત, શ્રી મેઘવાહન તથા શ્રી કુંભકર્ણે શ્રી સિદ્ધિગતિ પામવી : શ્રી નારદજી દ્વારા પોતાની માતાઓના દુ:ખનો સર્વ વૃત્તાન્ત સાંભળી, શ્રી રામચન્દ્રજીએ સપરિવાર અયોધ્યા જવાને તૈયાર થવું : શ્રી બિભીષણની અનુમતિ માગતાં શ્રી બિભીષણે સોળ દિવસ રોકાવાની પ્રાર્થના કરવી અને અયોધ્યાને શણગારવી : પુષ્પક વિમાનમાં બેસીને શ્રી રામચન્દ્રજીએ સપરિવાર અયોધ્યા જવું : અયોધ્યા નજદિકમાં ભાઈઓનો ભેટો થવો : અયોધ્યામાં આવી પહોંચતાં રાજા–પ્રજાએ સ્વાગત કરવું : માતાઓને નમસ્કાર, માતાઓની આશિષો અને શ્રી રામચન્દ્રજીની માતા શ્રીમતી અપરાજિતાદેવીએ પોતાની શોકયના પુત્ર શ્રી લક્ષ્મણજીની પ્રશંસા કરતાં, શ્રી લક્ષ્મણજીએ સૌજન્યભર્યો ઉત્તર દેવો : એ પછી અયોધ્યામાં ઉત્સવમય વાતાવરણ વચ્ચે શ્રી ભરતજીનો વિરાગભાવ : ગાન્ધર્વગીતનૃત્યોથી પણ શ્રી ભરતજીએ રતિ નહિ પામવી : શ્રી ભરતજીની દીક્ષા લેવા માટે અનુમતિની માગણી અને શ્રી રામચન્દ્રજી વિગેરેની મોહભરી સમજાવટ : શ્રી ભરતજીની મક્કમતા : શ્રી ભરતજીને, શ્રી રામચન્દ્રજીની ના ઉપર, અનુમતિની દરકાર કર્યા વિના ચાલ્યા જતાં શ્રી લક્ષ્મણજીએ પકડી રાખવા : શ્રીમતી સીતાદેવી અને શ્રીમતી વિશલ્યા આદિએ સંભ્રમ સહિત આવી પહોંચીને, શ્રી ભરતજીના વ્રતાગ્રહને ભૂલાવવા જલક્રીડાના

વિનોદ માટે શ્રી ભરતજીને પ્રાર્થના કરવી : તેમના અતિ આગ્રહથી શ્રી ભરતજીએ અન્તઃપુર સહિત જલ-ક્રીડા કરવા જવું અને મુહૂર્ત પર્યંત વિરક્તભાવે જલક્રીડા કરી સરોવરના કાંઠે આવી ઉભા રહેવું : એ જ વખતે ભુવનાલંકાર હાથીનો આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનારો પ્રસંગ બનવો : એ દરમ્યાનમાં જ શ્રી દેશભૂષણ અને શ્રી કુલભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિઓ પધાર્યાના સમાચાર મળતાં-શ્રી રામચન્દ્રજી, શ્રી લક્ષ્મણજી અને શ્રી ભરતજીએ સપરિવાર તેમની પાસે જવું : વંદના કરીને શ્રી રામચન્દ્રજીએ-'મદોન્મત્ત બનેલો અને કુશળ કારીગરોથી પણ શાન્ત નહિ બનતાં ઉપદ્રવ મચાવી રહેલો ભુવનાલંકાર હાથી, શ્રી ભરતજીને જોતાં વેંત જ શાથી મદરહિત થઈ ગયો ?'-એ પૂછવું : શ્રી રામચન્દ્રજીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રી દેશભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિએ, શ્રી ભરતજીના જીવ સાથેના ભુવનાલંકાર હાથીના પૂર્વભવોના સંબંધો કહીને, શ્રી ભરતજીના દર્શનયોગે જાતિસ્મરણ જ્ઞાન પામી, ભુવનાલંકાર વિવેકી બન્યાનું જણાવવું : શ્રી ભરતજીએ અધિક વિરાગી બનીને એક હજાર રાજાઓની સાથે દીક્ષા લેવી અને સૌએ કેવલજ્ઞાન પામી મુક્તિએ જવું : ભુવનાલંકાર હાથીએ પણ વૈરાગ્ય પામી, વિવિધ પ્રકારનાં તપો કરી, છેલ્લે અનશન આદરી બ્રહ્મલોકમાં દેવતા થવું : અને શ્રી ભરતજીની માતા શ્રીમતી કૈકેયીએ પણ વૈરાગ્ય પામી,

વ્રત ગ્રહણ કરી, નિરતિચાર ચારિત્રપાલન કરી, સમુજ્જવલ કેવલજ્ઞાન ઉપાર્જી મુક્તિએ જવું: આ બધા વૃત્તાન્તો આપણે આઠમા સર્ગમાંથી જોઈ લીધા છે.

શ્રી જૈનશાસનનો કથાવિભાગ પણ આત્મકલ્યાણ માટે જ યોજાયો છે:

આ વૃત્તાન્તો જાણીને આપણે શો બોધ લેવો જોઈએ અને આપણા જીવન ઉપર આ વૃત્તાન્તોના શ્રવણની કેવી અસર ઉપજવી જોઈએ, એનો પણ આપણે પ્રસંગે પ્રસંગે કેટલોક વિચાર કરી લીધો છે. કથાદ્વારા પણ આત્મકલ્યાણકારી તત્ત્વોના રસનું પાન કરાવવું, એજ આ કથાવાંચનનો હેતુ છે. શ્રી જૈનશાસનનો કથાવિભાગ પણ આત્મકલ્યાણ માટે જ યોજાયો છે. લખનારનું, વાંચનારનું અને સાંભળનારનું આત્મકલ્યાણ થાય, એજ હેતુથી જીવનવૃત્તાન્તો આદિ સંબંધી કથાઓ, શ્રી જૈનશાસનમાં લખાઈ છે. આ ઉદ્દેશ, કલ્યાણના અર્થી એવા ઉપદેષ્ટા અને શ્રોતા–ઉભયની આંખ સામે જ રહેવો જોઈએ.

ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવા માટે:

આ ઉદ્દેશને પોતાને માટે સિદ્ધ કરવો હોય, તો વાંચનારે અને સાંભળનારે લાયકાત કેળવવી જોઈએ. વાંચતાં કે સાંભળતાં આમાં ઉપાદેય શું, જ્ઞેય શું અને હેય શું?–એ સમજવાની પૂરી ચીવટ રાખવી જોઈએ. કથાઓ વાંચીને કે સાંભળીને ઉન્માર્ગે ન દોરાવું અને

સન્માર્ગમાં સુસ્થિર બન્યે જવું, એ જો કે–શ્રદ્ધાસંપન્ન સમજુ આત્માઓ માટે મુશ્કેલ નથી, પરન્તુ પોતાની તથા પરમ ઉપકારી જ્ઞાનિઓની વિવેકબુદ્ધિ તરફ બેદરકાર બનનારાઓ તો, કથાવાંચન કે કથાશ્રવણ પ્રસંગે સ્હેજે ઉન્માર્ગે દોરાઈ જાય છે.

આત્મકલ્યાણ એ જ જીવનધ્યેય :

'આત્મકલ્યાણ એ જ જીવનધ્યેય અને શ્રી જૈન-શાસન એ જ એ ધ્યેયને પ્રાપ્ત કરવાનું એક માત્ર સાધન '–આટલો નિશ્ચય જો નિરાબાધપણે યથાર્થ સ્વરૂપમાં થઈ જાય, તો વસ્તુને વસ્તુગતે પીછાનવી અને તેનો જીવનમાં અમલ થવો, એ સ્હેલું થઈ જાય. આજે જીવનના ધ્યેયનું ઠેકાણું નથી, કારણ કે–શ્રદ્ધાનું ઠેકાણું નથી. શ્રદ્ધા-સંપન્ન સમજુ આત્માઓ બહુ જ થોડા અને પરભાવમાં મુંઝાઈ રહેલા આત્માઓ પાર વિનાના,–આવી સ્થિતિ તો અનન્તકાળથી ચાલી આવી છે અને અનન્તકાળ પર્યન્ત ચાલુ રહેવાની જ છે : એટલે આપણે આપણા આત્માને કયી કક્ષામાં મૂકવો છે, એ જ ખાસ વિચારવા જેવું છે.

આત્મકલ્યાણની સાચી અભિલાષા :

અમૂક આત્માએ રાજપાટ છોડી દીધું, પાર વિનાનાં ભોગસુખોને લાત મારી દીધી અને કેવળ આત્મકલ્યાણ માટે સંયમનો સ્વીકાર કરી, તે મહાત્મા સંયમપાલનમાં સુધીર બન્યા–એવા એવા વૃત્તાન્તોને વાંચતાં કે સાંભળતાં

રોમાંચ થવો જોઈએ. એના વિચારમાં, એવા પુણ્યાત્માઓને હાથ જોડાઈ જવા જોઈએ. ' આપણાથી નથી થતું, આપણું શું થશે ? '–એવું દુઃખ થવું જોઈએ. આત્મકલ્યાણની સાચી અભિલાષા, સહજ રીતિએ, આ બધા ભાવો ઉત્પન્ન કરી દે છે. આત્મકલ્યાણની સાચી અભિલાષા પ્રગટે તે પછી કદાચ સંસારત્યાગ ન થાય એ બને, પણ સંસાર પ્રત્યે ઉદાસીનતા જરૂર આવી જાય : કારણ કે–આત્મકલ્યાણની સાચી અભિલાષા જ તે કહેવાય, કે જે સંસારથી મુક્ત બનવાના સ્વરૂપની હોય.

વૈરાગ્ય સામે આક્રમણ કેમ ?

આત્મકલ્યાણની વાતો તો ઘણા કરે છે, પણ આત્મકલ્યાણની સાચી અભિલાષા ઘણા થોડાઓમાં જ પ્રગટેલી જોવાય છે : અને એથી જ જૈનસમાજમાં આજે વૈરાગ્ય સામે આક્રમણ છે ! આત્મકલ્યાણની સાચી અભિલાષા હોય, ત્યાં વૈરાગ્યનો સત્કાર હોય કે વૈરાગ્યનો તિરસ્કાર હોય ? આજે તો કેટલાક પામરો કહે છે કે–' અમૂક મહારાજ બહુ ખરાબ છે: કેમકે–કેવલ વૈરાગ્યની વાતો કરે છે. ' આવું બોલનારાઓ કેટલા બધા દયાપાત્ર છે ? જૈનકુળમાં જન્મ પામવા છતાં, એ બીચારાઓ જૈનત્વથી વંચિત રહેલા છે. એવા નામના જૈનો જ આજે શ્રી જૈનશાસનના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો ઉપર ઘા કરી રહ્યા છે : કારણ કે–તેમના મિથ્યાત્વનો ઉદય ખૂબ જ જોરદાર છે,

તેમનો સંસારરાગ ગાઢ છે અને એથી જ એમને સાચા વૈરાગ્ય પ્રત્યે પણ સુગ છે!

શ્રી રામ-લક્ષ્મણનું નિકાચિત કર્મ :

હવે શ્રી ભરતજીએ દીક્ષા લીધી, એટલે કોઈ રાજા તો જોઈએ ને? અનેક રાજાઓએ, પ્રજાજનોએ અને ખેચરોએ શ્રી રામચન્દ્રજીનો રાજ્યાભિષેક કરવાની પ્રાર્થના કરી, પણ શ્રી રામચન્દ્રજીએ તેઓને આજ્ઞા કરી કે-'આ લક્ષ્મણ વાસુદેવ છે, માટે તેમનો રાજ્યાભિષેક કરો!' શ્રી રામચન્દ્રજી બલદેવ છે અને શ્રી લક્ષ્મણજી વાસુદેવ છે. તે બન્નેય બલદેવપણાનું અને વાસુદેવપણાનું કર્મ એવું તો નિકાચિત લઈને આવ્યા છે કે-એનો તેમને ભોગવટો કરવો જ પડે.

ત્રેસઠ શલાકાપુરૂષો :

ત્રેસઠ શલાકાપુરૂષોમાં બલદેવોની તથા વાસુદેવોની પણ ગણત્રી થાય છે. ચોવીસ શ્રી તીર્થંકરદેવો, બાર ચક્રવર્તિઓ, નવ વાસુદેવો, નવ બલદેવો અને નવ પ્રતિવાસુદેવો,-એ ત્રેસઠેય ઉત્તમ પુરૂષો ગણાય છે. એ બધાય છેવટમાં છેવટ અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તન જેટલા કાળમાં તો નિયમા મોક્ષે જનારા હોય છે.

ચોવીસ શ્રી જિનેશ્વરદેવો તદ્ભવમુક્તિગામી :

શ્રી તીર્થંકરદેવો તો એ જ ભવમાં નિયમા મોક્ષે જાય, જ્યારે બીજાઓ માટે ફેરફાર છે. આ તમામ

સ્થાનો, પૂર્વે કરેલી ધર્મની આરાધનાથી જ મળે છે. શ્રી તીર્થંકરદેવોના આત્માઓ તો પૂર્વે વીસ સ્થાનકની આરાધના કરી અથવા તેમાંથી થોડાં અગર છેવટ એક સ્થાનકની પણ આરાધના કરીને, શ્રી તીર્થંકરનામકર્મની નિકાચના કરે છે. તે પછી એક ભવ વચ્ચે કરીને તે તારકના આત્માઓ અન્તિમ ભવમાં ત્રણ સુનિર્મલ જ્ઞાનોને સાથે લઈ ને જ આવે છે. ત્રણ સુનિર્મલ જ્ઞાનોને ગર્ભાવસ્થામાં પણ ધરનારા તે તારકોના આત્માઓ, જ્ઞાનપ્રધાન જીવનને જ જીવનારા હોય છે. આથી જ, એ તારકોના સંસારજીવનમાં પણ એકેય ક્રિયા એવી નથી હોતી, કે જે ઔચિત્યને લંઘનારી ગણાય. આ રીતિએ જ્ઞાનપ્રધાન જીવન જીવતાં દીક્ષિત બની, કેવલજ્ઞાન ઉપાર્જી, તીર્થની સ્થાપના કરી, શેષ જીવનમાં પણ અનેક આત્માઓના ઉદ્ધારક બનીને, એ તારકો શ્રી સિદ્ધિપદને પામે છે.

વાસુદેવો તથા પ્રતિવાસુદેવો નિયાણું કરીને જ આવે અને મૃત્યુ પામીને નિયમા નરકે જાય :

વાસુદેવો અને પ્રતિવાસુદેવોના આત્માઓ તો પૂર્વે સંયમમાં નિયાણું કરીને આવે છે. ઉંચી કોટિના સંયમની સાધના કરેલી હોવાથી, નિયાણાના યોગે એ આત્માઓને ઈચ્છેલી સ્થિતિ તો પ્રાપ્ત થઈ જાય છે, પરન્તુ મળેલી સામગ્રીનો એ આત્માઓ દ્વારા એવો તો ઉપયોગ થઈ જાય છે કે-એ વાસુદેવોના અને એ પ્રતિવાસુદેવોના

આત્માઓ, ત્યાંથી મરીને નિયમા નરકે જાય છે. આમ છતાં પણ, એ આત્માઓ ભવ્ય હોવાના કારણે તેમજ સમ્યક્ત્વ પામી ચૂકેલા હોવાના કારણે, છેવટ અર્ધપુદ્ગલ-પરાવર્તનમાં તો જરૂર મોક્ષે જાય છે.

નારદો પણ મોક્ષગામી તો ખરા જ :

સભા૦ નવ નારદ શલાકાપુરૂષોમાં નહિ ?

ના. ત્રેસઠ શલાકાપુરૂષોમાં તેમની ગણના નથી, પરન્તુ એ વાત સાચી છે કે–નારદો વાસુદેવના કાલમાં થાય છે.

સભા૦ નારદો અંતે મોક્ષગામી તો ખરા ને ?

જરૂર. નારદો ચરમશરીરી પણ હોય છે. સઘળાય નારદોના આત્માઓ મોક્ષગામી તો ખરા જ. એ આત્માઓ પણ થોડા જ કાલમાં મુક્તિએ જનારા હોય છે. કોઈ પણ નારદનો આત્મા મુક્તિએ ન જાય, એ બને જ નહિ : કેમકે–એ આત્માઓ સમ્યક્ત્વ પામેલા હોય છે. અહીં તો વાત એ છે કે–ત્રેસઠ શલાકાપુરૂષોમાં નારદોની ગણના થતી નથી. એ તો ચોવીસ શ્રી તીર્થંકર-દેવો અને બાર ચક્રવર્તિઓ મળીને છત્રીશ અને નવ નવ પ્રતિવાસુદેવો, વાસુદેવો અને બળદેવો એમ સત્તાવીસ, એ છત્રીશ અને સત્તાવીસ મળી કુલ ત્રેસઠ. જ્યારે ૭૨ ઉત્તમ પુરૂષોની ગણના થાય છે, ત્યારે તેમાં નવ નારદોનો સમાવેશ કરાય છે. એજ રીતિએ ૧૧ રૂદ્રોનો સમાવેશ કરી, ૮૩ ઉત્તમ પુરૂષો પણ ગણાય છે.

બલદેવો સ્વર્ગે કે મોક્ષે જાય :

હવે બલદેવોના આત્માઓ તો તે ભવમાંથી નિયમા દેવલોકે જાય અથવા તો મોક્ષે પણ જાય. જેમ શ્રી તીર્થંકરદેવનો જગતમાં જોટો નથી, તેમ બલદેવ અને વાસુદેવના ભ્રાતૃસ્નેહનો પણ જગતમાં જોટો નથી. વાસુદેવ જ્યારે મરે ત્યારે એ કાયદો જ કે–એમનું શબ લઈને બલદેવ છ મહિના સુધી ફરે. ગાઢ સ્નેહના યોગે મોહની મૂર્ચ્છા આવી જવાથી, ભાઈ મરી ગયો છે–એમ છ મહિના સુધી તો બલદેવ માને જ નહિ : પણ છ મહિને કોઈ સમજાવનાર મળી જતાં, ભાઈના શબનો અગ્નિસંસ્કાર કરીને સંયમ ગ્રહણ કરે. વાસુદેવનો વિરહ થયા પછીથી એક દિવસ પણ બલદેવ ગાદી ન ભોગવે. પહેલાંય વાસુદેવ જ ગાદીપતિ બને. બલદેવ અને વાસુદેવમાં ગાદી વાસુદેવની જ ગણાય અને પ્રતિવાસુદેવને મારે પણ વાસુદેવ જ! ઉમ્મરના હિસાબે બલદેવ મોટા હોય, પણ વાસુદેવ ત્રણ ખંડની માલિકી ભોગવવાનું કર્મ એવું તો નિકાચિત લઈને આવ્યા હોય છે કે–કોઈ પણ સંયોગોમાં વાસુદેવ ત્રણ ખંડના અધિપતિ બન્યા વિના મરે જ નહિ અને મરે ત્યારે પણ ત્રણ ખંડનું આધિપત્ય ભોગવતા જ મરે. નાના ભાઈને ગાદીપતિ બનાવતાં બલદેવને આંચકો ન આવે. એ ખૂશી જ થાય. નાનો ભાઈ ગાદીપતિ બને તે છતાં પણ, બન્ને વચ્ચે સ્નેહ સુમાર વિનાનો હોય. વાસુદેવ પણ મોટા ભાઈનો વિનય ન જાળવે એમ નહિ!

આગળ એ વાત આવવાની છે કે-શ્રી રામચન્દ્રજીના મરણના ખોટા પણ સમાચારો સાંભળતાંની સાથે જ શ્રી લક્ષ્મણજી અવસાન પામ્યા. વાસુદેવ અને બલદેવ વચ્ચે એવો ગાઢ સ્નેહસંબંધ હોય છે.

ચક્રવર્તિઓ નરકે, સ્વર્ગે અગર મોક્ષે જાય :

ત્રેસઠ શલાકાપુરૂષોમાં ચોવીસેય શ્રી જિનેશ્વરદેવો નિયમા મુક્તિએ જાય, વાસુદેવો તથા પ્રતિવાસુદેવો નિયાણું કરીને જ આવે અને એથી મરીને નરકે જ જાય, જ્યારે બલદેવો કાં તો દેવલોકે જાય અને કાં તો મુક્તિએ જાય. પ્રતિવાસુદેવો અને વાસુદેવો સંયમ અંગીકાર કરી શકે જ નહિ, એ નિયમ : અને બલદેવો સંયમ અંગીકાર કર્યા વિના મરે જ નહિ એય નિયમ.

ચક્રવર્તિઓમાં તો કોઈ મુક્તિએય જાય, કોઈ દેવલોકેય જાય અને કોઈ નરકે પણ જાય.

ચક્રવર્તિઓના જે આત્માઓ સંયમની આરાધનામાં નિયાણું કર્યા વિના આવ્યા હોય, તે આત્માઓ અમૂક કાળ ચક્રવર્તિપણું ભોગવ્યા બાદ, તેનો ત્યાગ કરીને સંયમ સ્વીકારે છે અને સંયમની અનુપમ કોટિની આરાધનામાં સ્થિર બની, સર્વ કર્મોને ક્ષીણ કરી, મુક્તિપદને પામે છે અથવા તો પુણ્યકર્મનો બંધ કરીને દેવલોકમાં જાય છે.

ચક્રવર્તિઓના જે આત્માઓ નિયાણું કરીને જ આવ્યા હોય છે, તે આત્માઓ તો જીવનના અન્ત સુધી

સાહ્યબી ભોગવતા રહે છે અને ચક્રવર્તિપણું ભોગવતે ભોગવતે મરીને નરકે જાય છે. ચક્રવર્તિપણું ભોગવતાં ભોગવતાં મરનાર નરકે જ જાય, એ સમજી લેવાનું: છેલ્લે છેલ્લે પણ બધું છોડીને સંયમ લે, તેજ આત્માઓ ત્યાંથી મરીને નરકે જતા બચે.

ભવિતવ્યતા આદિમાં ભેદ :

શ્રી રામચન્દ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજી, એ ત્રેસઠ શલાકાપુરૂષોમાંના છે. શ્રી રામચન્દ્રજી બલદેવ છે અને તદ્ભવમુક્તિગામી છે : જ્યારે શ્રી લક્ષ્મણજી વાસુદેવ છે અને મરીને નરકે જનારા છે. એક જ પિતાના બે પુત્રો : બન્નેય શલાકાપુરૂષો : છતાં એક મોક્ષે જાય અને એક નરકે જાય ! કારણ ? કારણ એજ કે–બન્નેના આત્માઓની ભવિતવ્યતા આદિમાં એવો ભેદ છે !

આપણું સુખ આપણે જ મેળવવાનું છે :

કર્મદળના યોગથી જે વહેલો મૂકાય તે વહેલો મુક્તિએ જાય. એમાં સગપણ કે સીફારસ કામ લાગે–કરે નહિ. આપણી મુક્તિ આપણે જ સાધવાની છે. બીજા માર્ગદર્શક, પ્રેરક, સહાયક હોવાના યોગે ઉપકારક ખરા, પણ ઉંચામાં ઉંચી કોટિનાય ઉપકારક, આપણી મુક્તિને આપણી સાધના વિના, નિકટેય લાવી શકે તેમ નથી. મુક્તિ જોઈએ તો આત્માએ જ ઉદ્યત બનવું જોઈએ. સારાં આલંબનો લેવાનાં, પણ આલંબનો લઈ ને ય સાધના

તો આપણે જ કરવાની. કર્મસત્તામાં કોઈના ભરોસા ઉપર રહ્યે કામ ચાલે તેમ નથી. એ સત્તાને તોડવાનો પ્રયત્ન આપણે જ કરવાનો છે અને એ પ્રયત્ન એજ સાચા સુખની સાચી ચાવી છે. આપણું સુખ આપણી પાસે જ છે, દૂર નથી, પણ ઢંકાએલું છે. કર્મનું ઢાંકણ જતાંની સાથે જ અનંતસુખ પ્રગટી જવાનું છે. આવો પ્રયત્ન જે કોઈ કરશે તેજ સાચું સુખ પામશે, એ ચોક્કસ વાત છે.

વાસુદેવપણાનો અને બલદેવપણાનો અભિષેક :

આપણે જોઈ ગયા કે–શ્રી ભરતજીએ દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા બાદ, અનેક રાજાઓએ, પ્રજાએ અને ખેચરોએ પણ ભક્તિપૂર્વક રાજ્યાભિષેકને માટે શ્રી રામચન્દ્રજીને પ્રાર્થના કરી : પરન્તુ શ્રી રામચન્દ્રજીએ, એ પ્રાર્થનાના ઉત્તરમાં એવી આજ્ઞા કરી કે–

'लक्ष्मणो वासुदेवोऽयं, भवद्भिरभिषिच्यताम् ।'

આ લક્ષ્મણ વાસુદેવ છે, માટે તેમને જ તમારે રાજ્યાભિષિક્ત કરવા જોઈએ,–એમ શ્રી રામચન્દ્રજીએ ફરમાવ્યું અને એથી અનેક રાજાઓએ, પ્રજાએ અને ખેચરોએ પણ તરત જ શ્રી લક્ષ્મણજીનો રાજ્યાભિષેક કર્યો. એ વખતે શ્રી રામચન્દ્રજીનો પણ બલદેવપણાનો અભિષેક કરવામાં આવ્યો. આઠમા બલદેવ શ્રી રામચન્દ્રજી અને આઠમા વાસુદેવ શ્રી લક્ષ્મણજી, તે પછી તો, ત્રણેય ખંડની પૃથ્વિના રાજ્યનું સુખપૂર્વક પાલન કરવા લાગ્યા.

વાસુદેવ શ્રી લક્ષ્મણજી, તે છતાંય
વધુ નામના શ્રી રામચન્દ્રજીની :

શ્રી લક્ષ્મણજી વાસુદેવ બન્યા, ગાદીપતિ બન્યા, પણ મોટા ભાઈની જ આણ વર્તાતી હોય એમ દેખાતું. મોટા ભાઇનો વિનય સાચવવાનું વાસુદેવ જરાય ચૂકે નહિ. ગાદીપતિ વાસુદેવ જ હોય અને સામાન્ય રીતિએ વધુ નામના પણ વાસુદેવની જ હોય, પરન્તુ આ બેના પ્રસંગમાં વધુ નામના શ્રી રામચન્દ્રજીની થઈ છે. પોતાની ઓરમાન માતાને પિતાએ આપેલા વચન ખાતર શ્રી રામચન્દ્રજીએ વનવાસ સ્વીકાર્યો એથી તથા શ્રી રામચન્દ્રજીની નીતિપરાયણતા આદિ ગુણોવાળી દશા સુપ્રગટ હોવાના કારણે, શ્રી રામચન્દ્રજીની ખ્યાતિ એટલી બધી વધી જવા પામી હતી કે–શ્રી લક્ષ્મણજીની ખ્યાતિ બીજા વાસુદેવોની જેમ પંકાવા પામી નથી. શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવનું નામ જેટલું જાણીતું છે, તેટલું તેમના ભાઈ શ્રી બલભદ્રજીનું નામ જાણીતું નથી: જ્યારે આમાં એથી ઉલટું જ છે. શ્રી રામચન્દ્રજીનું નામ એટલું બધું જાણીતું છે કે– શ્રી લક્ષ્મણજીનું નામ યાદ આવે, તેય શ્રી રામચન્દ્રજીના નામે જ પ્રાયઃ યાદ આવે !

શ્રી બિભીષણ આદિને ભેટો :

હવે યુદ્ધ વખતના ઉપકારો અથવા તો યુદ્ધ વખતે કરેલી સેવાઓ યાદ કરીને, શ્રી રામચન્દ્રજી શ્રી બિભીષણ આદિને ભેટો આપે છે, કેમકે–એ સ્વાર્થી નહોતા.

ઉત્તમ આત્માઓ અપકારિના અપકારને ભૂલી જાય છે, પણ ઉપકારિના ઉપકારને ભૂલતા નથી. વફાદાર સેવકોની થોડી પણ સેવાને ઉત્તમ આત્માઓ ભૂલે નહિ.

શ્રી રામચન્દ્રજી શ્રી બિભીષણને આખોય રાક્ષસદ્વીપ આપે છે. જો કે–લંકા તો પહેલેથી આપી જ હતી, પણ હવે આખોય રાક્ષસદ્વીપ શ્રી બિભીષણને ભેટ આપ્યો. તે પછી સુગ્રીવને આખોય કપિદ્વીપ અર્પણ કર્યો. શ્રી હનુમાનને શ્રીપુરનગર આપ્યું. વિરાધને પાતાલલંકાનું, નીલને ઋક્ષપુરનું, પ્રતિસૂર્યને હનુપૂરનું, રત્નજટીને દેવોપગીત નગરનું અને શ્રીમતી સીતાદેવીના ભાઈ ભામંડલને વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર આવેલા રથનુપૂર નગરનું રાજ્ય આપ્યું. પોતપોતાની હદમાં સૌને સ્વતન્ત્રપણે રાજ્ય ભોગવવાની છૂટ આપી. એ બધાય પોતાને વાસુદેવ–બલદેવના સેવક જ માને અને તેવો જ વર્તાવ રાખે, પણ તે તે પ્રદેશોમાં તેમનું શાસન સ્વતન્ત્રપણે વર્તી શકે !

શત્રુઘ્નને જે જોઈએ તે માગવાનું કહેવું :

આ ઉપરાન્ત બીજાઓને પણ જૂદા જૂદા પ્રદેશો ભેટ આપ્યા બાદ, શ્રી રામચન્દ્રજી વિચારે છે કે–' આ નાના ભાઈ શત્રુઘ્નને શું આપવું ? ' ચાર ભાઈઓમાં શ્રી ભરતજીએ તો દીક્ષા લીધી, શ્રી લક્ષ્મણજી વાસુદેવ તરીકે ગાદીપતિ બન્યા અને શ્રી રામચન્દ્રજી બલદેવ તરીકે ત્યાં જ રહ્યા : એટલે બાકી રહ્યા એક માત્ર

શત્રુઘ્ન. જો કે-શત્રુઘ્ન અયોધ્યામાં રહે તો કાંઈ વાંધો નથી, પણ બીજાઓને અમૂક અમૂક પ્રદેશો અપાય અને એને ન અપાય તો એ ઉચિત નહિ, આથી શ્રી રામચન્દ્રજીએ પોતાના નાના ભાઈ શત્રુઘ્નને કહ્યું કે-

'यस्तुभ्यं रोचते वत्स !, तं देशमुररीकुरु !'

શ્રી રામચન્દ્રજીએ બીજાઓને તો પોતાની મરજી મુજબ આપ્યું, પણ શત્રુઘ્નને તો એજ કહ્યું કે-'તારે જે દેશ જોઇતો હોય તે તું લઈ લે!'

અહીં અનીતિ નહોતી:

નાનો ભાઈ જે માગે તે મોટો ભાઈ આપી દે ને?

સભા૦ વ્યાજબી માગણી હોય તો!

વ્યાજબી માગણી કોને કહેવાય? પોતાના સ્વાર્થને જરાય અડચણ ન આવે અને તેમ છતાં પણ નાના ભાઇને તેની ઈચ્છા મુજબ દીધું-એમ કહેવાય, તે જ વ્યાજબી માગણી ગણાય, કેમ? આજે તો માગણી વ્યાજબી છે કે ગેરવ્યાજબી-એ નક્કી કરવામાં પણ સ્વાર્થના યોગે અનીતિ સેવાય છે. અહીં એવું નહોતું.

શત્રુઘ્ને મથુરાની માગણી કરવી:

શ્રી રામચન્દ્રજીએ શત્રુઘ્નને કહ્યું કે-'તારે જે દેશ જોઈતો હોય તે તું લઈ લે!' આના ઉત્તરમાં શત્રુઘ્ન કહે છે કે-'મને મથુરાનું રાજ્ય આપો!'

શ્રી રામચન્દ્રજીની સમજાવટ :

આ માગણી વિચિત્ર છે. શ્રી રામચન્દ્રજી એ સમજે છે અને એથી શત્રુઘ્નને સમજાવે છે. પોતાને મથુરા આપવી નથી માટે સમજાવે છે એમ નથી. સમજાવવાનું કારણ જૂદું જ છે. શ્રી રામચન્દ્રજી શત્રુઘ્નને સમજાવે છે કે-'હે વત્સ! તે મથુરાપુરી દુઃસાધ્ય છે, કારણ કે- મથુરાનગરીના રાજા મધુની પાસે ચમરેન્દ્રે આપેલું એક શૂલ નામનું હથીયાર છે. રાજા મધુનો ચમરેન્દ્ર મિત્ર હોવાથી, ચમરેન્દ્રે તે શૂલ રાજા મધુને ઘણા વખત પહેલાં આપેલું છે. એ દેવાધિષ્ઠિત હથીયાર દૂરથી દુશ્મનના સર્વ સૈન્યનો કચ્ચરઘાણ કાઢી નાખે છે, દુશ્મનના સર્વ સૈન્યનો નાશ કરી નાખે છે અને તેમ કરીને તે પાછું રાજા મધુના હાથમાં જ ચાલ્યું જાય છે.'

શત્રુઘ્નને મથુરાનો જ મોહ હોવાથી
તેણે શ્રી રામચન્દ્રજીને આપેલો ઉત્તર :

શ્રી રામચન્દ્રજી આ વસ્તુ દર્શાવવા દ્વારા શત્રુઘ્નને મથુરાની માગણી પાછી ખેંચી લેવાનું અને બીજા કોઈ પ્રદેશની માગણી કરવાનું સૂચવે છે: પરન્તુ શત્રુઘ્નને તો મથુરાનો જ મોહ લાગ્યો છે. શત્રુઘ્નને તો કોઈ પણ રીતિએ મથુરા જ જોઇએ છે: આથી શ્રી રામચન્દ્રજીની વાતને નહિ ગણકારતાં, શત્રુઘ્ન શ્રી રામચન્દ્રજી પ્રત્યે કહે છે કે-

" ×××××××××, देव! रक्षःकुलान्तक!।
तवास्मि नन्वहं भ्राता, त्राता कस्तस्य मद्युधि ॥१॥

" प्रयच्छ मथुरां मह्यं, स्वयमेव मधोरहम्।
प्रतीकारं करिष्यामि, व्याधेरिव भिषग्वरः ॥ २ ॥ "

શ્રી રામચન્દ્રજી જેવા જ્યારે–'મથુરાનગરી દુઃસાધ્ય છે'–એમ કહે છે, ત્યારે શત્રુઘ્ન કહે છે કે–'હે દેવ! આપ રાક્ષસકુલનો નાશ કરનારા છો અને હું આપનો જ ભાઈ છું!' અર્થાત્–આપ જ્યારે રાક્ષસકુલ જેવા સમર્થ વીરોથી ભરેલા કુલનો પણ નાશ કરી શક્યા, તો આપનો ભાઈ હું, મથુરાનગરીના મધુ જેવા રાજાને નહિ જીતી શકું? મધુ બીજાઓ માટે અજેય હશે, પણ આપના ભાઈ એવા મારા માટે તે અજેય નથી જ. વળી– 'જ્યાં હું તેની સાથે યુદ્ધ કરવા ગયો, એટલે મારી સાથેના યુદ્ધમાં તેનું રક્ષણ કરનાર કોણ છે?' હું રામચન્દ્રજી જેવા પરાક્રમીનો બંધુ છું, એટલે એ મારી સામે ટકી શકશે નહિ: કારણ કે–હું એની સામે યુદ્ધમાં જઈશ, એટલે એને બચાવનાર કોઈ નથી! આપ મારી ચિન્તા ન કરો તેમજ હું એ મધુને શી રીતિએ જીતીશ એનોય વિચાર ન કરો! 'આપ મને મથુરા આપો!' અર્થાત્–'તને મથુરાનું રાજ્ય આપ્યું'–એટલું જ આપ કહી દ્યો એટલે બસ છે! તે પછી તો તે મધુનો પ્રતીકાર હું સ્વયમેવ કરીશ! ઉત્તમ વૈદ્ય જેમ વ્યાધિનો પ્રતીકાર

કરે છે, તેમ હું પણ મધુનો પ્રતીકાર કરીશ.

પ્રશંસા પરાક્રમના સદુપયોગની જ હોય :

શત્રુઘ્નનો આ જવાબ, તેની પરાક્રમશીલતા સૂચવે છે. પરાક્રમી પુરૂષોના વારસામાં પણ પરાક્રમની છાયા આવે છે. આપણે આ પરાક્રમની કાંઈ પ્રશંસા કરતા નથી, પણ કુલની છાયા કેવી પડે છે તે જોવાનું છે! આપણે કેવળ પરાક્રમશીલતાના જ પ્રશંસકો નથી, પણ આપણે તો વસ્તુત: પરાક્રમના સદુપયોગના જ પ્રશંસકો છીએ. બીજાઓની જેમ શ્રી જૈનશાસન શક્તિનું પૂજક બનવાને ફરમાવતું નથી, પણ શક્તિના સદુપયોગની પૂજાનું વિધાન કરે છે! આનું આ પરાક્રમ જો સ્વપરના આત્મશ્રેયમાં વપરાય, દુ:ખી આત્માઓનાં દુ:ખો દૂર કરવામાં વપરાય, સજ્જનોની સેવામાં વપરાય, સંયમની સાધનામાં વપરાય, આરાધકોની આરાધનાને નિર્વિઘ્ન બનાવવામાં વપરાય, આત્માના સ્વભાવને ખીલવવામાં વપરાય, તો આપણે પરાક્રમના એવા ઉપયોગને ખૂબ જ વખાણીએ.

વસ્તુ અને વસ્તુનો ઉપયોગ-એ બે
વચ્ચે ભેદ પાડતાં શીખવું જોઇએ :

આજે ઘણાઓ વસ્તુ અને વસ્તુના ઉપયોગ વચ્ચે જે ભેદ પાડવો જોઈએ, તે પાડી શકતા નથી. સમ્યક્ત્વના યોગે વસ્તુ અને વસ્તુના ઉપયોગ વચ્ચે રહેલો ભેદ પારખવાની વિવેકશક્તિ પણ પ્રગટે છે. ખરાબમાં ખરાબ

પણ વસ્તુ, કોઈક અવસરે સારાના હાથે એવા સદુપયોગમાં આવી જાય છે કે-બીજી સારામાં સારી વસ્તુથી જે કાર્ય પતે તેમ ન હોય, તેજ કાર્ય ખરાબમાં ખરાબ વસ્તુથી વિવેકિના હાથે સ્હેજમાં પતી જાય. આમ છતાં પણ, ખરાબ વસ્તુનું સારી વસ્તુ તરીકે વર્ણન ન થાય. એવા પ્રસંગે તો સદુપયોગ કરનારના વિવેકને જ વખાણાય અને એનાં વખાણ કરતાં પણ, ખરાબ વસ્તુ સારી વસ્તુ તરીકે ન મનાઈ જાય-એ માટે કાળજી રખાય. કેટલીક વાર વસ્તુનો ઉપયોગ કરનારના વિવેકની પ્રધાનતા હોય છે, તો કેટલીક વાર વસ્તુની પ્રધાનતા હોય છે. એનો નિશ્ચય કરતી વેળા પરિણામની ઉપેક્ષા ન કરાય.

એ સત્ત્વશીલતા શા કામની?

શક્તિ ઘણી હોય, પણ એનો દુરૂપયોગ થઈ રહ્યો હોય તો? ઘણા કાયબળવાળો બીજા જીવોને રંજાડયા કરતો હોય તો? પાપકર્મો કરવામાં ચકચૂર રહેતો હોય તો? ધર્મનો દ્વેષ કરતો હોય તો? ધર્મમાર્ગમાં વિઘ્નો નાખ્યા કરતો હોય તો? ધર્માત્માઓને પરિતાપ ઉપજાવવાના જ પ્રયત્નો કર્યા કરતો હોય તો? એવાનું સત્ત્વ એવાને દુર્ગતિમાં જ ઘસડી જનારૂં બને. ધર્મી સત્ત્વશીલ હોય તો સ્વપર-કલ્યાણ સાધે અને અધર્મી-ધર્મદ્વેષી સત્ત્વશીલ હોય તો સ્વ-પર બન્નેના હિતને હણનારો બને. ધર્માત્મામાં ભલે થોડું સત્ત્વ હોય, પણ

તે બીજાને નુકશાન તો નહિ કરે ને? કાયદા ભણ્યો, પણ કાયદા જાણીને યુક્તિથી બીજાઓનું હોઈયાં કરવાનું જ લઈ બેઠો, તો એ ભણતર શા કામનું? વસ્તુમાં જેમ સારી-ખોટીનો વિવેક કરવો જોઈએ, તેમ ઉપયોગ પણ જોવો જોઈએ. આજે આ વસ્તુ ભૂલાઈ છે.

પુણ્યભેદ :

શત્રુઘ્ન કમ પરાક્રમી નથી. રાજા મધુ શ્રી રાવણનો જમાઈ છે. દૈવી સંપત્તિ ભોગવનારો છે. દેવાધિષ્ઠિત શસ્ત્રવાળો છે. ભલભલા બળવાન રાજાઓ એની સામે આંગળી ચીંધી શકતા નથી. શ્રી રામચન્દ્રજીએ પણ કહ્યું છે કે-'એવાને અમારેય કેમ જીતવો એની અમને મુંઝવણ છે.' શત્રુઘ્ન આ બધું જાણે છે, છતાં-'મધુનો પ્રતિકાર હું સ્વયમેવ કરી લઈશ'-એમ કહે છે! આ સત્ત્વશીલતા તો છે જ, પરન્તુ એનો ઉપયોગ વખાણવા જેવો નથી.

સભા૦ આ તો વાસુદેવ અને બલદેવ હતા ને? છતાં આનામાં બલ વધારે કેમ?

શ્રી રામચન્દ્રજી વિગેરેનું પુણ્ય જૂદું છે અને મધુનું પુણ્ય જૂદું છે. શ્રી ભરતજી ચક્રવર્તી હતા, છતાં શ્રી બાહુબલજીમાં જે બલ હતું તે શ્રી ભરતજીમાં નહિ હતું. શ્રી શ્રેણિકની પાસે રાજ્ય હતું, પણ શ્રી શાલિભદ્રજી જેવી ભોગસામગ્રી નહોતી અને શ્રી શાલિભદ્રજી પાસે દેવી ભોગસામગ્રી હતી, પણ રાજ્ય નહિ હતું. આ પુણ્યભેદ!

શ્રી લક્ષ્મણજી વાસુદેવ તથા શ્રી રામચન્દ્રજી બલદેવ હતા એ બરાબર છે, તેમાં કોઈ વચ્ચે ન આવી શકે એવા પુણ્યવાળા તેઓ હતા એય બરાબર છે : પણ કોઈ પુણ્યવાનની પાસે તે કાળમાંય વિશિષ્ટ સામગ્રી હોય એ બને.

શ્રી રામચન્દ્રજીની સૂચના :

શ્રી રામચન્દ્રજી શત્રુઘ્નને અનેક પ્રકારે સમજાવે છે, પણ શત્રુઘ્ન મથુરાપુરી મેળવવાનો પોતાનો આગ્રહ જારી રાખે છે. શ્રી રામચન્દ્રજીએ જોયું કે–'આ કોઈ પણ રીતિએ માને તેમ નથી.'–એટલે શ્રી રામચન્દ્રજીએ મથુરાનગરીના રાજા મધુને જીતવાનો ઉપાય બતાવ્યો. કહ્યું કે–'મધુ જે વખતે તેના મિત્ર ચમરેન્દ્રે આપેલા શૂલથી રહિત હોય તેમજ પ્રમાદમાં પડ્યો હોય, તેવા સમયે જ તારે મધુની સામે લડવું !'

પ્રમાદ ભયંકર છે :

આ ઉપરથી એ પણ જાણવાનું મળે છે કે–દેવાધિષ્ઠિત શસ્ત્રાસ્ત્રો પણ પ્રમાદિને માટે સહાયક બની શકતાં નથી. વિષય–કષાયની રક્તતા, એ ભયંકર પ્રમાદ છે. એકલા જ બલ ઉપર તાગડધીન્ના કરવા અને પોતાની સામગ્રી તથા પુણ્યનું તેમજ સામાની સામગ્રી તથા પુણ્યનું માપ નહિ કાઢતાં ધપાવ્યે જ રાખવું, તે પોતાના નાશને પોતે નોંતરવા જેવું છે. એ રીતિએ તો હજારોનો નાહક સંહાર થાય. અકાલે કેટલાય મરે અને તે છતાંય વસ્તુની પ્રાપ્તિ

ન થાય. પુણ્ય ક્ષીણ થવા આવ્યું હોય, ત્યારે જ પ્રાયઃ આવું નિમિત્ત મળી જાય છે. મધુ પાસે કમ સામગ્રી નથી, પણ હવે તેનો પરાજય થવાનો નિર્માયો છે. સામગ્રી-સંપન્ન પણ પ્રમાદી બને તો હારે. રાજ્યની સાધનામાં પણ પ્રમાદ જો ભયંકર છે, તો ધર્મની સાધનામાં પ્રમાદ ભયંકર હોય, એમાં નવાઈ શી?

દુર્ગતિથી બચવું હોય અને અક્ષયપદ પ્રાપ્ત કરવું હોય તો સંયમ રૂપ શસ્ત્ર લઈ પ્રમાદી બનવું નહિ:

શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાની આરાધના અખંડપણે કરવી હોય, તેણે પ્રમાદ રૂપ મહાશત્રુથી સદા સાવધ રહેવું જોઈએ. દુર્ગતિ રૂપ દુશ્મનને ભેદનાર અને અક્ષયપદને પમાડનાર સંયમ રૂપ શસ્ત્ર સાધુઓની પાસે હોય છે. સંયમ રૂપ શસ્ત્રને જે જાળવી જાણે, તે દુર્ગતિમાં જાય નહિ અને અલ્પકાળમાં અક્ષયપદનો ભોક્તા બન્યા વિના રહે નહિ: પણ સંયમ વેષ પૂરતું રહી જાય અને વિષય-કષાય રૂપ પ્રમાદથી ઘેરાઈ જવાય, તો દુર્ગતિ રૂપ દુશ્મન ફાવી જાય તે સ્વાભાવિક છે. શાસનની આરાધના કરીને આત્માને કર્મથી અલિપ્ત બનાવી દેવો હોય, તો પ્રમાદ સામે સાવધ બન્યા રહેવું જોઈએ. પ્રમાદ, એ સંસાર-ભ્રમણની જડ છે અને સંયમ, એ સંસારનાશનો સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપાય છે. સંયમ રૂપ શસ્ત્ર, કે જે શ્રી જિનવરેન્દ્રે આપેલું છે, તે જેની પાસે હોય તેનાથી સંસાર વધારનારા શત્રુઓ

ભાગતા ફરે છે. જેણે એ શસ્ત્રને ગ્રહણ કર્યું છે, તેણે તે શસ્ત્ર દૂર ન રહી જાય અને પ્રમાદમાં પડી ન જવાય, એની ખૂબજ કાળજી રાખવી જોઈએ. સંયમની સાચવણીમાં કલ્યાણના અર્થિએ જરા પણ બેદરકાર નહિ બનવું જોઈએ.

શ્રી રામચન્દ્રજી તથા શ્રી લક્ષ્મણજીએ શત્રુઘ્નને ધનુષ્ય-બાણો આપવાં :

શ્રી રામચન્દ્રજીએ શત્રુઘ્નને કહ્યું કે-' મધુની સાથે તારે તેવા જ સમયે યુદ્ધ કરવું, કે જે સમયે તે ચમરેન્દ્રે આપેલા શૂલશસ્ત્રથી રહિત હોય તેમજ જે સમયે તે પ્રમાદમાં પડેલો હોય!' આટલી સૂચના કરીને, શ્રી રામચન્દ્રજીએ શત્રુઘ્નને અક્ષયબાણવાળાં બે ભાથાં આપ્યાં તેમજ કૃતાન્તવદન નામના સેનાપતિને પણ શત્રુઘ્નની સાથે જવાની આજ્ઞા ફરમાવી શ્રી રામચન્દ્રજીએ આટલું કેમ કર્યું ? એટલા જ માટે કે-શત્રુઘ્ન જ્યારે હિંમત કરીને મથુરાનું રાજ્ય જીતવા જાય જ છે, તો પછી એ જીતીને જ આવે! શ્રી લક્ષ્મણજી પણ વિજયની જ આશંસાવાળા છે. મધુ ઉપરનો વિજય, એ સામાન્ય વિજય નથી. તેવા અસામાન્ય વિજયને ઈચ્છતા શ્રી લક્ષ્મણજીએ પણ એ વખતે શત્રુઘ્નને પોતાનું અર્ણવાવર્ત્ત ધનુષ્ય આપ્યું તેમજ તેની સાથે પોતાનાં અગ્નિમુખ બાણો પણ આપ્યાં. આટલી સામગ્રી આપી : કારણ કે-એ લોકો આંધળીયાં કરનારા નહોતા! આવા અવસરે પરિણામ વિચાર્યા વિના કદમ

ભરનારા એ નહોતા! અને માટે જ શત્રુઘ્ન જીતે એવી ઇચ્છાથી, મધુની બલસામગ્રીનો વિચાર કરીને, જરૂરી સૂચના અને સામગ્રી આપવાનું તેઓ ચૂકતા નથી.

શત્રુઘ્ને મથુરા પાસે જઇને મધુરાજા શૂલરહિત તેમજ પ્રમાદી હોવાની બાતમી મેળવવી :

હવે શત્રુઘ્ન ત્યાંથી મથુરા તરફ પ્રયાણ કરે છે. નિરંતર પ્રયાણ કરીને તે મથુરાનગરીની નજદિકમાં આવી પહોંચે છે. શત્રુઘ્ન અને કૃતાન્તવદન સેનાપતિ વિગેરે તેના સરદારો એવી રીતિએ પ્રયાણ કરીને આવ્યા છે કે-મધુરાજાને તેમના આગમનની કશી જ ખબર પડી નથી. શત્રુઘ્ન વિગેરે ત્યાં આવીને નદીકાંઠે પોતાનો પડાવ નાખે છે. હવે શ્રી રામચન્દ્રજીએ કરેલી સૂચનાને યાદ કરવામાં આવે છે અને તે સૂચનાનો અમલ કરવાનો નિશ્ચય હોવાથી, પોતાની પાસેના બાહોશ ચરપુરૂષોને, શત્રુઘ્ન, મથુરાનગરીમાં તપાસ કરવાને મોકલે છે. મધુરાજા ક્યાં છે અને તેની પાસે ચમરેન્દ્રે આપેલું શૂલ છે કે નહિ, એની ચરપુરૂષો તપાસ કરે છે. છૂપી રીતિએ તપાસ કરતાં, તે ચરપુરૂષોને ખબર પડે છે કે-' રાજા મધુ મથુરા-નગરીમાં નથી. મથુરાનગરીની બહાર પૂર્વદિશામાં આવેલા ' કુબેર ' નામના ઉદ્યાનમાં તે પોતાની જયંતી નામની પત્નીની સાથે ક્રીડા કરવાને માટે ગયેલ છે. ' ચરપુરૂષો એવી પણ બાતમી મેળવે છે કે-' હાલ રાજા મધુ ક્રીડારક્ત છે

અને ચમરેન્દ્રે આપેલું શૂલશસ્ત્ર તેની પાસે નથી, પણ તે મથુરાનગરીમાં તેની-રાજા મધુની આયુધશાલામાં છે!' ચરપુરૂષો એ જ વખતે જઈને, પોતાને મળેલી માહિતી શત્રુઘ્નને જણાવે છે.

પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત :

જૂઓ કે-ભવિતવ્યતા વિપરીત હોય, ત્યારે કેવા સંયોગ આવી મળે છે! શત્રુઘ્નને વિજય મળવો છે, એટલે એને કેટલી અનુકૂળતા મળે છે!! શત્રુઘ્ન પ્રપંચ રમી રહ્યો છે. અત્યાર સુધી તે શાંતિ જાળવીને બેઠો હતો. યુદ્ધનું એક પણ ચિહ્ન એણે દેખાવા દીધું નહોતું. આ શાંતિ અને આ બાહોશી, એ ધર્મ છે? શાન્તિ-શાન્તિ એવો જાપ કરનારાઓનો હેતુ જૂઓ! શાંતિ દંભ રૂપ હોય, તો મહા અશાંતિનું કારણ. પ્રશસ્ત ઉગ્રતા સારી, પણ દાંભિક શાંતિ ખરાબ. પ્રશસ્ત ઉગ્રતા સ્વપર માટે લાભકારી અને દાંભિક શાન્તિ સ્વપરનો ઘાત કરનારી. પ્રશસ્ત કોને કહેવાય, એ જરૂર જોજો! પ્રશસ્તના નામે અપ્રશસ્ત ન પોષાઈ જાય, તેની કાળજી રાખજો. પૌદ્ગલિક સ્વાર્થવૃત્તિનો એક અંશ પણ જેમાં હોય, તે પ્રશસ્ત નથી. પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિમાં વિવેક હોય અને કેવળ સ્વપરના આત્મહિતની દૃષ્ટિ હોય. જ્યાં એનો અભાવ, ત્યાં પ્રશસ્તતાનો પણ અભાવ! આટલી સમજપૂર્વક, અપ્રશસ્તને તજી પ્રશસ્તને અપનાવજો.

શત્રુઘ્ને મથુરામાં પેસવું અને રાજા મધુને રૂંધવો :

ચરપુરૂષો દ્વારા મધુરાજાની પ્રમાદવાળી સ્થિતિ અને શૂલશસ્ત્રરહિત દશા જાણીને, શત્રુઘ્ને તેજ રાત્રે મથુરાનગરીમાં પ્રવેશ કર્યો. ચરપુરૂષોએ પણ આવીને કહ્યું હતું કે–'**कालोऽयं तस्य योधने।**' અને શ્રી રામચન્દ્રજીની પણ એવી જ સૂચના હતી. શત્રુઘ્ને મથુરાપુરીમાં પ્રવેશ કર્યો, એટલે હવે વાત છૂપી રહે ? વળી આ વખતે તો યુદ્ધની જ સઘળી તૈયારી હતી. કુબેરોદ્યાનમાં ક્રીડામસ્ત બનેલા રાજા મધુને તેની ખબર પડી, એટલે ઝટ તે મથુરાનગરીમાં આવવા નીકળ્યો : પણ શત્રુઘ્ને તેને રસ્તામાં જ રોકીને રૂંધી લીધો. શત્રુઘ્નનો પહેલેથી જ ઈરાદો એ હતો કે–મધુરાજાને પાછો મથુરાનગરીમાં પેસવા દેવો જ નહિ : અને એથી ચમરેન્દ્રે આપેલું શૂલ તેના હાથમાં આવી શકે નહિ ! રાજા મધુ મથુરામાં પેસી શકે અને આયુધશાળા સુધી શત્રુઘ્ન તેને પહોંચવા દે, તો પેલું હથીયાર તેના કામમાં આવે ને ? પણ મધુરાજાને મથુરામાં પેસતાં જ શત્રુઘ્ને રૂંધ્યો, એટલે ત્યાં જ યુદ્ધની શરૂઆત થઈ ગઈ.

યુદ્ધ અને દીક્ષા :

યુદ્ધમાં શું હોય ? મારામારી અને કાપાકાપી ! યુદ્ધમાં ગયેલો જીવતો પાછો આવશે કે નહિ, તે કહેવાય

નહિ. મરવાનો સંભવ ઘણો અને જીવવાનો સંભવ ઓછો. એ મરણ પણ કેવું ? મોટે ભાગે તો ત્યાં દુશ્મનના માણસોને હણવાની જ વૃત્તિ હોય અને એવા દુર્ધ્યાનમાં મરે તે દુર્ગતિએ ગયા વિના રહે નહિ. આ ભવમાં અકાળે મૃત્યુ અને પરભવમાં દુર્ગતિ ! આમ છતાં પણ, કોઈ યુદ્ધમાં જાય, ત્યારે દુનિયા એને ફુલહારો પહેરાવે છે. કારણ ? કારણ કે–દુનિયા એવી જ વૃત્તિમાં પડેલી છે. યુદ્ધમાં આ ભવનું અકાળે મૃત્યુ અને પરભવની દુર્ગતિનો ઘણો મોટો સંભવ હોવા છતાં પણ, એ રસ્તે જનારાઓને કોઈ અટકાવતું નથી : માબાપ અટકાવે તો માબાપને કાયર તથા દ્રોહી કહેવાય છે : તાજી પરણેલી પત્ની પણ 'મારૂં શું થશે ?' એમ ત્યાં બોલી શકતી નથી કે એની ત્યાં કોઈ દયા ખાતું નથી : જ્યારે દીક્ષાના નહિ જેવા પ્રસંગમાં કારમો કોળાહળ કરી મૂકાય છે. દીક્ષામાં કલ્યાણ નિશ્ચિત છે, તે છતાંય ! દીક્ષા જો શુભ ભાવપૂર્વક લેવાય અને આજ્ઞાધીનપણે પળાય, તો એનાથી જે કલ્યાણ સધાય છે, તેવું બીજા કશાથી પણ સધાતું નથી. આમ છતાં, દીક્ષાના પ્રસંગમાં કારમો કોલાહલ અને અકાલે મરવા તથા દુર્ગતિમાં પડવા જાય, ત્યાં અભિનન્દન ! આ દશાનો જો વિવેકપૂર્વક વિચાર કરવામાં આવે, તો સમજાય કે–જેનામાં આત્મિક દૃષ્ટિ નથી આવી અને પરદૃષ્ટિથી જ જેઓ દોરાયા છે, તેઓ પ્રાયઃ જ્ઞાનિઓથી ઉંધે માર્ગે જ ચાલનારા હોય છે.

મધુપુત્રનું મૃત્યુ :

ખેર, અહીં પણ મારામારી શરૂ થઈ ગઈ. રામાયણ-રણના આરંભમાં શ્રી લક્ષ્મણજીએ જેમ ખરને હણ્યો હતો, તેમ આ યુદ્ધના આરંભમાં શત્રુઘ્ને પહેલો જ મધુના દીકરા લવણને માર્યો. મધુનો દીકરો લવણ કોડભર્યો નહિ હોય? એને માટે રોનાર કોઈ નહિ હોય? પણ ત્યાં મોહની વાત જ ન થાય, એમ માને છે!

આત્મકલ્યાણની સાધનામાં જ છૂટ નહિ?

દેશની ચળવળમાં માતાપિતાની આજ્ઞાને અવગણવાની છૂટ, સગાં-વહાલાંનો ત્યાગ કરવાની છૂટ, માથાં ફૂટે ત્યાં જવાની છૂટ અને જેલમાં ગોંધાઈ રહેવા માટે જવાની પણ છૂટ! એજ રીતિએ સ્ટીમર અને વિમાન વિગેરેમાં જ્યાં ઘણી વાર જીવલેણ અકસ્માતો થાય છે—એવાં સાધનોમાં બેસીને, ઘરબાર તથા સાથી—સંબંધી વિગેરેને તજી પૈસા કમાવા પરદેશ જવાની છૂટ!! પણ દીક્ષા લેવાની છૂટ નહિ! બધા જ વાંધા, એક માણસ આત્માનું કલ્યાણ સાધવા નીકળે ત્યાં! આત્મકલ્યાણનો સાચો માર્ગ ગમતો નથી, આત્મા વિષે વાસ્તવિક વિશ્વાસ નથી, એનું જ આ પ્રમાણ-પત્ર છે ને? આત્માનું કલ્યાણ સાધવા નીકળનારને હાથ જોડવાને બદલે, આજે એને દુષ્ટમાં દુષ્ટ રીતિએ પણ પાછો પાડવાના પ્રયાસો થાય છે, એ કચી દશા? તમારાથી આત્માનું ન સધાય તો તમે જાણો, થોડું સધાય તો થોડું સાધો, પણ

આત્માનું સાધનારાઓની આડે કાં આવો છો ? તમને તમારા સ્વાર્થ માટે સામાને પાપમય પ્રવૃત્તિઓમાં પડેલો રાખવાની છૂટ અને આત્મકલ્યાણના અભિલાષિને જ્ઞાનિઓએ ફરમાવેલી રીતિએ આત્મકલ્યાણ સાધવાની છૂટ નહિ, આ ક્યાંનો ન્યાય ?

સાચો દયાળુ પાડવાનો પ્રયત્ન ન જ કરી શકે :

છોકરો નિષ્પાપ જીવનમાં જાય એ માટે રો–કકળ અને છોકરો પાપમાં ખૂંચે તેની ચિન્તા કે દયા કશું જ નહિ ! કોઈ પાપી બને એનું તમને કેટલું દુઃખ છે અને કોઈ દીક્ષિત બને એનું તમને કેટલું દુઃખ છે ?–આ બેનું માપ કાઢો ! દુનિયામાં સેંકડો આદમીઓ પાપો આચરી રહ્યા છે, એની દયા આવી ? સેંકડો આદમીઓ પાપથી બચવાનો માર્ગ જાણતા નથી–અજ્ઞાન છે, એની દયા આવી ? કોઈ દિવસ એમ થયું કે–' પાપમાં મસ્ત બનેલા અજ્ઞાનિઓ બીચારા શી રીતિએ ઉગરે અને દુર્ગતિ આદિનાં દુઃખોથી કયી રીતિએ બચે ? ' દુઃખ ખટકે છે અને દુઃખને ઉત્પન્ન કરનાર પાપ ખટકતું નથી, એનું કારણ ? જેને પાપ ખટકે નહિ તેજ દીક્ષાનો વિરોધ કરી શકે. દયાળુ દીક્ષાનો વિરોધી હોય નહિ. દીક્ષિતનાં માતા–પિતા વિગેરેને મોહથી દુઃખ થાય, ત્યારે સાચો દયાળુ દીક્ષિતને પાડવાનો પ્રયત્ન ન કરે, પણ મોહા-

ધીનોમાં વિવેક પ્રગટાવવાનો જ પ્રયત્ન કરે! પણ એ, સમ્યક્ત્વ ગુણની છાયા આવ્યા વિના પ્રાયઃ બને નહિ. આજે તો આત્મા, પુણ્ય, પાપ આદિનો વિશ્વાસ નથી અને એથી જ શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા મુજબ અપાએલી અને અપાતી દીક્ષાનો પણ વિરોધ થઇ રહ્યો છે. મોટે ભાગે તો આત્મા તથા પુણ્ય–પાપ અને મોક્ષ આદિનો વિશ્વાસ નહિ હોવાના કારણે, દીકરો મરે તે ખમાય છે પણ આત્મકલ્યાણના માર્ગે જાય તે ખમાતું નથી : પણ એ પાપમાં સાથ દેનારા તો મહાપાપિઓ જ છે.

શ્રી લક્ષ્મણજીનાં અગ્નિમુખ બાણોથી
શત્રુઘ્ને રાજા મધુને ઘાયલ કરી દેવો :

શત્રુઘ્ને યુદ્ધના આરંભમાં જ મધુના લવણ નામના દીકરાને હણી નાખ્યો, એથી રાજા મધુને ખૂબ ક્રોધ ચઢ્યો.

પહેલાં મધુનો દીકરો મર્યો, તે એની હારની નિશાની છે. યુદ્ધમાં જેના પક્ષમાં કોઈ મૂખ્ય પહેલાં મરે, તે પક્ષની પ્રાયઃ હાર થાય છે.

પોતાના દીકરાના અવસાનથી રાજા મધુ હવે ગુસ્સામાં આવીને લડે છે. પોતાના ધનુષ્યનું આસ્ફાલન કરીને તે શત્રુઘ્નની સામે દોડે છે અને બન્નેય વચ્ચે શસ્ત્રાશસ્ત્રીનું ઘોર યુદ્ધ મચે છે. દેવો વિરૂદ્ધ દાનવોના યુદ્ધની જેમ તે યુદ્ધ ઘણો કાળ ચાલ્યું અને શત્રુઘ્ન તથા મધુ એક–બીજાનાં અસ્ત્રોને અસ્ત્રોથી છેદતા જ રહ્યા.

શત્રુઘ્ને જોયું કે-'હવે સામાન્ય હથીયારોથી કામ નહિ ચાલે. દુશ્મન સામાન્ય હથીયારોથી જીતાય તેમ છે નહિ.' આથી શત્રુઘ્ને તેજ વખતે અર્ણવાવર્ત્ત ધનુષ્યનું અને અગ્નિમુખ બાણોનું સ્મરણ કર્યું.

આપણે જોઈ ગયા છીએ કે-અયોધ્યાથી નીકળતાં પહેલાં, શ્રી લક્ષ્મણજીએ તે અર્ણવાવર્ત્ત ધનુષ્ય અને અગ્નિમુખ બાણો, શત્રુઘ્નને આપ્યાં હતાં.

શત્રુઘ્ને સ્મરણ કરતાંની સાથે જ તે ધનુષ્ય તથા બાણો તેને પ્રાપ્ત થઈ ગયાં અને તે પ્રાપ્ત થતાંની સાથે જ ધનુષ્ય ચડાવીને અગ્નિમુખ બાણો વડે શત્રુઘ્ને, શિકારી જેમ સિંહને ઘાયલ કરે, તેમ રાજા મધુને ઘાયલ કર્યો.

મધુરાજાની અન્તિમ સમયની વિચારણા :

મધુરાજા ઘાયલ થયા બાદ વિચાર કરે છે કે-

'शूलं पाणौ न मेऽभ्यागान्—न हतो लक्ष्मणानुजः ।'

મારા મિત્ર ચમરેન્દ્રે આપેલું શૂલ મારા હાથમાં આવ્યું નહિ અને આ શત્રુઘ્ન મારાથી હણાયો નહિ! પોતાના પરાજય ઉપર પોતે શોક કરે છે. આવા પરાક્રમી રાજાને પરાજય સાલે એમાં નવાઈ નથી, પણ આ બુદ્ધિ સારી તો નથી જ! દુશ્મન હણાયો નહિ, એ વિચાર ખરાબ જ છે. પણ રાજા મધુ પુણ્યવાન છે. એની વિચાર-સરણીને પલ્ટો ખાતાં વાર લાગતી નથી. પોતાનો અન્તકાળ નજદિક છે, એમ રાજા મધુ સમજી જાય છે અને એથી

જીંદગીમાં કરવા લાયક કૃત્યો ન કરવા બદલ રાજા મધુના હૃદયમાં પરિતાપ જન્મે છે. એ વિચારે છે કે–

" गतं मम मुधा जन्म, जिनेन्द्रो न यदर्चितः ।
कारितानि न चैत्यानि, दत्तं पात्रेषु नो मया ॥१॥ "

રાજા મધુને લાગે છે કે–પોતે પોતાનું જીવન નિરર્થક ગુમાવી દીધું ! કારણ કે–ન તો શ્રી જિનપૂજા કરી, ન તો શ્રી જિનચૈત્યો બંધાવ્યાં અને ન તો સુપાત્રમાં દાન દીધું ! શ્રી જિનેશ્વરદેવને જો સારી રીતિએ મેં પૂજ્યા હોત, મારી શકયતા મુજબ મેં જો શ્રી જિનમન્દિરો બંધાવ્યાં હોત અને સુપાત્રોમાં જો મેં દાન દીધું હોત, તો જ મારો આ જન્મ સફલ થાત, આવું રાજા મધુ અન્તિમ અવસ્થામાં ચિન્તવે છે.

ઉત્તમ આત્મા :

મધુ રાજાનો જીવ જો ઉત્તમ ન હોત, તો પ્રાણ જવાની તૈયારી વખતે અને તે પણ આવી હાર ખાધા પછીથી, આ જાતિની વિચારણા તેને આવત ખરી ? નહિ જ, પણ આ તો સદ્‌ગતિગામી આત્મા છે, એટલે એને આવા વખતે પોતાનો જન્મ ફોગટ ગુમાવ્યાનો વિચાર આવે છે.

ઉત્તમ આત્માઓની વિચારદશાને સમજો :

સભા૦ શું કોઈ દિવસ મધુરાજાએ શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજા નહિ કરી હોય ?

એમ કેમ કહેવાય ? જીવનમાં કાંઈ કેય ધર્મવૃત્તિ ન હોય, તો અન્તિમ સમયે અને તે પણ કોઇની ય તરફથી ખાસ પ્રેરણા પામ્યા વિના, આવા વિચારો આવવા એ બનવાજોગ ઓછું છે. ઉત્તમ આત્માઓ પશ્ચાત્તાપ કરતા હોય, ત્યારે આવું વિચારે તે સ્વાભાવિક છે. પોતે રાજા હતો, સમર્થ હતો, સામગ્રીસંપન્ન હતો, એ અપેક્ષાએ તે જેવી જિનપૂજા કરી શકે, જેટલાં ચૈત્યોનું નિર્માણ કરી શકે અને જેટલું સુપાત્રદાન દઈ શકે, તેટલા પ્રમાણમાં તે તે ક્રિયાઓ તેણે ન કરી હોય અને એથી જ તેણે આવો વિચાર કર્યો હોય એ વધુ શકય છે. ઉત્તમ આત્માઓની વિચારદશાને સમજતાં શીખવું જોઈએ. એ પુણ્યાત્માઓ પશ્ચાત્તાપ–ભાવમાં 'હું મહા પાપી'–'હું મહા અધમ'–'હું ગજબનો વિષયાસક્ત' વિગેરે વિગેરે વિચારો કરે, તે સ્વાભાવિક જ છે : પણ, માત્ર તેટલા ઉપરથી જ તેમને મહા પાપી, મહા અધમ અગર તો મહા વિષયાસક્ત માની લેવા એ મૂર્ખાઈ છે.

મરણથી નહિ પણ જન્મથી ડરો :

ખેર, આટલો પણ પશ્ચાત્તાપ કરવાનો સમય ન આવે એ ઇચ્છવાજોગ છે. એક દિવસ સૌને મરવાનું તો છે જ. જન્મેલા મરવાના જ, એ સુનિશ્ચિત વાત છે. જ્યારે મરણ આવવાનું જ છે, અને તે પણ આપણી જાણ બહાર, તો પછી સાવધ થવું એમાં ડહાપણ કે બેદર-

કાર રહેવું એમાં ડહાપણ ? જ્ઞાનિઓ મરણથી ડરવાની ના પાડે છે. જ્ઞાનિઓ તો મરણથી ડરનારાઓને ફરમાવે છે કે–મૃત્યુથી તમે ડરો કે ન ડરો, પણ એ તો આવવાનું જ છે : કારણ કે–જન્મેલાનું મરણ નિશ્ચિત જ છે. મરણ ન જોઈએ તો જન્મ ન થાય એવો પ્રયત્ન કરો : કારણ કે–જેનો જન્મ નથી તેનું જ મૃત્યુ નથી. આ રીતિએ ફરમાવીને, મરણથી નહિ ડરતાં જન્મથી ડરવાનું જ્ઞાનિઓ સૂચવે છે અને શાશ્વત કાલ માટે જન્મથી છૂટાય એવો આ જીવનમાં પ્રયત્ન કરવાની પ્રેરણા કરે છે.

ફેર ફેર જન્મ ન કરવા પડે તેવું જીવન જીવો :

અત્રે એ વાત પણ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે–મૃત્યુથી નફ્ફટપણે ન ડરવું, એ તો ઉલ્ટું નુકશાનકારક છે. મૃત્યુથી બેદરકાર બનીને પોતાના જીવનને પાપમય બનાવી દેવું, એ તો એકાન્તે અનર્થકારક છે. મૃત્યુનો ડર કાઢી નાખવાનું ફરમાવનારાઓએ, જન્મથી ડરવાનું અને જન્મથી ડરીને ફેર ફેર જન્મ ન કરવો પડે એવો સુપ્રયત્ન કરવાનું સાથે જ ફરમાવ્યું છે, એ ન ભૂલો. આથી સ્પષ્ટ છે કે–મૃત્યુથી ડરીને મૃત્યુને દૂર ધકેલવાનો પ્રયત્ન કરવો, એનો કાંઈ જ અર્થ નથી. મૃત્યુથી ડર્યા વિના, જન્મ કરવા ન પડે એવો પ્રયત્ન કરવો, એ જ હિતાવહ છે. જે આત્મા આ પ્રયત્નમાં જીવન ગાળે, તેને પશ્ચાત્તાપ કરવાપણું રહે નહિ. કોઇ પણ ક્ષણે મરણ

આવી પહોંચે તોય સાચા ધર્માત્માઓને મુંઝાવાપણું રહે નહિ. પણ એ દશા આવવી તે સહેલું નથી.

પાપભીરૂતા કેળવવાની જરૂર :

તમે જીવનને એકદમ નિષ્પાપ ન બનાવા શકો એ બનવાજોગ છે, પણ જીવનને નિષ્પાપ બનાવવાના પહેલા પગલા તરીકે પાપભીરૂતા તો કેળવો! સૌથી પહેલું કામ એ કરો કે–આત્માને પાપથી ડરનારો બનાવી દો! પાપથી ડરનારો તીવ્ર બંધ કરતો નથી. પાપનો વિચાર આવતાં પણ એને દુઃખ થાય, પાપ કરવું એ એને ગમે નહિ, એટલે ઘણુંખરાં પાપો તો એનાથી દૂર જ રહે. જે થોડાંક પાપો તે કરે, તેય બળતા હૈયે કરે અથવા તો બીજાઓની જેમ ખૂબ રસપૂર્વક ન જ કરે, એટલે એનો પાપકર્મનો બંધ તેવો મજબૂત પડે જ નહિ. પાપ કર્યા પછીય એને પશ્ચાત્તાપ થાય. જીવનમાં સાચી પાપભીરૂતા આવી જાય એટલે નિષ્પાપ જીવન બહુ દૂર ન રહે. એવો આત્મા, કે જેનામાં થોડો–ઘણો પણ પાપનો સાચો ડર છે, તેને અવસરે અવસરે શુભ ભાવના આવવી સહેલી. જીવનના અન્ત વખતે દુનિયાદારીના રાગ–દ્વેષ જેને મુંઝવે, તે દુર્ગતિમાં જ જાય. અન્તિમ સમયની દશા ઉપર ગતિનો મોટો આધાર છે. અન્ત સમયની દશા સારી, તો ગતિ સારી જ. આથી અન્તિમ સમયે આત્મા દુનિયાદારીની મમતા છોડે અને એક માત્ર દેવ-ગુરૂ–

ધર્મનું શરણ સ્વીકારે, એ દશા લાવવાને માટે અત્યારથી આત્માને કેળવવો જોઇએ.

મધુએ ભાવચારિત્રી બની દેવલોકમાં જવું :

રાજા મધુ તો ઉત્તમ આત્મા છે. પોતે પોતાનું જીવન ફોગટ ગુમાવી દીધું, એવો પરિતાપ કરીને જ એ અટકતો નથી. યુદ્ધભૂમિમાં જ એ પાપવ્યાપારોનો ત્રિવિધે ત્રિવિધે ત્યાગ કરે છે. શત્રુઘ્ન પ્રત્યેના દ્વેષની ભાવનાને પણ હૃદયમાંથી કાઢી નાખે છે અને પોતાનું સઘળુંય વોસરાવી દે છે. આ મહાકાવ્યના રચયિતા કલિકાલ-સર્વજ્ઞ આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–રાજા મધુ ત્યાં ને ત્યાં સર્વવિરતિ રૂપ ચારિત્રથી સુસંપન્ન બને છે તેમજ ચારિત્રસંપન્ન બનીને શ્રી પંચપરમેષ્ઠિઓને નમસ્કાર કરવાની જ સત્પ્રવૃત્તિમાં લીન બને છે. શ્રી અરિહંત, શ્રી સિદ્ધ, શ્રી આચાર્ય, શ્રી ઉપાધ્યાય અને શ્રી સાધુ–એ પાંચેય પરમેષ્ઠિઓના શરણનું રાજા મધુ ધ્યાન ધરે છે. આ રીતિએ ભાવ-ચારિત્રમાં જ તે મૃત્યુ પામે છે અને સનત્કુમાર દેવલોકમાં તે મહર્દ્ધિક દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે.

રાજા મધુની આ જાતિની ઉત્તમ વલણુ જોઇને, ત્યાંના વિમાનવાસી દેવતાઓ ખૂબ પ્રસન્ન થઇ ગયા. તેઓએ રાજા મધુના દેહ ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરી તેમજ ' મધુદેવ જય પામો ! ' એવી આનંદપૂર્વક ઉદ્‌ઘોષણા કરી.

પઉમચરિયં–માંનું વર્ણન :

દશરથકુમાર શત્રુઘ્નના રાજા મધુની સાથેના યુદ્ધનો આ પ્રસંગ આ રીતિએ પૂર્ણ થાય છે, પણ હજુ મધુના મિત્ર ચમરેન્દ્રે મધુના વધથી ક્રોધ પામીને શત્રુઘ્નને અકળાવી મૂકવાને માટે જે ઉપદ્રવ કર્યો, તે વિગેરે વૃત્તાન્ત બાકી રહે છે. એ પહેલાં આપણે 'पउमचरियं' નામના શ્રી રામચરિત્રમાંથી થોડુંક જોઇ લેવા ઇચ્છીએ છીએ. રાજા મધુએ જીવનના અન્તને નજદિક જાણીને, જે સુન્દર અને મનનીય વિચારણા અને આચરણા કરી, તેનો જ વૃત્તાન્ત આપણે શ્રી પઉમચરિયં નામના શ્રી રામચરિત્રમાંથી જોઈ લેવો છે. જૂઓ:–

" सुयसोगसल्लियङ्गो, तं चिय दट्ठूण दुज्जयं सत्तुं ।
मरणं च समासन्नं, मुणिवरवयणं सरइ ताहे ॥ १ ॥
" पडिबुद्धो भणइ तओ, असासए इह समत्थसंसारे ।
इन्दियवसाणुगेणं, धम्मो न कओ विमूढेणं ॥ २ ॥
" मरणं नाऊग धुवं, कुसुमसमं जोव्वणं चला रिद्धी ।
अवसेण मए तइया, न कओ धम्मो पमाएणं ॥ ३ ॥
" पज्जलियम्मि य भवणे, कूवतलायस्स खणणसमारम्भो ।
अहिणा दट्ठस्स जए, को कालो मन्तजवणम्मि ॥ ४ ॥
" जाव न मुञ्चामि लहुं, पाणेहिं एत्थ जीयसंदेहे ।
ताव इमं जिणवयणं, सरामि सोमं मणं काउं ॥ ५ ॥

" तम्हा पुरिसेण जए, अप्पहियं निययमेव कायव्वं ।
मरणंमि समावडिए, संपइ सुमरामि अरहन्तं ॥ ६ ॥

" इणमो अरहन्ताणं, सिद्धाण नमो सिवं उवगयाणं ।
आयरियउवज्झायाणं, नमो सया सव्वसाहूणं ॥ ७ ॥

" अरहन्तो सिद्धो वि य, साहू तह केवली य धम्मो य ।
एए हवन्ति नियय, चत्तारि वि मङ्गलं मज्झं ॥ ८ ॥

" जावइया अरहन्ता, माणुसखित्तम्मि होन्ति जयनाहा ।
तिविहेण पणमिऊणं, ताणं सरणं पवन्नो हं ॥ ९ ॥

" हिंसालियचोरिका, मेहुणपरिग्गहं तहा देहं ।
पच्चक्खामि य सव्वं, तिविहेणाहारपाणं च ॥ १० ॥

" परमत्थेण तणमओ, संथारो न वि य फासुया भूमी ।
हियय जस्स विसुद्धं, तस्साया हवइ संथारो ॥ ११ ॥

" एक्को जायइ जीवो, एक्को उप्पज्जए भमइ एक्को ।
सो चेव मरइ एक्को, एक्को च्चिय पावए सिद्धिं ॥ १२ ॥

" नाणम्मि दंसणम्मि य, तह य चरित्तम्मि सासओ अप्पा ।
अवसेसा दुब्भावा, वोसिरिया ते मए सव्वे ॥ १३ ॥

" एवं जावज्जीवं सङ्गं, वोसिरिय गयवरत्थो सो ।
पहरणजज्जरियतणू, आलुञ्चइ अत्तणो केसे ॥ १४ ॥

" जे तत्थ किन्नरादी, समागया पेच्छया रणं देवा।
ते मुञ्चन्ति सहरिसं, तस्सुवरिं कुसुमवरवासं ॥ १५ ॥
" धम्मज्झाणोवगओ, कालं काऊणं तइयकप्पम्मि।
जाओ सुरो महप्पा, दिव्वङ्गयकुण्डलाभरणो ॥ १६ ॥"

નિરંતર રટણ કરવા યોગ્ય :

રાજા મધુની અન્તિમ સમયની આ ભાવના ખૂબ જ મનન કરવા જેવી છે. શત્રુની સામે સમરભૂમિમાં યુદ્ધ કરતાં આ જાતિની સુન્દર વિચારણા સ્ફુરવી, એ સામાન્ય વાત નથી. શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા પ્રત્યે સાચો સદ્ભાવ પ્રગટ્યા વિના, આ જાતિની વિચારણા સ્ફુરે જ નહિ. 'શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલો ધર્મ જ એક માત્ર તારક છે અને એ ધર્મનું અવલંબન લીધા વિના આત્માની મુક્તિ નથી.'–આ પ્રકારનો હાર્દિક નિશ્ચય થયેલો હોય, તો જ પ્રાણપંખેરૂં ઉડી જવાની તૈયારી વખતે પણ આવી સુન્દર મનોદશા બને. રાજા મધુએ કરેલી આ વિચારણા, આત્મકલ્યાણના અર્થિઓએ કંઠસ્થ કરી લેવા જેવી છે અને નિરંતર એનું સ્મરણ કરવા જેવું છે. પુણ્યાત્માઓએ નિરંતર રટણ કરવા યોગ્ય એક સુન્દર સ્તોત્ર રૂપ આ વિચારણા છે. રાજા મધુએ પોતાના અન્ત–સમયે કરેલી આ વિચારણામાં ઓતપ્રોત બની જઈ ને, કલ્યાણકામિઓએ પોતાના અંતરમાંથી પણ આ પ્રકારની વિચારશ્રેણિ પ્રગટે, એવો પ્રયત્ન કરવા જેવું છે.

મુનિવરનાં વચનોનું સ્મરણ :

રાજા મધુનો પુત્ર લવણ યુદ્ધના આરંભમાં હણાયો, એથી તે શોકમય બની ગયો હતો તેમજ દુશ્મન ઉપર એને ક્રોધ પણ ઘણો આવ્યો હતો. શોક અને ક્રોધમાં આવીને રાજા મધુએ, પોતાનું બળ અજમાવવામાં પણ કમીના રાખી નહોતી : પરન્તુ એ વખતે રાજા મધુની પાસે પોતાના મિત્ર ચમરેન્દ્રે આપેલું દેવાધિષ્ઠિત શૂલ હતું નહિ અને બીજી તરફ શત્રુઘ્નની પાસે તો વાસુદેવ શ્રી લક્ષ્મણજીએ આપેલ અર્ણવાવર્ત્ત ધનુષ્ય પણ હતું તેમજ અગ્નિમુખ બાણો પણ હતાં. આથી રાજા મધુ હારે તે સ્વાભાવિક છે. એ બાણો વિગેરે જોઈને, રાજા મધુને લાગે છે કે–મારો આ શત્રુ દુર્જય છે: તેમજ બાણોના પ્રહારોથી પોતાના શરીરને જર્જરિત બની ગયેલું જોઈને રાજા મધુ સમજી જાય છે કે–હવે મારૂં મરણ નજદિક છે. આ વખતે રાજા મધુ મુનિવરનાં વચનોનું સ્મરણ કરે છે. મુનિવરનાં વચનોનું સ્મરણ કરીને રાજા મધુ પ્રતિબોધ પામે છે. પુત્રના મૃત્યુની ચિન્તાથી એ પર બને છે અને પોતાના આત્માની ચિન્તામાં પ્રવૃત્ત થાય છે.

સંસાર શાશ્વતેય ખરો અને અશાશ્વતેય ખરો :

આત્મચિન્તા કરતાં રાજા મધુ વિચારે છે કે–

‘ઇન્દ્રિયોને વશ બનેલા એવા મેં મૂઢે આ અશાશ્વત એવા સમસ્ત સંસારમાં ધર્મને આચર્યો નહિ.’

સભા૦ સંસાર શાશ્વત કે અશાશ્વત ?

બન્નેય. સંસાર શાશ્વતેય ખરો અને અશાશ્વતેય ખરો.

સભા૦ એ કેમ ?

હયાતિની દૃષ્ટિએ સંસાર શાશ્વત છે અને પરિવર્તનની દૃષ્ટિએ સંસાર અશાશ્વત પણ ગણાય. અનન્તા આત્માઓ મોક્ષે જાય, તે છતાં એક નિગોદનો અનન્તમો ભાગ જ મુક્તિએ ગયો હોય છે, એટલે જીવોનો મોટો સમૂહ સંસારમાં હોય જ છે. સંસારનો કોઈ કાળે અન્ત આવવાનો જ નથી. સંસાર તો હતો, છે અને રહેવાનો. સારાય સંસારનું અસ્તિત્વ મીટી જાય, એવું બન્યુંય નથી અને બનવાનુંય નથી. આથી સંસાર શાશ્વત પણ છે. જીવોની અપેક્ષાએ સંસાર અશાશ્વત પણ છે : કારણ કે–સંસારને છેદીને અનન્તા આત્માઓ મુક્તિએ ગયા છે, સંખ્યાબંધ આત્માઓ વર્તમાનમાં પણ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાંથી મુક્તિએ જઈ રહ્યા છે અને અનન્તા આત્માઓ મુક્તિએ જશે. મોક્ષગામી ભવ્યાત્માઓનો સંસાર અશાશ્વત હોય છે, કારણ કે–સંસાર છૂટે નહિ ત્યાં સુધી મોક્ષે જવાય નહિ. આમ છતાં, બીજા અનન્તા જીવો સંસારમાં હોવાથી સંસાર તો કાયમ રહે છે, પણ મોક્ષને પામેલા આત્માઓ સંસારી મટી જાય છે. પોતાના ભવની અપેક્ષાએ પણ રાજા મધુનો વિચાર યોગ્ય ગણાય. મનુષ્યભવ કોઈનો ય શાશ્વત હતો નહિ, છે નહિ અને હશે પણ નહિ.

શાશ્વત સ્થિતિ મોક્ષ-પ્રાપ્તિ વિના શક્ય નથી અને મોક્ષ સંસારિપણામાંથી બાતલ થયા વિના શક્ય નથી.

સંસારનાશની ભાવના :

સંસારિપણામાંથી બાતલ થવાને માટે એક માત્ર અનુપમ સાધન અનન્તજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ઉપદેશેલો ધર્મ છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞાની આરાધના, સંસારી તરીકેની આપણી હયાતિ નાબૂદ કરવાને માટે જ કરવાની છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા ધર્મની આરાધના કરવાનો વાસ્તવિક હેતુ જ એ છે કે-પોતાનો સંસાર નાશ પામે! શ્રી જિનેશ્વરદેવના સ્વરૂપને જાણનાર અને માનનારમાં, પોતાના અગર તો બીજા પણ કોઈના સંસારને ટકાવી રાખવાની ભાવના હોય, એ બને જ નહિ. શ્રી જિનેશ્વર-દેવને પીછાનનારો તો, પોતાના સંસારનો જેમ બને તેમ વહેલો નાશ થાય, એજ અભિલાષાને સેવનારો હોય. જેને સંસારમાં રહેવાનું ગમે છે, જેને સંસારમાં રહેવું એ સારૂં લાગે છે, તેનામાં સાધુપણુંય નથી અને શ્રાવકપણુંય નથી. પોતાના અને સૌ કોઇના સંસારનો નાશ ઈચ્છવો, એ ઉંચામાં ઉંચી કોટિની ઈચ્છા છે. આત્મામાં ભાવદયા પ્રગટ્યા વિના, એ જાતિની ઉત્તમ ઇચ્છા પ્રગટે, એ શક્ય નથી. 'જીવમાત્રના સંસારનો નાશ થાઓ!'-એવી અભિલાષાની ઉત્કટતામાંથી તો તીર્થંકરત્વનું પુણ્ય સર્જાય છે. શ્રી તીર્થંકરનામકર્મની નિકાચના એવી જ પુણ્યા-ભિલાષાની ઉત્કટતાથી થાય છે.

વિષય-કષાય રૂપ સંસારનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન-એનું નામ ધર્મ :

સંસાર એટલે વિષય અને કષાય. વિષય-કષાયનો નાશ એટલે સંસારનો નાશ. જેના વિષય-કષાય હણાયા, તેનું દુ:ખ હણાયું : તેનું પરિભ્રમણ ગયું. વિષય-કષાયના યોગે આત્માને જન્મ-મરણાદિનાં દુ:ખો ભોગવવાં પડે છે. વિષય-કષાયના યોગે જ ચાર ગતિમાં ચોરાશી લાખ યોનિયો દ્વારા આત્મા જન્મે છે, મરે છે અને ભમે છે. આત્મા સ્વભાવે શાશ્વત છતાં, વિષય-કષાયના યોગે આ દશા ભોગવી રહ્યો છે. આ માનવભવ એમાંથી નીકળવાને માટે છે. વિષય અને કષાયથી મૂકાવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરવો, એના જેવો આ જીવનનો બીજો કોઈ સદુપયોગ નથી. વિષય અને કષાયથી મૂક્ત બનવાનો પ્રયત્ન, એનું જ નામ ધર્મ. એ પ્રયત્ન અનન્તજ્ઞાનિઓની આજ્ઞા મુજબ કરવો જોઈએ, કે જેથી ધર્મ ધર્મ રૂપ જ બન્યો રહે અને જેવી રીતિએ એ ફળવો જોઇએ, તેવી જ રીતિએ એ ફળે. રાજા મધુથી એ પ્રયત્ન જેવો જોઈએ તેવો ન થઈ શક્યો, માટે તે મરણ સમયે અફશોષ કરે છે. તમારે શું કરવું છે ? અફશોષ કરવાનો વખત આવે તે પહેલાં ચેતવા જેવું છે અને ચેતીને આરાધનામાં રક્ત બની જવા જેવું છે.

મર્યા વિના છૂટકો નથી :

રાજા મધુ વધુમાં વિચારે છે કે-

' હું જાણતો હતો કે-મરણ નિશ્ચિત છે, યૌવન કુસુમ

જેવું છે અને ઋદ્ધિ ચંચલ છે : છતાં પણ મેં મારા પૂર્વ-કાળમાં પરાધીન બનીને પ્રમાદથી ધર્મને કર્યો નહિ !'

મરણ નિશ્ચિત છે, એમ કોણ નથી જાણતું ? બધા જ જાણે છે. દુનિયામાં મૂર્ખમાં મૂર્ખ આદમી પણ જાણે છે કે–વહેલા અગર મોડા, પણ કોઈનો મર્યા વિના છૂટકો થવાનો નથી. મરણ પછી પણ છૂટકો થાય જ છે, એમ તો નથી જ : કારણ કે–મોક્ષને નહિ પામનારાઓને નિયમા બીજા ભવમાં જવું પડે છે. ખેર, અહીં તો વાત એ છે કે–જગતમાં જન્મ પામેલાઓમાંથી કોઈ મરણ ન પામે, એ શક્ય જ નથી. આ વાત બરાબર છે ને ?

સભા૦ બધાને મરવાનું તો ખરૂં જ !

અને મર્યા બાદ કર્મનો યોગ છે ત્યાં સુધી બીજે જન્મવું પડશે, એમ પણ ખરૂં ને ?

સભા૦ છે તો એમ જ, પણ આજે ઘણાઓ એવા છે કે જે પરભવને માનતા નથી.

પરભવનો ઈનકાર થઈ શકે તેમ નથી :

પરભવને નહિ માનવા માત્રથી કાંઈ પરભવમાં જવાનું અટકી પડવાનું નથી. પુણ્ય–પાપને નહિ માનનારને પણ પોતાનાં શુભાશુભ કર્મોનાં ફળો તો ભોગવવાં જ પડે છે. સંસારી આત્માઓ દુન્યવી સત્તા સિવાયની બીજી કોઈ વિશિષ્ટ સત્તાને પણ આધીન છે, એમ જીવ માત્રના જીવન-દ્વારા જાણી શકાય છે. એ વિશિષ્ટ સત્તા, જીવ માત્રના

જીવનમાં અગત્યનું સ્થાન ભોગવે છે. કોઈ પણ સંસારી જીવ એ સત્તાથી મુક્ત નથી. અમૂક સ્થળે જન્મ થવો, અમૂક સામગ્રી મળવી, અમૂક પ્રકારનાં અંગોપાંગોની પ્રાપ્તિ થવી, અમૂક પ્રકારની શારીરિક વેદનાઓ ઉત્પન્ન થવી, બુદ્ધિમાં તરતમતા રહેવી, યશ-અપયશ મળવો,-એ વિગેરે તે સત્તાને આધીને છે, કે જે સત્તાને જ્ઞાનિઓ કર્મસત્તા તરીકે ઓળખાવે છે. એક જ બાપના બે દીકરાઓ વચ્ચે બુદ્ધિ અને અંગોપાંગ આદિનો ફરક કેમ રહે છે ? એક જ ક્ષણે ઉત્પન્ન થયેલાં બે બાળકોમાં એકને ધાગા ઉપર પડ્યા રહેવાનું મળે છે અને એકને મુલાયમ ગાદી આદિ મળે છે, તે શાથી ? એક શ્રીમંત અને એક ગરીબ, એક સત્તાવાન અને બીજો સેવક, એક બુદ્ધિમાન અને બીજો મૂર્ખ, એક વિદ્વાન અને એક અભણ, એકને ઠેર ઠેર સત્કાર અને બીજાનું ઘેર ઘેર અપમાન, એકના પટારા ભરેલા અને બીજાના પેટમાં ખાડો, એકને સલામી અને બીજાને લાત,-આ બધું કોના યોગે થાય છે, એ વિચારો તો કર્મસત્તાની પ્રતીતિ થયા વિના રહે નહિ. અને એથી, સાચી વાત તો એ છે કે-બુદ્ધિનો સદુપયોગ કરનાર કોઇ પણ વિચક્ષણ પરલોકનો ઈનકાર કરી શકે જ નહિ.

પરલોક ન હોય તો પણ શ્રી જૈનશાસનના સાચા ત્યાગીને કશું જ નુકશાન થતું નથી:

પરલોક જ ન હોય, તો પછી પાપથી ડરવાનું પ્રયોજન શું ? સદાચારની જરૂર શી ? જીવનનિયમન શા માટે ?

પરલોક ન હોય તો તો–'કેવળ આ લોકના હિત તરફ જ દષ્ટિ રહેવી જોઈએ અને એથી આ લોકમાં સત્તાશાલી તથા સમૃદ્ધિવાન બનવાને માટે ગમે તેવું પાપ કરતાં પણ નહિ અચકાવું જોઇએ!'–એમ કોઈ કહે, તો તેનો શો જવાબ છે? પણ વસ્તુતઃ તેમ છે જ નહિ: કારણ કે–પરલોક છે. પરલોક ન હોત, તો જીવોની ઉત્પત્તિથી માંડીને જે જે ફરક પડે છે, તે ન પડતો હોત! બધા સમાનપણે જન્મે, સમાનપણે જીવે અને સમાનપણે સામગ્રી પામે, તો તો મનાય કે–'પરલોક નથી.' પણ તેમ તો કદિ બન્યુંય નથી અને બનવાનુંય નથી.

સભા૦ પણ કહે છે કે–પરલોક ન હોય તો તો જે લોકોએ ત્યાગ કર્યો, દેહદમન કર્યું, એ બધાને નુકશાન જ થયું ને?

વસ્તુતઃ એ દલીલ પણ બરાબર નથી. પરલોક છે જ, પણ દલીલની ખાતર ઘડીભર એવી પણ વાત કબૂલ કરી લેવામાં આવે કે–'પરલોક નથી.'–તે છતાંય એ વાત પૂરવાર થઈ શકે તેમ છે કે–'અનન્તજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા મુજબ ત્યાગ કરનારા ધર્માત્માઓને તો લાભ જ છે.' વિચારો કે–માણસો દુન્યવી સામગ્રી મેળવવા મથે છે, તેનો હેતુ શો છે? એટલો જ ને કે–પોતાની ઈચ્છા મુજબ શાન્તિથી જીવાય?

સભા૦ હાજી.

તો સમજી લો કે–શ્રી જૈનશાસનનો સાચો ત્યાગી એ હેતુને સુસિદ્ધ કરવા પૂર્વક જ જીવે છે : કારણ કે–એ દુન્યવી તૃષ્ણાઓથી પર બની જવાના પ્રયત્નમાં લીન રહેવાના યોગે તેમજ ઉપાધિ આદિથી મુક્ત હોઈને, ઘણી શાન્તિ પૂર્વક જીવી શકે છે. પરભવમાં જેને મહાઋદ્ધિ મેળવવાની લાલસા છે, રૂપસુન્દરીઓ મેળવવાની જેની લાલસા છે, ચક્રવર્તી જેવી સત્તા મેળવવાને જે ઇચ્છે છે અને પરભવમાં દુન્યવી કીર્તિ કમાવાને જે ઇચ્છે છે, એવા પામરોની વાત બાજૂએ રાખો : એ બીચારાઓને વસ્તુતઃ પરમાર્થનું ભાન નથી : પરન્તુ જે પુણ્યાત્માઓને તેવી કોઈ લાલસા નથી અને જેઓ આત્મસ્વભાવના પ્રકટીકરણ નિમિત્તે જ ધર્મ કરે છે, તેઓ તો આ ભવમાં પણ અનુપમ શાન્તિ ભોગવી શકે છે. જેને ઇચ્છા થાય તેને ઐચ્છિક વસ્તુ ન મળે તો દુઃખ થાય, પણ જેને તેવી ઇચ્છા જ ન હોય તેને તો દુઃખ ન થાય ને ?

સભા૦ નહિ જ.

સાધુ માટે સંયમ તકલીફ રૂપ નથી :

સંસારત્યાગી સાંસારિક ભોગોનો અર્થી ન હોય. જો મોક્ષાર્થે જ આજ્ઞાવિહિત જીવન જીવતો હોય, તો જ તે સાચો ત્યાગી છે અને એજ ત્યાગનું સુખ અનુભવી શકે છે. સંસારનો ત્યાગી સંસારનો અર્થી હોય તો મહાદુઃખી, બાકી તો એના જેવો બીજો કોઈ આ જગતમાં સુખી

નથી. 'પોતે અનન્તજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞાની આરાધના કરવા દ્વારા પોતાના આત્મસ્વભાવના પ્રકટીકરણનો સમય નજદિક લાવી રહેલ છે અને અનન્તા જીવોને અભયદાન આપી રહેલ છે.'–એવા વિચારથી પણ શ્રી જિનશાસનનો ત્યાગી મહાસુખી હોય છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે–શ્રી જિનશાસનનો ત્યાગી તો પોતાના ત્યાગનું ફળ ત્યાગની સાથે જ ભોગવવા માંડે છે. એને સંયમ કષ્ટ રૂપ નથી લાગતું. મોસમમાં માલ રળી રહેલા વ્યાપારિઓને જેમ તકલીફ તકલીફ રૂપ લાગતી નથી, તેમ સાચા સાધુઓને કઠોર તપશ્ચર્યામય સંયમ પણ તકલીફ રૂપ લાગતું જ નથી.

જ્ઞાનિની આજ્ઞા મુજબ ત્યાગ કરનારને આ ભવમાંય લ્હેર છે અને પછી પણ લ્હેર છે :

આ રીતિએ પરભવ હોય કે ન હોય, તે છતાં પણ સાચા સંયમિને છેતરાવા જેવું કાંઈ છે જ નહિ. દુન્યવી ભોગના પદાર્થોનો સંગ્રહ નહિ તથા તેનો રસ નહિ, એટલે તેને તે પદાર્થોને મેળવવાની, સાચવવાની કે વધારવાની ચિન્તા નહિ તેમજ કાંઈ લૂટાવાનું નહિ કે જેથી હૈયાને આઘાત થાય અને પોક મૂકવી પડે. એમને કાણુ–મોંકાણુના સમાચારો ય આવવાના નહિ શારીરિક વેદના થાય કે ઉપસર્ગ–પરીષહને સહવાનો સમય આવે, ત્યારે પણ એ સમભાવમાં રહેવાનો પ્રયત્ન કરે, એટલે સમાધિ રહે અને એથી તેમને તે દુઃખ પણ બીજાઓની જેમ દુઃખદાયક

નિવડે નહિ. આ ઓછો લાભ છે? નહિ જ. સંયમનું આ તો પ્રત્યક્ષ ફળ છે ને?

સભા૦ હાજી.

અને જ્ઞાનિઓ ફરમાવે છે કે-જે ત્યાગ આ લોકમાં આવો લાભ આપે છે, તે ત્યાગ પરિણામે આત્માને દુ:ખ-માત્રથી મૂકાવે છે તેમજ અનન્ત અને શાશ્વત સુખ પમાડે છે. જ્ઞાનિઓએ ફરમાવ્યા મુજબ પરલોકની હયાતિ માનીને, ધર્મમાં રક્ત બનનારાઓને માટે તો આ દૃષ્ટિએ જોતાં, આ લોકમાંય લ્હેર છે અને પછી પણ લ્હેર જ છે: પરન્તુ પરલોકને નહિ માનનારાઓને તો આ ભવમાંય દુ:ખ છે અને પરલોકમાંય દુ:ખ છે. આ લોકમાં તેઓને દુન્યવી પદાર્થો મેળવવા, ભોગવવા અને સાચવવાને માટે ઘણી ઘણી તકલીફો વેઠવી પડે છે, કેટલાયની ગુલામી કરવી પડે છે અને જીન્દગીમાં સંખ્યાબંધ વાર પોતાની ધારણાથી વિપરીત બનાવો બનતાં પોકો પણ મૂકવી પડે છે. દુન્યવી પદાર્થોના લાલચુઓ સાચી શાન્તિ અનુભવી શકતા જ નથી. દુન્યવી સુખોના જ અર્થી બની તૃષ્ણાતુર બનેલાઓની ચિન્તાનો પાર હોતો નથી. આ લોકમાં આ દશા અને પરલોકમાં અહીં કરેલાં પાપકર્મોનાં ફળો ભોગવવાં પડે એ જૂદું! પરલોક આદિની શ્રદ્ધાથી અનન્ત-જ્ઞાનિઓની આજ્ઞા મુજબ જીવન જીવનાર, પોતાને માટે તેમજ જગતને માટે આશિર્વાદ રૂપ બને છે: જ્યારે પર-લોકને નહિ માનતાં દુન્યવી ભોગોપભોગોની સામગ્રીમાં જ

રાચનારનું જીવન તો, તેને પોતાને માટે તેમજ જગતને માટે પણ બહુધા શ્રાપરૂપજ નિવડે છે.

ધર્મિપણું પામ્યા છો કે નહિ તેની તપાસ કરો !
ન હોય તો મેળવવા મથો અને હોય તો કેળવો !

આ તો પરલોકને નહિ માનનારાઓને અંગે વાત થઈ, પણ પરલોક–પુણ્ય–પાપ વિગેરેને માનનારાઓ, પરલોક–પુણ્ય–પાપ વિગેરેને માનવાની વાતો કરનારાઓ, આજે કેવુંક જીવન જીવી રહ્યા છે? પાપને અને પાપના ફલને માનનારો, પાપથી ડરે જ નહિ–એ કેમ બને ? પરભવને માનનારો જીવનમાં કદિ પણ–' પરભવમાં મારૂં શું થશે ? '–એટલોય વિચાર ન કરે, એ શું બનવાજોગ છે ? નહિ જ, અને એથી જ કહેવું પડે છે કે–' અમે પરલોક–પુણ્ય–પાપ વિગેરેને બરાબર માનીએ છીએ.'– એવી વાતો કરવી તે જૂદી વાત છે અને અનન્તજ્ઞાનિઓએ ફરમાવ્યા મુજબની તત્ત્વશ્રદ્ધા હોવી તે જૂદી વાત છે. સર્વે તત્ત્વશ્રદ્ધાળુઓ ચારિત્રશીલ જ હોય, એમ નહિ. તત્ત્વશ્રદ્ધાળુ તેવા કર્મોદયના કારણે ચારિત્રશીલ ન ય હોય : પરન્તુ તત્ત્વશ્રદ્ધાળુ ચારિત્રશીલ ન હોય, તો પણ એ ચારિત્રનો અભિલાષી તો જરૂર હોય. તત્ત્વશ્રદ્ધાળુ પાપ કરતો હોય એ શકય છે, પણ તત્ત્વશ્રદ્ધાળુ પાપભીરૂ ન હોય એ શકય નથી. તમે પાપભીરૂ છો ? કે પાપફલભીરૂ છો ?? પાપફલભીરૂ કોણ નથી ? દુઃખથી કોણ ડરતું નથી ? દુઃખથી તો સૌ ડરે છે, પણ જ્ઞાનિઓ ફરમાવે છે કે–

'દુ:ખભીરૂ નહિ પણ પાપભીરૂ બનો.' પાપ વિના દુ:ખ આવે એ બનવાનું જ નથી. દુ:ખભીરૂ બનવું હોય તો દુ:ખ-માત્રના ભીરૂ બનો અને જે સમજપૂર્વક દુ:ખમાત્રથી જ ડરનારો હોય, તે પાપભીરૂ ન હોય એ બને જ નહિ. પાપભીરૂને પાપ કરવું પડે તોય તે કેટલુંક પાપ કરે? અને જેટલું કરે તેટલું પણ કેવીક રીતિએ કરે, એ જાણો છો? પાપ કરતાં પહેલાં, પાપ કરતી વેળાએ અને પાપ કર્યા પછી, તત્ત્વશ્રદ્ધાળુ પાપભીરૂ આત્માઓની મનોદશા કેવી હોય? એમના હૈયામાં પાપ પ્રત્યે આદર હોય કે તિરસ્કાર હોય? પાપનો એમને પશ્ચાત્તાપ હોય કે પાપ કરવાનો એમને આનંદ હોય? શ્રી વંદિતાસૂત્રમાં શું બોલો છો? સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ પાપ કરવું પડે અને કરે તો કિંચિત્ કરે અને તે પાપ પણ એવા દુ:ખપૂર્વક કરે, કે જેથી એ પાપનો બન્ધ અલ્પ પડે! આ બધી વાતોનો ખ્યાલ કરીને તમે તત્ત્વશ્રદ્ધાળુ છો કે નહિ, તે સ્વયં તપાસી જૂઓ. તમારામાં ધર્મિપણું ન હોય તો–' અમે ધર્મી '–એવો ખોટો ઘમંડ ન કરો. ધર્મિપણું ન હોય તો મેળવવા મથો અને હોય તો ખૂબ ખૂબ કેળવો: કારણ કે–મરણ નિશ્ચિત છે. મરણ કોઇનું રોક્યું રોકાવાનું નથી. મરણ સમયે પસ્તાવું પડે, તેને બદલે અત્યારે ચેતવું તે વધારે સારૂં છે. વહેલા ચેતનારા મરણ–સમયે પણ અનુપમ શાન્તિ ભોગવી શકે છે, માટે હજુ ય ચેતો અને કલ્યાણ સાધો! પછી તો જેવું જેનું ભાવિ!

મરણ સુધારવા માટેય જીવન સુધારો :

મરણ નિશ્ચિત છે, યૌવન કુસુમ જેવું છે અને ઋદ્ધિ ચંચલ છે,-આટલું જાણ્યા પછીથી પણ, મરણ આવતાં પહેલાં સાધવાજોગું સાધી લેવા તરફ બેદરકાર બનવું, યૌવનમાં ભાનભૂલા બનવું અને ઋદ્ધિના ગુલામ બની ધર્મથી પરાઙ્મુખ બન્યા રહેવું, એમાં કયું ડહાપણ છે? કુસુમને કરમાતાં વાર કેટલી? અને કરમાએલા કુસુમની કિંમત કેટલી ?? યૌવન રૂપ કુસુમ કરમાય, તે પહેલાં યૌવનમાં મોક્ષમાર્ગની ઉત્કટ સાધના કરવા તત્પર બનવું જોઇએ : તેમજ ઋદ્ધિ ચંચલ હોવાથી, તેના ગુમાનમાં નહિ રહેતાં, એનો પણ બને તેટલો વધુ સદુપયોગ કરી લેવો જોઇએ. યૌવન ભોગમાં જાય અને ઋદ્ધિનો દુરૂપયોગ થાય, તો મરણ સુધરે કે બગડે ?

સભા૦ બગડે.

મોટે ભાગે એમ જ થાય, માટે મરણને સુધારવું હોય તો જીવનને સુધારો. રાજા મધુ મરણને આંખ સામે જોઇ રહ્યો છે. એનું યૌવન વહી ગયું છે અને લગભગ હારી જ ચૂકયો છે, એટલે ઋદ્ધિ પણ જવા બેઠી છે : આવા વખતે પશ્ચાત્તાપ કરે છે કે-

'મરણ નિશ્ચિત છે, યૌવન કુસુમ જેવું છે અને ઋદ્ધિ ચંચલ છે, એ જાણવા છતાં પણ મેં પ્રમાદથી ધર્મને કર્યો નહિ. વિષયોને આધીન બની-પ્રમાદમાં પડી મેં મારૂં આ જીવન એળે ગુમાવ્યું.'

ખરેખર, જીવન એળે ગુમાવનારાઓમાં પણ પુણ્યાત્માઓને જ મરણ સમયે આવો વિચાર આવે છે.

શ્રી જિનવચનનું સ્મરણ:

આટલો પશ્ચાત્તાપ કર્યા બાદ, રાજા મધુને એમ થાય છે કે–હવે શોક કર્યે શું વળે ? આથી વિચારે છે કે–

'ઘર સળગવા માંડયું હોય ત્યારે કુવો કે તલાવ ખોદવાની શરૂઆત થોડી જ થાય છે ? અને સાપે ડંશ દઇ દીધા પછી કાંઈ મંત્રજાપ કરવાનો અવસર હોય છે ?'

ઘરમાં આગ લાગે તે પછી કુવો કે તલાવ ખોદવાનો પ્રયત્ન કરવો એ જેમ નિરર્થક છે, તેમ સાપ કરડયા પછી તેના મંત્રનો જાપ કરી તે મંત્ર સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ પણ નિરર્થક છે. એવા વખતે તો કુવા–તલાવ ખોદવાનો પ્રયત્ન નહિ કરતાં તેમજ મંત્ર સિદ્ધ કરવા માટે મંત્રજાપ કરવાને નહિ બેસતાં, અવસરોચિત રક્ષણ કરી લેવું એજ બુદ્ધિમત્તા છે. આથી જ રાજા મધુ વિચારે છે કે–

' હું મરવા પડયો છું : જીવિતનો સંદેહ સ્પષ્ટ દેખાય છે : અત્યારે કાંઈ વિશેષ ધર્મ કરવાનો સમય નથી : એટલે જેટલામાં હું પ્રાણોથી મૂકાઉં નહિ, તેટલા કાળમાં મન:શુદ્ધિ કરીને હું શ્રી જિનેશ્વરદેવના આ વચનનું સ્મરણ કરૂં છું ! આ જગતમાં પુરૂષે આત્મહિત અવશ્યમેવ કરવું જોઇએ, એ કારણથી મારૂં મરણ નજદિક આવ્યે છતે, હું અત્યારે શ્રી અરિહંત

ભગવાનનું સ્મરણ કરૂં છું ! શ્રી અરિહન્ત પરમાત્માઓને મારા નમસ્કાર હો ! શ્રી સિદ્ધિપદને પામેલા શ્રી સિદ્ધ ભગવાનોને મારા નમસ્કાર હો ! તેમજ શ્રી આચાર્ય ભગવાનોને, શ્રી ઉપાધ્યાય ભગવાનોને અને સર્વ સાધુ ભગવાનોને મારો સદા નમસ્કાર હો !'

શ્રી નવ પદ મંગલભૂત છે :

આ પ્રકારે પાંચેય પરમેષ્ઠિઓને નમસ્કાર કરીને, રાજા મધુ પરલોક–પ્રયાણનું મંગલ કરે છે. એ વિચારે છે કે–આ જગતમાં ચાર વસ્તુઓ મંગલભૂત છે અને તે ચાર જ મને હુંમેશને માટે મંગલ રૂપ છે. એક શ્રી અરિહન્ત ભગવાન, બીજા શ્રી સિદ્ધ ભગવાન અને ત્રીજા શ્રી સાધુ ભગવાન કે જેમાં શ્રી આચાર્ય તથા શ્રી ઉપાધ્યાય આદિનો સમાવેશ થઈ જાય છે. શ્રી કેવલજ્ઞાની ભગવાને ફરમાવેલો ધર્મ ચોથા મંગલ રૂપ છે. પહેલાં પાંચ પરમેષ્ઠિઓને નમસ્કાર કર્યો અને તે પછીથી શ્રી નવ પદનો મંગલ તરીકેનો સ્વીકાર કર્યો. શ્રી સાધુ ભગવાનના નમસ્કારમાં જેમ શ્રી આચાર્ય, શ્રી ઉપાધ્યાય અને શ્રી મુનિનો સમાવેશ થઈ જાય છે, તેમ ધર્મમાં સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યક્તપનો સમાવેશ થઈ જાય છે. આત્મહિતને માટે નમસ્કાર કરવા લાયક વિશિષ્ટ ગુણવાન વ્યક્તિયો તરીકે, પરમેષ્ઠિઓ તરીકે, શ્રી અરિહન્તાદિ પાંચ છે અને જગતમાં વાસ્તવિક મંગલ-

ભૂત કોઈ હોય, તો તે શ્રી અરિહન્તાદિ નવ પદો છે. આ વસ્તુ હૈયામાં જચી જાય, તો કામ થઈ જાય. મંગલની કામના સૌને છે, પણ મંગલકારક આ નવ પદો જ છે, એવો સાચો વિશ્વાસ વિરલ આત્માઓમાં જ છે. એ વિશ્વાસ પેદા કરો. કલ્યાણ સાધવા માટે જ્યાં-ત્યાં ફાં-ફાં મારવાનું છોડો અને શ્રી નવ પદની આરાધનામાં આત્માને લીન બનાવો. શ્રી નવ પદની આરાધના કરનારનું કલ્યાણ ન થાય, એ અશક્ય છે.

શરણનો સ્વીકાર :

રાજા મધુ હવે શ્રી અરિહન્ત પરમાત્માના શરણનો સ્વીકાર કરતાં કહે છે કે-

'મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં જેટલા જગનાથ શ્રી અરિહન્તભગવાનો છે, તે તારકોને હું મનથી, વચનથી અને કાયાથી નમસ્કાર કરૂં છું અને તે તારકોનું જ મારે શરણ છે.'

શ્રી અરિહન્ત પરમાત્માનું શરણ સ્વીકારવામાં પણ શ્રી નવેય પદનું શરણ આવી જાય છે : કારણ કે-નવેય પદોની ઉત્પત્તિના મૂળભૂત એ છે. શ્રી નવેય પદોને પ્રથમ પ્રકાશિત કરનારા એ જ તારકો છે.

મધુરાજાનું પચ્ચખ્ખાણ :

રાજા મધુ આ પ્રકારે મંગલ કરીને, અન્તિમ પચ્ચખ્ખાણ કરે છે. હિંસા, મૃષા, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ પાંચેયનું પચ્ચખ્ખાણ કરે છે : અર્થાત્-એ પાંચેયનો

મન, વચન અને કાયાથી ત્યાગ કરે છે. પોતાના શરીરનો તેમજ સર્વ પ્રકારના આહાર-પાણીનો પણ રાજા મધુ એજ રીતિએ ત્યાગ કરે છે. પોતાના શરીરનું ગમે તે થાય, તેની સાથે રાજા મધુને હવે કશી જ નિસ્બત રહેતી નથી. આ પ્રકારનું અનશન સ્વીકારીને, રાજા મધુ વિચારે છે કે-વસ્તુતઃ તો તૃણમય સંથારો અને ફાસુભૂમિ જોઇએ, પણ તે તો છે નહિ: હું તો યુદ્ધભૂમિમાં હાથી ઉપર બેઠેલો છું! અત્યારે નિર્દોષભૂમિ શોધી તૃણનો સંથારો કરવાને અવકાશ નથી. આથી રાજા મધુ પોતાના મનને વાળે છે. જેનું હૃદય વિશુદ્ધ છે, તેનો તેજ સંથારો છે. પોતાની હૃદયવિશુદ્ધિને જ મધુ રાજા પ્રધાનતા આપે છે, કારણ કે-તેવો જ અવસર છે. એમ કર્યા વિના છૂટકો નથી. આમાં જોવાનું એ છે કે-વિધિનો ખ્યાલ કેટલો છે? સંયોગોની જો અનુકૂળતા હોત, તો મધુરાજા એકલી હૃદયવિશુદ્ધિ ઉપર જ આટલો ભાર ન મૂકત!

મધુરાજાએ આત્માના એકત્વનો અને સ્વભાવનો કરેલો વિચાર :

આ પછી મધુરાજા આત્માના એકત્વનો અને આત્માના સ્વભાવનો વિચાર કરે છે. દુનિયાના જીવો-'આ મારૂં, તે મારૂં.'-એમ પોતાના નહિ એવા પદાર્થોમાં મમતા ધરાવે છે, પણ પરમાં સ્વની બુદ્ધિ એ મિથ્યાત્વ છે. સ્વ સ્વ લાગે અને પર પર લાગે, એ સમ્યક્ત્વ છે. પરમાં

સ્વની બુદ્ધિ મિથ્યાત્વના યોગે ઉત્પન્ન થાય છે. જીંદગીના અન્ત સુધી-'આ મારૂં ને તે મારૂં'-કર્યા કરો, તોય તે સાથે આવતું નથી. માતા-પિતા, પુત્ર-પુત્રી, સ્વજન-સંબંધી વિગેરેને તમે પોતાના માન્યા કરો, તેથી કાંઈ કોઈ સાથે આવનાર નથી. મધુરાજા એજ વિચારે છે કે-

'આ જીવ એકલો જ જન્મે છે, એકલો જ તે ઉત્પન્ન થાય છે, એકલો જ તે સંસારમાં ભમે છે, એકલો જ તે મરે છે અને જ્યારે શ્રી સિદ્ધિપદને તે પામે છે ત્યારે પણ તે એકલો જ શ્રી સિદ્ધિપદને પામે છે. જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્રમાં આત્મા શાશ્વત છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણ સિવાયના જેટલા આત્મભાવો દેખાય, તે વસ્તુતઃ આત્મભાવો નથી પણ વિકૃતિભાવો છે. એ સર્વ દુર્ભાવોને મેં વોસરાવ્યા છે.'

જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમાં આત્મા રમે, તો તે સ્વભાવમાં રમ્યો કહેવાય અને તે સિવાયના ભાવોમાં આત્મા રમે, તો તે દુર્ભાવોમાં રમ્યો કહેવાય. દુર્ભાવોમાં રમતો આત્મા ડૂબે છે અને સ્વભાવમાં રમતો આત્મા તરે છે. આ કારણે, કલ્યાણના અર્થિઓએ પહેલાં તો દુર્ભાવોથી બચવા સાથે સ્વભાવમાં લીન બનવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરવો જોઈએ. સ્વભાવમાં એ રીતિએ પ્રયત્નપૂર્વક લીન બનતાં બનતાં, આત્મા, દુર્ભાવોથી સર્વથા મૂક્ત બની જાય છે અને સંપૂર્ણ સ્વભાવસ્થતાને પામે છે. તે પછી તો તેને કાંઈ કરવાપણું રહેતું જ નથી.

આત્મસ્વભાવ પ્રગટાવવાનો અભ્યાસ કરો :

આત્માનો સ્વભાવ જ્ઞાનાદિમય છે. એ સ્વભાવ આજે આવરાયો છે અને દુર્ભાવોનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તી રહ્યું છે. એજ કારણે જ્ઞાનાદિમય સ્વભાવવાળો આત્મા જન્મ-મરણાદિ ભોગવે છે. એજ કારણે આત્મા સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખોને ભોગવે છે. મરણથી બચવું હોય, તો જન્મથી બચવું જોઈએ : અને જન્મથી ત્યારે જ બચાય, કે જ્યારે આત્મા દુર્ભાવોથી સર્વથા મૂક્ત બનવા દ્વારા સંપૂર્ણ સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં મૂકાય. એ સ્વાભાવિક સ્થિતિ તે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમય દશા ! એ દશા પામવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ અને સર્વવિરતિ ધર્મમાં જ એ દશાનો ઉંચામાં ઉંચી કોટિનો અભ્યાસ થાય છે.

દીક્ષા પ્રત્યે રોષ એ કારમા
ભવિષ્યની જ નિશાની છે :

સભા૦ દીક્ષા આવી.

જે હોય તે આવે જ ! આજ્ઞામય શુદ્ધ દીક્ષિત-જીવન, એ તો આત્મસ્વભાવ પ્રગટાવવાનો અમોઘમાં અમોઘ ઉપાય છે. શ્રી જૈનશાસનમાં સુવિશુદ્ધ દીક્ષિત-જીવનને પરમ કલ્યાણકારી જીવન ગણવામાં આવ્યું છે. જે આત્માના અન્તરમાં આજ્ઞામય દીક્ષિતજીવન પામવાની ભાવનાઓ પ્રગટ્યા કરે છે, તેય પરમ પુણ્યશાલી છે. ખરેખર, ઘોર પાપાત્માઓને જ દીક્ષા ન ગમે. દીક્ષા પ્રત્યે

રોષ, એજ તેમના કારમા ભવિષ્યની નિશાની છે. દીક્ષાની સામે સુગ ફેલાવનારાઓ, આ જગતમાં, ગજબના ભાવહિંસકો છે. એવાઓની હાલત શી થશે ?–એ વિચારતાં, એ બીચારાઓ પ્રત્યે ધર્માત્માઓના અન્તરમાં એટલી બધી દયા ઉત્પન્ન થાય છે કે–તેવા કોઇ અવસરે તો આંખ પણ ભીની થઈ જાય.

દીક્ષાભિલાષાના અભાવને કમનશિબી માનો :

સભા૦ હું દીક્ષાવિરોધી નથી.

ન હો તો સારી વાત છે, બાકી દીક્ષા પ્રત્યે તિરસ્કાર ફેલાવનારા પાપાત્માઓ પણ આજે એમ જ કહે છે કે–'અમને દીક્ષા તો ગમે છે.' પરન્તુ એમનું આચરણ એવું છે કે–એમનો આવો વચનપ્રયોગ કેવળ દાંભિક છે, એમ પૂરવાર થઈ જાય છે.

સભા૦ મારે માટે એમ નથી.

આ વાત વ્યક્તિગત નથી. તમે દીક્ષાના વિરોધી ન હો, એટલું જ નહિ, પણ દીક્ષાના અભિલાષી હો એજ ઇચ્છવાજોગ છે : કારણ કે–સાચા દીક્ષિત બનવાની સાચી કામના, એય પરમ કલ્યાણનાં પરમ કારણોમાંનું એક પરમ કારણ છે.

સભા૦ એવી અભિલાષા પ્રગટી નથી.

'એવી અભિલાષા મારામાં ક્યારે પ્રગટે ?'–એવા પ્રકારની કામના હોય તોય સારૂં. 'આવી ઉત્તમ સામગ્રી

મળવા છતાં પણ, મારામાં દીક્ષાની અભિલાષા પ્રગટતી નથી—એ પણ મારી એક કમનશિબી જ છે.'—એમ માનતા હો તોય લાભ જ છે.

દીક્ષા ઉપર ભાર મૂકવાનો હેતુ :

સભા૦ ગૃહસ્થપણામાં ક્યાં ધર્મ થતો નથી ?

કોણ એમ કહે છે કે—'ગૃહસ્થપણામાં રહેલો પણ ધર્મ કરવા ધારે તો થોડા પ્રમાણમાં પણ ધર્મ ન જ કરી શકે ?'

સભા૦ તો પછી દીક્ષાની ઉપર આટલો બધો ભાર શા માટે ?

કારણ કે—દીક્ષિતજીવન, એ એક ઉંચામાં ઉંચી કોટિનું નિષ્પાપ અને ધર્મમય જીવન છે, જ્યારે ગૃહસ્થજીવન સર્વથા પાપરહિત નથી અને એકાન્તે ધર્મમય પણ નથી !

સભા૦ દીક્ષિતજીવન જ સર્વથા નિષ્પાપ અને ધર્મમય જીવન છે, એ કેમ ? શું સાધુઓને પાપ લાગતું નથી ?

જ્યાં સુધી સાધુ સાધુપણામાં જ સુસ્થિત છે, ત્યાં સુધી તે સર્વથા નિષ્પાપ જ છે અને ધર્મમય જીવન જીવનારો છે. દીક્ષા લેવી એટલે હિંસાદિનો ત્યાગ કરવા દ્વારા નિષ્પાપ બનવું અને ચારિત્રપાલન કરવું એટલે કેવળ ધર્મમય જીવન જીવવું. ગૃહસ્થાવાસમાં રહેવું અને આ પ્રમાણે વર્તવું, એ શક્ય નથી. ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલો

પણ જો દીક્ષાનો અભિલાષી હોય, તો જ તે ઉત્તમ પ્રકારે ગૃહસ્થધર્મનું પાલન કરી શકે છે. સર્વવિરતિની લાલસા વિના દેશવિરતિનો પરિણામ પણ સંભવતો નથી–એમ પરમ ઉપકારી પરમર્ષિઓ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ફરમાવે છે અને એથી જ દીક્ષા ઉપર ભાર મૂકાય છે.

બીનવફાદારોથી વસ્તુને હલકી ન મનાય :

સભા૦ માણસ દીક્ષા ન લે અને ગૃહસ્થ રહી ઉત્તમ જીવન જીવે, તો તેનું કલ્યાણ ન થાય ?

જીવનમાં જેટલી ઉત્તમતા હોય, તેટલું કલ્યાણ જરૂર થાય : પણ એનાં પાપનાં દ્વારો સર્વથા બંધ થયેલાં નહિ હોવાથી, તે તે પાપોનોય ભાગીદાર તે બને છે : જ્યારે સાધુજીવનમાં તો એકાન્તે ધર્મ છે.

સભા૦ શું બધા સાધુઓ નિષ્પાપ અને ધર્મમય જીવન જીવે છે ?

સાધુવેષવાળા બધા જ એવું જીવન જીવે છે કે નહિ, એ વાત અહીં નથી. અહીં તો સિદ્ધાન્તની વાત ચાલે છે અને તે એ કે–'સાચું સાધુજીવન એજ ઉત્તમમાં ઉત્તમ કોટિનું જીવન છે અને ગમે તેવો ઉત્તમ પણ ગૃહસ્થ, સુસાધુ જેવું નિષ્પાપ અને ધર્મમય જીવન જીવી શકતો નથી.' જો કે–વેષમાં રહીને વેષને બીનવફાદાર બનનારાઓ પણ હોય, પરન્તુ એટલા માત્રથી મૂળ વસ્તુને હલકી ગણવી કે કહેવી, એમાં ડહાપણ નથી જ !

કુગુરૂનો ત્યાગ :

સભા૦ સાધુવેષમાં રહેવા છતાં સાધુતાથી વંચિત હોય તેવાઓને તો નહિ માનવા જોઈએ ને ?

એમાં પૂછવાનું જ શું ? આપણે ત્યાં જેમ સુગુરૂના સ્વીકારનું વિધાન છે, તેમ કુગુરૂના ત્યાગનું પણ વિધાન છે જ : પરન્તુ કુગુરૂઓનો વાસ્તવિક ત્યાગ તેઓ જ કરી શકે છે, કે જેઓ સુગુરૂતાના ઉપાસકો હોય. સુસાધુતાનું અર્થિપણું જેનામાં નથી, ધર્મ પ્રત્યે જેમને વાસ્તવિક આદરભાવ નથી, તેઓ તો પ્રાયઃ કુગુરૂઓના ત્યાગી બનવાને બદલે સુગુરૂઓના જ ત્યાગી બની જાય છે !

ઉંચી કોટિના ધર્મી બનવાની ભાવના કેળવો :

તમારાથી ત્યાગી ન બનાતું હોય, તો તમે ગૃહસ્થ-ધર્મમાં સુસ્થિત બનો અને એવો પ્રયત્ન કર્યા કરો, કે જેના યોગે સર્વવિરતિ નજદિક આવે. સર્વવિરતિ બનવાની અભિલાષા વિનાજ ગૃહસ્થધર્મને આચરનારાઓ તો ભાવ-ધર્મથી વેગળા જ છે. એ ધર્મક્રિયા વાસ્તવિક ધર્મક્રિયાની કોટિમાં જ આવતી નથી. સર્વવિરતિ–ધર્મ કરતાં ગૃહસ્થ-ધર્મને પ્રધાન માનનારા તો મિથ્યાત્વથી જ ઘેરાએલા છે. થોડો ધર્મ થાય તો થોડો કરો, પણ ધર્મના સ્વરૂપને સમજી ઉંચી કોટિના ધર્મી બનવાની ભાવના કેળવો.

મધુરાજાએ કરેલો લોચ :

આત્મસ્વભાવ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમય છે. એ સિવાયના ભાવો તે દુર્ભાવો છે અને એથી જ આત્મ-

ચિન્તામાં મગ્ન બનેલા મધુરાજાએ તે સર્વ દુર્ભાવોને વોસરાવ્યા. એ પ્રકારે યાવજ્જીવ એટલે જીવનના અન્ત સુધીને માટે સંગનો ત્યાગ કરીને, મધુરાજાએ હાથી ઉપર બેઠે બેઠે જ, પોતાનું શરીર ઘણા ઘણા પ્રહારોથી જર્જરિત થઈ ગયેલું હોવા છતાં પણ, પોતાના હાથે જ પોતાના માથાના વાળોનો લોચ કરી નાખ્યો.

પુષ્પવૃષ્ટિ અને મૃત્યુ :

મધુરાજાની આવા સમયે આટલી બધી ઉત્તમ પ્રવૃત્તિ જોઈને, યુદ્ધ જોવાને આવેલા કિન્નરાદિ દેવો ખૂબ પ્રસન્ન થઈ ગયા અને રાજા મધુ ઉપર એજ વખતે તે દેવોએ કુસુમોની વૃષ્ટિ કરી. મધુરાજા પણ ધર્મધ્યાનમાં સ્થિર રહ્યા થકા સમાધિથી મૃત્યુને પામ્યા અને ત્યાંથી તેમનો જીવ દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો.

સંથારાપોરિસીની ભાવના :

શ્રી પઉમચરિયંમાંથી લીધેલો આ પ્રસંગ હવે પૂર્ણ થાય છે. મધુરાજાની અન્તિમ સમયની ભાવના યાદ રાખી લેવા જેવી છે. સંથારાપોરિસીમાં આવી જ ભાવના આવે છે અને સુતી વખતે એનું સ્મરણ કરવાનું હોય છે. સંથારાપોરિસીનું આખું ય સૂત્ર કંઠસ્થ કરી લો, એના ભાવને સમજી લો અને રોજ એને સુતાં પહેલાં શુદ્ધ મને સંભારો, તો આત્મામાં ઘણી નિર્મલતા આવી જાય. રાતના કદાચ મૃત્યુ થઈ જાય, તોપણ આત્મા ઘણી

ઘણી પાપપરંપરાઓથી બચી જાય. એ સૂત્ર જ એવું છે કે–એનું સ્મરણ અને ચિન્તન કરતાં કરતાં યોગ્ય આત્મા શુભ ધ્યાનારૂઢ સ્હેજે થઈ જાય : અને ધ્યાનાનલ, એ તો એક એવો અગ્નિ છે કે–એ પ્રબલ બને તો ગમે તેવાં કર્મોને પણ ખાખ કરી નાખે.

ચમરેન્દ્રે કોપાયમાન થવું :

હવે આ તરફ, મધુરાજાનું મૃત્યુ થયું એટલે તરત જ, પેલું દેવતા રૂપ ત્રિશૂલ પોતાના સ્વામી ચમરેન્દ્રની પાસે ચાલ્યું ગયું. ચમરેન્દ્રની પાસે જઇને તે દેવે, શત્રુઘ્ને છળ કરીને મધુરાજાને માર્યાનો વૃત્તાન્ત જણાવ્યો. પોતાના મિત્રના મૃત્યુથી ચમરેન્દ્રને ખૂબ જ લાગી આવ્યું. શત્રુઘ્ન પ્રતિ તે ખૂબ જ કોપાયમાન બન્યો. પોતાના મિત્રને હણનારને પોતે જાતે જઈ ને હણી નાખવાનો ચમરેન્દ્રે નિર્ણય કર્યો અને એ માટે તરત જ તેણે ચાલવા પણ માંડયું.

એ વખતે ચમરેન્દ્રને, વેણુદારી નામના ગરૂડપતિ ઈન્દ્રે પૂછ્યું કે–'ક્યાં જાવ છો ?'

પ્રબલ પુણ્ય અને પ્રબલ પાપ :

શત્રુઘ્નનું પુણ્ય છે, એટલે બચવાની સામગ્રી મળવાની છે, નહિ તો ક્યાં ચમરેન્દ્ર અને ક્યાં શત્રુઘ્ન ? સામાનું પ્રબલ પુણ્ય જાગતું હોય છે, ત્યાં સુધી તો ઈન્દ્રો પણ તેમને કાંઈ કરી શકતા નથી. જેમ તીવ્ર પાપનો ઉદય

હોય ત્યારે ગમે તેવો સહાયક મળે તોય દુઃખમાં જ સબડવું પડે છે, તેમ પ્રબળ પુણ્યનો ઉદય હોય ત્યારે મહા-બળવાન અને ભારે સામગ્રીસંપન્ન પણ દુશ્મનો ફાવી શકતા નથી. શ્રી લક્ષ્મણજીનું પુણ્ય પ્રબલ હતું માટે જ, અણધારી રીતિએ શ્રીમતી વિશલ્યાની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ હતી અને એથી તે મરતાં મરતાં બચી ગયા હતા. શ્રી લક્ષ્મણજીનું પુણ્ય જો પ્રબલ ન હોય, તો શ્રી રાવણ તેમના હાથે હારે અને હણાય, એ પણ ક્યાંથી બને ? પણ તેમનું પુણ્ય પ્રબલ હોઇને જ શ્રી રાવણ જેવા સમર્થ પણ રાક્ષસવીર તેમના હાથે હાર્યા અને હણાયા. એજ રીતિએ આપણે જાણીએ છીએ કે–નરકમાં દુઃખ ભોગવતા શ્રી લક્ષ્મણજીને લેવા માટે શ્રી સીતેન્દ્ર ગયા હતા, પણ શ્રી લક્ષ્મણજીના તીવ્ર પાપોદયના કારણે, નરકની એ કારમી વેદનામાંથી સીતેન્દ્ર પણ તેમને મુક્ત કરી શક્યા નહિ. જો આમ ન થતું હોત, તો તો સ્વાર્થી લોકો નબળા દુશ્મનને જીવવા જ ન દેત ! આ જમાનામાં પણ ઘણા બળીયા દુશ્મન એવા છે કે–ધમપછાડા તો ઘણા ઘણા કરે છે, પણ ફાવી શકતા નથી અને એથી મનમાં ને મનમાં બળી બળીને તીવ્ર પાપો ઉપાર્જે છે. ચમરેન્દ્રની શક્તિ, સામગ્રી અને સત્તાના હિસાબે જોતાં શત્રુઘ્ન તો ચમરેન્દ્ર પાસે એક તુચ્છ માણસ ગણાય : પણ શત્રુઘ્નનું પુણ્ય જાગૃત છે, એટલે બચાવની સામગ્રી મળી રહેવાની છે.

વેણુદારી સાથે વાતચીત :

પોતાના મિત્ર મધુરાજાના વધથી કોપાયમાન બનીને, શત્રુઘ્નને હણવા જતા ચમરેન્દ્રને, ગરૂડપતિ ઈન્દ્ર વેણુ-દારીએ પૂછ્યું કે-'ક્યાં જાઓ છો ?' એના જવાબમાં ચમરેન્દ્રે વેણુદારીને પોતાના મિત્ર મધુરાજાના વધની હકીકત જણાવી અને કહ્યું કે-

'મારા મિત્રને હણનાર શત્રુઘ્ન અત્યારે મથુરામાં છે અને તેને હણવાને માટે જ હું જાઉં છું.'

વેણુદારી કહે છે કે-'ધરણેન્દ્રે રાવણને જે અમોઘ વિજયા નામની શક્તિ આપી હતી, તે શક્તિને પણ અર્ધ-ચક્રી એવા લક્ષ્મણે પોતાના પુણ્યપ્રકર્ષે કરીને જીતી લીધી છે : એટલું જ નહિ, પણ તે લક્ષ્મણે ખૂદ રાવણને હણ્યો છે, તો રાવણનો સેવક મધુ એ કોણ માત્ર છે ? વળી શત્રુઘ્ને મધુને યુદ્ધમાં હણ્યો તે સાચી વાત છે, પણ શત્રુઘ્ને તે કામ લક્ષ્મણની આજ્ઞાથી જ કર્યું છે !'

આ રીતિએ વેણુદારી, શ્રી લક્ષ્મણજીના પુણ્યપ્રકર્ષનો ચમરેન્દ્રને ખ્યાલ આપે છે અને શત્રુઘ્નને મારવા માટે નહિ જવાની સલાહ સૂચવે છે : પણ ચમરેન્દ્ર અત્યારે ખૂબ રોષમાં છે : એટલે તે કહે છે કે-

'તમે જે શક્તિ લક્ષ્મણે જીત્યાની વાત કરો છો, તે શક્તિ તો કુમારિકા એવી વિશલ્યાના પ્રભાવથી જ તે વખતે જીતાઈ હતી : અત્યારે તે વિશલ્યા બ્રહ્મચારિણી

નથી, એટલે એનો તે પ્રભાવ ગયો છે: અથવા તો એ ગમે તેમ હોય, પણ હે સ્વામિન્! હું તો મારા મિત્રનો વધ કરનારનો વધ કરવાને માટે જઈશ જ!'

બ્રહ્મચર્યનો પ્રભાવ જોયો? એ પ્રભાવ અદ્દભૂત છે, પણ તેનું યોગ્ય પાલન થાય તો!

હવે ચમરેન્દ્ર શત્રુઘ્નને મારવા ચાલ્યો. ઈન્દ્ર પાસે શત્રુઘ્ન જીવે? હા, પુણ્ય હોય તો એવી સામગ્રી આવી મળે, કે જેથી એ જીવે જ. પુણ્ય પ્રબલ હોય તો, શત્રુની શક્તિને નિષ્ફળ બનાવવાની સામગ્રી એને આવી મળે જ!

સુરાજ્યમાં સુસ્થિત પ્રજા :

ચમરેન્દ્રે મથુરામાં આવીને જોયું તો શત્રુઘ્નનું સુરાજ્ય પ્રવર્તી રહ્યું હતું અને સર્વ લોક સુસ્થિત હતો. શત્રુઘ્ન ગમે તેમ પણ શ્રી રામચન્દ્રજી જેવા પરમ ન્યાયપરાયણનો ભાઈ હતો. એને મથુરાનગરીનું સ્વામિત્વ જોઈતું હતું, પણ પ્રજાને રંજાડવી નહોતી. બીજી તરફ લોક પણ સમજે કે-ભલે શત્રુઘ્ન રાજા ગણાય, પણ આખર સત્તા તો શ્રી રામચન્દ્રજીની અને શ્રી લક્ષ્મણજીની જ ગણાવાની: એટલે લોકોને કશી ભીતિ નહોતી. આથી મધુરાજા હણાયા બાદ શત્રુઘ્નને પ્રજા તરફથી કશોય ઉપદ્રવ સહન કરવાનો વખત ન આવ્યો.

ચમરેન્દ્રનો વિચાર:

ચમરેન્દ્રે મથુરામાં સર્વ લોકને સુરાજ્યમાં સુસ્થિત જોઇને વિચાર કર્યો કે-

"प्राक् प्रजोपद्रवेणोपद्रवाम्येनं मधुद्विषम् ।"

પહેલાં પ્રજાને ઉપદ્રવ કરવા દ્વારા જ હું આ મધુના શત્રુ શત્રુઘ્નને ઉપદ્રવ કરૂં !

રાજા-પ્રજા વચ્ચેનો સંબંધ :

પૂર્વકાળમાં રાજા અને પ્રજા વચ્ચે પિતા-પુત્ર જેવો સંબંધ હતો. રાજા વાત્સલ્યભર્યો હતો અને પ્રજા રાજ-ભક્તિવાળી હતી. રાજાનું દુઃખ પ્રજાના હૃદયને વિહ્વલ બનાવતું અને પ્રજાનું દુઃખ રાજાથી સહાતું નહિ. પ્રજા એજ ઈચ્છતી કે-'અમારો રાજા સદા સુખચેનમય જીવન ગુજારે' અને રાજા એ ઇચ્છતો કે-'પ્રજાજનો ઉપદ્રવરહિત-પણે જીવે !' રાજાના ભોગસુખની પ્રજાને ઇર્ષ્યા નહોતી અને પ્રજાને લૂંટી પ્રજાને પીડવાની રાજાને ઇચ્છા નહોતી. બન્ને એક-બીજાના કલ્યાણની જ અભિલાષા સેવતા. બન્નેય પરસ્પરના સુખમાં પરસ્પર આનંદ અનુભવતા અને એક-બીજાના દુઃખે દુઃખી થતા. આજે દશા પલટાઈ છે. પૂર્વકાલ કરતાં તદ્દન વિપરીત પરિસ્થિતિ આજે પ્રવર્તી રહી છે. રાજાઓની સામે ચાલતું આજનું પ્રચારકાર્ય ભયંકર છે અને પ્રજા પ્રત્યે રાજાઓનું વલણ પણ ઘણી વાર ત્રાસદાયક હોય એમ લાગે છે. પ્રજામાં રાજાના સુખની ઈર્ષ્યા અને રાજામાં પ્રજાસુખ પ્રત્યેની બેદરકારી, બન્નેય વધ્યે જાય છે અને એથી રાજા-પ્રજાની વચ્ચે નવનવાં સંઘર્ષણો ઉત્પન્ન થયે જાય છે. આ આન્દોલનો બન્ને

વર્ગને માટે નુકશાનકારક જ બન્યાં છે અને નુકશાન-કારક જ બનશે, એમ પરિસ્થિતિ જોતાં લાગે છે.

પરસ્પરની મર્યાદા, મીઠાશ ને સદ્વૃત્તિ નષ્ટ થઈ જવાનું વાસ્તવિક કારણ :

આ સ્થિતિ માત્ર રાજા-પ્રજા વચ્ચે જ પ્રવર્તી રહી છે એમ પણ નથી. લગભગ બધે આ સ્થિતિ ઓછા-વધુ પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થઈ ગઇ છે અને દિન-પ્રતિદિન તેમાં વધારો થયે જ જાય છે. પતિ-પત્ની વચ્ચે, પિતા-પુત્ર વચ્ચે, શેઠ-નોકર વચ્ચે, શ્રીમંત-ગરીબ વચ્ચે, મોટી-નાની જ્ઞાતિઓ વચ્ચે, ઉંચી-નીચી જાતિઓ વચ્ચે અને એમ લગભગ સર્વત્ર પરસ્પરની મર્યાદા, મીઠાશ અને સદ્વૃત્તિ નષ્ટ થતી જાય છે. એક-બીજા સામે સામનો કરવાની અને એક-બીજાને દબાવી દેવાની મનોવૃત્તિ વધી રહી છે. વાત્સલ્યનું અમી અને ભક્તિનો પ્રેમ બેય લગભગ અલોપ થઈ ગયાં છે. વડિલો અને આશ્રિતો-બન્નેય પોતપોતાના કર્ત્તવ્યથી વિમુખ બન્યા છે.

સભા૦ એમ કેમ ?

કારણ કે-પૌદ્ગલિક સ્વાર્થની લાલસાથી લગભગ સૌ વધારે પડતા ઘેરાતા જાય છે. પોતાની ફરજ પોતે અદા કરે છે કે નહિ તે તરફ જોઈતું ધ્યાન અપાતું નથી અને સામાની જરા જેટલી પણ ફરજચૂક ખમી ખાવા જેટલી ઉદારતા અને સહનશીલતા રખાતી નથી.

વર્તમાન સ્થિતિને સુધારવાનો ઉપાય શો ?

સભા૦ આ સ્થિતિ સુધરે નહિ ?

આ સ્થિતિને સુધારવાનો ઉપાયજ નથી–એમ તો ન કહેવાય : પરન્તુ આ સ્થિતિ સુધારવી હોય તો આખાય વાતાવરણમાં પહેલાં પલટો લાવવો પડે. ઉદારતાપૂર્વકની સંતોષવૃત્તિ પ્રજાવર્ગમાં કેળવાય, એવો પ્રયત્ન થવો જોઇએ. સંતોષવૃત્તિમાં ક્ષુદ્રતા અને કાયરતા ન જોઇએ, પણ ઉદારતા અને વીરતા જોઇએ. આજે જે સંતોષની વાતો દુનિયામાં થઈ રહી છે, તે સાચો સંતોષ નથી : કારણ કે–તેમાં ઉદારતા અને વીરતાને બદલે ક્ષુદ્રતા અને કાયરતા પોષાય છે. સાચો સંતોષ તો ત્યારે આવે કે જ્યારે પૌદ્ગલિક મમતા ઘટે, પુણ્ય–પાપનો વાસ્તવિક વિશ્વાસ પેદા થાય અને કેવળ આ લોકના સુખ તરફ નહિ જોતાં, પરલોકને પણ સુધારવાની મનઃકામના પ્રગટે. એ વિના સાચો સંતોષ આવે–કરે નહિ.

પરિસ્થિતિ ઉપરથી કલ્પના કરી લો :

સભા૦ કહે છે કે-સ્વરાજ્ય આવે તો આપ કહો છો તેવું વાતાવરણ પ્રસરાવવાનું ફાવે.

સારૂં વાતાવરણ પ્રસરાવવાને માટે સત્તાની પણ અમૂક પ્રકારની અનુકૂળતા જોઈએ, એ વાતનો ઈનકાર નથી: પરન્તુ સ્વરાજ્ય આવવા માત્રથીજ સારૂં વાતાવરણ પ્રસરી જશે–એમ માનવું એ ભૂલભરેલું છે. જો સ્વરાજ્ય આવશે તો પણ સત્તા તો અમૂક માણસોની જ રહેવાની ને ?

સભા૦ હાજી.

અને એ સત્તાધારિઓ જે વિચારના હશે, તેજ પ્રકારના વાતાવરણને વેગ મળવાનો ને ?

સભા૦ એ તો એમ જ થાય.

તો પછી વર્ત્તમાનની સ્થિતિ ઉપરથી ભવિષ્યની સ્થિતિનો ખ્યાલ કરી લો. સ્વરાજ્ય આવ્યા પછીથી પણ સારૂં કે ભૂંડું શું થશે, તેની કલ્પના કરવાની આપણી પાસે જે સામગ્રી છે, તે એ છે કે–આગેવાન ગણાતી વ્યક્તિયોની વિચારદિશા સમજી લેવી. તેમની જાહેર વર્તણુંક જોવી. વિચક્ષણ બનાય તો આ સમજાય તેમ છે. અહીં તો વાત એ છે કે–કોઈનાથી પણ થાઓ, પરન્તુ સારૂં વાતાવરણ ફેલાવા પામો !

સારા વાતાવરણની શરૂઆત ઘેરથી કરો :

એ વાતાવરણ ફેલાવવાની શરૂઆત સૌએ પોતાને ઘેરથી જ કરવી જોઈએ. પોતાની જાતને સુધારી પોતાના કુટુમ્બને ખરાબ વાતાવરણના કુસંસ્કારોથી બચાવી લેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કુટુમ્બના વડિલ તરીકેની ફરજ અદા કરવા માટે પણ આ પ્રયત્ન કરવો આવશ્યક છે. કુટુમ્બિઓના માત્ર ઐહિક કલ્યાણ તરફ જ દૃષ્ટિ ન રાખો, પણ પારલૌકિક કલ્યાણ તરફ દૃષ્ટિ રાખનારા ય બનો. સૌના આત્મગુણોને ખીલવવાનો પ્રયત્ન કરો, કે જેથી તેમનું આ ભવનું તેમજ પરભવનું પણ કલ્યાણ થાય.

શત્રુઘ્નનું પુણ્ય :

ચમરેન્દ્રે પ્રજાને પીડવા દ્વારા જ પ્રજાપતિ શત્રુઘ્નને પીડવાનો વિચાર કર્યો, એ પણ એક પ્રકારે શત્રુઘ્નના લાભની જ વાત ગણાય : કારણ કે-ચમરેન્દ્રે શત્રુઘ્નને સીધો જ હણવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોત, તો શું થાત એ કહી શકાય નહિ : પણ શત્રુઘ્નનો બચાવ થવો છે, એટલે ચમરેન્દ્રને એવું જ સુઝયું. પુણ્યના અને પાપના ઉદયો કેવી કેવી રીતિએ કામ કરે છે તે સમજો અને પાપથી બચવાનો પ્રયત્ન કરો. મધુરાજા પાસે ચમરેન્દ્રનું દીધેલું હથીયાર હતું, છતાં પુણ્ય પરવાર્યું ત્યારે સંયોગ એવો આવ્યો કે-શસ્ત્ર દૂર હતું, પોતે પ્રમાદમાં પડ્યો હતો અને એજ તકે શત્રુઘ્ને યુદ્ધ આદર્યું હતું. એજ રીતિએ શત્રુઘ્નનો પુણ્યોદય વર્તતો હતો એટલે ચમરેન્દ્રને પહેલાં પ્રજાને પીડવા દ્વારા શત્રુઘ્નને પીડવાનો વિચાર થયો.

પૂર્વના પાપ-પુણ્યનું ફળ :

સભા૦ પ્રજાનો શો ગૂન્હો ?

વર્ત્તમાનમાં જે સુખ-દુઃખ આવે છે, તે વર્ત્તમાનની જ કાર્યવાહીનું ફલ છે એમ નથી. અતિ ઉગ્ર એવા પુણ્ય અને પાપનું ફલ આ જન્મમાં પણ મળે છે, પરન્તુ મોટે ભાગે તો પૂર્વે બંધાએલાં પુણ્ય-પાપને ભોગવવાં પડે છે. આ ભવમાં માણસ ધર્મી હોય, તે છતાં ય પૂર્વનું પાપ ઉદયમાં આવે તો દુઃખ આવે એ બને. એજ રીતિએ આ ભવનો

પાપી પૂર્વના પુણ્યયોગે સુખસામગ્રી ભોગવતો હોય એય બને. આમ છતાં, પાપ વિના દુઃખ ન આવે એ વાત તો નિશ્ચિત જ છે: પછી તે પાપ આ ભવનું હોય કે પૂર્વભવોનું હોય. મથુરાનગરીના લોકનું પણ એવું જ કોઇ પાપ ઉદયમાં આવેલું હોવું જોઇએ, કે જેથી આ નિમિત્તે પણ ઉપદ્રવ આવ્યો.

સામુદાયિક કર્મ :

સભા૦ પણ બધાનું પાપ એક સાથે ઉદયમાં આવે, એ કેમ બને? બધાને એક સાથે જ સરખા જેવું દુઃખ શાથી ?

ઘણા માણસો એક સાથે એક જ ક્રિયાના નિમિત્તે પાપ બાંધે, એ બને કે નહિ ? એક માણસ મર્યો અને સૌ એકી સાથે ' સારૂં થયું '–એવી ભાવનામાં રત બનીને, એકી સાથે પાપ બાંધે ખરા કે નહિ ? દુશ્મનનો આગેવાન યુદ્ધમાં હણાય, તો સામેના આખા સૈન્યમાં કયી લાગણી ફેલાય ? અનુમોદનાના પ્રમાણમાં તરતમતા ભલે રહે, પણ એક સાથે પાપ ન જ બંધાય એમ તો નહિ ને ?

સભા૦ એકી સાથે પાપ બંધાય એ તો સમજી શકાય તેવું આપે સ્પષ્ટ કહ્યું છે.

નાટક, સીનેમા વિગેરેમાં પણ કેટલાક પ્રસંગોએ એકી સાથે પાપ બંધાતું તો હશે ને ?

સભા૦ હાજી, પણ બધાને એકી સાથે જ ઉદયમાં આવે ?

એમેય ન બને એમ નહિ. સામુદાયિક કર્મના યોગે એવુંય બને. શ્રી જૈનશાસનની કર્મ વિષયક પ્રરૂપણાનો અભ્યાસ કરીને પ્રવીણ બનો, તો આવી શંકાઓ ન થાય. અહીં તો આપણી વાત એ છે કે–પાપના ઉદય વિના દુ:ખ આવે જ નહિ, એટલે તે વખતે મથુરાનગરીના તે લોકોનો પાપોદય તો ખરો જ.

શત્રુઘ્ન અયોધ્યામાં :

પ્રજાને પીડવા દ્વારા રાજા શત્રુઘ્નને પીડવાનો વિચાર કરીને ચમરેન્દ્રે, શત્રુઘ્નની પ્રજામાં વિવિધ પ્રકારના વ્યાધિઓ ફેલાવી દીધા. પ્રજાને પીડાતી જોઇને રાજા દુ:ખી થાય તે સ્વાભાવિક છે, પણ થાય શું ? શત્રુઘ્નને ખબર નથી કે–ચમરેન્દ્રે આ ઉપદ્રવ ઉત્પન્ન કર્યો છે, પણ કુળદેવતાએ તેને એ હકીકત કહી. આમ ઉપદ્રવના કારણની શત્રુઘ્નને ખબર તો પડી, પણ ચમરેન્દ્રની સામે ટકવાની અને ચમરેન્દ્રે ઉત્પન્ન કરેલા ઉપદ્રવને ઉપશમાવવાની તાકાત શત્રુઘ્નમાં નહોતી, આથી શત્રુઘ્ને મથુરા છોડીને અયોધ્યામાં શ્રી રામચન્દ્રજી તથા શ્રી લક્ષ્મણજીની પાસે પહોંચવાનો વિચાર કર્યો અને તે મુજબ તે અયોધ્યા પહોંચી પણ ગયો.

કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિને પ્રશ્ન :

એ વખતે શ્રી દેશભૂષણ અને શ્રી કુલભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિઓ અયોધ્યામાં પધાર્યા. શ્રી રામ-

ચન્દ્રજી, શ્રી લક્ષ્મણજી અને શત્રુઘ્ન વિગેરેએ જઈને તેમને વંદન કર્યું. ચમરેન્દ્રે ઉત્પન્ન કરેલા ઉપદ્રવના કારણે શત્રુઘ્ન અયોધ્યા ચાલી આવેલ છે, શ્રી રામચન્દ્રજીએ પહેલાં ના પાડી છતાં શત્રુઘ્ને મથુરાનો આગ્રહ મૂક્યો નહિ તેથી આ પરિણામ આવ્યું છે, એટલે શત્રુઘ્નના આટલા બધા આગ્રહનું કારણ જાણવાને સૌ ઉત્સુક હોય તે સ્વાભાવિક છે. તેમાં સદ્‌ભાગ્યે અનન્તજ્ઞાનિનો યોગ મળી ગયો, એટલે આવી તક કોણ ચૂકે ? આથી શ્રી રામચન્દ્રજીએ વન્દન કર્યાં બાદ, તે તારક પરમર્ષિઓ પ્રત્યે પ્રશ્ન કર્યો કે–

" आग्रही हेतुना केन, शत्रुघ्नो मथुरां प्रति ? । "

અર્થાત્–હે ભગવન્ ! મથુરા લેવાનો શત્રુઘ્નનો આટલો બધો આગ્રહ કેમ થયો ? મથુરા પ્રતિના શત્રુઘ્નના આગ્રહનો હેતુ શો ?

હવે આના ઉત્તરમાં કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ શું શું ફરમાવે છે અને તે પછી ચમરેન્દ્રે ફેલાવેલા રોગો કયા કારણે દૂર થઇ જાય છે, એ વિગેરે વર્ણન અવસરે—

૧૬ મું પ્રવચન:

યાદ રાખવાની જોઇતી ચીવટ કેમ નથી?

લગભગ પંદર દિવસો બાદ આજે આ વિષય શરૂ થાય છે. શ્રી પર્યુષણપર્વ પૂર્વે ચાર દિવસોમાં આ વિષય બંધ રાખવો પડચો હતો. તે પછી આઠ દિવસો શ્રી પર્યુષણા અટ્ઠાઇના ગયા–તેમાં બંધ રહ્યો અને તે પછી પણ ત્રણ દિવસો ગયા. આટલા બધા દિવસો વચ્ચે ચાલ્યા જાય અને તમને બધાને જ કથાસંબંધ યાદ રહે, એ શું બનવાજોગ વાત છે? તમારા જેવા માણસો પંદર દિવસના ગાળામાં આટલું ભૂલી જાય, તો તેથી શું તમે ઉપાલંભપાત્ર ગણાઓ? તમને કાંઈ એવો ઠપકો દેવાય તેમ છે કે–તમે કેમ ભૂલી ગયા? અહીં કાંઈ નિશાળની જેમ ભૂલેલા વિદ્યાર્થી માટે શિક્ષા થોડી જ થાય તેમ છે? નિશાળમાં તો નંબર જવાની બીક, ઠપકો મળવાની બીક, માર પડવાની બીક અને નાપાસ થવાની ય બીક! અહીં કાંઈ એવું થોડું જ છે? નિશાળમાં પાઠ બરાબર યાદ ન રહે તો જેવું નુકશાન લાગે છે, તેમ અહીં પણ લાગે છે? અહીંનું યાદ રાખવાજોગું શકયતા મુજબ યાદ ન રહે તો નુકશાન થાય, એવી માન્યતા પણ છે?

સભા૦ નિશાળમાં ભૂલાય તો જે નુકશાન થવું સંભવિત છે, તેના કરતાં આ ભૂલાય તો ઘણું જ નુકશાન થાય એ તો ચોક્કસ છે.

વાત તદ્દન વાસ્તવિક છે. બીજા કોઈ પણ નુકશાન કરતાં અહીં યાદ રાખવાની બેદરકારી રહે તો વિશેષ નુકશાન થાય તેમ છે, પણ આવી વાત સૌના હૃદયમાં જચી જાય તો ને? સૌને આ વાત જચી જાય, તો તો સભાના મોટા ભાગને યાદ ન હોય એ બને જ નહિ. તમારામાંના કોઈને પણ યાદ નથી, એમ મારૂં કહેવું નથી: પણ તમારામાંના ઘણાને આ યાદ રાખવાની જેવી જોઈએ તેવી ચીવટ નથી, એમ મારૂં કહેવું છે.

દુન્યવી શિક્ષણ અને આત્મિક શિક્ષણ:

દુન્યવી શિક્ષણની જેટલી આવશ્યકતા સમજાઇ છે, તેટલી આ શિક્ષણની આવશ્યકતા સમજાઈ નથી અને એ કારણે જ આમ થાય છે. આ જીવનમાં દુન્યવી શિક્ષણથી વંચિત રહી જવાય તો વિશેષ નુકશાન કે આત્મિક શિક્ષણથી વંચિત રહી જવાય તો વિશેષ નકશાન?

સભા૦ દુન્યવી શિક્ષણ શું સાવ નિરર્થક છે?

દુન્યવી શિક્ષણ પ્રાયઃ તેને જ માટે લાભનું કારણ બને છે, કે જેને અમૂક અંશે પણ આત્મિક શિક્ષણ પ્રાપ્ત થયું છે. આત્મિક શિક્ષણથી જે સર્વથા વંચિત છે, તેને માટે દુન્યવી શિક્ષણ પ્રાયઃ પાપના જ કારણ રૂપ બને છે.

પાપના ડર વિનાનો, પરલોક આદિને નહિ માનનારો, દુન્યવી શિક્ષણ પામીને પોતાને માટે અને જગતને માટે જેટલે અંશે શ્રાપભૂત ઓછો બને, તેટલે અંશે તેની ભવિતવ્યતા સારી ગણાય. માણસમાં માણસાઈ લાવનાર, માણસને ઉંચી કોટિનો સજ્જન બનાવનાર, માણસને સ્વપરનો અપકારી બનતાં અટકાવી સ્વપરનો ઉપકારી બનાવનાર, દુર્ગુણોથી દૂર રાખી સદ્‌ગુણી બનાવનાર અને અન્તે તેના પરલોકને સુધારી યાવત્ મુક્તિએ પહોંચાડનાર જો કોઈ પણ શિક્ષણ હોય, તો તે એક આત્મિક શિક્ષણ જ છે.

આત્મિક શિક્ષણથી પ્રગટતો વિવેક :

આત્મિક શિક્ષણ માણસને વિવેકી બનાવે છે. વિવેકી આત્મા અવશ્ય પાપભીરૂ હોય છે. પાપથી ડરનારો આત્મા પાપકાર્યોથી દૂર રહેવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરે છે અને તેને થોડુંક પાપ કરવું પણ પડે, તોય તેનું હૈયું ઘવાયા વિના રહેતું નથી. આત્મિક શિક્ષણને પામવાના યોગે સુવેવિકી બનેલો આત્મા, કર્મવશાત્ સાધુ ન બની શકે તો પણ, ગૃહસ્થપણામાં રહેલો હોય તો પણ, અનીતિ આદિ પાપોથી તો તે સ્વાભાવિક રીતિએ પર રહે છે. એનું ધ્યેય સંસારનું ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરવું એ હોતું નથી. એની અભિલાષા સંસારના મહાભોગી બનવાની હોતી નથી. એનું ધ્યેય મોક્ષનું ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરવું એ

હોય છે અને એથી એની અભિલાષા સંસારના ભોગો તથા ઉપભોગો આદિથી છૂટવાની હોય છે. મોક્ષનું ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરવાનું ધ્યેય હોય અને એ ધ્યેયને સિદ્ધ કરવાને માટે જ્ઞાની મહાપુરૂષોની આજ્ઞા મુજબ વર્તવાની અભિલાષા હોય, તો એવા આત્માનું જીવન સ્વાભાવિક રીતિએ જ બીજાઓનાં જીવનો કરતાં ઉત્તમ બને : કારણ કે-જીવનને અધમ બનાવનાર કોઇ પણ વસ્તુ હોય, તો તે અર્થ-કામની લાલસા છે. સંસારના ભોગોપભોગો ભોગવવાની અને એમાં જ રસ માણવાની વૃત્તિ, જીવનને ખૂબ જ અધમ બનાવી દે છે.

કેવલ દુન્યવી શિક્ષણ તો માણસને રાક્ષસી વૃત્તિવાળો બનાવી દે છે :

આજે જે ભયંકર કોટિનાં પાપો સેવાઇ રહ્યાં છે, તેનું કારણ શું છે? દુન્યવી ઐશ્વર્ય મેળવવાની અને દુન્યવી ભોગોપભોગોમાં મહાલવાની અભિલાષા, એજ સંસારનાં સઘળાંય અનિષ્ટોનું મૂળ છે. દુન્યવી ઐશ્વર્ય મેળવવાની અને દુન્યવી ભોગોપભોગોમાં મહાલવાની અભિલાષા જેમ જેમ વધતી જાય છે, તેમ તેમ માણુસ ઉન્મત્ત બનતો જાય છે. એ ઉન્મત્તતાના યોગે તે દેવ-ગુરૂ-ધર્મને તુચ્છ સમજે છે, માતા-પિતાદિ વડિલોને તિરસ્કારે છે, નીતિપરાયણુતાને પીછાનતો નથી, ઉપકારિઓને પણ અવસરે દગો દેનારો બને છે, ગરીબોને રંજાડે છે અને જગતમાં પોતાનાથી બને તેટલા વધુ પ્રમાણુમાં એ લૂંટ ચલાવે છે!

કેવલ દુન્યવી શિક્ષણ માણસને માણસ મીટાવી આવી રાક્ષસી વૃત્તિવાળો પણ બનાવી દે છે. આથી જ ઉપકારી મહાપુરૂષો ફરમાવે છે કે–એવા શિક્ષણના લોભમાં પડીને આત્માનું હિત કરનારા શિક્ષણની અવગણના ન કરો! આત્મિક શિક્ષણ એજ એક એવું શિક્ષણ છે, કે જે શિક્ષણ, તે શિક્ષણને પામનાર ઉપર તો ઉપકાર કરે જ છે: પણ બીજાય ઘણા આત્માઓ ઉપર ઉપકાર કરે છે. પરન્તુ આજે આ દૃષ્ટિ ક્યાં છે? આવી દૃષ્ટિવાળા આજે બહુ જ થોડા છે. જો આ દૃષ્ટિ આવી જાય, તો તો આજે અહીંની સામાન્ય વાતો પણ ભૂલી જવાય છે તે ન ભૂલાય.

પૂર્વપરિચય-શત્રુઘ્નનો મથુરા માટે આગ્રહ:

આ તો આજના આ વ્યાખ્યાનની પીઠિકારૂપે જ જાણે વાતો થઈ. હવે આપણે ચાલુ વિષય ઉપર આવવાને માટે, વંચાઈ ગએલી વાતોને પણ યાદ કરી લઈએ, કે જેથી જે કોઈ ભૂલ્યા હોય તેમને તેમજ જે કોઈ નવા આવ્યા હોય તેમને પણ કથાસંબંધ સમજવો સહેલો થઈ પડે.

આપણે જોઈ ગયા છીએ કે–કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિના મુખેથી પોતાના પૂર્વભવોનું વર્ણન સાંભળીને, અધિક વિરક્ત બનેલા શ્રી ભરતજીએ દીક્ષા લીધી. અયોધ્યા-પતિ શ્રી ભરતજીએ દીક્ષા લીધા બાદ, અનેક રાજાઓએ અને પ્રજાના અગ્રણીઓએ શ્રી રામચન્દ્રજીને રાજ્યાભિષેક માટે પ્રાર્થના કરી. શ્રી રામચન્દ્રજીએ કહ્યું કે–" આ

લક્ષ્મણ વાસુદેવ છે, માટે તેના રાજ્યાભિષેકને કરો !" સૌએ તત્કાલ તેમ કર્યું અને શ્રી રામચન્દ્રજીના બલદેવ-પણાનો પણ અભિષેક કર્યો.

અભિષેક બાદ, શ્રી રામચન્દ્રજીએ શ્રી બિભીષણ આદિને કપિદ્વીપ આદિ સ્થાનોનું સૌ-સૌની યોગ્યતા મુજબ દાન કર્યું. સૌથી છેલ્લે શ્રી રામચન્દ્રજીએ પોતાના નાના ભાઈ શત્રુઘ્નને કહ્યું કે-"હે વત્સ! તને જે દેશ રૂચે તેનો તું સ્વીકાર કર!"

આના ઉત્તરમાં શત્રુઘ્ને મથુરાની માગણી કરી.

તે વખતે મથુરામાં મધુ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. રાજા મધુ એક તો બળવાન હતો અને તેમાં વળી તેની પાસે તેના મિત્ર ચમરેન્દ્રે આપેલું દેવાધિષ્ઠિત શૂલ હતું. એ શૂલના યોગે રાજા મધુ અજેય મનાતો હતો: કારણ કે-એ શૂલ દૂરથી જ શત્રુઓના સૈન્યને હણીને પાછું રાજા મધુની પાસે આવી જતું હતું. સૈન્ય ગમે તેટલું બળવાન હોય, પણ દેવાધિષ્ઠિત શસ્ત્રની પાસે તેનું શું ચાલે? આથી શ્રી રામચન્દ્રજીએ શત્રુઘ્નને મથુરાનગરીને બદલે બીજું કોઈ પણ સ્થાન માગી લેવાની પ્રેરણા કરી.

શ્રી રામચન્દ્રજીએ ઘણું ઘણું સમજાવવા છતાં પણ, શત્રુઘ્ને મથુરાનો આગ્રહ જારી રાખ્યો. શત્રુઘ્ને તો એ જ વાત કરી કે-"હું પણ રાક્ષસકુળનો નાશ કરનાર એવા આપનો ભાઈ છું. મારી સાથેના યુદ્ધમાં મધુને

કોઈ બચાવી શકે એમ હું માનતો જ નથી. આપ માત્ર મુખેથી એટલું જ કહી દ્યો કે–'તેને મથુરાનગરી આપી.' પછીનું હું સંભાળી લઈશ. ઉત્તમ વૈદ્ય જેમ ગમે તેવા કારમા પણ વ્યાધિનો ઉપાય કરી લે છે, તેમ હું પણ રાજા મધુનો ઉપાય કરી લઈશ!"

આ પ્રકારે શત્રુઘ્નને મથુરાનગરીના અતિ આગ્રહમાં પડેલ જોઇને, શ્રી રામચન્દ્રજીએ કહ્યું કે–

"જેવી તારી મરજી: પણ જો, રાજા મધુની સાથે યુદ્ધ તારે ત્યારે જ કરવું, કે જ્યારે તેની પાસે ચમરેન્દ્રે આપેલું શૂલ ન હોય અને તે પ્રમાદમાં પડેલો હોય!"

આટલી સૂચના કરવા ઉપરાંત, શ્રી રામચન્દ્રજીએ તેને અક્ષય બાણુવાળાં બે ભાથાં આપ્યાં તેમજ 'કૃતાંતવદન' નામના સેનાપતિને શત્રુઘ્નની સાથે જવાની આજ્ઞા ફરમાવી. શ્રી લક્ષ્મણજીએ પણ અગ્નિમુખ બાણોની સાથે પોતાનું 'અર્ણવાવર્ત્ત' ધનુષ્ય શત્રુઘ્નને આપ્યું.

પૂર્વ પરિચય–શ્રી મધુરાજાની અન્તદશા:

આ પછી તો આપણે જોઈ ગયા છીએ તેમ, રાજા મધુ જ્યારે મથુરાનગરીની બહારના કુબેરોદ્યાનમાં પોતાની રાણી જયંતીની સાથે ક્રીડા કરવામાં રત બન્યો હતો અને પેલું ત્રિશૂલ જે વખતે તેની પાસે નહિ હતું પણ આયુધશાલામાં હતું, તે વખતે શત્રુઘ્ને મથુરાનગરીમાં પ્રવેશ કર્યો, ઉદ્યાનમાંથી પાછા ફરતા રાજા મધુને લશ્કર

સહિત રૂંધ્યો અને છેવટ યુદ્ધમાં શ્રી લક્ષ્મણજીએ આપેલા અર્ણવાવર્ત્ત ધનુષ્યથી અગ્નિમુખ બાણો દ્વારાએ રાજા મધુને ઘાયલ કર્યો. રાજા મધુને માટે એ બાણોના પ્રહારો મરણાન્ત નિવડયા.

આપણે એ પણ જોઈ ગયા છીએ કે–અર્ણવાવર્ત્ત ધનુષ્યમાંથી શત્રુઘ્ને છોડેલાં અગ્નિમુખ બાણોના કારમા પ્રહારોથી વિધુર બનેલા પણ શ્રી મધુરાજાએ, પોતાની અન્તિમ અવસ્થા શુભ ધ્યાનારૂઢ થઇને સુધારી લીધી હતી. પોતાનાં પાપોનો પશ્ચાત્તાપ કરતાં થકાં શ્રી મધુરાજા એ સમયે ભાવચારિત્રને પામ્યા હતા : અને જે સમયે મૃત્યુ પામ્યા તે સમયે તે પુણ્યાત્મા, એક માત્ર શ્રી પરમેષ્ઠિ-નમસ્કાર–મંત્રના સ્મરણમાં જ તત્પર બન્યા હતા.

'સુખ આવ્યે જીવિતની વાંછા અને દુઃખ આવ્યે મરણની વાંછા'–એ પાપ રૂપ કેમ ?

એવી ખરાબ હાલત વખતે દુર્ધ્યાનથી બચવું અને શુભ ધ્યાનમાં લીન બનવું, એ સામાન્ય વાત નથી ! પણ સુન્દર ભવિતવ્યતાવાળા પુણ્યાત્માઓ એવા પણ અવસરે પોતાના મરણને સુધારી લેવા દ્વારા પરલોકને સુધારી લે, તે સ્વાભાવિક છે. શુભ મરણ, એ શુભ ગતિનું સૂચક છે. તમારા ખ્યાલમાં તો હશે જ કે–શ્રી જયવીયરાય નામના પ્રાર્થનાસૂત્રમાં ભવનિર્વેદ આદિની જે માગણી કરવામાં આવે છે, તેમાં 'સમાધિ–મરણ'ની પણ યાચના કરાય છે.

સભા૦ અતિચારમાં આવે છે કે-'સુખ આવ્યે જીવિત વાંછ્યું, દુઃખ આવ્યે મરણુ વાંછ્યું.'-તો શું મરણુની માગણી થઈ શકે ?

દુન્યવી સુખસામગ્રીની અનુકૂળતાના સમયે જીવનની ઈચ્છા કરવી એ જેમ પાપ રૂપ છે, તેમ દુન્યવી સુખ-સામગ્રીની પ્રતિકૂળતાના સમયે મરણુની ઈચ્છા કરવી એ પણુ પાપ રૂપ છે.

સભા૦ એ કેમ ?

દુન્યવી સુખની ઈચ્છા એ જ પાપની જડ છે. દુન્યવી સુખસામગ્રીની અનુકૂળતા મળતાં જ-'હું હવે વધારે જીવું તો સારૂં !'-એવી ઈચ્છા થાય, એનો અર્થ જ એ છે કે-તે આત્માને દુન્યવી સુખોની સામગ્રીના ભોગોપ-ભોગો બહુ ગમે છે. એને એમાં રસ છે. એ પ્રકારની રસિકતા વસ્તુતઃ પાપની રસિકતા સૂચવે છે : કારણુ કે-તેવા ભોગોપભોગો એ પાપનું કારણુ છે. વિચારી જૂઓ કે-દુન્યવી સુખ ભોગવવા આદિની લાલસા, એ અશુભ ધ્યાન છે કે શુભ ધ્યાન ?

સભા૦ અશુભ ધ્યાન.

અશુભ ધ્યાનથી પાપ બંધાય કે પુણ્ય બંધાય કે પછી કર્મોની નિર્જરા થાય ? શું થાય ?

સભા૦ પાપ બંધાય.

તો તો પછી-'સુખ આવ્યે જીવિતની વાંછા કરવી'-એ અતિચાર ગણુાય, તેમાં શંકાને કારણુ જ નથી રહેતું.

એજ રીતિએ દુઃખ આવ્યે મરણ ઈચ્છવું, એ પણ પાપનું કારણ છે. આ દુનિયામાં દુઃખ કોઈનેય ગમતું નથી અને સુખ સૌને ગમે છે એ સ્પષ્ટ છે : પરન્તુ જે સુખ દુઃખને પેદા કરનારૂં હોય, તેવા સુખમાં વિવેકી આત્માઓ રાચતા નથી : એટલું જ નહિ, પણ સુખના સાધક દુઃખને વિવેકી આત્માઓ વધાવી લે છે. ચક્રવર્તિઓ પણ છ ખંડની સાહ્યબીને તજીને કઠોર સંયમનું પાલન કરે, એ શાનો પ્રતાપ ? દુઃખ વેઠીને શાશ્વત સુખ સંપાદન કરવાની વૃત્તિનો જ એ પ્રતાપ છે. છ ખંડની સાહ્યબીનું સુખ ભોગવવા રહેતાં, પરિણામે નરકનાં ભયંકર દુઃખો વેઠવાનો વખત આવે અને એ સુખમાં નહિ લેપાતાં તેને તજી સંયમની સાધનામાં જો રત બનાય, તો પરિણામે મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિ થાય, એમ જ્ઞાનિઓ ફરમાવે છે. જ્ઞાનિઓના એ કથનને હૃદયસ્થ બનાવીને, સંયમ–સાધનામાં લીન બનનારા તરી ગયા અને કેઇ ચક્રવર્તિઓ દુન્યવી સુખમાં લીન બનવાના કારણે નરકે ચાલ્યા ગયા. આથી દુન્યવી સુખમાં મુંઝાવું ન જોઈએ તેમજ સુખના કારણભૂત બનતા દુઃખને સાનન્દ સહી લેવા તત્પર બનવું જોઇએ. 'દુઃખ આવ્યે મરણની ઈચ્છા'–એ તો અજ્ઞાનતા છે. પાપના ઉદયે જ દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે. મરવાની ઈચ્છા કરવા માત્રથી દુઃખ ભાગી જતું નથી. માણસ આત્મઘાત કરે, એથી એ અશુભ કર્મોના પરિણામથી બચી જાય છે એમ નથી. જ્યારે આ સ્થિતિ છે, તો જે

ભવમાં સુન્દરમાં સુન્દર પ્રકારે વિવેકમય જીવન જીવી, અનન્ત સંસારમાં રઝળતા આત્માનો ઉદ્ધાર સાધી શકાય તેમ છે, તેવા આ ભવને પામી દુઃખ આવ્યે મરણ વાંછવું, એમાં કયું ડહાપણ છે ? વસ્તુતઃ તેવી ઈચ્છાનું મૂળ અવિવેકી દશા છે અને અવિવેકી દશા એ પાપનું કારણ છે. દુઃખ આવે ત્યારે તેને પોતાનો પાપોદય માનવો જોઈએ. પોતાના પાપોદયને સમજીને, આવેલા ભયંકરમાં ભયંકર કોટિના પણ દુઃખને સમભાવે સહી લેવા તત્પર બનવું જોઈએ. આવેલા દુઃખને સમભાવે સહનારો આત્મા બીજાં પણ અનેક અશુભ કર્મોની નિર્જરા કરનારો બને છે : જ્યારે આવેલા દુઃખથી ડરીને મરવાના વિચારો કરવા વિગેરે રૂપ દુર્ધ્યાનમાં આરૂઢ થનારો આત્મા, બીજાં તેથી પણ કદાચ વધારે દુઃખને પેદા કરનારાં અનેક અશુભ કર્મોને ઉપાર્જનારો બને છે.

સમાધિ-મરણની માગણીનું રહસ્ય :

હવે આપણે એ વિચારીએ કે-દુન્યવી સુખસામગ્રીની અનુકૂળતાના સમયે જીવિતની ઈચ્છા એય પાપ રૂપ છે અને દુન્યવી સુખસામગ્રીની પ્રતિકૂળતાના સમયે મરણની ઈચ્છા એય પાપ રૂપ છે, તો સમાધિ-મરણની માગણી કેમ થાય ? સમાધિ-મરણની માગણી, એ વસ્તુતઃ મરણની માગણી નથી, પણ મરણ સમયે સમાધિમય દશા ટકી રહે એની માગણી છે. માગણી મરણની નથી પણ સમાધિની.

છે. સમાધિ-મરણ એ ઉત્તમ મરણ છે. જન્મેલા માટે મૃત્યુ એ નિયત વસ્તુ છે. મૃત્યુ પામનારાઓમાંના કોઈ કોઈ આત્માઓ મૃત્યુ બાદ જન્મ ન પામે એ બન્યું છે, બને છે અને બનશે : પણ જન્મ પામેલાઓમાંનો કોઈ પણ જીવ મૃત્યુ ન જ પામે, એવું કોઈ કાળે બન્યુંય નથી, બનતુંય નથી અને બનશે પણ નહિ. આ રીતિએ મૃત્યુ તો નિયત છે જ. માગણી કરો કે ન કરો, તોય મૃત્યુ થયા વિના રહેવાનું નથી : પણ વાત એ છે કે-મૃત્યુ સમયે જો સમાધિ જળવાઇ રહે, તો તે મૃત્યુ ઉંચી કોટિનું ગણાય છે. મૃત્યુ ઉપરથી જીવની ગતિનું માપ નીકળી શકે છે. જેવું મૃત્યુ તેવી ગતિ. સમાધિ-મરણે મરનારની મૃત્યુ પછી અધોગતિ થાય જ નહિ અને જે જીવની અધોગતિ થવાની હોય તે જીવ સમાધિ-મરણને પામી શકે જ નહિ. સમાધિ-મરણની સાથે સુગતિનો આવો મેળ છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે-સમાધિ-મરણની માગણી કરવામાં કોઈ પણ પ્રકારે ગેરવ્યાજબીપણું નથી.

શેષ પૂર્વપરિચય :

આપણે જોઇ ગયા છીએ કે-શ્રી મધુરાજા જે સંયોગો વચ્ચે મૃત્યુ પામ્યા, તે સંયોગો સારી ભાવના આવવા માટે પ્રતિકૂળ હતા. તેવા સંયોગોમાં દુર્ભાવનારૂઢ થવું તે ઘણું શક્ય છે, જ્યારે તેવા સંયોગોમાં સદ્ભાવનારૂઢ બનવું તે ઘણું દુ:શક્ય છે. આમ છતાં પણ, સુંદર ભવિતવ્યતાવાળા

પુણ્યાત્માઓ માટે દુઃશકય ગણાતાં કાર્યો પણ સુશકય બની જાય છે. શ્રી મધુરાજાએ અન્તિમ સમયે કરેલી વિચારણા, તેમની એ સમયની આત્મચિન્તા, એ વિષે પણ આપણે લંબાણથી વિચારી આવ્યા છીએ. તે પછી આપણે એ પણ જોઈ આવ્યા કે–શ્રી મધુરાજાના મૃત્યુ બાદ પેલું દેવાધિષ્ઠિત ત્રિશૂલ પોતાના માલીક ચમરેન્દ્રની પાસે ચાલી ગયું. મિત્રવધના સમાચારથી ચમરેન્દ્ર કોપાયમાન બનીને શત્રુઘ્નને હણવા ચાલી નીકળ્યો. વચ્ચે વેણુદારી નામના ગરૂડપતિ સાથે વાત થઈ, પણ ચમરેન્દ્રે પોતાનો નિર્ણય ફેરવ્યો નહિ. ચમરેન્દ્રે મથુરામાં આવીને સર્વ જનોને સ્વસ્થ જોયા, એટલે તેણે પ્રથમ પ્રજાને પીડવા દ્વારાએ શત્રુઘ્નને અકળાવવાનો વિચાર કર્યો અને તેવા હેતુથી પ્રજામાં વિવિધ પ્રકારના વ્યાધિઓને ઉત્પન્ન કર્યા. કુળદેવતા દ્વારા શત્રુઘ્નને ખબર પડી કે–'આ વ્યાધિઓ ચમરેન્દ્રે ઉત્પન્ન કરેલા છે.' પણ તેના નિવારણની તાકાત શત્રુઘ્નમાં નહોતી. આથી તે શ્રી રામ–લક્ષ્મણની પાસે અયોધ્યામાં આવ્યો. એવા સમયમાં ત્યાં શ્રી દેશભૂષણ અને શ્રી કુલભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિઓ પધાર્યા. વિહાર કરતા કરતા તે પરમર્ષિઓ અયોધ્યામાં પધાર્યાની ખબર મળતાંની સાથે જ, શત્રુઘ્નની સાથે શ્રી રામચન્દ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજી આદિ તેમની સમીપે ગયા. ભક્તિપૂર્વક વન્દનાદિ કર્યા બાદ, શ્રી રામચન્દ્રજીએ પૂછ્યું કે–'હે ભગવન્ ! આ શત્રુઘ્નને મથુરા લેવાનો આગ્રહ કેમ થયો ?'

કર્મોદયની ભયંકરતા :

શત્રુઘ્નના આગ્રહે સૌને શંકામાં નાખી દીધા હતા, એમ આ પ્રશ્ન પણ સૂચવે છે. પ્રબલ કારણ વિના શત્રુઘ્ન મથુરા માટે આટલો બધો આગ્રહ સેવે જ નહિ, એવી તેમની માન્યતા હતી. આવી માન્યતા હોવી, એ તેવાં કુળોને માટે જેમ સ્વાભાવિક છે, તેમ આજના જેવાં ઉચ્છૃંખલતા-ભર્યા કુળોમાં એવી માન્યતા ન હોવી એ પણ સ્વાભાવિક છે. શ્રી રામચન્દ્રજીના પ્રશ્નનો ભાવ એ છે કે-'શત્રુઘ્નને મથુરાનગરી લેવાની ઈચ્છા થઈ એ તો ઠીક, પણ મથુરા માટે તે આગ્રહી કેમ બન્યો ?' શત્રુઘ્ન કાંઈ અવિનીત નહિ હતો. શ્રી દશરથનું કુટુમ્બ એ તો ઉત્તમ કુટુંબનો એક સુન્દર આદર્શ રજૂ કરનારૂં કુટુંબ છે. શત્રુઘ્ન પણ એજ શ્રી દશરથ રાજાનો પુત્ર છે. શ્રી રામચન્દ્રજીની અનિચ્છા જણાય ત્યાં તે એક ડગલું પણ ન ભરે, એવો વિનીત છે. આમ છતાં પણ શત્રુઘ્ન મથુરા પ્રતિ આગ્રહી બન્યો, એથી જ આશ્ચર્ય થયું હતું. સારો માણસ કોઈ ખરાબ પ્રવૃત્તિ કરે, ત્યારે સ્હેજે લોકને આશ્ચર્ય થાય. ઉત્તમ જીવન જીવનારો આદમી કોઈક વખતે અધમ પ્રવૃત્તિ કરે, ત્યારે બહુ વિચાર કરવો જોઈએ. એવા વખતે સ્હેજે એમ મનાય કે-તીવ્ર પાપોદય વિના આવું બને નહિ ! તીવ્ર પાપનો ઉદય તો, ઉત્તમમાં ઉત્તમ પ્રકારનું જીવન જીવનારા આત્માને પણ એકદમ નીચામાં નીચા સ્થાને પણ પટકી દે છે! નહિતર, ચૌદ ચૌદ પૂર્વોના જ્ઞાનને ધરનારા મહાત્માઓ

પટકાય ? કર્મને આધીન દશામાં પતન, એ કોઈ આશ્ચર્યને પેદા કરનારી વસ્તુ જ નથી.

શ્રી નંદિષેણને દીક્ષા કેમ આપી ?

શ્રી નંદિષેણ કમ વિરાગી હતા ? દેવીએ ના પાડી અને ખૂદ ભગવાને પણ નિષેધ કર્યો, છતાં તેમણે દીક્ષિત બનવાની પોતાની ઇચ્છાને જ સફળ કરી.

સભા૦ ભગવાને જ્યારે નિષેધ કર્યો અને ભગવાન જાણતા હતા કે આનું પતન થનાર છે, તો પછી ભગવાને દીક્ષા જ શું કામ આપી ?

તેવા પ્રકારનો જ ભાવિભાવ છે એમ જોઇને ! ભાવિભાવને મિથ્યા કરવા માટે કોઇ જ સમર્થ નથી.

વિરાધનાથી બચવા મરાય ?

આપણે તો એ વિચારી રહ્યા છીએ કે–શ્રી નંદિષેણ કેવા પ્રબળ વિરાગને ધરનારા હતા ? છતાં એવા પણ વિરાગી તીવ્ર કર્મોદયે પડ્યા કે નહિ ? દીક્ષિત બન્યા બાદ તે પુણ્યાત્મા મોહ સામે કારમો હલ્લો લઈ ગયા છે. તે પુણ્યાત્માએ દીક્ષિત બન્યા બાદ ઉત્કટ તપશ્ચર્યાઓ આદરી છે. પોતે લીધેલી પ્રતિજ્ઞાથી પતન નહિ પામવા માટે, પ્રતિજ્ઞાપાલક દશામાં જ મૃત્યુને ભેટવાના પ્રયત્નો પણ તે પુણ્યાત્માએ કર્યા છે.

સભા૦ એવા પ્રયત્નો થાય ?

જરૂર થાય. સ્વપર-કલ્યાણકારી પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થઇ વિરાધનાના ઘોર પાપમાં પડવું, તેના કરતાં વિરાધનાથી બચવાના જ એક માત્ર હેતુથી જીન્દગીનો અન્ત લાવવાનો વિચાર કરવો, એમાં કેવળ આરાધકતાજ છે અને જેમાં સાચી આરાધકતા હોય તેમાં અકલ્યાણની સંભાવના જ નથી.

પ્રતિજ્ઞાભંગથી વધુ નુકશાન :

એવા પણ સર્પો હોય છે, કે જે સર્પો પોતે વમેલું વિષ પાછું ચુસવાને બદલે અગ્નિમાં બળી મળવાનું વધારે પસંદ કરે છે. એની યાદ આપીને, ઉપકારિઓ સાધુઓને લીધેલી પ્રતિજ્ઞાના પાલનમાં સદા સુસજ્જ રહેવાનું ઉપદેશે છે. આજ્ઞાની વિરાધના એ ઘણી જ ભયંકર વસ્તુ છે-એ કારણે દીક્ષા લેવા આવેલાને પણ દીક્ષા આપતાં પહેલાં એવુંય કહેવાય છે કે-

"રોગી ઔષધ પામીને જો પથ્યસેવનમાં જરા પણ કચાશ ન રાખે તો નિયમા રોગમુક્ત બને છે, પણ ઔષધ પામીને જો કુપથ્યને સેવનારો બને છે, તો તે ઔષધને નહિ પામેલાના કરતાં પણ વહેલો મરણને પામે છે. એજ રીતિએ આ દીક્ષા એ પણ ભવરોગનો નાશ કરનારૂં પરમ ઔષધ છે. દીક્ષા રૂપી ઔષધ એવું તો અનુપમ છે કે-આને સેવનારો જો પથ્યમાં ભૂલ ન કરે, તો પરિણામે શાશ્વત કાળને માટે તે નિયમા સર્વથા રોગરહિત બને છે : પણ જો દીક્ષા લઇને તે કુપથ્યને

સેવનારો બને, તો વ્રત નહિ લેનારાના કરતાં પણ વધુ ખરાબ પરિણામોવાળો બનતાં, વિશેષ પાપનો ભાગીદાર અથવા તો વિશેષ પાપોનો સંચય કરનારો બને છે."

પતિતના નામે ધર્મનિન્દા ન થાય:

શ્રી નંદિષેણ આ જાણતા હતા, એથી જ તે પુણ્યાત્માએ વ્રતભંગથી બચવા માટે જીવનનો અન્ત વ્રતસ્થ દશામાં જ લાવવાનો વિચાર કર્યો હતો. એવી પ્રવૃત્તિ કરવાને પણ એ પુણ્યાત્મા ચૂકયા નહોતા, પણ એમનું ભોગાવલી કર્મ નિકાચિત હતું. એ છોડે ? શ્રી નંદિષેણ જેવા મહા વિરાગી આત્માને પણ દુષ્કર્મના તીવ્ર ઉદયે પટકયા. પટકયા તેય કેવા પટકયા ? પતનનું સ્થાન કયું ? વેશ્યાનું ઘર! ઓછી વાત છે? આ પ્રસંગ સાંભળવો એ તો ઠીક છે, પણ આવું જોવા કે સાંભળવા છતાંય ધર્મ પ્રત્યે જરાય અનાદર-ભાવવાળા નહિ બનનારા કેટલા ? આજે એક સામાન્ય પતનની વાતમાં પણ હો-હા મચી જાય છે. એવું કાંઈક કારણ મળતાં, ગમે તેવા સારા ગુરૂઓને અને ધર્મને પણ છડેચોક ભાંડનારા આજે ઓછા નથી. શું એ બધા જે પ્રકારનો કારમો કાગારવ મચાવી મૂકે છે, તે તેમને સાધુતા બહુ ગમે છે એથી ? સાધુતા ઉપર સાચો પ્રેમ હોય, તે તો કોઈના પતનના સમાચાર સાંભળતાં દુ:ખી થઈ જાય. પતિત પ્રત્યે તેની દયા હોય અને અજ્ઞાન લોક આવા પ્રસંગને જાણીને ઉન્માર્ગે ન ચઢી જાય તેની

ચિન્તા હોય! કોઈ પડે માટે માર્ગને ખરાબ કહેવાય? માર્ગને નિન્દાય? પતન એ વખાણવા લાયક વસ્તુ નથી, પણ પતિતના નામે ધર્મની નિન્દા એ તો ભયંકર રીતિએ વખોડવા લાયક વસ્તુ છે. કર્મનો ઉદય કેવો ભયંકર પણ હોય છે, તે સમજવું જોઇએ. પડતાને જાણીને, પડેલાને જાણીને, પડવાનાં કારણોથી વધુ સાવધ બનવાનું હોય. આ દૃષ્ટિ આજે ઘણાઓમાં નથી, માટે કેટલાકો અજ્ઞાનતાદિ કારણે પણ અવસરે પવિત્ર માર્ગને હાનિ પહોંચાડનારી પ્રવૃતિમાં પડી જઈ, સ્વપરના કલ્યાણનો ઘાત કરનારા નિવડે છે. આવી રીતિએ ભયંકર પાપના નિરર્થક ભાગીદાર બનવું, એ કારમી ભવિતવ્યતા વિના અશકય પ્રાયઃ છે.

સંસ્કારોની અસર ભવાંતરમાં પણ થાય છે :

હવે શત્રુઘ્નના મથુરા પ્રતિના આગ્રહનું કારણ દર્શાવતાં, શ્રી દેશભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે–

'શત્રુઘ્નનો જીવ મથુરામાં અનેક વાર ઉત્પન્ન થયેલો છે.'

પૂર્વભવોના સંસ્કારો પણ કેટલું કામ કરે છે તે જૂઓ. ખરાબ સંસ્કારોની ખરાબ અસર થાય અને સારા સંસ્કારોની સારી અસર થાય તે સ્વાભાવિક છે. ભવાંતરમાં પણ પૂર્વના અમૂક અમૂક સંસ્કારોની અસર થાય છે. શ્રી આર્દ્રકુમારને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવામાં કારણ

કર્યું? શ્રી અભયકુમારે ભેટમાં મોકલેલી શ્રી જિનમૂર્તિનું દર્શન જ ને? શ્રી જિનમૂર્તિના આકારને જોતાં,–'આવો આકાર મેં ક્યાંક જોયો છે.'–એમ શ્રી આર્દ્રકુમારને થયું અને એ વિચારણામાંથી જાતિસ્મરણજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ. પૂર્વભવના ઉત્તમ સંસ્કારો કેટલીક વાર બોધિબીજની પ્રાપ્તિમાં, સમ્યક્ચારિત્રની પ્રાપ્તિમાં, યાવત્ કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં પણ કારણભૂત બની જાય છે. પેલા ખેડુતનો જીવ, ગણધરદેવ શ્રી ગૌતમસ્વામિજીના યોગે, સ્હેજમાં પ્રતિબોધ પામ્યો અને ભગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્માને જોતાં જ ભાગી ગયો : એ પ્રતાપ પૂર્વના સંસ્કારોનો પણ ખરો ને? શ્રી વલ્કલચીરીના આત્માને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ એવા જ નિમિત્તે થઈ હતી. પ્રમાર્જતાં પ્રમાર્જતાં વિચારણા, એમાંથી ધ્યાનારૂઢતા અને એમાંથી કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ. પૂર્વભવના સુસંસ્કારો આ કામ કરે છે.

શ્રદ્ધાપૂર્વક શુદ્ધ હેતુથી ધર્મક્રિયાઓ કરો :

એજ રીતિએ આ ભવના સંસ્કારો આગામી ભવમાં કામ તો કરશે જ ને?

સભા૦ કામ તો કરશે જ!

તો પછી આગામી ભવમાં કયા પ્રકારના સંસ્કારો સાથે લઈ જવાની ભાવના છે? સુસંસ્કારો કે કુસંસ્કારો? ઉત્તમ પ્રકારનો ભાવ ન આવતો હોય, તો પણ બૂરા સંસ્કારોમાંથી બચવા માટે અને સુસંસ્કારી બનવા માટે,

આ જીવનમાં શુદ્ધ બુદ્ધિથી ધર્મક્રિયાઓ કરવામાં એકાન્તે લાભ જ છે. ધર્મક્રિયાઓ કરવાનો હેતુ દૂષિત ન જોઇએ. બહુ શુદ્ધ ભાવ ન આવે તે છતાં પણ–' આ ક્રિયાઓ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ઉપદેશેલી છે અને એથી એકાન્તે કલ્યાણકારી જ છે '–એવી શ્રદ્ધાપૂર્વક અશુદ્ધ હેતુથી રહિતપણે ક્રિયાઓ કરનારાની ક્રિયાઓ પણ ક્યારેય નિષ્ફળ નથી જવાની! એ રીતિએ અહીં સામાયિક, પૌષધ, જિનપૂજન આદિ કરો, એથી એકાન્તે લાભ જ છે. આ પ્રકારે આચરેલાં અનુષ્ઠાનો મોક્ષપ્રાપક અમૃતાનુષ્ઠાનોને પણ સુલભ બનાવે છે. આત્મામાં પડેલા સંસ્કારો ભવાંતરે પણ જાગૃત થાય છે, માટે જીવનને શુદ્ધ બુદ્ધિપૂર્વકની ધર્મક્રિયાથી કાયમનું સંસ્કારિત બનાવવા માટે ઉદ્યમશીલ બનવું, એજ ડહાપણનું કામ છે.

શત્રુઘ્નનો જીવ શ્રીધરના ભવમાં :

શ્રી દેશભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ–' શત્રુઘ્નનો જીવ મથુરામાં અનેક વાર ઉત્પન્ન થયેલો છે '–એમ જણાવવા સાથે, શત્રુઘ્નના પૂર્વના ભવોને પણ વર્ણવે છે. શત્રુઘ્નનો જીવ પૂર્વે એક વખત શ્રીધર નામના બ્રાહ્મણ તરીકે ઉત્પન્ન થયો હતો. તે શ્રીધર નામનો બ્રાહ્મણ જેમ રૂપવાન હતો, તેમ સાધુજનોનો સેવક પણ હતો. એનામાં બે વિશેષતાઓ હતી. એક રૂપની અને બીજી સાધુસેવકતાની! એક વિશેષતાએ તેને કારમા કષ્ટમાં

મૂકયો અને બીજી વિશેષતાએ એને કષ્ટમાંથી ઉગારી લીધો. તે રૂપવાન હોવાના કારણે તેના ઉપર મરણાન્ત આફત આવી, પણ તેનામાં સાધુસેવાનો ગુણ હોવાના કારણે તે કષ્ટમાંથી ઉગરીને તે જીવનની ઉંચામાં ઉંચી કોટિની અવસ્થાને પામી શકયો.

રાજાની મૂખ્ય રાણીએ કામાધીન બનવું:

બન્યું એવું કે-એક વાર તે માર્ગે ચાલ્યો જતો હતો, તેવામાં ત્યાંના રાજાની 'લલિતા' નામની મુખ્ય રાણીએ તેને જોયો. રૂપવાન એવા શ્રીધરને જોતાંની સાથે જ, લલિતાના હૃદયમાં પાપવાસના જન્મી. લલિતા રાજાની મુખ્ય રાણી છે અને આ શ્રીધર રસ્તે ચાલતો બ્રાહ્મણ છે, સામાન્ય માણુસ છે, છતાં જૂઓ કે-લલિતાના અન્તરમાં કેવી પાપબુદ્ધિ પ્રગટે છે?

પાપરસિકતા અને પાપભીરૂતા :

વિષયોના ભોગોપભોગોમાં સુખ માનનારા આત્માઓ કયી ક્ષણે કયું અકાર્ય ન કરે તે કહેવાય નહિ. પ્રાય: એ સારા ત્યાં સુધી જ, કે જ્યાં સુધી તેવા પ્રકારની સામગ્રી આવી મળે નહિ! અન્યથા, બ્રહ્મચર્ય પાળવાની તાકાત ન હોય, પણ પરસ્ત્રી કે પરપુરૂષના ત્યાગમાં વાંધો કેમ હોય? ન છૂટકે પાપ કરવું પડે એ એક વાત છે અને પાપની રસિકતા એ જૂદી વાત છે. આજે પાપની રસિક્તા બહુ વધી ગઈ છે અને એથી દિન-પ્રતિદિન અનાચારો

વધતા જ જાય છે. પાપની રસિકતા જાય અને પાપની ભીરૂતા આવે, એટલે દુરાચારો ભાગવા માંડે અને સદાચારો આવવા માંડે !

કામરાગની ભયંકરતા :

રૂપવાન એવા શ્રીધરને જોઈ ને અનુરાગવતી બનેલી અને એથી શ્રીધરની સાથે રતિક્રીડા કરવાને ઉત્સુક બનેલી લલિતાએ, શ્રીધરને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. આંખો વિનાનો આંધળો પણ માણુસ જો વિવેકી બને તો જીવનને સુધારી સદ્દગતિને પામી શકે છે, જ્યારે છતી આંખોએ પણ કામાતુરતાના યોગે વિવેકાન્ધ બનેલો આત્મા, પોતાના આ ભવને તેમજ પરભવને પણ કારમી રીતિએ બગાડે છે. આંખે આંધળાનું તે દુ:ખ બહુ હાનિ કરે તોય તે ભવ પૂરતી હાનિ કરે, જ્યારે વિવેકથી આંધળો બનેલો આ ભવમાં પણ હાનિને પામે અને પરભવમાં પણ દુ:ખી થાય. આમ છતાં પણ, દુનિયાના જીવો કામરાગને આધીન બની દુ:ખી થાય છે. કામરાગના યોગે કામાતુરતા જન્મે છે અને કામાતુરતાના યોગે જીવો વિવેકાન્ધ બની દુ:ખમાં ડૂબે છે. તીવ્ર કામરાગવાળા આત્માઓને તેમની અજ્ઞાનતાના કારણે વિષયોપભોગનું ક્ષણિક સુખ દેખાય છે, પણ તેના પરિણામે પ્રાપ્ત થનાર ભયંકર દુ:ખો દેખાતાં નથી. પરિણામનો વિચાર કરવાની શક્તિ કામરાગને આધીન બનેલા આત્માઓમાં રહેતી નથી. આ કારણે, કામરાગ એ બહુ જ ભયંકર વસ્તુ છે.

પ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષ મુક્તિનું સાધન :

અર્થરાગ અને કામરાગ, એ બન્ને પ્રકારના રાગો અપ્રશસ્ત છે, જ્યારે મોક્ષરાગ તથા મોક્ષના સાધનભૂત ધર્મનો રાગ એ પ્રશસ્ત રાગ છે. અપ્રશસ્ત રાગ આત્માને વિવેકાન્ધ બનાવે છે અને પ્રશસ્ત રાગ આત્માને સુવિવેકી બનાવે છે. રાગ અને દ્વેષ-એ કષાયના ઘરની વસ્તુઓ છે, પણ પ્રશસ્ત રાગ અને પ્રશસ્ત દ્વેષ આત્માને કષાયથી સર્વથા મુક્ત બનાવવામાં સહાયક થાય છે. આપણું ધ્યેય વીતરાગ બનવાનું છે, કષાયરહિત દશાને પ્રાપ્ત કરવી એ આપણી નેમ છે, પણ એ સ્થિતિએ પહોંચવાનો ઉપાય અપ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષ કાઢવા અને જે રાગ-દ્વેષ હોય તેને પ્રશસ્ત બનાવવા એ છે. જ્યાં સુધી આત્માના રાગ-દ્વેષ પ્રશસ્તપણાને ન પામે, ત્યાં સુધી સુવિવેકમય મુક્તિસાધક વર્તન થવું, એ શકય જ નથી. પ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષનો વિરોધ, એ તો વસ્તુતઃ મુક્તિના સાધનનો જ વિરોધ છે. આજે અર્થરાગ અને કામરાગથી ઘેરાએલાઓ પ્રશસ્ત રાગની નિન્દા કરે છે : કારણ કે-અર્થરાગે અને કામરાગે તેમને ઉન્મત્ત બનાવ્યા છે. કલ્યાણના અર્થિઓએ તો સમજવું જોઈએ કે-અર્થરાગ અને કામરાગથી પરાઙ્મુખ બનવું અને મોક્ષ તથા મોક્ષસાધક ધર્મના રાગી બનવું એજ કલ્યાણનો માર્ગ છે. રાગ-દ્વેષના નામ માત્રથી ભડકી જઈને પ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષની નિન્દા કરનારા તો અજ્ઞાન-વિલાસ કરનારા છે.

દુનિયાદારીના રાગમાં પડેલાઓ સ્વામી પ્રત્યે પણ વફાદાર રહી શકતા નથી:

કામરાગે જ લલિતા રાણીને, શ્રીધરના રૂપને જોતાં, કામવિવશ બનાવી દીધી. એ કામવિવશતાને અંગે તે પોતાના શીલધર્મને ચૂકી ગઈ અને કામભોગના હેતુથી જ તેણીએ શ્રીધરને પોતાના મહેલમાં બોલાવ્યો. વિચાર કરો કે–એક કામરાગના જ પ્રતાપે તે પોતાના સ્વામી પ્રત્યેની વફાદારીને પણ ચૂકી. જે સ્વામિના યોગે પોતે મહારાણીપદને ભોગવી રહી છે, અનેક પ્રકારની સુખ-સાહ્યબી ભોગવી રહી છે, તે સ્વામી પ્રત્યેની વફાદારી ઉપર છીણી ફેરવતાં પણ તેને આંચકો આવતો નથી. આ કયી દશા? ખરેખર, આવી જ રીતિએ દુનિયા-દારીના રાગમાં ફસેલા સાધુવેષધારિઓ પોતાના સ્વામી શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા પ્રતિ બીનવફાદાર બને છે. દુન્યવી લાલસાના યોગે, માનપાનાદિની ખાતર આજે કેટલાકો સ્વામી પ્રત્યે બીનવફાદાર બન્યા છે. સ્વામી પ્રત્યે વફાદાર તેજ રહી શકે છે, કે જે પોતાના સ્થાનને પ્રતિકૂળ એવી ઇચ્છાથી પણ પર રહે છે. સતી સ્ત્રી માટે પરપુરૂષ પ્રતિ કામરાગની દ્રષ્ટિ, એ પણ ભયંકર વસ્તુ છે. એજ રીતિએ સાધુઓને માટે માનપાનાદિ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા એ કારમા અનર્થનું મૂળ છે. પછી સાધુવેષ રહી જાય અને સાધુતા ભાગી જાય, તો એમાં જરા પણ નવાઈ પામવા જેવું નથી.

શ્રીધરને ચોર ઠરાવવાનો પ્રયત્ન :

હવે અહીં એવું બને છે કે-મહારાણી લલિતાના બોલાવવાથી શ્રીધર મહેલમાં જાય છે, પણ તે સમયે, સંભાવના નહિ છતાં પણ, અકસ્માત્ રાજા ત્યાં આવી પહોંચે છે. રાજાને અકસ્માત્ આવેલો જોઇને લલિતા પણ મુંઝાણી. પોતાના મહેલમાં પરપુરૂષ ક્યાંથી ?–એમ રાજા વિચારે અને પૂછે, તે પહેલાં તો લલિતાએ–'ચોર, ચોર'–એવી બૂમો પાડી. શ્રીધરને બોલાવ્યો હતો પોતે, પણ પોતાનું પાપ છૂપાવવાને માટે તે લલિતાએ નિર્દોષ પણ શ્રીધરને ચોર ઠરાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો ! આ તો સ્ત્રીજાત ! અધમ સ્ત્રીઓ ફાવતું ન આવે તો રાગિને પણ મારે અને વિરાગિને પણ મારે ! પોતાનાં વચનો માનનારને પણ મારે અને ન માનનારને પણ મારે !! સામાન્ય રીતિએ સ્ત્રીઓમાં કામરાગાદિ દોષો વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે, એટલે તેવા દોષોવાળી સ્ત્રીઓ અવસરે ઘણી જ ભયંકર નિવડે, તોય તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું ગણાય નહિ !

સ્વાર્થરતતાએ દુનિયાને ગમે તેવા સજ્જનની પણ ખોટી નિન્દા કરતી બનાવી દીધી છે :

આ તો આ વાત છે, પણ આ દુનિયામાં પોતાના બચાવ ખાતર, પોતાના દુષ્કર્મને ઢાંકવા ખાતર, પોતાના પાપને છૂપાવવા ખાતર, ઉંચી કોટિના મહાત્માઓને પણ

કલ્પિત રીતિએ કલંકિત કરનારા ક્યાં નથી હોતા? આજે તો મોટા ભાગની એ દશા થઈ ગઈ છે કે-પોતાના દોષ જોવા નહિ અને પરાયા દોષ શોધ્યા કે કલ્પ્યા વિના રહેવું નહિ. બાપ અને દીકરા વચ્ચે કોઈ જો દીકરાને શીખામણ દેવા જાય, તો દીકરો બાપના અછતા પણ દોષોને ગાય: અને જો બાપને શિખામણ દેવા કોઈ ગયું હોય, તો તે દીકરાના અછતા પણ દોષોને ગાય: કારણ કે-બેયને પોતાના દોષો છૂપાવવા હોય છે. આવું આજે પતિ-પત્ની વચ્ચે, ભાઈ-ભાઈ વચ્ચે, મા-દીકરી વચ્ચે, મિત્ર-મિત્ર વચ્ચે, સગા-સગા વચ્ચે, એમ લગભગ સર્વત્ર ઓછા-વધુ પ્રમાણમાં ચાલી રહ્યું છે. આ દશામાં ધર્મના દ્રોહિઓ સુસાધુઓને માથે પણ કલ્પિત કલંકો ઓઢાડે, એમાં નવાઇ શી છે? ઘેરથી ને બહારથી મોટે ભાગે તેમને એવું જ શિક્ષણ મળ્યું છે કે-પોતાના દોષો છૂપાવવા માટે અગર તો કોઈ પણ પ્રકારનો સ્વાર્થ સાધવા માટે સામાના કલ્પિત પણ દોષો કહેવા! આજે કેટલીક વાર કુશિષ્યો પણ શું કરે છે? પોતે ઉદ્દંડ બનીને ગુરૂની આજ્ઞામાં ન રહેતા હોય, પણ કોઈ પૂછે તો પોતાનું ખરાબ ન કહેવાય તે ઈરાદે, તેઓ ગુરૂના અછતા પણ દોષોને ગાય છે! કેટલાક પતિતો પણ આવો ધંધો લઈ બેઠા છે. પોતે પતિત થયો છે, છતાં નિન્દા સાધુઓની કરે! 'સાધુઓ અને ગુરૂ ખરાબ હતા માટે મારે સાધુપણું છોડવું પડયું.'-એમ કહેનારા પતિતો

પણ છે. એવાઓ પોતાના બચાવ ખાતર, કીર્તિની તુચ્છ લાલસાને આધીન બનીને, તદ્દન સાચી પણ અપકીર્તિથી ડરી જઈને, પોતાના ઉપકારિઓ ઉપર તદ્દન જૂઠાં પણ આળો મૂકતાં ગભરાતા નથી. પોતાના પતનને વ્યાજબી ઠરાવવાને માટે આ કલ્યાણકારી માર્ગને નિન્દનારા પણ છે. એથી પણ વધારે ખરાબ વસ્તુ તો એ છે કે-એવાઓની આવી તદ્દન દાંભિક અને જૂઠી પણ વાતોને તાલીઓથી વધાવી લેનારા આજે પાકચા છે.

સભા૦ એનું કારણ ?

આજે કેટલાક ધર્મદ્રોહિઓ સાધુધર્મ અને સાધુ-સંસ્થા સામે પ્રચાર કરી રહ્યા છે. તેમને આવાઓ મળે તો સાધુઓ પ્રત્યે તિરસ્કાર ફેલાવવાનો તેમનો ઇરાદો બર આવે. આ કારણે, તેઓ એવી વાસનાનો પ્રચાર કરતા જાય છે કે-મૂર્ખાઓ પતિતોના એકરાર ઉપર જેટલો વિશ્વાસ મૂકે, તેટલો પણ વિશ્વાસ સાધુપણાને પાળી રહેલા મહાત્માઓ ઉપર ન મૂકે! વાત એ છે કે-કેવળ પોતાના સ્વાર્થને જ જોનારાઓ અવસરે બીજાને ભયંકર કોટિની પણ હાનિ કરતાં અચકાતા નથી. પોતાનો ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ સાધવા માટે, સામાને કેટલું બધું નુકશાન થશે,-તે જોવા કે વિચારવાની બુદ્ધિ તેવા સ્વાર્થિઓમાં હોતી નથી. તેવા સ્વાર્થિઓ પોતાના ભાવિનો પણ વિવેકપૂર્વક વિચાર કરી શકતા નથી. તેમની દૃષ્ટિ, માત્ર આ લોકના દુન્યવી સ્વાર્થ ઉપર જ કેન્દ્રિત થયેલી છે.

આવી સ્વાર્થરતતા આ આર્યદેશમાં પણ દિન-પ્રતિદિન વધતી જ જાય છે અને એથી સારા આચારોને તથા સારા વિચારોને દેશવટો મળતો જાય છે.

દુન્યવી સ્વાર્થમાં પડેલા શ્રાપભૂત છે અને
આત્મિક સ્વાર્થમાં પડેલા આશિર્વાદ રૂપ છે :

સભા૦ આ દુનિયામાં સ્વાર્થી કોણ નથી ? સાધુઓને પણ કાંઈ નહિ તો પોતાના આત્માને તારવાનો સ્વાર્થ તો રહેલો જ છે ને ?

દુન્યવી સ્વાર્થ અને આત્મિક સ્વાર્થ,-એ બે વચ્ચે મોટું અન્તર રહેલું છે. દુન્યવી સ્વાર્થમાં પડેલો પોતાનું તથા બીજા ઘણાઓનું બગાડે છે અને આત્મિક સ્વાર્થમાં પડેલો પોતાનું તથા બીજા ઘણાઓનું સુધારે છે.

સભા૦ એમ કેમ ?

દુન્યવી સ્વાર્થની વૃત્તિને આધીન બનેલો આત્મા, બીજાઓના હિતના ભોગે પણ પોતાનું જ ભલું કરવું, એવી નેમવાળો હોય છે : જ્યારે આત્મિક સ્વાર્થવાળો પોતાના દુન્યવી હિતના ભોગે પણ બીજા જીવોનું ભલું કરવું, એવી વૃત્તિવાળો હોય છે. આત્મિક સ્વાર્થમાં રત બનેલો આત્મા, પોતાનું આત્મકલ્યાણ સાધતો હોવા છતાં, તેનામાં પરોપકારની પ્રધાનતા હોય છે. બીજાઓના હિતને નુકશાન કરીને પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાની વૃત્તિ તેનામાં હોતી જ નથી. જ્યારે દુન્યવી સ્વાર્થનો જેમ વધારે રસ,

તેમ બીજાના હિતને નુકશાન કરીને પણ સ્વાર્થ સાધવાની વૃત્તિ વધારે, એ સ્થિતિ થાય છે. આ રીતિએ વિચાર કરશો તો સમજી શકશો કે–દુન્યવી સ્વાર્થમાં રત બનેલા આત્માઓનું જીવન જગતને માટે શ્રાપભૂત છે અને આત્મિક સ્વાર્થની સાધનાઓમાં લીન બનેલા પુણ્યાત્માઓનું જીવન જગતને માટે આશિર્વાદ સમ છે. આત્મિક સ્વાર્થની સાધનામાં લીન બનેલો આત્મા કદિ પણ લલિતા જેવું વર્તન કરે નહિ, જ્યારે એવું વર્તન દુન્યવી સ્વાર્થમાં પડેલાને માટે અતિશય શક્ય છે. દુષ્ટાત્માઓ પોતાના થોડા ભલા ખાતર નિર્દોષ એવા પણ બીજાને પ્રાણાન્ત દુષ્ટમાં મૂકતાં અચકાતા નથી: એટલું જ નહિ, પણ ભયંકર કોટિના પાપાત્માઓ તો પોતાના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થની પૂર્તિ માટે બીજા નિર્દોષોના પ્રાણોનો અપહાર કરવામાં પણ હુંશીયારી માનનારા હોય છે.

રાજાએ શ્રીધરને પકડાવી મૃત્યુદંડની શિક્ષા ફરમાવી વધસ્થાને મોકલવો :

આપણે જોઈ ગયા કે–રસ્તે ચાલ્યા જતા શ્રીધરને રાજાની મહારાણી લલિતાએ જોયો. શ્રીધરના રૂપને જોઇને તે મોહ પામી અને કામક્રીડા કરવાની ઈચ્છાથી જ શ્રીધરને તેણે પોતાના મહેલમાં બોલાવ્યો. શ્રીધર મહેલમાં તો ગયો, પણ અકસ્માત્ રાજા તે સમયે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. રાજાને આવેલો જાણીને ક્ષોભ પામેલી

મને ભય પામી પોતાનું પાપ છૂપાવવાના ઈરાદાવાળી
ાનેલી લલિતાએ–'ચોર, ચોર'–એવી બૂમો પાડી.
માથી રાજાએ પણ માની લીધું કે–'શ્રીધર ચોર જ છે'
મને એથી તેને પકડાવ્યો.

સ્ત્રીને વશવર્તી આત્માઓ પુરૂષ હોવા છતાં પુરૂ-
ાર્થહીન છે. વિષયાધીનોની બુદ્ધિ બહેર મારી જાય છે.
મેવાઓની આંખે અંધાપો હોય છે અને હૈયે હડકવા
ાય છે. એ કારણે એવાઓ સત્યને જોઈ, જાણી કે
ેચારી શકતા નથી. રાજાને એટલો પણ વિચાર થતો
ાથી કે–'આવનાર જો ચોર જ હોય તો એની પાસે
ારીનાં ઓજારો કે બીજાં કોઇ ચિન્હો હોય કે નહિ ?'
ાજાના રાણીવાસમાં પેસવું, એ સહેલું કામ છે ? નહિ
, તો પછી–'આ શી રીતિએ આવ્યો ?'–એ વિગેરે ન
વેચારવું જોઈએ ? વિચારવું તો જોઇએ, પણ રાજાય
વેષયાધીન છે, એનામાંય વિવેક નથી અને માટે જ તે
વેચારી શકતો નથી.

રાજાએ તો તત્કાલ તે શ્રીધર નામના બ્રાહ્મણને
ાકડાવ્યો અને એને મૃત્યુની શિક્ષા પણ ફરમાવી દીધી !

રાજાનો હુકમ થતાંની સાથે જ, રાજસેવકો પણ
શ્રીધરને વધસ્થાને લઈ ગયા.

શ્રીધરનું રૂપ આ રીતિએ તેના ઉપર ભયંકર
આફતને લાવનારૂં નિવડ્યું. આ પ્રસંગની શરૂઆતમાં જ

આપણે જોયું હતું કે-શ્રીધરમાં બે વિશેષતાઓ હતી. એક કારમી આફતને જન્માવનારી અને બીજી આ ભવ તથા પરભવની આફતને ટાળનારી ! એક વિશેષતા રૂપ-સંપન્નતાની હતી અને એનું પરિણામ એ આવ્યું કે-શ્રીધરને ગૂન્હેગાર તરીકે વધસ્થાને મારવા માટે લઈ જવામાં આવ્યો. હવે આપણે એ જોવું છે કે-એની બીજી વિશેષતા શું કામ કરે છે!

સાધુસેવાથી થતો લાભ :

તે શ્રીધરમાં જેમ રૂપસંપન્નતાની વિશેષતા હતી, તેમ સાધુસેવકપણાની પણ વિશેષતા હતી. શ્રીધર કોરો રૂપસંપન્ન જ નહિ હતો, પણ અમૂક અંશે ગુણસંપન્ન પણ હતો. સાધુસેવા, એ સામાન્ય કોટિનો ગુણ નથી. સાધુના સેવક બનવાની હૃદયપૂર્વકની સાચી ઇચ્છા ભાગ્ય-વાન આત્માઓમાં જ જન્મે છે. સાધુસેવાની વૃત્તિ, એય સાધુપણાનું અર્થિપણું સૂચવનારી વસ્તુ છે. પૈસાનો અર્થી જેમ શ્રીમન્તની સેવામાં કલ્યાણ માને છે અને ભોગનો અર્થી જેમ વિષયસામગ્રીની સેવામાં કલ્યાણ માને છે, તેમ આત્મકલ્યાણનો અર્થી સાધુસેવા આદિમાં કલ્યાણ માનનારો હોય છે. જેનામાં સાધુસેવાનો વાસ્તવિક ગુણ વિકસ્યો હોય, તે પરમ તારક દેવાધિદેવનો પણ સેવક હોય અને દેવ-ગુરૂનો સેવક ધર્મસેવાથી પર હોય એ બને જ નહિ. સાધુસેવાના યોગે એક તો નિરંતર શુભ

ઉપદેશ સાંભળવાનો મળે છે, બીજું ધર્માત્માઓના દર્શનનો લાભ થાય છે અને ત્રીજું કયા સ્થાને કેવી રીતિએ વર્તવું એ શીખાય છે. સાધુસેવાનાં આ ત્રણ ફ્લો જેવાં–તેવાં છે? નહિ જ. નિત્ય શુભ ઉપદેશનું શ્રવણ પ્રાપ્ત થાય, એટલે આત્મા ક્રમશઃ અશુભ વૃત્તિઓથી અને અશુભ પ્રવૃત્તિઓથી પણ પાછો હઠતો જાય તેમજ શુભ વૃત્તિ તથા શુભ પ્રવૃત્તિ તરફ સ્વાભાવિક રીતિએ જ આગળ વધતો જાય. રોજ ધર્મને આદરનારા પુણ્યાત્માઓનાં દર્શન થાય, એટલે અનુમોદના–ભાવ ઉત્પન્ન થવા સાથે ધર્મને આચરવાની પ્રેરણા પણ મળે. એના યોગે ધર્મને સેવવાનો ઉત્સાહ વધી જાય. પવિત્ર આત્માનું દર્શન પણ લઘુકર્મી આત્માઓને પવિત્ર બનાવનારૂં નિવડે છે. આ ઉપરાન્ત, જે સ્થાને જેવો વિનય કરવાજોગ હોય, તે સ્થાને તેવો વિનય કરતાં પણ સાધુસેવાના યોગે આવડે. આ આવડે પછી કમીના શી રહે? આ ત્રણ જેને પ્રાપ્ત થાય, તેને દુર્ગુણો દૂરથી નમસ્કાર કરે અને સદ્ગુણો તેનો પીછો છોડે નહિ.

સાધુઓના સંસર્ગથી દૂર રાખવાની આજની પેરવીઓ કેવળ બદઈરાદાથી જ થાય છેઃ

આજે આવા સાધુસેવાના ગુણ ઉપર દેવતા મૂકવાનો પ્રયત્ન થઈ રહ્યો છે. દુનિયાને સાધુઓના સંસર્ગથી જ દૂર રાખવાની પેરવીઓ થઇ રહી છે.

સભા૦ ઘણા સાધુઓ વેષધારી પાકે, સાધુતા વિનાના ઘણા હોય, તો શું થાય ?

આ દલીલ જ નકામી છે. પહેલી વાત તો એ છે કે-'સાધુઓમાં ઘણા વેષધારી જ છે'-એવો નિર્ણય શી રીતિએ કર્યો ? જીંદગીમાં કેટલાક સાધુઓનો પરિચય કર્યો ? થોડાક સાધુઓના સંબંધમાં સુણી-સુણાઈ વાતો ઉપર મદાર બાંધીને, તે વાતોમાં કેટલી તથ્યાતથ્યતા છે-તેની તપાસ કરવાની દરકાર અને મહેનત કર્યા વિના જ, 'સાધુઓમાં ઘણા વેષધારી છે'-એમ માની લેવું, એમાં કયી બુદ્ધિમત્તા છે ? વળી ઘડીભરને માટે એમ માની પણ લઈએ કે-'સાધુઓમાં ઘણા વેષધારી પાકયા છે'-તો પણ સાધુમાત્રના સંસર્ગથી જ સ્વયં દૂર રહેવાની અને બીજાઓને દૂર રાખવાની વાતો કરવી, એમાંય કયું ડહાપણ સમાએલું છે ? ઘણા વ્યાપારિઓ અનીતિમાન પાકયા, માટે વ્યાપાર કરવાનું કે ખરીદી કરવાનું કોણે માંડી વાળ્યું ? ઘણા શ્રીમન્તો અનાચારી પાકયા, માટે શ્રીમંત બનવાની લાલસા કેટલાએ તજી દીધી ? આજે કહે છે કે-દેશમાં સ્રૈણ કેળવણી અપાય છે, આજની કેળવણી પામીને ઘણાઓએ પોતાનું જીવન બરબાદ કરી નાખ્યું છે, છતાં આજની કેળવણી પોતાનાં છોકરાંને નહિ આપવાનો નિર્ણય કેટલાએ કર્યો ? જો કે-આ બધી વાતો તો એવી છે કે-એથી દૂર રહેવાનો નિર્ણય કરવામાં આવે તો નુકશાનના સ્થાને લાભ થવાની વિશેષ સંભાવના

છે, છતાં પણ એથી દૂર રહેવાનો નિર્ણય નથી કરાતો અને સાધુમાત્રના સંસર્ગથી જ સ્વયં દૂર રહી બીજાઓને પણ દૂર રાખવાની વાતો કેમ કરાય છે ? ખરેખર, સાધુ-ઓમાં જે વેષધારિઓ પાકયા તેજ જો ખટકતું જ હોત અને તે સાચા સાધુઓની સેવાના અર્થિપણાના યોગે જ ખટકતું હોત, તો તો એ પરિણામ આવત કે-એવાઓ સુસાધુઓની શોધમાં નીકળત, જ્યાં જ્યાં સુસાધુતા ભાળત ત્યાં ત્યાં નમ્રભાવે શિર ઝુકાવત અને જનસમાજને એવા સાધુઓનો જ સંસર્ગ સાધવા માટે પ્રેરણાદિ કરત. તેવા-ઓએ આમાંનું કાંઈ જ કર્યું નથી. ઉલ્ટું સુસાધુઓ સામે ખોટાં તહોમતો મૂકવાની પેરવીઓ કરી છે અને પોતાની પાપવૃત્તિઓનું સમર્થન કરનારા કુસાધુઓનો બચાવ જ કર્યા કર્યો છે. એથી પણ એ વાત સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે-સાધુઓના સંસર્ગથી દૂર રાખવાની જે પેરવીઓ આજે થઈ રહી છે, તેમાં કોઈ શુભ હેતુ છે જ નહિ, પણ કેવળ બદઈરાદો જ છે ! આથી કલ્યાણના અર્થી આત્માઓની ફરજ છે કે-તેવા અધમ વૃત્તિવાળા આત્માઓની વાતને મચક આપવી નહિ : એટલું જ નહિ, પણ બની શકે તો બીજા પણ આત્માઓને તેવાઓની વાતોથી બચાવી લેવાનો પ્રયત્ન કરવો. સ્વપર-ઉપકારની સાધના માટે આ કાળમાં આ રીતિએ વર્તવું, એ પણ ખાસ જરૂરી છે અને શાસનપ્રભાવનાનું કારણ છે ! શક્તિ છતાં પણ ઉપેક્ષા કરનારા તો વિરાધક બને છે.

‘કલ્યાણ’ નામના મહાત્માએ શ્રીધરને વ્રત લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરતાં છોડાવવો :

અસ્તુ. અહીં શ્રીધરને રાજસેવકો વધસ્થાને લઇ જાય છે. ત્યાં એક ‘કલ્યાણ’ નામના મહાત્મા મળે છે. શ્રીધર વ્રતધારી સાધુપુરૂષ બનવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે, એટલે તે મહાત્મા તેને રાજસેવકો પાસેથી છોડાવે છે. મહાત્મા શ્રીધરને છોડાવે છે, છતાં ગૂન્હાની શિક્ષાનો હેતુ બરાબર જળવાય છે. ગૂન્હાની શિક્ષાનો હેતુ શો ? ગૂન્હો કરનારને પોતે ગૂન્હો કર્યા બદલ પશ્ચાત્તાપ થવાનું કારણ મળે, ભવિષ્યમાં તેવો ગૂન્હો ન થાય તે માટે ગૂન્હેગાર સાવધ બને અને લોક પણ ગૂન્હેગાર બનતાં અટકે ! લોકને પણ એમ થાય કે–જો આપણે ગૂન્હો કર્યો તો આપણને પણ આવી શિક્ષા થશે. ગૂન્હા માટેની શિક્ષાના હેતુઓ આવા જ હોય. થએલા ગૂન્હાનો પશ્ચાત્તાપ અને ભવિષ્યમાં ગૂન્હા થતા અટકે એટલું ફલ જો શિક્ષાથી પ્રાપ્ત થઈ જતું હોય, તો તે કાંઇ ઓછું ફલ નથી. વિચારો કે–શ્રીધર સાધુ બને, તો શિક્ષાનો આ હેતુ જળવાય કે નહિ ? કહેવું જ પડશે કે–સારામાં સારી રીતિએ આ હેતુ જળવાય.

શ્રીધરે દીક્ષિત બની કલ્યાણ સાધવું :

સભા૦ મૃત્યુની શિક્ષાથી બચવા માટે સાધુ થવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, એ વ્યાજબી ગણાય ? એ દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય નહિ ?

કોઇ પણ પ્રસંગે માણસને કલ્પના પ્રાયઃ પોતાની વૃત્તિઓ મુજબની જ ઉત્પન્ન થાય છે. આવી કલ્પના કરી, પણ એવી કલ્પના કેમ ન કરી કે-શ્રીધર મૂળેય સાધુસેવક તો હતો જ, એનામાં સારા સંસ્કારો તો હતા જ, સંયોગવશાત્ એ ફસાઇ ગયો, પણ એના યોગે એને વિષયરાગની વિષમતા સમજાઈ, સંસારનું સ્વરૂપ સમજાયું, દુન્યવી સ્વાર્થમાં ફસેલાઓની નિષ્ઠુરતા સમજાઇ અને એ બધાના કારણે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો! એમ થઇ ગયું કે-'આવા મોંઘા જીવનનો અકાળે અન્ત આવી જાય છે: આવા જીવનને પામીને સાધવાજોગું હું સાધી શક્યો નહિ, પણ હવે જો બચી જાઉં તો પ્રમાદને તજીને આત્મકલ્યાણ સાધું!' આ જાતિની કલ્પના કેમ ન આવી? શ્રીધર કેવલ મૃત્યુની શિક્ષાથી જ બચવાને માટે સાધુ થયો હોત, તો એનો એ યાવજ્જીવ સુન્દર પ્રકારે નિર્વાહ કેમ કરી શકત? શ્રીધરે તો ત્યાંથી છૂટીને તરત જ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે અને પોતાના શેષ જીવનને તપોમય બનાવી દીધું છે. એના જ યોગે તે શ્રીધર આયુષ્ય પૂર્ણ થયે ત્યાંથી દુર્ગતિને પામ્યો નથી, પણ દેવલોકને પામ્યો છે.

દુઃખ નિમિત્ત પણ વૈરાગ્ય જ્ઞાનગર્ભિત:

જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવામાં દુઃખ નિમિત્ત બને, એટલા માત્રથી જ તેને દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય કહી,

તેની અવગણના કરનારા મૂર્ખા છે. પૂર્વનું અશુભ કર્મ ઉદયમાં આવતાં દુઃખ આવ્યું, દુઃખ આવતાં તેના કારણ-ભૂત કર્મોનો ખ્યાલ આવ્યો, કર્મોનો ખ્યાલ આવતાં આત્માનું સ્વરૂપ કર્મોથી આવરાએલું છે-તેનો ખ્યાલ આવ્યો અને એથી આત્માના સ્વરૂપને આવરનારાં કર્મોનો નાશ કરવાની ભાવના જાગી, તો એ વૈરાગ્ય શું વખો-ડવાને પાત્ર છે? દુઃખ વખતે પણ સાચો વિરાગભાવ ઉત્પન્ન થવો, એ સહેલું નથી. આજે દુનિયામાં ઘણાય એવા છે, કે જે દુઃખોથી રીબાઇ રહ્યા છે, છતાં પણ તેમને વૈરાગ્યની વાતોય ગમતી નથી. દુઃખ આવ્યે પણ-'દુઃખનું મૂળ પાપ છે'-એવો ખ્યાલ આવે અને પાપ પ્રત્યે ઘૃણા પ્રગટતાં પાપરહિત જીવન જીવવાની અભિલાષા પ્રગટે, તોય તે ઓછું નથી. એ પ્રકારે પણ જેનામાં વૈરાગ્ય પ્રગટે, તેને પણ ભક્તિપૂર્વક હાથ જોડતાં શીખો, કે જેથી તમારામાં પણ વૈરાગ્યભાવના પ્રગટવા પામે અને એ વૈરાગ્યભાવનાના યોગે તમે પણ સાચું કલ્યાણ સાધનારા બની શકો.

ગુન્હાઓ અટકાવવા કરતાં પણ ગુન્હેગાર મનોવૃત્તિ પલટાવવામાં વધુ લાભ છે:

સભા૦ શ્રીધરે દીક્ષા લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી તેથી મહાત્મા તો તેને છોડાવે, પણ રાજા તેને છોડી દે એ આશ્ચર્ય નથી?

એમાંય આશ્ચર્ય પામવા જેવું શું છે? પૂર્વકાળના રાજાઓ, આજના કેટલાક રાજાઓની જેમ જડવાદની હવાથી ઘેરાએલા નહોતા! એક માણસ સાધુ થાય એટલે હિંસાનો ત્યાગ કરે, અસત્યનો ત્યાગ કરે, અદત્તાદાનનો ત્યાગ કરે, અબ્રહ્મનો ત્યાગ કરે અને સંયમપાલન માટે જરૂરી જે ઉપકરણો રાખે–તેના ઉપરની પણ મૂર્ચ્છાનો ત્યાગ કરે. આવા આત્માથી દેશને લાભ કે હાનિ? એક માણસને જેલમાં પૂરી રખાય કે તેનું મૃત્યુ નિપજાવાય, તેને બદલે તે જો સાચા હૃદયથી પવિત્ર માર્ગે આવવા ઈચ્છતો હોય, તો તેને તેમ કરવા દેવામાં વાંધો શો? આ માર્ગે આવેલો સ્વયં હિંસાદિ પાપોથી પર રહે અને પ્રચાર કરે તોય હિંસાદિ પાપોથી નિવૃત્ત થવાનો જ કરે. આવા આત્માઓ ઘણા હોય, તેમાં રાજ્યને વસ્તુતઃ ફાયદો જ છે. દુન્યવી સત્તા કદાચ શિક્ષાનો ભય બતાવીને અમૂક અંશે ગૂન્હાઓ રોકી શકે છે, પણ ગૂન્હાહિત માનસનો પલટો કરાવવામાં તે ભાગ્યે જ સફલ નિવડે છે. સાધુઓ તો ગૂન્હાહિત માનસને પલટાવવાનું કાર્ય કરે છે. એક માણસને અમૂક ગૂન્હાઓ કરતાં અટકાવવામાં જે લાભ છે, તેના કરતાં કેઈ ગુણો લાભ એ માણસમાંથી ગૂન્હો કરવાની વૃત્તિ કાઢવામાં છે. ગૂન્હો કરવાની વૃત્તિ કાઢવામાં સુસાધુઓ જેટલા સફલ નિવડી શકે છે, તેટલા સફલ પ્રાયઃ બીજા કોઈ જ નિવડી શકતા નથી. પણ આ બધું આજે વિચારવું છે કોને? આજે તો કેટલાક

રાજાઓની મનોદશા પણ વિચિત્ર છે : કારણ કે-દુન્યવી હિતના વિચારમાં તેઓ પણ પોતાના તેમ જ પોતાની પ્રજાના પણ પારલૌકિક હિતને વિસરી ગયા છે.

રત્નત્રયીની આરાધનાથી જ કલ્યાણ :

રાજાઓની વાત તો દૂર રહી, પણ આજના જૈન-કુળમાં જન્મેલા કેટલાકોની પણ કેવી મનોદશા છે? જૈનત્વને અને વિરાગભાવને તો ગાઢ સંબંધ હોય, જ્યારે આજે વિરાગભાવ સામે જ કેટલાકોને રોષ છે : પણ જ્યાં સુધી આત્મામાં વિરાગભાવ નહિ પ્રગટે, ત્યાં સુધી વાસ્તવિક કલ્યાણ સધાવાનું નથી—એ નિશ્ચિત વાત છે. દુન્યવી ઋદ્ધિનો મોહ કે અહીં ભોગવેલા ભોગો આત્માનું કલ્યાણ કરનારા નથી, પણ અકલ્યાણ કરનારા છે. કલ્યાણ તો રત્નત્રયીની આરાધનાથી જ છે. શ્રીધર રત્નત્રયીની આરાધનાને પામ્યો, તેણે જીવનના અન્ત સુધી રત્નત્રયીની આરાધના કરી અને અન્તે તે દેવગતિને પામ્યો. શ્રીધરનો જીવ એજ શત્રુઘ્નનો જીવ છે, પણ શત્રુઘ્ન થતાં પૂર્વે તેના જે ભવ બાકી છે, તે કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ શ્રી દેશ-ભૂષણ મુનિવર જણાવે છે.

અચલને મારવાનો નિર્ણય :

તે શ્રીધર બ્રાહ્મણનો જીવ દેવલોકમાંથી ચ્યવીને તે જ મથુરાનગરીમાં રાજકુમાર તરીકે ઉત્પન્ન થયો. રાજા ચંદ્રપ્રભની રાણી કનકપ્રભાની કુક્ષીથી ઉત્પન્ન થયેલા

તેનું નામ અચલ રાખવામાં આવ્યું. તે અચલને તેની વિમાતાથી ઉત્પન્ન થયેલા બીજા આઠ ભાઈઓ હતા. તે આઠમાં સૌથી મોટાનું નામ ભાનુપ્રભ હતું. ભાનુપ્રભ આદિ તે આઠેય ઉંમરમાં અચલથી મોટા હતા: પણ અચલ રાજા ચંદ્રપ્રભને અત્યન્ત પ્રિય હતો. અચલ રાજા ચન્દ્રપ્રભને અત્યન્ત પ્રિય હોવાના કારણે, ભાનુપ્રભ આદિ તેના આઠેય ઓરમાન ભાઈઓ, અચલ પ્રત્યે ઈર્ષ્યાળુ બન્યા. ઈર્ષ્યાળુ બનેલા તેમના હૃદયમાં એવી શંકા ઉત્પન્ન થઈ કે–'આપણે મોટા હોવા છતાં પણ આપણા પિતા આપણને રાજ્ય નહિ આપતાં, આપણાથી નાના અને વળી ઓરમાન ભાઈ અચલને રાજ્ય આપશે: કારણકે–આપણા પિતાને અચલ ઉપર અત્યન્ત પ્રેમ છે.' આવી શંકા ઉત્પન્ન થવાના કારણે, રાજ્યના અતિ લોભી એવા ભાનુપ્રભ આદિ તે આઠેએ–'અચલને મારી નાખવો.'–એવો નિર્ણય કર્યો અને તે માટે યોજના ઘડવા માંડી.

ભવિષ્યને ન ભૂલો :

વિચારો, સંસારની સ્વાર્થપરાયણતા ! રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાનથી ઘેરાએલા તથા એ કારણે અર્થ અને કામમાં અતિ લુબ્ધ બનેલા આત્માઓ, આવી ભયંકર કોટિનો પણ વિચાર કરે, નિર્ણય કરે કે તેનો અમલ કરે, તોય આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઈ છે જ નહિ. અર્થ અને કામની પ્રાપ્તિમાં પોતાનું શ્રેય માની બેઠેલાઓ, પોતાના તે

કલ્પિત શ્રેયની સાધના માટે, કેટલીક વાર તો ભયંકરમાં ભયંકર કોટિનાં પણ દુષ્કૃત્યો આચરતાં આંચકો ખાતા નથી. એવા પાપાત્માઓને મન, પોતાના થોડાક સ્વાર્થ કરતાં સામાની આખી જીન્દગી પણ તુચ્છ ભાસે છે. પોતાના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ ખાતર બીજાના પ્રાણોનું અપહરણ કરતાં પણ નહિ અચકાનારા આત્માઓ આ જગતમાં ઘણા હોય છે. પૂર્વના પુણ્યયોગે મળેલી સામગ્રીનો ઉપયોગ, તેઓ આ ભવમાં બીજા જીવોના સંહારક બનવામાં કરે છે: પણ તેઓ ભવિષ્યને ભૂલી જાય છે. પૂર્વની પુણ્યાઈ એક દિ' ખતમ તો થવાની જ છે અને આ ભવનું પાપ પણ એક દિ' ઉદયમાં જરૂર આવવાનું છે: તે ઘડીએ, અત્યારે રસપૂર્વક પાપ સેવનારાઓની કેવી ભયંકર હાલત થશે? એવાઓનું ભવિષ્ય વિચારતાં દયા ઉપજે તેમ છે. પોતાના સુખની ખાતર બીજાનું સુખ ઝુંટવવાની ઈચ્છા સરખી પણ ઉત્તમ આત્માઓમાં ઉત્પન્ન થતી નથી, ત્યાં તેવી પ્રવૃત્તિની તો વાત જ શી કરવી? પોતાના નિમિત્તે સંસારના કોઈ પણ જીવને દુ:ખી નહિ બનાવવાની વૃત્તિ પ્રગટ્યા વિના, આત્મામાં ઉત્તમતા પ્રગટતી જ નથી. આપણાથી બીજા આત્માઓને સુખી ન બનાવી શકાય તેમ હોય તો તેની મુંઝવણ નહિ: પણ સંસારના કોઈ પણ જીવને દુ:ખી કરવાની વૃત્તિ તો આપણામાંથી જવી જ જોઈએ. આપણને મળેલી સામગ્રી બીજા જીવોને સુખ પ્રાપ્ત કરાવનારી ન નિવડી

શકતી હોય, તો પણ તે સંસારના કોઈ પણ જીવને દુઃખ દેનારી ન નિવડે-તેની કાળજી તો દરેકે દરેક માણુસમાં અવશ્ય હોવી જોઈએ.

જીવ માત્ર પ્રત્યે કલ્યાણબુદ્ધિ હોવી ઘટે :

શકય હોય તો બીજાને સુખી બનાવવાની અને તે શકય ન હોય તોય કમથી કમ બીજાને દુઃખી નહિ કરવાની કાળજી જે આત્મામાં પ્રગટે છે, તે આત્મા ક્રમશઃ પોતાની ઉન્નતિ સાધી શકે છે. આત્મા કોઈ કાળે પણ સારાય સંસારના જીવોને સુખી બનાવી દેવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, પણ આત્મા એવો તો અવશ્ય બની શકે છે કે-સંસારના કોઈ પણ જીવના દુઃખમાં તેનો લેશ પણ હિસ્સો હોય નહિ અને તેનું પદ ભવ્યાત્માઓને માટે સુખનું જ પ્રેરક હોય. આવી આત્મદશા, એટલે કે-આત્માનું આવું સુવિશુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાને માટે જ, સુખના અર્થી આત્માઓએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ પ્રયત્ન ત્યારે જ થઈ શકે, કે જ્યારે આત્મામાં પ્રાણી માત્ર પ્રત્યેની કલ્યાણભાવના પ્રગટે. સંસારના સૂક્ષ્મ કે બાદર, ક્ષુદ્ર કે અક્ષુદ્ર, તિર્યંચ કે મનુષ્ય-એમ જીવ માત્ર પ્રત્યે આત્મામાં કલ્યાણબુદ્ધિ પ્રગટવી જોઈએ. જીવ માત્ર પ્રત્યેની કલ્યાણબુદ્ધિ પ્રગટે, એટલે કોઈ પણ જીવના દુઃખમાં નિમિત્ત થઈ જવાતું હોય, તો તેનું આત્માને દુઃખ થાય અને એ દુઃખના યોગે-

'પરદુ:ખમાં નિમિત્તભૂત થતાં કેમ બચાય?'–એ વિચાર આવે. એ વિચારના પરિણામે વિવેક વિશુદ્ધ બને અને જીવનને સંયમી બનાવવાની પ્રેરણા જાગે.

આત્માના ખ્યાલ વિનાનું જીવન શ્રાપભૂત :

આ બધું ક્યારે બને? આત્માના સ્વરૂપનો વાસ્તવિક ખ્યાલ આવે ત્યારે! જેને આત્માનો વિચાર નથી અને પરભવનો ખ્યાલ નથી, એવો આદમી પરોપકારની ગમે તેટલી વાતો કરે, પણ તે સાચો પરોપકારી બની શકતો જ નથી. આ ભવના સુખ માટે જેને હિંસક પણ પશુઓનો વિનાશ કરવાનું મન થાય છે, તે આદમી દુનિયામાં ગમે તેટલો ઉંચો પણ ગણાતો હોય, પરન્તુ તત્ત્વજ્ઞાની મહાત્માઓની દૃષ્ટિએ તો તે અધમ કોટિનો જ આત્મા છે. આત્માંના સુખનો જેમને ખ્યાલ નથી અને પૌદ્ગલિક સુખ એ જ જેમનું સાધ્ય છે, તેવા આત્માઓનું જીવન તો જગજ્જીવોને માટે કેવળ શ્રાપભૂત જ જીવન છે. એવા આત્માઓને તેમના પૂર્વના પુણ્યયોગે પ્રાપ્ત થયેલી બુદ્ધિ, શક્તિ અને સામગ્રી, જગતના જીવોના એકાન્તે અકલ્યાણનું કારણ બને છે અને એથી એવા આત્માઓનું પોતાનું ભાવિ પણ અનેક રીતિએ ઘણું જ વિષમ બની જાય છે. એવા આત્માઓથી બીજાનું થોડું ભલું પણ થઈ જતું હોય, તોય તેમાં તેઓની સ્વાર્થ-વૃત્તિ જ હોય છે.

કોઈને દુઃખ દો નહિ-કોઈનું સુખ છીનવો નહિ:

મનુષ્ય માત્રે એ વિચાર કરવો જોઈએ કે-'આપણને જેમ આપણું જીવન પ્રિય છે, તેમ જગતના સઘળા જ જીવોને પોતાનું જીવન પ્રિય છે. જગતમાં કોઈ દુઃખી થવા ઇચ્છતું નથી, પણ સૌ સુખી થવાનું જ ઇચ્છે છે.' દુઃખને દૂર કરવાનો અને સુખી બનવાનો એક જ માર્ગ છે અને તે એ કે-આપણે બીજાને દુઃખ ન દેવું અને બને તેટલા પ્રમાણમાં બીજાને સુખી બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો. આપણને દુઃખ ન ગમતું હોય તો બીજાને દુઃખી બનાવવાથી દૂર રહેવું અને આપણને સુખ ગમતું હોય તો કમથી કમ કોઈના પણ સુખને છીનવી લેવું નહિ. બીજાને દુઃખ દેવું અગર તો કોઈનું પણ સુખ છીનવી લેવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ તો આપણી જાતે જ આપણું દુઃખ ઉત્પન્ન કરવા જેવું છે.

પૌદ્‌ગલિક સ્વાર્થવૃત્તિની ભયંકરતા:

પરન્તુ આત્મભાવ વિનાના અને પૌદ્‌ગલિક સુખોની ઘેલછામાં પડેલા આત્માઓ આ વસ્તુને વિચારતા જ નથી. તેવા આત્માઓ તો, આવી એકાન્તે કલ્યાણકર પણ વસ્તુને ઉપદેશનારા મહાત્મા પુરૂષો તરફ પણ, અવસર પામીને તિરસ્કાર દર્શાવવાને ચૂકતા નથી : કારણ કે-તેઓને સાચા મહાત્માઓનું મહાત્મપણું ખટકતું હોય છે. દુર્જનો સજ્જન પુરૂષોના નિષ્કારણ શત્રુઓ ગણાય છે : કારણ કે-સજ્જન

પુરૂષો દ્વારા આચરાતી સત્પ્રવૃત્તિઓ દુર્જનોને દુર્જન રૂપે જાહેર કરી દે છે અને એથી દુર્જનો સજ્જન પુરૂષો પ્રત્યે વસ્તુતઃ નિષ્કારણ જ વૈરને રાખનારા બને છે. સાચી વાત એ છે કે-પૌદ્ગલિક સ્વાર્થની રસિકતા જ ભયંકર છે. પૌદ્ગલિક સ્વાર્થની પ્રીતિ જેમ જેમ વધતી જાય છે, તેમ તેમ સદ્વૃત્તિ અને સદાચાર બન્નેયનો વિનાશ થતો જાય છે. પૌદ્ગલિક સ્વાર્થની અતિ પ્રીતિ આદમીને આદમી રહેવા દેતી નથી, પણ હેવાન બનાવી મૂકે છે. એવો માણસ આકારે મનુષ્ય છતાં, કાર્યો રાક્ષસ જેવાં હિંસક કરનારો પણ બની જાય છે: અને એથી તેવા આત્માઓને જો 'નરપીશાચ'ની ઉપમા આપવામાં આવતી હોય, તો તે પણ યથાસ્થાને ગણાય તે સ્વાભાવિક છે. આ કારણે, આત્મકલ્યાણના અભિલાષી આત્માઓએ તો પોતામાં રહેલી પૌદ્ગલિક સ્વાર્થની વૃત્તિને જ જડમૂળથી નાબૂદ કરવાને માટે પ્રયત્નશીલ બની જવું જોઇએ.

કર્મની વિચિત્ર ગતિ:

અહીં પણ પૌદ્ગલિક સ્વાર્થને વશ થઇને ભાનુપ્રભ આદિ આઠેય જણા, પોતાના ઓરમાન ભાઈ અચલને હણી નાખવાના પ્રયત્નમાં જ પડચા : પરન્તુ સામાનું ભાગ્ય સતેજ હોય તો ઇન્દ્રો પણ તેને ઇજા કરવાને સમર્થ નિવડી શકતા નથી. અચલ ભાગ્યવન્ત છે, એટલે તેને બચવાનો માર્ગ મળી જાય છે. અચલને મારી નાખવાની

ભાનુપ્રભ આદિની યોજનાની, તે રાજ્યના મંત્રિને ખબર પડી જાય છે. મંત્રી દયાળુ હોવાથી અચલને ચેતવે છે અને એથી અચલ પણ ત્યાંથી નાસી જાય છે. જૂઓ કે-રાજાના માનીતા પણ રાજકુમારને રાજસાહ્યબી તજી દઇને, માતા-પિતાદિનો ત્યાગ કરીને, એકાકીપણે જ ભાગી જવું પડે છે! કર્મની ગતિ જ વિચિત્ર છે. ભાગ્યયોગે અચલ અકાલ મૃત્યુથી બચી જાય છે, પણ જેણે કોઈ દિવસ પણ ટાઢ કે તડકો સહેલ નથી, જેણે વાહન વિના કદી પણ મુસાફરી કરેલ નથી, સંખ્યાબંધ નોકરો દ્વારા જે જન્મકાલથી જ સેવાતો આવ્યો છે અને જે રાજાનો માનીતો કુમાર હોવાના કારણે લાડમાં જ ઉછર્યો છે, તેવા અચલને અચાનક, એકાકીપણે, વાહન વિના જ જંગલના માર્ગે ભાગી જવું પડે છે,-એ પણ એક પ્રકારની ભાગ્યની જ લીલા છે ને? ખરેખર, કર્મની ગતિ વિચિત્ર જ છે અને એથી અનન્તઉપકારી મહાપુરૂષો કર્મના સંયોગથી આત્માને મુક્ત બનાવવાને માટે પ્રયત્નશીલ બનવું, એને જ કલ્યાણમાર્ગ તરીકે ફરમાવે છે.

અંકે અચલનો કાંટો કાઢવો :

અચલ મથુરાપુરીથી ભાગીને કોઈ એક વનમાં આવી પહોંચે છે અને વનમાં ભમી-ભમીને દિવસોનું નિર્ગમન કરે છે. આટલી આફત ઓછી હોય તેમ, વનમાં ભમતા એવા તે અચલને પગમાં એક મોટો કાંટો વાગે છે.

અચલ પોતાના હાથે એ કાંટાને કાઢી શકતો નથી અને પગમાં અસહ્ય પીડા વધતી જાય છે. તે કાંટાના યોગે પગની પીડા એટલી બધી વધી પડે છે કે–અચલ એ વનમાં બેઠો બેઠો આક્રન્દ કર્યા કરે છે. વનમાં આક્રન્દ કરતાં માર્ગમાં બેઠેલા તે અચલને એક કાષ્ઠભારવાહક જૂએ છે. આ કાષ્ઠભારવાહક પણ, પોતાના પિતાએ કાઢી મૂકવાથી પોતાની નિવાસનગરી શ્રાવસ્તીનો ત્યાગ કરીને વનમાં આવી વસેલો છે. તેનું ‘ અંક ’ એવું નામ છે. તે અંકે અચલને આક્રન્દ કરતો જોઇને, પોતાના કાષ્ઠભારને જમીન ઉપર મૂકયો અને અચલના પગમાંથી કાંટાને ખેંચી કાઢયો.

કુલોની ઉત્તમતાનું કારણ :

અચલ અત્યારે દુ:ખદશાને પામેલો છે, પણ મૂળ તો રાજકુમાર છે ને ? તેનામાં કૃતજ્ઞતા અને ઉદારતા જેવા ઉત્તમ કુલોમાં સ્વાભાવિક રીતિએ પમાતા ગુણો હોય, એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. કુલની ઉત્તમતા ગુણોની પ્રાપ્તિ અને તેનો વિકાસ–એ સામગ્રીને અંગે જ વર્ણવાએલી છે. આત્મગુણોની પ્રાપ્તિ અને તેના વિકાસની સામગ્રી જે કુલોમાં નથી તેમજ તેથી વિપરીત પ્રકારની સામગ્રી જે કુલોમાં વિદ્યમાન છે, તે કુલો દુનિયામાં ઉત્તમ પણ ગણાતાં હોય, તોય તત્ત્વજ્ઞ પુરૂષોની દૃષ્ટિએ તો તે અધમ કુલો જ છે. આ ઉપરથી તમારૂં કુલ કેવું છે, એનો ય વિચાર તમારે કરી લેવાનો છે.

અંક પ્રત્યેની અચલની કૃતજ્ઞતા :

અંક નામના તે પુરૂષે અચલના પગમાંથી કાંટો કાઢ્યા બાદ, અચલે તે મોટા કાંટાને જોયો અને તે કાંટો પગમાંથી અંકે કાઢ્યો એથી તેને ખૂબ હર્ષ થયો. હર્ષિત બનેલા તે અચલે તે કાંટો પેલા અંકને આપ્યો અને પોતાની પાસે અત્યારે કાંઈ જ બદલામાં આપવા-જોગું નહિ હોવાથી, પોતાના કૃતજ્ઞતાગુણને પ્રગટ કરતાં અંક પ્રત્યે કહ્યું કે-

"હે ભાઈ! તેં સરસ કર્યું. તેં મારા ઉપર પરમ ઉપકાર કર્યો છે. હવે જ્યારે તું એમ સાંભળે કે-' મથુરા-પુરીમાં અચલ નામે રાજા રાજ્ય કરે છે. '-ત્યારે તું ત્યાં આવજે!"

અચલ અત્યારે-આ સ્થિતિમાં બીજું શું કહી કે કરી શકે તેમ હતો ? પણ જેમનામાં કાંઈકેય સજ્જનતા છે, તેઓ જ્યારે અવસર પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે ઉપકારિના ઉપકારનો બદલો વાળવાનો શકય પ્રયત્ન કર્યા વિના રહેતા જ નથી. આ રાજકુમાર અચલે પણ તેમજ કર્યું છે, તે આપણે હવે પછીના વૃત્તાન્ત દ્વારા જાણી શકીએ છીએ.

કૌશાંબીમાં કન્યા અને રાજ્યનો યોગ :

આ રીતિએ કાંટાની પીડાથી મૂક્ત થયા બાદ, અચલ ફરતો ફરતો કૌશામ્બી નામની નગરીમાં પહોંચ્યો. ત્યાંનો ઈન્દ્રદત્ત નામનો રાજા, તે સમયે 'સિંહ' નામના ધનુર્વિદ્યા

શીખવનારા ગુરૂની પાસે ધનુષ્યની કળાનો અભ્યાસ કરી રહ્યો હતો. અચલે તે જોયું અને તેને પણ પ્રેરણા થઈ કે–'હું મારી ધનુષ્યકળાને બતાવું.' અચલે પોતાની ધનુષ્યકળા દર્શાવી અને એ જોઈને રાજા ઈન્દ્રદત્ત ખૂબ ખૂબ ખૂશ થઈ ગયો. રાજા ઈન્દ્રદત્તને થયું કે–'ધનુષ્ય-કળામાં આવો પ્રવીણ આ અચલ, મારી પુત્રીનો સ્વામી બનવાને માટે લાયક છે.' આથી તેણે રાજકુમાર અચલની સાથે પોતાની દત્તા નામની રાજકુમારિકાને પરણાવી. વધુમાં તેણે પોતાને આધીન પૃથ્વીમાંથી કેટલીક પૃથ્વીનું સ્વામિત્વ પણ રાજકુમાર અચલને અર્પણ કર્યું. આ રીતિએ રાજા બનેલા અને એથી સૈન્યબલને પામેલા અચલે, પહેલાં તો અંગ વિગેરે દેશો ઉપર પોતાનો વિજયધ્વજ ફરકાવ્યો અને પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા પૃથ્વીના સ્વામિત્વને સારી રીતિએ વિસ્તારી દીધું.

અચલ મથુરાપુરીના રાજસિંહાસને :

આ પછી, તે અચલ રાજાએ પોતાની મથુરાપુરી ઉપર પણ વિજય મેળવવાનો નિર્ણય કર્યો. પોતાના વિશાલ સૈન્ય સહિત તેણે મથુરાનગરી ઉપર ચઢાઈ કરી. 'કોઇ દુશ્મન અગર તો જયાભિલાષી રાજા આપણી મથુરાનગરી ઉપર આક્રમણ લઈ આવ્યો છે'–એમ ધારીને અચલના ભાનુપ્રભ આદિ તે આઠેય ઓરમાન ભાઇઓ, સૈન્ય સહિત રાજા અચલની સાથે યુદ્ધ ખેલવાને માટે

આવ્યા : પરન્તુ બળવાન અને યુદ્ધકળામાં પ્રવીણ એવા અચલે તે આઠેયને પકડીને, પોતાના બંદીવાન બનાવી લીધા. પોતાના આઠેય પુત્રોને પકડાઈ ગયેલા જાણીને, તે આઠેયના અને અચલના પણ પિતા રાજા ચંદ્રપ્રભે, તે આઠેય રાજપુત્રોને છોડાવવા માટે પોતાના મંત્રિઓને મોકલ્યા. યુદ્ધમાં પરાજય પ્રાપ્ત થયા બાદ તો, વિજેતા રાજાની સાથે પ્રાયઃ સમાધાન જ કરવાનું હોય અને એ માટે મંત્રિઓ જ વધુ ઉપયોગી નિવડે તે સ્વાભાવિક છે. રાજા ચંદ્રપ્રભે મોકલેલા મંત્રિઓ અચલની પાસે આવ્યા, એટલે અચલે પોતાને મથુરાનગરી કયા કારણે છોડવી પડી–તે વિગેરે સઘળો જ વૃત્તાન્ત તે મંત્રિઓને કહી સંભળાવ્યો. તે વૃત્તાન્ત સાંભળીને, રાજમંત્રિઓ તરત જ રાજા ચંદ્રપ્રભની પાસે ગયા અને સઘળી હકીકત જણાવી. એ હકીકત જાણતાંની સાથે જ રાજા ચંદ્રપ્રભની પરાજયની પીડા દૂર થઈ ગઇ. પોતાનો માનીતો પુત્ર જ આવો પરાક્રમી નિવડયો છે, એમ જાણીને રાજા ચંદ્રપ્રભને અત્યન્ત આનન્દ થયો. આ રીતિએ હર્ષને પામેલા રાજા ચંદ્રપ્રભે, પોતાના નાના દીકરા અચલને મહોત્સવ પૂર્વક મથુરાનગરીમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. ત્યાર બાદ, અચલ સૌથી નાનો પુત્ર હોવા છતાં પણ, મથુરાપુરીના રાજસિંહાસન ઉપર તેને જ બેસાડીને, રાજા ચંદ્રપ્રભે પોતાના ભાનુપ્રભ આદિ તે આઠેય છોકરાઓને કાઢી મૂકવા માંડયા : પરન્તુ ઉદાર હૃદયના રાજા અચલે તેમ થવા દીધું નહિ. તે આઠેયને

તેણે પોતાના ‘ અદૃષ્ટ–સેવકો ’ બનાવ્યા અને એ રીતિએ તેમને સુખપૂર્વકના નિર્વાહની જોગવાઈ કરી આપી.

સજ્જન અને દુર્જન :

વિચારી જૂઓ કે–‘આ કેટલી અને કેવી ઉદારતા છે ?’ ભાનુપ્રભ આદિએ અચલનો વિના કારણ વિનાશ કરવાની પેરવી કરી હતી, જ્યારે અચલે ભાનુપ્રભ આદિ દોષિત હોવા છતાં પણ, તેમની રક્ષા જ કરી. અચલને રાજસુખ તજીને એકાકીપણે વનમાં ભટકવું પડયું અને કેટલાંય દુઃખો સહન કરવાં પડયાં, તેમાં નિમિત્ત તો ભાનુપ્રભ આદિની દુષ્ટાતા જ હતી ને ? પણ અપરાધી ઉપર પણ દયાભાવવાળા બનીને ઉપકાર કરવો, એવો જ સજ્જનોનો સ્વભાવ હોય છે. દુર્જનોનો જ એવો સ્વભાવ હોય છે કે–પોતાના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ ખાતર બીજા નિર્દોષોને પણ નુકશાન પહોંચાડવા તૈયાર થવું ! ઉત્તમ આત્માઓ તો સ્વયં દુઃખ સહીને પણ, બીજા જીવોને સુખ આપવાનો પ્રયત્ન કરવામાં જ સુખને અનુભવનારાઓ હોય છે. આજે તો આ પ્રકારની ઉત્તમ વૃત્તિ પ્રતિદિન નષ્ટ થતી જાય છે. કેટલાક પાપાત્માઓ તો આજે આ પ્રકારની ઉત્તમ વૃત્તિને નાબૂદ કરી નાખવાના પ્રયત્નો કરવામાં જ પોતાનું, સમાજનું અને જગતનું કલ્યાણ સમાએલું છે, એ પ્રકારનો પ્રચાર કરી રહ્યા છે. આવા આગેવાનોની પ્રાપ્તિ, એ તે તે સમુદાયના દુર્ભાગ્યનું જ ચિન્હ ગણાય.

અંકને શ્રાવસ્તીના સ્વામિત્વનું અર્પણ :

હવે અહીં એવું બન્યું કે–અચલના પગમાંથી વનમાં કાંટો કાઢનાર પેલા અંકે પણ સાંભળ્યું કે–'અચલ મથુરાનગરીનો રાજા થયો છે.' આથી અચલના તે વખતના વચનને યાદ કરીને, તે અંક મથુરાનગરીમાં રાજા અચલને મળવા માટે આવ્યો. રાજા અચલ તે વખતે પોતાની નાટ્યશાળામાં નાટારંગને નિહાળી રહ્યો હતો. પેલો અંક ત્યાં આવ્યો, પણ દ્વારપાલો એને પેસવા કેમ દે ? અંક અંદર પેસવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો અને પ્રતીહારોએ ધક્કા મારીને તેને દૂર કરવા માંડ્યો. બરાબર એ જ વખતે રાજા અચલની દૃષ્ટિ ત્યાં ગઈ અને પ્રતીહારોથી મરાતા અંકને જોતાંની સાથે જ, પોતાના તે પરમ ઉપકારિને રાજા અચલે ઓળખી કાઢ્યો : એટલું જ નહિ, પણ કૃતજ્ઞતા ગુણને ધરનારા તે રાજા અચલે, તરત જ અંકને પોતાની પાસે બોલાવી લીધો અને પોતાના ઉપર કરેલા ઉપકારને યાદ કરીને તેણે અંકને તેની શ્રાવસ્તીનગરીનું સ્વામિત્વ અર્પણ કર્યું. કાંટો કાઢવાના ઉપકારના બદલામાં શ્રાવસ્તીનગરીનું રાજ્ય આપી દેવામાં રહેલી અચલની કૃતજ્ઞતા અને ઉદારતા સમજવા જેવી છે.

ઉપકારકતા સાથે ગંભીરતાની જરૂર :

નાના પણ બીજાએ કરેલા ઉપકારને કદી જ ભૂલવો નહિ અને પોતે બીજા ઉપર કરેલા મોટા પણ ઉપકારને

કદી જ પોતાની મહત્તા સિદ્ધ કરવા કે સામાને હીન બતાવવા આદિ હેતુથી કહી બતાવવો નહિ. કૃતજ્ઞતા સાથે જેમ ઉદારતા જોઇએ, તેમ ગંભીરતા પણ જોઈએ. અગંભીરપણું સજ્જનને શોભે નહિ. ઉપકાર કરનારે તો વિશેષ ગંભીર બનવું જોઇએ. ગંભીર આત્માનો ઉપકાર જ સાચી મહત્તાને પામી શકે છે, જ્યારે અગંભીર આત્માનો તો ઉપકાર પણ કેટલીક વાર, તેની અગંભીરતાના યોગે, વિપરીત પરિણામને પેદા કરનારો બની જાય છે. આજે તો મૂખ્યત્વે ઉપકાર–વૃત્તિ જ નષ્ટપ્રાય: થઈ ગઈ છે અને જે થોડી–ઘણી વિદ્યમાન છે તેમાંય બહુધા અગંભીરતાનો સડો લાગેલો છે. આવી અગંભીરતાથી કેટલીક વાર બીજાઓનાં જીવનો પણ નષ્ટ–ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. અગમ્ભીરતાથી ઘેરાએલા આત્માઓએ આ બાબતનો વિચાર કરવો, એ પણ જરૂરી છે.

અચલ અને અંક ભવાન્તરમાં :

ખેર, ચાલુ પ્રસંગમાં તો એવું બને છે કે–રાજા અચલે તે અંકને શ્રાવસ્તીનગરીનું રાજ્ય અર્પણ કર્યા બાદ, તે અચલ અને અંક પરસ્પર અદ્વૈત મૈત્રીવાળા બનીને રાજ્ય કરે છે. અમૂક સમય રાજ્ય કર્યા બાદ, તે બન્નેય શ્રી સમુદ્રાચાર્ય નામના મહાત્માની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે અને અન્તે કાલધર્મને પામીને તે બન્નેય બ્રહ્મ દેવલોકમાં ઉત્તમ દેવો તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે.

તમને યાદ તો હશે જ કે-કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ શ્રી દેશભૂષણ નામના મહાત્મા, શત્રુઘ્નના પૂર્વભવોનું વર્ણન કરતાં, આ વૃત્તાન્ત ફરમાવી રહ્યા છે. તેઓશ્રી આ પ્રમાણે ફરમાવીને, શત્રુઘ્નના જીવનો પરિચય આપતાં ફરમાવે છે કે-'હે રામ ! તે બ્રહ્મ દેવલોકમાંથી ચ્યવીને અચલનો જીવ તારા ભાઈ શત્રુઘ્ન તરીકે ઉત્પન્ન થયો અને પૂર્વજન્મોના મોહનીયના કારણે તે મથુરાનગરીનો આગ્રહી બન્યો.' અંકના જીવ સંબંધી પણ તે કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે-'તે અંકનો જીવ પણ બ્રહ્મ દેવલોકમાંથી ચ્યવીને આ તારા કૃતાન્તવદન નામના સેનાપતિ તરીકે ઉત્પન્ન થયો છે.'

રાગ અને દ્વેષની અપ્રશસ્તતા ટાળી પ્રશસ્તતા કેળવ્યા વિના વીતરાગતાને નહિ જ પમાય :

શત્રુઘ્નના મથુરાનગરી પ્રતિના અતિ આગ્રહનું કારણ શ્રી રામચંદ્રજીએ પૂછતાં, તેના ઉત્તર રૂપે શ્રી દેશભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિએ, આ રીતિએ શત્રુઘ્નના જીવના પૂર્વભવો વર્ણવ્યા.

વિશેષ પરિચય શું કામ કરે છે, તે આ ઉપરથી પણ સમજી શકાય છે. ધર્મી આત્માઓએ ધર્મનાં સાધનોનો જેમ બને તેમ વધારે પરિચય સાધવો જોઈએ, એવો સાર આ પ્રસંગમાંથી પણ લઈ શકાય છે. ધર્મનાં સાધનોનો બહુમાનપૂર્વક જેમ વધારે પરિચય સધાય, તેમ લાભ જ છે.

શત્રુઘ્નને મથુરા પ્રતિ મોહ હતો, પણ ધર્મી આત્માઓ ધર્મનાં સાધનો પ્રતિ તો રાગ કેળવી શકે છે ને? જ્યાં સુધી રાગ છે, ત્યાં સુધી તેને પ્રશસ્ત બનાવી રાખવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આત્માનું કલ્યાણ જ છે. રાગ અને દ્વેષની અપ્રશસ્તતા ટળે અને પ્રશસ્તતા કેળવાય, ત્યાં અકલ્યાણની સંભાવના જ નથી. આપણું ધ્યેય વીતરાગ બનવાનું જ હોવું જોઇએ, પણ વીતરાગ કાંઈ એમ ને એમ થોડા જ બની જવાશે? વીતરાગ બનવા માટે જરૂરી પ્રવૃત્તિ તો આચરવી પડશે ને? વીતરાગ બનવા માટે જરૂરી પ્રવૃત્તિ પ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષ કેળવ્યા વિના આચરી શકાવાની નથી. અપ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષ એ અવગુણનું મૂળ છે અને પ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષ એ સદ્‌ગુણનું મૂળ છે. અપ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષ આત્માને સંસારમાં રખડાવે છે, જ્યારે પ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષ તો આત્માને મુક્તિની નિકટમાં જ લઇ જાય છે. જેમ અક્રિય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાને માટે સત્ક્રિયાઓ આચરવી જરૂરી છે, અયોગી સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાને માટે યોગોનો સદુપયોગ કરવો એ આવશ્યક છે અને નિવૃત્તિ સાધવાને માટે સત્પ્રવૃત્તિમાં યોજાવું એ આવશ્યક છે, તેમ રાગ અને દ્વેષથી સર્વથા મુક્ત બનવાને માટે, રાગ અને દ્વેષને પ્રશસ્ત બનાવવા એ પણ આવશ્યક છે. રાગ અને દ્વેષ છે તો ખરા જ. જરૂર માત્ર એને અપ્રશસ્ત નહિ રહેવા દેતાં, પ્રશસ્ત બનાવવાની છે. એ વિના મુક્તિની કામના ફળવાની નથી. આથી ધર્મી આત્માઓએ ધર્મનાં સાધનો પ્રતિ

દૃઢ રાગ કેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ પણ કલ્યાણપ્રદ હોવાના કારણે જરૂરી છે.

લગની લાગવી જોઇએ :

ધર્મનાં સાધનો પ્રતિ દૃઢ રાગ કેળવાય, તો ધર્મની આરાધના ઘણી સુલભ બની જાય. ધર્મરાગની પ્રબલતા, આત્માને ધર્મની આરાધનામાં પ્રબલ બનાવ્યા વિના રહેતી નથી. શત્રુઘ્નને મથુરાનો મોહ હતો, તો તેણે મથુરા માટે પ્રાણના જોખમવાળું પણ યુદ્ધ કર્યું અને ભાગ્ય હતું તો જીત્યો. દુનિયાના જીવો દુન્યવી સાહ્યબી આદિને માટે પ્રાણનાં પણ જોખમો ખેડે છે, તો સમ્યગ્-દૃષ્ટિ આત્માઓ સ્વ-પરના કલ્યાણને માટે અવસરે પ્રાણનાં પણ જોખમો ખેડે, તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ? જેને જેનું અર્થિપણું, તે તેને માટે શું ન કરે ? અર્થી સમર્થ બને અને લાયકાત કેળવે, તો અસાધ્ય શું છે ? પણ વાંધો જ અર્થિપણામાં છે. આત્માના મોક્ષની જેવી જોઇએ તેવી લગની લાગી નથી, એટલે મોક્ષ પમાડવાનું સામર્થ્ય ધરાવતી પણ જે પ્રવૃત્તિઓ થાય છે, તેમાં જોઈતું કૌવત આવતું નથી. શત્રુઘ્નને મથુરાની લગની લાગી હતી, તો શ્રી રામચન્દ્રજી જેવા વડિલની સલાહ સામે પણ તે આગ્રહી જ રહ્યો : એ જ રીતિએ જેને આત્માના મોક્ષની લગની લાગી હોય, તે પોતાની ધારણા પાર પાડવા માટે આગ્રહી બને કે નહિ ?

સભા૦ બને જ.

લગની વસ્તુ જ જૂદી છે. જે વસ્તુની લગની લાગે છે, તે વસ્તુ મેળવવા માટે આદમી જરૂર પડયે મૃત્યુના મુખમાં પડવા જેવું સાહસ ખેડતાં પણ અચકાતો નથી. આથી જ, આત્માના મોક્ષની લગની લગાડવાની પ્રેરણા કરાય છે, કે જેથી આજે દુષ્કર લાગતી પણ મુક્તિસાધના સુકર લાગ્યા વિના રહે નહિ.

પરનું ભૂંડું ચિન્તવનારો આત્મા વસ્તુતઃ
તો પોતાનું જ ભૂંડું ચિન્તવનારો છે :

મધુના મૃત્યુ બાદ શત્રુઘ્ને મથુરાનગરી લીધી, પણ ચમરેન્દ્રે ત્યાં આવીને મરકી ફેલાવી. શત્રુઘ્ન તથા એની પ્રજાના સંહારની એની ભાવના હતી, પણ સામો ભાગ્યવાન હોય ત્યાં ઇન્દ્રો પણ કાંઇ કરી શકતા નથી. ભાગ્યવાનની સામે સ્વારી લઇ જનારાઓ જાતે જ ટીચાઇને પાછા પડે છે. જે પહાડો જમીનમાં ઘુસ્યા હોય, તે પહાડોને સ્થાનથી ખસેડવા માટે ઐરાવણો એટલે શ્રેષ્ઠ હસ્તિઓ ભેગા થઇને દાંતોથી પ્રહારો કરે તોય તે જ લોહીલુહાણ થાય : પહાડ ત્યાંના ત્યાં રહે અને ટીચનારા ટીચાઇ મરે. સામો પાપી હોય, છતાં પણ જો તે પૂર્વના ઉગ્ર પુણ્યના ઉદયવાળો હોય, તો એને ઉખેડવાના પ્રયત્નો કરનારા પોતે જ નાશ પામે છે. નિર્ભાગિઓ તો જેમ જેમ મથે, તેમ તેમ વધારે લપ્પડ ખાય. કોઇના પણ ભાગ્યની

ઈર્ષ્યા ન કરો. કોઇનુંય ભૂંડું ચિન્તવવું, એ પોતાનું જ ભૂંડું ચિન્તવવા રૂપ છે. બાહ્ય દૃષ્ટિએ એમ લાગે કે-'હું તો ફલાણાનું ભૂંડું ચિન્તવી રહ્યો છું.' પણ જ્ઞાનિઓ ફરમાવે છે કે-'ખરી રીતિએ તો તું તારૂં જ ભૂંડું ચિન્તવી રહ્યો છે.' કોઈના પણ ભૂંડાની ભાવના, એ પોતાના આત્માની જ હિંસા છે. સામો ભાગ્યવાન હોય તો તમે ગમે તેટલું તેનું ભૂંડું ચિન્તવો તોય તેનું ભૂંડું થાય નહિ, પણ પેલાના પાપનો ઉદય હોય અને કદાચ તમારી ઇચ્છા ફળી પણ ગઈ, તો પણ તેથી શું ? સામાનું ભૂંડું થાય કે ન થાય, પણ ભૂંડું ચિન્તવનારનું તો ભૂંડું થયા વિના રહે જ નહિ, એ નિર્વિવાદ વાત છે.

કર્મસત્તાની પ્રબલતા :

કર્મસત્તાની સ્થિતિ જ કોઈ જૂદી છે. માણસ ધારે કાંઈ અને પરિણામ આવે કાંઇ. મહેનત દુશ્મનને મારવાની કરે અને દુર્ભાગ્યનો ઉદય હોય તો પોતાની યોજનામાં પોતે જ ફસાઈ ને મરે. એક ધર્મસત્તા જ એવી છે, કે જે પરિણામે કર્મસત્તાથી મુક્ત બનાવી શકે છે અને કર્મસત્તાથી મુક્ત ન બનાય ત્યાં સુધી પણ કર્મસત્તાની મહેરબાની ટકાવી શકે છે. પરન્તુ ધર્મસત્તાનું શરણ પણ કર્મસત્તા કાંઈક પાંગળી બને ત્યારે જ સ્વીકારી શકાય છે. કર્મની લઘુતા થયા વિના સમ્યક્ત્વાદિની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. સમ્યક્ત્વાદિ પામ્યા છતાં પણ કર્મસત્તા

પ્રબલ હોય છે, તો ભોગત્યાગ અને સંયમસાધના થવામાં તે અન્તરાયભૂત થાય છે. ભગવાન શ્રી અજિતનાથસ્વામિજીની સાથે સંસાર તજવાને તેમના ભાઈ સગર તૈયાર થયા હતા, પણ થાય શું ? ચક્રવર્તી બનવાનું પુણ્યકર્મ એવું પ્રબલ હતું કે–સંયમ લે તોય આજીવન સધાય જ નહિ.

સભા૦ પુણ્ય ભોગવવું જ પડે ?

જો તેવા પ્રકારનું નિકાચિત હોય તો ભોગવ્યે જ છૂટકો થાય. ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવો વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ બન્યા બાદ તીર્થની સ્થાપના કરે છે, દેશના દે છે, સમવસરણમાં વિરાજે છે, વિહારમાં સુવર્ણ–કમલ ઉપર પગ મૂકે છે, એ બધું શાથી ? પૂર્વે શ્રી તીર્થંકર–નામકર્મ નિકાચિત કર્યું છે એથી ! ચક્રવર્તિનું પુણ્યકર્મ પણ એવું જ હોય છે કે–એક વાર તો છ ખંડના વિજેતા બનવું જ પડે અને એક લાખ બાણું હજારને પરણવું જ પડે ! એ પછી સુન્દર ભવિતવ્યતાવાળા લઘુકર્મી આત્માઓ ત્યાગ કરી શકે. તદ્‌ભવમુક્તિગામી આત્માઓ ચક્રવર્તી થવા છતાં સંયમ પણ સાધે, કેવલજ્ઞાન પણ પામે અને મુક્તિય મેળવે એ વાત જૂદી છે. એ જ રીતિએ સમ્યગ્‌દૃષ્ટિ આત્મા પણ તથાપ્રકારના અન્તરાયને કારણે સંયમ-સાધના ન કરી શકે એ શક્ય છે. કર્મસત્તાની આવી પ્રબલતા વિચારો, કે જેથી કર્મબંધનની પ્રવૃત્તિ લુખ્ખી બની જાય અને ધર્મસત્તાના શરણે રહી કર્મસત્તાથી સર્વથા મુક્ત બનવાનો શક્ય પ્રયાસ કરવા માટે ઉજમાલ બનાય.

દુઃખ નિમિત્તનો વૈરાગ્ય પણ પ્રશંસનીય :

કર્મના ઉદય સમયે આત્મા વિવેકી બન્યો રહે, તો ઉદયમાં આવેલ કર્મ જવા સાથે બીજાં પણ થોકબંધ કર્મો ચાલ્યાં જાય. બધાંય કર્મો કાંઈ નિકાચિત હોતાં નથી, કે જેથી નિર્જરાના પ્રયત્ન દ્વારા નિર્જરે નહિ. જે કર્મ બાંધ્યું તે ધારો કે ઉદયમાં આવ્યું અને તેણે સારી-નરસી સામગ્રી લાવી મૂકી, પણ તે વખતે આત્મા એમાં લેપાય કે મુંઝાય નહિ, પણ સમભાવે વેદે તો પરિણામે કર્મસત્તાને ભાગ્યે જ છૂટકો છે. પુણ્યયોગે પ્રાપ્ત થયેલી સામગ્રીમાં, જે લીન ન બન્યા તે બચ્યા અને લીન બન્યા તે ડૂબ્યા! સનત્કુમાર ચક્રવર્તી રૂપપરિવર્તનનું એક નિમિત્ત મળ્યું કે તરત ચેત્યા, તો સાધી ગયા. બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી આંખો ફુટી તોયે ન ચેત્યા, તો ડૂબી ગયા! દુઃખના નિમિત્તે પણ વિવેક જાગૃત થવો, એ કમ ભાગ્યશાલિતા નથી. દુઃખ આવ્યું ને વસ્તુસ્વરૂપ ખ્યાલમાં આવી ગયું, એથી વૈરાગ્યભાવના ઉત્પન્ન થઈ, તો એ વૈરાગ્ય વખોડવા જેવો નથી પણ વખાણવા જેવો જ છે. એ વૈરાગ્ય વસ્તુતઃ જ્ઞાનગર્ભિત જ છે : કારણ કે-દુઃખના નિમિત્તે પણ વસ્તુસ્વરૂપનો વાસ્તવિક ખ્યાલ આવવાના યોગે તે ઉત્પન્ન થયેલ છે.

સભા૦ ચક્રવર્તિને પણ એવું થાય?

હા, અશુભોદય બધું કરે. તે પુણ્યમાં એવા કાંકરા વેરેલા. દુષ્કર્મનો ઉદય ચમરબંધીને પણ ભીખ માગતો

બનાવી દે અને રસ્તે રખડતો ભીખારી પણ પુણ્યના ઉદયે ચમરબંધી બની જાય, માટે તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઈ છે જ નહિ.

ઓઘો હોય ને મુનિપણું ન હોય, તિલક હોય ને જૈનત્વ ન હોય તો દુર્ગતિથી કેમ બચાય?

આ બધું સમજીને કલ્યાણના કામિઓએ વિવેક-શીલ બનવું જોઈએ. કર્મસત્તા પાસે કોઈનીય સીફારસ ચાલતી નથી. શ્રી શ્રેણિક અને શ્રી કૃષ્ણ જેવાને પણ નરકે જવું પડયું. ભગવાનના ભક્ત બન્યા, એટલે કાંઈ પહેલાં નરકનું આયુષ્ય બાંધી લીધેલું તે ફરી જાય? ભગવાનની ભક્તિ નિષ્ફલ ન જાય, પણ તે પૂર્વે જે નક્કી થયું તેનું શું? શ્રી કૃષ્ણે શ્રી નેમનાથસ્વામિજીને ઘણું કહ્યું છે, પણ એ તો કર્મસત્તાનો સવાલ હતો. તેમણે કર્મ એવું ઉપાર્જેલું કે–નરકમાં જે હદે જવું પડે તેમ હતું તેમાં ભેદ પડયો, પણ નરકે તો જવું જ પડયું. ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ જેવા પણ આયુષ્યમાં વધારો કરી શકયા નહિ. કર્મસત્તાના પ્રતાપે અનંતા ચૌદપૂર્વિઓ નિગોદમાં ગયા છે. એમાં લાંચ–રૂશ્વત કે સીફારસ ચાલે–કરે નહિ. કર્મસત્તા પાસે તો રાજા અને રંક બધા માટે સરખો કાયદો છે. કર્મસત્તા તો સાચો ન્યાય તોલનારી સત્તા છે. એને દોષ દેવો નિરર્થક છે. દોષ તો આપણો છે. આપણે કર્મ બાંધ્યું ત્યારે તેનું ફલ ભોગવવું

પડે છે ને ? કર્મ બાંધતી વેળાએ વિચાર કરવો નહિ અને ફળ મળે ત્યારે રડવું, એ ડહાપણ છે? હજુય ચેતાય તો ભવિષ્ય સુધરે. વિવેક કેળવવો જોઈએ. ધર્મસત્તાની સેવાને જ સર્વસ્વ માનતા બની જાવ, તો કર્મસત્તા મોળી પડે અને આખર એના સામ્રાજ્યથી મુક્ત પણ બનાય. મુનિ મુનિપણું ચૂકે અને પછી ઓઘો એની દુર્ગતિને અટકાવે, એમ ? મરતી વેળાએ ઓઘો બગલમાં હોય તોય મુનિપણાને ચૂકેલાની દુર્ગતિ થાય. ત્યાં ઓઘો શું કરે ? તમેય તિલક મોટું કરો, પણ જૈનપણું ન કેળવો અને પાપમાં જ રચ્યાપચ્યા રહો, છતાં તિલક તમને બચાવે, એમ ? પાપમાં ખૂંચેલા દંભિઓ તો ઓઘાને અગર તો પવિત્ર તિલકને લજવે છે, કલંકિત કરે છે અને એથી તેમનાં પાપકર્મોની ભયંકરતા ઉલ્ટી વધી જાય છે.

મથુરામાં વ્યાધિનાશ થયાનો પ્રસંગ અને દીક્ષા સંબંધી થોડા પ્રશ્નોત્તરો :

અહીં આપણે જોઈ ગયા છીએ કે-ચમરેન્દ્રે આવીને મરકી ફેલાવી તેથી શત્રુઘ્ન અયોધ્યામાં આવી ગયેલ છે. શત્રુઘ્ન અયોધ્યામાં આવી ગયા બાદ, મથુરાનગરીની નજદિકની ગિરિગુહામાં જંઘાચારણ લબ્ધિવાળા સાત પરમર્ષિઓ ચાતુર્માસ આવીને રહે છે અને એથી ચમરેન્દ્રે ઉત્પન્ન કરેલો વ્યાધિ નાશ પામે છે. એ સાત પરમર્ષિઓ કોણ હતા, એ વિગેરેનું વર્ણન કરતાં, આ મહાકાવ્યના

રચયિતા, પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કેઃ—

" इतश्च श्रीनंदनस्य, प्रभापुरपुरेशितुः ।
भार्यायां धारिणीनाम्न्यां, सप्ताऽभुवन् क्रमात् सुताः ॥१॥

" सुरनन्दः श्रीनन्दः श्रीतिलकः सर्वसुन्दरः ।
जयन्तश्चामरश्चापि, जयमित्रश्च सप्तमः ॥२॥

" मासजातं सुतं राज्ये, न्यस्य श्रीनन्दनोऽन्यदा ।
गुरो प्रीतिकरस्यांते, प्राव्राजीत्तैः सुतैः सह ॥३॥

" श्रीनन्दनो ययौ मोक्षं, सुरानन्दादयस्तु ते ।
सप्ताप्यासंस्तपःशक्त्या, जंघाचारणलब्धयः ॥४॥

" विहरंतः पुरीं जग्मु-र्मथुरां ते महर्षयः ।
प्रावृट् चाभूत्तदा तस्थु-रधिशैलगुहागृहम् ॥५॥

" चक्रुः षष्ठाष्टमादीनि, ते तपांसि सदापि हि ।
उत्पत्य दूरदेशेषु, पारणं चक्रिरे पुनः ॥६॥

" भूयोऽपि मथुराशैल-गुहायां तस्थुरेत्य च ।
तत्प्रभावाच्चमरभू-र्व्याधिस्तत्र क्षयं ययौ ॥७॥ "

પ્રભાપુર નામે એક નગર હતું. ત્યાં શ્રીનન્દન નામે રાજા રાજ્ય કરતા હતા. શ્રીનન્દન રાજાને ધારિણી નામની ભાર્યા હતી અને તેનાથી સાત પુત્રો ઉત્પન્ન થયા હતા. સુરનન્દ, શ્રીનન્દ, શ્રીતિલક, સર્વસુન્દર, જયન્ત, ચામર

અને જયમિત્ર–એમ એ સાતનાં અનુક્રમે નામો હતાં. આ સાત પુત્રો પછી રાજાને એક આઠમો પુત્ર થયો. ગ્રંથકાર–પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે–આ આઠમો પુત્ર જ્યારે એક મહિનાનો થયો, ત્યારે શ્રીનન્દન નામના તે રાજાએ તેને રાજ્ય ઉપર સ્થાપિત કર્યો અને પોતે પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી. શ્રીનન્દન રાજાએ માત્ર પોતે જ પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી એમ નહિ, પણ તેમની સાથે તેમના સુરનન્દ આદિ સાત પુત્રોએ પણ પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી. સુરનન્દ આદિ સાતેયને દીક્ષા લેવાની ન હોત, તો તો માત્ર એક માસની જ ઉંમરના પુત્રને ગાદીપતિ બનાવવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાત નહિ : પણ તે સાતેય પોતાના પિતાની સાથે દીક્ષા ગ્રહણ કરવાને તૈયાર થયા, એટલે રાજાને તે નાના પણ પુત્રને જ ગાદી સોંપવાનો વખત આવ્યો.

સભા૦ આટલી નાની ઉંમરના છોકરાને મૂકીને બાપે દીક્ષા લેવી અને સાથે તેના સાતેય વડિલ ભાઈ-ઓએય દીક્ષા લેવી, એ શું વ્યાજબી ગણાય ?

શા માટે વ્યાજબી ન ગણાય ?

સભા૦ એ છોકરાનું ગજુ શું ?

માત્ર છોકરાનો જ વિચાર કરશો કે તેના પિતાનો અને તેના ભાઈઓનો પણ વિચાર કરશો ?

સભા૦ એમનો શો વિચાર ?

એજ કે–એમના આત્મકલ્યાણનું શું ? જ્યાં સુધી

આત્માના સ્વરૂપનો વાસ્તવિક ખ્યાલ પ્રાપ્ત થયો નથી, ત્યાં સુધી આવા પ્રસંગો મુંઝવે તે સ્વાભાવિક છે. આત્માના સ્વરૂપનો વાસ્તવિક ખ્યાલ આવી જાય અને–' આત્માના મૂળભૂત સ્વરૂપને પ્રગટ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ જ આ દુર્લભ મનુષ્યજીવનને સફલ બનાવવાનો એક માત્ર ઉપાય છે. '–એમ સમજાઈ જાય, તો આવા પ્રસંગે ખૂબ જ અનુમોદનાભાવ પ્રગટ્યા વિના રહે નહિ. આત્માના મૂળભૂત સ્વરૂપને પ્રગટ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો, એજ એક આ માનવજીવનને સફલ બનાવવાનો ઉપાય છે. આ વસ્તુને આજે ઘણાઓ, જૈનકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા હોવા છતાં પણ, સમજતા નથી : અને એથી જ તેઓમાં, મોહને પેદા કરવામાં વધારે કારણ રૂપ નિવડે એવા સંસર્ગોને લાત મારનારાઓ તરફ સન્માનવૃત્તિ જાગવાને બદલે તિરસ્કારવૃત્તિ જાગે છે. સંસારની સુખસાહ્યબી, બાલવયસ્ક પુત્ર અને યુવાન સ્ત્રી આદિ પ્રત્યેના મોહને તજી દઈ, સંયમની સાધના માટે ઉજમાળ બનનારા આત્માઓ પ્રત્યે તો સાચા શ્રદ્ધાળુ આત્માઓનું મસ્તક સ્હેજે નમી જાય. એમ થઈ જાય કે–' ધન્ય છે આવા ત્યાગી આત્માઓને ! ' એટલું જ નહિ, પણ શ્રદ્ધાસંપન્ન આત્માઓને તો પોતાની પામરતા માટે ખેદ પણ થાય. પણ આજે ઘણાઓને પામરતા પામરતાજ લાગતી નથી. સંસારવાસ દુઃખ રૂપ છે અને સંયમસાધના જ કલ્યાણકારક છે,–એમ માનનારા પણ થોડા છે. અનન્તઉપકારી શ્રી જિનેશ્વરદેવોના શાસન

ઉપર સાચી શ્રદ્ધા હોય, એવા આત્માઓ જૈન ગણાતા આદમીઓની હજારોની સંખ્યામાં પણ ગણ્યા-ગાંઠ્યા જ છે. પુત્ર, સ્ત્રી, પરિવાર આદિ તો કર્મના યોગે આવી મળેલ છે. વસ્તુતઃ એમાંનું કાંઈ આત્માનું નથી. આત્માનું કાંઈ હોય, તો તે આત્માના ગુણો છે. એટલે ડાહ્યો માણસ તો તે ગણાય, કે જે આત્માના ગુણોને પ્રગટાવવાને માટે જ પ્રયત્નશીલ બને અને એ પ્રયત્નમાં જેટલી ખામી રહે તે બદલ પશ્ચાત્તાપાદિ કરવાને ચૂકે નહિ. આવું ડહાપણ જે પુણ્યાત્માઓમાં પ્રગટે છે, તે પુણ્યાત્માઓ બીજાઓના દુન્યવી હિતનો અનુચિત રીતિએ વિચાર કરવાને માટે શોભતા જ નથી.

સાચા સ્વાર્થી બનો :

સભા૦ આનો અર્થ તો એ જ કે-દરેકે પૂરેપૂરા સ્વાર્થી બનવું જોઈએ.

આજે દુનિયામાં જે અર્થમાં સ્વાર્થી શબ્દ વપરાય છે તેવા સ્વાર્થી નહિ, પણ સ્વ એટલે આત્મા અને તેના અર્થી તે સ્વાર્થી, એ અર્થવાળા સ્વાર્થી સૌએ બનવું જોઈએ. એવા સ્વાર્થી બનનારાઓ જ સાચા પરમાર્થી બની શકે છે. સાચો પરોપકાર આત્માર્થી આત્માઓ જ સાધી શકે છે. ભાવદયાથી વિહીન આત્મા જે દ્રવ્યદયા કરી શકે છે, તેના કરતાં ભાવદયાને પામેલો ઘણી જ સુન્દર રીતિએ દ્રવ્યદયા પણ કરી શકે છે. દ્રવ્યદયા પણ

જો ભાવદયાપૂર્વકની હોય છે, તો જ તે સુન્દર પ્રકારે ફળે છે. આત્માને આ સંસારમાં રખડતાં રખડતાં અનન્તો કાળ વહી ગયો. વિચાર કરો કે-અનન્તા કાળમાં દરેકે કેટલાક સંબંધિઓને રોવડાવ્યા હશે? અને હજુ જ્યાં સુધી સંસારમાં હોઈએ ત્યાં સુધી કેટલાંક આપણા નિમિત્તે રોશે? પોતાના નિમિત્તે કોઇને ય રોવડાવવાનું જેને ન ગમતું હોય, તેણે તો થોડાંક માણસો મોહવશ થોડો સમય રૂએ તોય તેની ઉપેક્ષા જ કરવી જોઇએ. એમની દયા ચિન્તવવી જોઈએ અને અવસરે એ રોનારાંઓને પણ આ માર્ગે લાવવાની ભાવના રાખવી જોઇએ. આવી દૃષ્ટિ કેળવ્યા વિના, આરાધનીય આત્માઓની આરાધના કરવાને બદલે આશાતના કરનારા ન બની જાવ, તો એટલા તમે ભાગ્યશાલી છો એમ સમજજો. જે આત્માઓ સાચા સ્વાર્થી-સાચા આત્માર્થી બન્યા છે, તે આત્માઓ જ સાચા અને ઉત્તમ કોટિના પરોપકારશીલ બની શક્યા છે. છોકરાંની, બૈરીની અને રાજ્યાદિની કલ્પિત દયા ચિન્તવીને, સંયમની આરાધનાથી વંચિત રહેનારાઓ, તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ દયાળુ જ નથી. તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ દયાળુ તે છે, કે જેને આત્માના કલ્યાણની ચિન્તા છે.

દુર્ધ્યાનના સંયોગો વધુ ક્યાં?

સભા૦ આવી રીતિએ દુધપીતા બાળકને તજીને દીક્ષા લે, તો પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિની માફક દુર્ધ્યાની બનવાનો પ્રસંગ આવી જાય ને?

શ્રી પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિ ભૂલ્યા, કષાયાધીન બન્યા અને એથી દુર્ધ્યાનમાં લીન બન્યા—એ જેમ સાચું છે, તેમ સંયમી હતા તો આત્માનો ખ્યાલ આવ્યો, દુર્ધ્યાનથી નિવર્ત્યા અને આલોચનાદિ કરતાં કેવલજ્ઞાનને વર્યા,—એ પણ સાચું છે ને ? શ્રી પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિ દીક્ષા નહિ લેતાં, બાળકની આળપંપાળમાં જ પડ્યા રહ્યા હોત, તો કેવલજ્ઞાન પામત કે રોજના દુર્ધ્યાનના ભોગ બનત ? શ્રી પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિએ પોતાના દુર્ધ્યાનને ખોટું માન્યું કે નાના બાળને મૂકીને પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી તે ખોટું કર્યું એમ માન્યું ? તેમનામાં પુનઃ વિવેક-દીપક પ્રગટતાં, તેમને એમ નથી જ થયું કે–'મેં ક્યાં વળી દૂધપીતા બાળકને તજીને દીક્ષા લીધી, કે જેથી આવા દુર્ધ્યાનનો પ્રસંગ આવ્યો ?' વિવેકી આત્માઓને એવો વિચાર આવે જ નહિ. ખરેખર, આજે ઘણા માણસો એવા પણ છે, કે જેઓ શાસ્ત્રમાં આવતાં દૃષ્ટાન્તોના વાસ્તવિક ભાવને સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યા વિના જ, મનફાવતી વાતો કર્યે જાય છે. ગમે તેવી સ્થિતિમાં પણ શુદ્ધ વિરાગભાવથી સંસારનો ત્યાગ કર્યો હોય, તેમાં દુર્ધ્યાન આવવાને વધુ અવકાશ છે કે સંસારમાં પડ્યા રહેવામાં દુર્ધ્યાન આવવાને વધુ અવકાશ છે ? સંસારમાં તો ડગલે ને પગલે દુર્ધ્યાન ઉત્પન્ન કરનારા સંયોગો આવી મળે છે, જ્યારે સંયમમાં તો શુભ ધ્યાનના જ સંયોગો વિશેષ હોય છે. સંયમસાધક આત્મા જો સારી

રીતિએ સાવધ બન્યો રહે, તો તો દરેકે દરેક સંયોગો તેને માટે શુભ ધ્યાનનેજ ઉત્પન્ન કરનારા બને છે.

સૌ સંયમી બનો-એવી જ ભાવના હોવી ઘટે:

સભા૦ શ્રીનન્દન રાજાએ પોતે ભલે દીક્ષા લીધી, પણ તેમણે મોટા પુત્રને સંસારમાં રાખ્યો હોત તો શો વાંધો હતો?

સંયમના સાચા અર્થિઓ સંસારને દાવાનલ આદિ રૂપ માનનારા હોય છે, એટલે તેઓ કોઈને પણ સંસારમાં રહેવાની પ્રેરણા કરે જ કેમ? તેમની ભાવના તો સૌ કોઈ સંયમના ઉપાસક બની સંસારને છેદનારા બને એ જ હોય.

શ્રી નન્દિષેણને કેમ નિષેધ્યા?

સભા૦ તો પછી શ્રી મહાવીર ભગવાને નન્દિષેણ મુનિને સંયમ નહિ લેતાં સંસારમાં રહેવાનું કેમ કહ્યું હતું?

ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવે શ્રી નન્દિષેણને સંસારમાં રહેવાનું કહ્યું જ નહિ હતું, પણ તેમને સંયમ લેવાથી નિષેધ્યા હતા. સંયમી બનવામાં તેમને નિષેધ્યા તેનું કારણ પણ એ જ હતું કે-ભગવાન સર્વજ્ઞ હોવાના કારણે શ્રી નન્દિષેણના ભોગવ્યા વિના છૂટકો જ ન થાય એવા પ્રકારના ભોગાવલિ કર્મને જાણતા હતા. એ કર્મ એવું હતું કે-દીક્ષા લે તો તેમને દીક્ષાથી ભ્રષ્ટ કર્યા વિના રહે જ નહિ. આવી વિરાધનાથી બચાવવાને માટે જ્ઞાની તારકો દીક્ષાનો પણ નિષેધ કરે તો તે અસ્વાભાવિક નથી.

સભા૦ જાણે તો નિષેધાય? પાપ ન લાગે?

જે જાણે તેનાથી તેવા પ્રકારનું કારણ હોય તો અવશ્ય નિષેધાય અને એથી પાપ ન જ લાગે: પણ અત્યારે આ ભરતક્ષેત્રમાં તેવા જ્ઞાની જ ક્યાં છે?

સભા૦ નન્દિષેણને નિષેધ્યા ખરા અને પછી ભગવાને દીક્ષા પણ આપી દીધી, એ ઠીક છે?

ભગવાને તેવા પ્રકારના ભાવિભાવને જોઇને જ દીક્ષા આપી છે. ભાવિભાવને ભગવાન અર્હન્તો પણ ફેરવી શકતા નથી. ભગવાને કરેલી આચરણાને માટે–'તે ઠીક છે કે નહિ?'–એવો પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય, એનેય પોતાની કમનશિબી સમજવી જોઈએ.

વિપરીત ધ્યેયથી નુકશાન:

સભા૦ આત્માના સ્વરૂપને પ્રગટાવવાને માટે સંયમી બનવું એ જ માણસ માત્રનું ધ્યેય હોવું જોઈએ, એમ ને? બીજું કોઈ ધ્યેય હોય તો નુકશાન જ થાય એમ ને?

બરાબર છે. આત્માના સ્વરૂપને પ્રગટાવવાના જ એક માત્ર હેતુથી, શ્રી જિનાજ્ઞા મુજબના સંયમી બનવાનું જ એક માત્ર ધ્યેય, મનુષ્ય માત્રનું હોવું જોઈએ. એથી વિપરીત ધ્યેય હોય તો આત્માનું અહિત થયા વિના રહે જ નહિ, એ નિર્વિવાદ વાત છે. જીવનમાં શક્યતા મુજબ શ્રી જિનાજ્ઞાનો અમલ કરવામાં જ

સાચું હિત સમાએલું છે, એટલે જેઓ સંસારનો ત્યાગ ન કરી શકતા હોય, તેઓ પણ ગૃહસ્થદશામાં જેટલે અંશે શ્રી જિનાજ્ઞાનો અમલ કરવાને પ્રયત્નશીલ બને, તેટલે જ અંશે કલ્યાણને પામી શકે છે. આ કારણે, શ્રી જિનાજ્ઞાને અનુસરવામાં જ સર્વસ્વને માનનારા સાધુઓનો ઉપદેશ એજ ધ્યેયવાળો હોય.

સાધુઓ વિશ્વોપકારી :

સભા૦ એટલે સાધુઓ સંસારમાં રહેવા ઇચ્છનારાઓને માટે નકામા જ ને ?

સંસારમાં રહેવા ઇચ્છનારા જીવોને માટે સાચા સાધુઓ નકામા જેવા જ ગણાય : કારણ કે-સંસારમાં રહેવા માટે તેઓ મદદગાર બની શકતા નથી. સાચા સાધુઓ તો સંસારથી મુક્ત બનવામાં જ મદદગાર નિવડે. આમ છતાં, સાધુઓ પોતા તરફથી સંસારના જીવોને જે અભય બક્ષે છે તેથી તથા યોગ્ય આત્માઓમાં સંસારથી મુક્ત બનવાની ભાવના પ્રગટાવવાનો શકય પ્રયત્ન કરે છે એ વિગેરેથી સાધુઓ વિશ્વના પ્રાણિમાત્રના ઉપકારી તો ગણાય જ.

ઉપદેશ ગૃહસ્થધર્મનો, પણ ગૃહવાસનો નહિ :

સભા૦ આપ તો બધું સાધુતામાં જ લાવીને મૂકો છો.

કર્મલઘુતાને નહિ પામેલા આત્માઓને અનન્ત

ઉપકારિઓએ ફરમાવેલી કલ્યાણકારી વાતો પણ ન રૂચે તે સ્વાભાવિક છે.

સભા૦ પણ ભગવાને ગૃહસ્થધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો છે ને?

ભગવાને ગૃહસ્થધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો છે, પણ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવાનો ઉપદેશ નથી આપ્યો. ગૃહસ્થાવાસનો ત્યાગ કરીને સંયમી બનવું, એ જે આત્માઓને માટે શક્ય નથી, તે આત્માઓ પણ આત્મકલ્યાણની સાધનાથી સર્વથા વંચિત રહી જવા પામે નહિ તેમજ તેઓ પણ ક્રમે કરીને સુવિશુદ્ધ સંયમમય જીવન જીવનારા બની શકે, એ માટે જ ભગવાને ગૃહસ્થધર્મ ફરમાવ્યો છે. ઉપકારિઓ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ફરમાવે છે કે–'દેશવિરતિ ધર્મનો પણ સાચો આરાધક તે જ છે, કે જે સર્વવિરતિ ધર્મની લાલસાવાળો છે!'

ગૃહવાસને હેય માન્યા વિના કલ્યાણ નહિ :

સભા૦ ગૃહસ્થાવાસમાં રહીને પણ શ્રી ભરત મહારાજા કેવલજ્ઞાન પામ્યા કે નહિ?

પણ શ્રી ભરત મહારાજા ગૃહસ્થાવાસને સારો નહોતા માનતા. દુન્યવી સામગ્રીમાં ભાનભૂલા ન બની જવાય, એ માટે તો એમણે સાધર્મિક રૂપ ચોકીદારોને રાખ્યા હતા. એમના જીવનનો અભ્યાસ કરો તો માલૂમ પડે કે–ચક્રવર્તી છતાં પણ તેઓ આત્માની ચિન્તા કેટલી બધી ધરાવતા હતા? ગૃહસ્થાવાસને કલ્યાણનું કારણ

માનનારો એક પણ આત્મા કોઈ કાલે કેવલજ્ઞાનને પામ્યો નથી અને કોઈ કાલે કેવલજ્ઞાન પામવાનો પણ નથી. ગૃહસ્થાવાસમાં રહેવા છતાં કલ્યાણને સાધનારા તો તેઓ જ બની શક્યા છે, કે જેઓ ગૃહસ્થાવાસને હેય માનનારા બન્યા અને શ્રી જિનાજ્ઞાનુસાર સંયમશીલ બનવામાં જ કલ્યાણ માનનારા બન્યા. તેઓના હૈયામાં તો પોતાના અસંયમનો બળાપો હતો. અનન્તઉપકારી શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલાં તત્ત્વોની રૂચિ પ્રગટ્યા વિના સાચું કલ્યાણ સધાવાનું જ નથી: અને એ રૂચિ પ્રગટે એટલે આત્માને સંસાર પ્રત્યે અભાવ તથા સંયમ પ્રત્યે સદ્ભાવ થયા વિના રહે નહિ. શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા અહિંસા, સંયમ અને તપ રૂપ ધર્મની સાચી ઉપાદેયતા સમજાઈ ન હોય, ત્યાં સુધી જ આવા પ્રશ્નોનો ઉદ્ભવ સંભવિત છે, માટે સાચા જિજ્ઞાસુ હો તો શ્રી જિનાજ્ઞાના સ્વરૂપને સમજવાને માટે પ્રયત્નશીલ બનો.

શ્રી જૈનશાસનનું ધ્યેય :

સભા૦ જૈનશાસનનું ધ્યેય શું ?

આ જગતમાં જીવ માત્રને દુઃખ પ્રત્યે દ્વેષ છે અને સુખ પ્રત્યે અનુરાગ છે, પણ અજ્ઞાન જીવો દુઃખનાં કારણોને સુખનાં કારણો માનીને, તેની જ સેવામાં રત રહે છે તથા સુખનાં સાધનોથી બેદરકાર રહે છે. શ્રી જૈનશાસન દુઃખનાં અને સુખનાં જે કોઈ વાસ્તવિક

કારણો છે, તે સઘળાં જ કારણોને સમજાવવા-પૂર્વક, દુઃખનાં કારણોનો ત્રિવિધે ત્રિવિધે ત્યાગ કરવાની અને સુખનાં કારણોને ત્રિવિધે ત્રિવિધે સેવવાની પ્રેરણા કરે છે. સંસારથી મુક્ત બનવામાં જ દુઃખથી મુક્ત બનવાપણું હોઇને, શ્રી જૈનશાસનનું ધ્યેય જીવોને સંસારમુક્ત બનાવવાનું જ છે.

સંસારમુકત કોણ બને ?

સભા૦ સંસારમુક્ત કોણ બની શકે ?

અહિંસા, સંયમ અને તપ રૂપ ધર્મની યથાવિધિ આરાધના કરવા દ્વારા જે આત્માઓ પોતાના આત્માની સાથે સંલગ્ન બનેલ કર્મોને દૂર કરે તે ! કર્મના સંપર્કથી આત્માનો સ્વભાવ આવરાએલો છે. એ સંપર્કનો સર્વથા અભાવ થઈ જાય, એટલે આત્મા સંસારમુક્ત બની જાય. કલ્યાણના અર્થી આત્માઓ એવા સંસારમુક્ત બની શકે, એ માટે જ સંસારના ભોગાદિને તજવાનો અને સંયમની આરાધનામાં ઉજમાલ બનવાનો ઉપદેશ છે.

દીક્ષા અને સિદ્ધિ :

શ્રીનન્દન નામના તે રાજાને આ વસ્તુ સમજાઈ હતી, માટે જ તેમણે પોતાના સાત પુત્રોની સાથે શ્રી પ્રીતિકર નામના ગુરૂ મહારાજની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા બાદ તે શ્રીનન્દન રાજર્ષિએ એવી તો ઉત્કટ આરાધના કરી, કે જેના પ્રતાપે તેઓ આત્મ-સ્વભાવને આવરનારાં કર્મોના સંપર્ક માત્રથી મુક્ત બની

ગયા અને શ્રી સિદ્ધિગતિને પામ્યા. ખરેખર, સાચા આરાધકને માટે કાંઈ જ દુષ્પ્રાપ્ય નથી.

મથુરામાં વ્યાધિનાશ :

આ તરફ શ્રીનન્દન રાજાની સાથે જ દીક્ષિત થયેલા શ્રી સુરનન્દ આદિ સાતેય પરમર્ષિઓએ પણ સુન્દર પ્રકારે વ્રતપાલન કરવામાં જ દત્તચિત્તતા કેળવી હતી. પોતાની તપઃશક્તિના પ્રભાવે તેઓ જંઘાચારણ લબ્ધિવાળા બન્યા હતા. 'જંઘાચારણ' લબ્ધિના યોગે આકાશગામિની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. જંઘાચારણ મુનિવરો તિર્યગ્ જતાં એક ઉત્પાતે જ રૂચક દ્વીપે જઈ શકે છે અને પાછા વળતાં પહેલા ઉત્પાતે શ્રી નંદીશ્વરે આવી બીજા ઉત્પાતે સ્વસ્થાને પહોંચી શકે છે. હવે જંઘાચારણ લબ્ધિવાળા બનેલા તે સપ્તર્ષિઓ વિહાર કરતા કરતા મથુરાપુરીમાં આવી પહોંચ્યા. તે વખતે વર્ષાઋતુ આવવાથી, તેઓ મથુરાપુરીની નજદિકમાં આવેલા પર્વતની ગુફામાં રહ્યા. ત્યાં રહેલા તેઓ નિરન્તર છઠ્ઠ, અઠ્ઠમ આદિની તપશ્ચર્યાને કરવા લાગ્યા અને ત્યાંથી ઉડી દૂર દેશોમાં જઈ ને પારણું કરવા લાગ્યા. પારણું કર્યા બાદ પાછા તે જ પર્વતની તે જ ગુફામાં આવીને તે સાતેય પરમર્ષિઓ કાલનિર્ગમન કરતા. આવા લબ્ધિસંપન્ન પરમર્ષિઓ મથુરાનગરીની નજદિકમાં જ નિવાસ કરતાં, તેઓના પ્રભાવે કરીને, મથુરાપુરીમાં ચમરેન્દ્રે જે વ્યાધિ ઉત્પન્ન કર્યો હતો, તે નાશ પામી ગયો.

સપ્તર્ષિઓ અયોધ્યામાં :

હવે અર્હદ્દત્ત નામના શ્રેષ્ઠિએ તે સાત પરમર્ષિઓની કરેલી અવજ્ઞાનો અને તે બદલના પશ્ચાત્તાપાદિનો પ્રસંગ આવે છે. એક વાર તે પરમર્ષિઓ પારણા માટે ઉડીને અયોધ્યાપુરીમાં આવ્યા. અયોધ્યાપુરીમાં આવીને તે સપ્તર્ષિઓએ અર્હદ્દત્ત નામના એક શ્રેષ્ઠિના ગૃહમાં ભિક્ષાને માટે પ્રવેશ કર્યો. અર્હદ્દત્ત શ્રેષ્ઠિએ તેમને વન્દના તો કરી, પણ તે અવજ્ઞાપૂર્વક કરી અને વિચાર્યું કે–'આ સાધુવેષવાળા કોણ હશે? જે સાધુઓ ચાતુર્માસ માટે અયોધ્યામાં રહેલા છે, તેઓમાંના તો આ નથી જ: તો પછી વર્ષાઋતુમાં પણ વિહાર કરનારા આ કોણ હશે?' અર્હદ્દત્ત શ્રેષ્ઠિને એ વખતે એવો પણ વિચાર તો આવ્યો કે–'આ સાધુવેષવાળાઓને હું પૂછું કે તેઓ કોણ છે?' પણ વળી વિચાર થયો કે–'જવા દો, પાખંડીઓની સાથે બોલવાથી લાભ પણ શો?' અર્હદ્દત્ત શ્રેષ્ઠી આ પ્રમાણે હજુ તો વિચારમાં મગ્ન બનેલા છે, એટલામાં તો તેમની ધર્મપત્નીએ તે મહર્ષિઓને વહોરાવી દીધું અને ભિક્ષા ગ્રહણ કરીને તે મહર્ષિઓ પણ ત્યાંથી રવાના થઈ ગયા.

જાણ્યા વિના અવજ્ઞા ન થાય :

આ પ્રસંગ પણ વિચારવા જેવો છે. અર્હદ્દત્ત શ્રેષ્ઠી ધર્માત્મા છે. સાધુઓના આચાર–વિચારથી તે અપરિચિત

નથી. વર્ષાઋતુમાં નૂતન મુનિઓને આવેલા જોતાં શ્રદ્ધાળુ આત્માને ક્ષોભ થાય, તે કાંઈ અસ્વાભાવિક નથી. આમ છતાં, તેણે વિના જાણ્યે અવજ્ઞા કરી તે ઠીક ન કર્યું. શ્રાવકના હૃદયમાં સાધુઓ પ્રત્યે એટલો ભક્તિભાવ જરૂર હોય કે-તેમનું દર્શન થતાંની સાથે જ પૂજ્યભાવે હાથ જોડાઇ જાય. સાધુવેષમાં રહેલા અસાધુ એવા પણ આત્માને જ્યાં સુધી અસાધુ તરીકે જાણેલ ન હોય, ત્યાં સુધી તેની અવજ્ઞા કરવી એ ઉચિત નથી. સાધુ-વેષમાં રહેલ સાધુ, સાધુ નથી પણ માત્ર વેષધારી જ છે, ચારિત્રહીન છે એમ જાણ્યા પછીની વાત જૂદી છે: પરન્તુ એવું પાકે પાયે જાણ્યા વિના જ અવજ્ઞા કરવી તે યોગ્ય નથી જ. શ્રાવકોની એ ફરજ છે કે-તેમણે સાધુવેષમાં રહેલાની સ્ખલના જણાય તો યોગ્ય તપાસ કરવી જોઇએ, દોષ જણાય તો તે દોષના નિવારણ માટે પોતાની મર્યાદા મુજબના પ્રયત્નો કરવા જોઇએ, ઉપક્ષણીય દોષોની ઉપેક્ષા કરતાં પણ શીખવું જોઇએ અને જો સાધુતાના નાશક જ દોષો હોય તો તે અનિવાર્ય જણાયેથી, તેવા વેષધારિનો ત્યાગ પણ કરી દેવો જોઇએ.

પતિતનું વચન વિશ્વસનીય અને સાધુનું નહિ ?

શ્રાવકોએ કુસાધુઓનો ત્યાગ કરવાનો જ છે, પરન્તુ કુસાધુઓના નામે સુસાધુઓની પણ અવજ્ઞાદિ ન થઈ જાય, તેનીય જરૂરી કાળજી રાખવાની છે. જંઘાચારણ

લબ્ધિવાળા સાત પરમર્ષિઓ વર્ષાઋતુમાં પધાર્યા હતા, એટલે તેઓને માટે શંકા ઉત્પન્ન થવી એ સહજ છે: પરન્તુ, જોઈતી ખાત્રી કર્યા વિના તેઓને પાખંડી કેમ માની લેવાય? કયા કારણે વર્ષાઋતુમાં વિહાર કર્યો, એ તો જાણવું જોઇએ ને? આમ છતાં, અર્હદ્દત્ત શ્રેષ્ઠિએ જેવી ભૂલ કરી, તેવી ભૂલ તેવા સંયોગોમાં થઈ જવી, એ દુ:શક્ય નહિ પણ સુશક્ય છે: પરન્તુ આજે તો કોઈ પેટભરાએ કે શાસનદ્રોહિએ છાપામાં લખી દીધું અગર તો કોઈ દ્વેષિએ કહી દીધું, એટલે ઝટ માની લેનારાઓનો તોટો નથી. આજે તો એવા પણ ઘણા માણસો છે, કે જેઓ પતિતના વચન ઉપર વિશ્વાસ મૂકે, એની વાતને વિશ્વસનીય માને અને ચારિત્રના પાલનમાં ઉદ્યત એવા આચાર્યની વાતને અવિશ્વનીય માને. સાધુતા પ્રત્યેની અરૂચિના યોગે જ એમ બને છે. સાધુતા પ્રત્યે દ્વેષી બનેલા કેટલાકો તો આજે, પતિતોના તદ્દન જુઠ્ઠા અને પોતાની જાતના બચાવ ખાતર જ સુગુરૂઓની નિન્દાથી ભરેલા એકરારોના નામે પણ, સાધુસંસ્થાનો જ મૂળમાંથી વિનાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. એવાઓ સમજી લે કે–શાસન જયવંત વર્તે છે અને પાંચમા આરાના અન્ત સુધી જયવંત વર્તવાનું છે. અમે મરીએ એ બને, પણ સાધુસંસ્થાનાં મૂળ તો પાંચમા આરાના અન્ત સુધી કોઈ પણ ઉપાયે ઉખેડી શકાવાનાં નથી જ. સાધુસંસ્થાનાં મૂળ ઉખેડવા મથનારા પોતે જ ઉખડી જવાના છે.

વધુ સાવધ બનો :

સાધુઓ તમને એમ કહેતા જ નથી કે-'તમે સાધુતાહીન એવા પણ વેષધારિઓને માનો!' સાધુઓનું કહેવું તો એ છે કે-તમે તપાસ કરતાં શીખો. તમને દોષ જણાય તો ખૂલાસો મેળવો. વગર તપાસે, ગમે તેના કહેવાથી દોરવાઈ જઈ, ગુણવાન આત્માઓની આશાતના કરવાના પાપમાં ન પડો! આજે તો એવી પણ દશા પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે-સુસાધુઓને કલ્પિત રીતિએ વગોવવાનો ધંધો લઈ બેઠેલાઓ સાધુતાહીન વેષધારિઓની પ્રશંસા આદિ કરે છે. ખરી વાત એ છે કે-તેઓ એવા વેષધારિઓને હથીયાર બનવીને, સુસાધુઓ પ્રત્યે જનતામાં અરૂચિ ફેલાવવાને ઇચ્છે છે. આવા વિપરીત વાતાવરણમાં કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ સવિશેષ સાવધ બનવું જોઈએ અને ખોટી વાતોથી ભોળવાઈને ઉન્માર્ગે ચઢી જવાય નહિ, તેની કાળજી રાખવી જોઇએ.

સપ્તર્ષિઓની અવજ્ઞા કરનારા સાધુઓ :

હવે અહીં તો જંઘાચારણ લબ્ધિવાળા પેલા સાત મહાત્માઓ ભિક્ષા ગ્રહણ કરીને અર્હદ્દત્ત શ્રેષ્ઠિના ગૃહમાંથી બહાર નીકળ્યા અને તે અયોધ્યાનગરીમાં ચાતુર્માસાર્થે વિરાજમાન શ્રી દ્યુતિ નામના આચાર્યભગવાન જે વસતિમાં રહેલા છે, તે વસતિમાં ગયા. તેમને આવેલા જોતાંની સાથે જ શ્રી દ્યુતિ નામના તે આચાર્યભગવાન

ઉભા થઇ ગયા અને ગૌરવ સહિત તેમને વંદન કર્યું. શ્રી દ્યુતિ નામના આચાર્યભગવાને આ પ્રમાણે ઉભા થઇને અને ગૌરવ સહિત વન્દન કરીને તે સાત મહાત્માઓનું બહુમાન કરવા છતાં પણ, તે મહાત્માઓને 'અકાલચારી' માનીને, શ્રી દ્યુતિ નામના આચાર્યભગવાનના સાધુઓએ તેમને વન્દન કર્યું નહિ.

સભા૦ પોતાના ગુરૂ સત્કાર કરે છે એમ જોવા અને જાણવા છતાં પણ સાધુઓ વન્દન ન કરે, એ વ્યાજબી ગણાય ?

નહિ જ. મુનિઓએ વન્દન ન કર્યું એ વ્યાજબી કર્યું છે, એમ કહેવાય જ નહિ. અર્હદ્દત્ત શ્રેષ્ઠી કરતાં પણ મુનિઓ વધારે દોષપાત્ર ગણાય. પોતાના ગુરૂ આચાર્યભગવાન ખૂદ ઉભા થઈ ને વન્દન કરે છે, તે છતાંય 'આ અકાલચારિઓ છે'—એમ માનીને મુનિઓ વન્દન કરતા નથી, એ વિનયગુણની ખામી જ ગણાય. આવા આત્માઓ પરિણત—અપરિણતને લગતી પરીક્ષામાં નિષ્ફલ જ નિવડે. ગીતાર્થ ગુરૂ કરતાં પોતાને વધારે ડાહ્યા અને સમજુ માનવાનો અભખરો, તેઓમાં જ જન્મે છે, કે જેઓને જ્ઞાન આદિ પ્રાપ્ત થવા છતાંય તેનું ફલ પ્રાપ્ત થયું નથી. મુનિઓને માટે વિનયહીનતા એ કારમો દોષ છે. એ દોષ મુનિઓને મુનિપણાથી ભ્રષ્ટ કરવામાં પણ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. થોડુંક જ જ્ઞાન ધરાવનારા પણ વિનયશીલ મુનિઓ સારી રીતિએ

તરી જાય છે અને સુવિશદ ગણાતું પણ જ્ઞાન ધરાવનારા ઉદ્ધત મુનિઓ ડૂબી જાય છે. વિનયહીન નથી તો પોતાનો ઉદ્ધાર સાધી શકતો કે નથી તો પરનો ઉદ્ધાર સાધી શકતો. વિનયહીનનું જ્ઞાન તારક નથી, પણ બોજા રૂપ છે. સમ્યગ્જ્ઞાનથી વિનય આવ્યા વિના રહે જ નહિ. વિનય, એ તો ધર્મનું મૂળ છે.

સપ્તર્ષિઓ પુનઃ મથુરામાં :

તે સાત મહાત્માઓને શ્રી દ્યુતિ નામના આચાર્યભગવાનના સાધુઓએ વન્દન ન કર્યું, પણ શ્રી દ્યુતિ નામના આચાર્યભગવાને તો તેઓને આસનદાન કર્યું. ત્યાં બેસીને તે મહાત્માઓએ પારણું પણ કર્યું. પારણું કર્યા બાદ, તે મહાત્માઓએ કહ્યું કે–'અમે મથુરાપુરીથી આવ્યા હતા અને હાલ ત્યાં જઇએ છીએ.' શ્રી દ્યુતિ નામના આચાર્યભગવાનને આ પ્રમાણે કહીને, તે સાતે ય પરમર્ષિઓ આકાશમાર્ગે ગમન કરીને પોતાને સ્થાને આવ્યા.

મુનિઓનો પશ્ચાત્તાપ :

આ જંઘાચારણ મહાત્માઓના ગયા બાદ, શ્રી દ્યુતિ નામના તે આચાર્યભગવાને તે મહાત્માઓના ગુણોની સ્તુતિ કરી. આચાર્યભગવાને કરેલી આ ગુણસ્તુતિને સાંભળતાં, તે સાત મહાત્માઓની અવજ્ઞા કરનારા સાધુઓને માલૂમ પડયું કે–તેઓએ અવજ્ઞા કરવામાં ભૂલ કરી હતી. તેઓએ જે મહાત્માઓને અકાલચારી

માની લઇને સ્વેચ્છાચારી કલ્પ્યા હતા, તે મહાત્માઓ સ્વેચ્છાચારી નહિ હતા, પણ જંઘાચારણ મુનિવરો હતા, એમ તેઓને જણાયું. આથી તેઓએ પોતે કરેલી અવજ્ઞા બદલ પશ્ચાત્તાપ કર્યો. પોતાની ભૂલ જણાતાં પશ્ચાત્તાપ થવો, એ પણ આત્માની તેટલી ઉત્તમતાને જ સૂચવે છે. ભૂલ થવામાં જે ખામી ગણાય, તેના કરતાં ભૂલ ભૂલ રૂપે જણાયા બાદ પણ પશ્ચાત્તાપ ન થાય, તો તે મોટી ખામી ગણાય. પોતે કરેલી અથવા તો કહો કે પોતાનાથી થઈ ગએલી ભૂલ, ભૂલ રૂપે જણાયા બાદ પણ જેઓને તે બદલ પશ્ચાત્તાપ નથી થતો, તેઓ તો ઘણી જ અધમ કોટિના આત્માઓ છે. તેવાઓનો નિસ્તાર ઘણો જ મુશ્કેલ બની જાય છે.

સુધારવાનો પ્રયત્ન લાયકાત મુજબ :

સભા૦ આચાર્યે સાધુઓને ઠપકો ન દીધો ?

ઠપકો દઈને પણ ભૂલનો ખ્યાલ આપવો અને ભૂલ થઈ ગયા બદલ પશ્ચાત્તાપ કરાવવો, એ જ કામ હતું ને ? એ કામ થઈ ગયું. ગુરૂઓએ દરેક ભૂલ બદલ શિષ્યાદિને ઠપકો જ આપવો જોઈ એ, એવો નિયમ નથી. સામાની લાયકાત મુજબ સુધારવાનો પ્રયત્ન થાય. બનવાજોગ છે કે-આચાર્યમહારાજે જંઘાચારણ સપ્તર્ષિઓના ગુણોની જે સ્તુતિ કરી, તે અવજ્ઞા કરનારા સાધુઓને તેમની ભૂલનો ખ્યાલ આપવાના હેતુથી પણ કરી હોય.

કેટલીક વાર દોષપાત્ર આત્માઓને વારંવાર ઠપકો દેનારાઓ તો સામાને ધૃષ્ટ બનાવી દે છે. એથી સામો સુધરવાને બદલે બગડે છે અને પૂજનીય સ્થાનની અવજ્ઞા કરનારો બની જાય છે. ગુરૂમાં પરોપકારરસિકતાની સાથે ગંભીરતા અને ધીરતા આદિ ગુણો પણ હોવા જોઇએ. દોષિત આત્માઓની સાથે કયી રીતિએ કામ પાડવાથી તેઓ દોષમુક્ત બની શકશે, એ વિચારવાનું ડહાપણ પણ હોવું જોઇએ. કેટલીક વાર ગંભીરતાભર્યું મૌન અગર તો ઉપેક્ષા પણ એવું સુન્દર પરિણામ નિપજાવે છે, કે જેવું સુન્દર પરિણામ ઠપકો નિપજાવી શકે નહિ. અવસરે પદ્ધતિસર કહેવાથી લાભ થાય છે અને અનવસરે જેમ તેમ કહી દેવાથી હાનિ થાય છે. આમાં તો આપણે એ જ સમજવાનું છે કે-આચાર્યમહારાજે ઠીક લાગ્યું તેમ કર્યું, પણ પરિણામ તો સુન્દર જ આવ્યું.

અર્હદ્દત્ત શ્રાવકની ક્ષમાયાચના :

શ્રી દ્યુતિ નામના આચાર્યભગવાનની વસતિમાં બનેલા આ બનાવની પેલા અર્હદ્દત્ત શ્રાવકને પણ જાણ થઈ. એથી તેને પણ પશ્ચાત્તાપ થયો. આવા જ્ઞાની અને તપસ્વી મહાત્માઓની પોતાથી અવજ્ઞા થઈ ગઈ, એ બદલ તેને બહુ ત્રાસ થયો. તેણે તો એ મુનિવરોની પાસે જઈને પોતે કરેલી અવજ્ઞા બદલ ક્ષમા માગવાનો નિર્ણય કર્યો. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓને નિર્ગુણીનું બહુમાન અને

ગુણીનું અપમાન ન ખટકે, એ બને ? ગુણી આત્માઓનું અપમાન થઈ જાય, એથી તો સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓને બહુ દુ:ખ થાય. કરણીય ક્રિયા ન થવાથી અને અકરણીય ક્રિયા ભૂલથી આચરાવાથી પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા કેટલો બધો દુ:ખી બની જાય છે, તે આ દૃષ્ટાન્ત ઉપરથી પણ ઘણી જ સારી રીતિએ કલ્પી શકાય તેમ છે. તે સાત મહાત્માઓની થઈ ગએલી અવજ્ઞા બદલ, પશ્ચાત્તાપને પામેલો તે અર્હદ્દત્ત શ્રેષ્ઠી, કાર્તિક શુદ સાતમે મથુરા ગયો. ત્યાં જઈને તેણે પ્રથમ તો શ્રી જિનચૈત્યોની પૂજા કરી અને તે પછી પેલા સાત મહાત્માઓની પાસે જઈને તેમને વન્દન કર્યું તેમજ પોતે કરેલા અવજ્ઞાદોષને જણાવવાપૂર્વક ક્ષમાની યાચના કરી. ઉત્તમ શ્રાવકો કેવી ભાવનાવાળા હોય છે, તે સમજવા જેવું છે. અર્હદ્દત્તે એવો બચાવ ન શોધ્યો કે-' આપણે કયાં જાણી જોઇને આશાતના કરી છે ? આપણને શી ખબર કે-આ જંઘાચારણ મુનિઓ હશે ? મેં તો તેમને સ્વેચ્છાચારી ધારીને જ અવજ્ઞા કરી હતી ને ? ' સાચા શ્રાવકો આવો બચાવ ન કરે. તે તો સમજે કે-' ગુણીને મેં અવગુણી કહ્યા, એ મારી કેવી ભૂલ ? મને શંકા પડી તો મારે પૂછવું જોઈતું હતું. ' આજના ઘણા ખરા તો આવું સમજે નહિ પણ ખોટો બચાવ જ કરે: કારણકે-કુગુરૂના ત્યાગની અને સુગુરૂના સ્વીકારની સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓમાં જે વૃત્તિ હોય છે, તેની જ મોટી ખામી છે.

સપ્તર્ષિઓ અને શત્રુઘ્ન :

ત્યાર બાદ, શત્રુઘ્નને પણ ખબર પડી કે-મારા દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલો દૈવિક વ્યાધિ સાત મહાત્માઓના પ્રભાવથી શાંત થઈ ગયો છે. આથી તે પણ કાર્તિકીના દિવસે મથુરાનગરીમાં આવ્યો અને તે મહાત્માઓની પાસે પહોંચ્યો. શત્રુઘ્ને આવીને તે મહાત્માઓને વન્દન કરવા પૂર્વક વિનંતિ કરી કે-

'આપ મારે ઘેરથી ભિક્ષાને ગ્રહણ કરો !'

શત્રુઘ્નની આ વિનંતિના ઉત્તરમાં તે મહાત્માઓએ પણ ફરમાવ્યું કે-

" साधूनां राजपिंडो न कल्पते ।

શ્રી જૈનદર્શનમાં સાધુઓને માટે રાજપિંડનો નિષેધ કરાયો છે, એ કારણે તે મહાત્માઓએ કહ્યું કે-'સાધુઓને રાજપિંડ લેવો કલ્પે નહિ !'

આ રીતિએ પોતાને ત્યાંથી ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાની વિનંતિનો અસ્વીકાર થવાથી, પુનઃ પણ શત્રુઘ્ને તે મહાત્માઓ પ્રતિ વિનંતિ કરી કે-

" × × × × × × × ×, यूयं मय्युपकारिणः ।
मद्देशे दैविको रोगः, शांतो युष्मत्प्रभावतः ॥ १ ॥

" तल्लोकानुग्रहायेह, किंचिदद्यापि तिष्ठत ।
सर्वा प्रवृत्तिर्भवतां, ह्यन्योपकृतिहेतवे ॥ २ ॥ "

શત્રુઘ્ન કહે છે કે-'આપ મારા ઉપકારી છો. મારા દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલો દૈવિક રોગ આપના જ પ્રભાવથી શાંત થયો છે. આથી લોકોના અનુગ્રહને માટે આપ હજુ પણ અહીં થોડો વખત સ્થિરતા કરો. આપની -આપના જેવા મહાત્માઓની તો સઘળી જ પ્રવૃત્તિ અન્યોના ઉપકારમાં જ હેતુભૂત હોય છે.'

શત્રુઘ્નની આ વિનંતિનો પણ તે સાત મહાત્માઓ અસ્વીકાર કરે છે. તેઓ ફરમાવે છે કે-

'તે વર્ષાઋતુનો કાલ ચાલ્યો ગયો, કે જે કાલમાં સ્થિરતા કરીને રહી શકાય. આ તો તીર્થયાત્રાનો કાલ છે, એટલે અમે હવે વિહાર કરીશું. એક સ્થલે મુનિઓ સ્થિર રહેતા જ નથી.'

આ ઉપરાન્ત, તે મહાત્માઓએ શત્રુઘ્નની મનોવૃત્તિ કળી જઈને, એમ પણ ફરમાવ્યું કે-

'ગૃહસ્થોના ઘેર ઘેર તું શ્રી અરિહન્ત પરમાત્માના બિમ્બને કરાવ, એટલે આ નગરીમાં કોઇને ય કદિ વ્યાધિ થશે નહિ.'

ઘેર ઘેર શ્રી જિનબિમ્બ :

આ પ્રમાણે કહીને તે સપ્તર્ષિઓ ઉડીને અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા. તેમના ગયા બાદ શત્રુઘ્ને પણ, તેઓએ ફરમાવ્યું હતું તેમ ઘેર ઘેર શ્રી જિનબિમ્બ કરાવતાં, લોકો નિરોગી થઈ ગયા. શત્રુઘ્ને તે સાત પરમર્ષિઓની

પણ રત્નમય પ્રતિમાઓ કરાવી અને મથુરામાં ચારેય દિશાઓમાં તેને સ્થાપન કરાવી.

રત્નરથ રાજા પાસે શ્રી નારદજીનું આગમન :

અહીં શત્રુઘ્નનો મથુરાનગરીના આગ્રહ અને તેને પરિણામને લગતો પ્રસંગ પૂરો થાય છે. હવે આ મહાકાવ્યના રચયિતા, પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, શ્રી રામ–લક્ષ્મણે વૈતાઢ્યગિરિની સમસ્ત દક્ષિણશ્રેણિ ઉપર મેળવેલા વિજયના વૃત્તાન્તને વર્ણવે છે.

અહીં વિજયના વૃત્તાન્ત તરીકે યુદ્ધનું વિશેષ વર્ણન નથી કર્યું, પણ તે પ્રદેશમાં કયા કારણે તેમને જવું પડ્યું તે વિગેરેનું વર્ણન કર્યું છે.

તે સમયે વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર ‘રત્નપુર’ નામનું એક નગર હતું. આ નગર વૈતાઢ્યગિરિની દક્ષિણશ્રેણિના આભૂષણ રૂપ હતું. ‘રત્નરથ’ નામનો રાજા ત્યાં રાજ્ય કરતો હતો. તે રાજાની ‘ચંદ્રમુખી’ નામની રાણીની કુક્ષિથી જન્મેલી ‘મનોરમા’ નામે દીકરી હતી. રત્નરથ રાજાની તે દીકરીનું નામ માત્ર જ મનોરમા હતું એમ નહિ, પરન્તુ રૂપે પણ તે કન્યા મનોરમા હતી.

‘યૌવનવયને પામેલી આ કન્યા કોને આપવી ?’–એ વિષે રાજા રત્નરથ એક વાર મંત્રણા કરી રહ્યા છે. બરાબર એજ વખતે શ્રી નારદજીની ત્યાં પધરામણી થાય છે.

શ્રી નારદજીની સલાહ :

શ્રી નારદજી એટલે ? અતિ વાચાલ. વગર પૂછ્યે પણ બોલી નાખે અને ન હોય ત્યાં કલહ પણ ઉત્પન્ન કરાવી દે. શ્રી નારદજી જેમ અતિ વાચાલ તરીકે ઓળખાય છે, તેમ તે કલહ જોવાના આકાંક્ષી તરીકે પણ ઓળખાય છે. અહીં એમને મોકો મળી ગયો.

રાજા રત્નરથ પોતાની યૌવનવયને પામેલી પુત્રી મનોરમા કોને દેવી ?–એ વિષે મંત્રણા ચલાવી રહેલ છે, એટલે શ્રી નારદજી કહે છે કે–

'આ કન્યા તો લક્ષ્મણને લાયક છે.'

શ્રી રામચન્દ્રજી જેવાના નાના ભાઈ, શ્રી રાવણ જેવાને હણી રાક્ષસદ્વીપ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરનારા અને વાસુદેવ એવા શ્રી લક્ષ્મણજીનું નામ દેવામાં આમ તો કશો જ વાંધો ન ગણાય, પણ અહીં તો ગોત્રવૈર હતું.

ગોત્રવૈરની ભયંકરતા :

ગોત્રવૈર, એ એક ભયંકર જાતિનું વેર છે. એ વૈર વંશપરંપરામાં પણ પ્રાયઃ દીર્ઘકાલ પર્યન્ત ચાલ્યા કરે છે. તે તે કુળના ગોત્રિઓ, પોતાના જીવન દરમ્યાન કાંઈ જ ન બન્યું હોય તોય, પ્રાયઃ પરસ્પર વૈર રાખનારા હોય છે. અમૂક ગોત્ર સાથે વૈર બંધાયું, એટલે એ ગોત્રમાં જે કોઈ જન્મે તેને વૈરી જ માનવો,–આવી વૃત્તિ ગોત્રવૈરને આધીન બનેલાઓની હોય છે. ગોત્રવૈર, એ પણ

જાણે કે એક જાતિનો વારસો જ હોય, એમ માનનારા અજ્ઞાન અને વિવેકશૂન્ય આત્માઓ પણ, આ દુનિયામાં સારી જેવી સંખ્યામાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

સિંહવૃત્તિ કેળવો :

વિવેકી આત્માએ તો કોઈ પણ જીવના વૈરી બનવાનું હોય નહિ. વિશ્વના પ્રાણિ માત્ર પ્રત્યે મૈત્રીભાવ હોવો જોઇએ, પણ કોઈની ય સાથે વૈર નહિ હોવું જોઈએ. આ સંસારમાં વૈર તો તે વસ્તુની સાથે કેળવવું જોઇએ, કે જે વસ્તુ સાચેસાચ દુશ્મન રૂપ જ છે. દુનિયાના અજ્ઞાન જીવો એને સમજતા નથી. દુનિયાના અજ્ઞાન જીવો સાચા દુશ્મનની સાથે લડતા નથી અને દુશ્મને ઉત્પન્ન કરેલા દુશ્મનની સાથે લડવાને તૈયાર થઈ જાય છે. એ સિંહવૃત્તિ નથી પણ શ્વાનવૃત્તિ છે. સિંહ બાણુ તરફ નહિ દોડતાં, બાણુ મારનાર ઉપર જ ત્રાપ મારવા દોડે છે: જ્યારે શ્વાન લાકડી મારનાર ઉપર નહિ ધસતાં લાકડી તરફ દોડે છે. એ જ રીતિએ અજ્ઞાન જીવો પણ દુઃખના વાસ્તવિક કારણનો નાશ કરવાને માટે પ્રયત્નશીલ નથી બનતા, પણ દુઃખના વાસ્તવિક કારણ-યોગે પ્રાપ્ત થયેલી સામગ્રીનો સામનો કરવા તત્પર બને છે. એ સિંહવૃત્તિ નથી પણ શ્વાનવૃત્તિ છે. વિચાર કરો કે-'આ સંસારમાં ખરેખર દુશ્મન રૂપ કયી વસ્તુ છે ?'

સભા૦ કર્મ.

બરાબર છે. કર્મ એ જ મોટામાં મોટો દુશ્મન છે: કારણ કે-સર્વ આપત્તિ એના યોગે પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મા અનાદિકાલથી એ કર્મ રૂપ દુશ્મનના કારાગારમાં કેદી બનેલો છે. જ્યાં સુધી એ કારાગારને ભેદી બહાર ન નીકળાય, એટલે કે-તેનાથી સર્વથા મુક્ત ન બનાય, ત્યાં સુધી સઘળાં જ દુઃખોનો સંપૂર્ણ અન્ત, એ અસંભવિત વસ્તુ છે. સુવર્ણનો માટી સાથે જેવો એકમેક રૂપ યોગ છે, તેવો જ આત્માનો કર્મની સાથેનો યોગ છે એમ કહી શકાય. આત્મા ચેતન છે અને કર્મ જડ છે. એ બેનો જે એકમેકસ્વરૂપ યોગ, તે જ આત્માનો સંસાર છે અને તેવા પ્રકારના યોગનો જે વિયોગ તેજ આત્માનો મોક્ષ છે. મુક્તાત્મા સાથેનો જડસ્પર્શ એ વસ્તુતઃ યોગ કહેવડાવવાને લાયક નથી: કારણ કે-આત્માને તે કાંઈ જ અસર કરી શકતો નથી. એવો સ્પર્શ બન્યો રહે એથી મુંઝાવાનું હોય જ નહિ. તેવા પ્રકારનો યોગ જ દુઃખદાયક છે, કે યોગ સ્પર્શ માત્ર રૂપ નથી પણ એકમેક રૂપ છે. દુનિયામાં સારી-નરસી જે કાંઈ સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે, તે શુભાશુભ કર્મથી પ્રાપ્ત થાય છે. કર્મબદ્ધ આત્માઓને દુનિયાના દુશ્મનો ભલે હેરાન કરી શકતા હોય, પણ કર્મમુક્ત આત્માને સમર્થમાં સમર્થ પણ દુશ્મન હેરાન કરી શકતો નથી. આપણું કોઈ અપમાન કરે, આપણને કોઈ હાનિ પહોંચાડે, ત્યારે અગર તેવા દરેક પ્રસંગે આપણે સમજવું જોઈએ કે-' એટલો

મારા દુષ્કર્મનો ઉદય.' આવો ખ્યાલ વૈરભાવનાને ઉત્પન્ન થવા દેતો નથી અને વૈરભાવના કદાચ ઉત્પન્ન થઇ પણ ગઈ હોય, તોય તેને ઉપશમાવનારો નિવડે છે. દુનિયાના જીવો જો શ્વાનવૃત્તિ તજીને સિંહવૃત્તિ કેળવે, તો આ દુનિયામાંથી ઘણાખરા કજીયાઓ નાબૂદ થઈ જાય, ઘણાંખરાં વૈરો શમી જાય અને પરિણામે દુઃખ માત્રનું જે કારણ કર્મ છે, તેનાથી આત્મા સર્વથા મુક્ત બની જાય.

શ્રી નારદજીને મારવાનો હુકમ થવાના કારણે શ્રી નારદજીએ ત્યાંથી ઉડી જવું :

રાજા રત્નરથને શ્રી લક્ષ્મણજીની સાથે ગોત્રવૈર હતું, એટલે શ્રી નારદજીએ શ્રી લક્ષ્મણજીને મનોરમા દેવાની સલાહ આપી એથી, રત્નરથ રાજાની પુત્રી કોપને પામી. કોપને પામેલી તેણીએ પોતાના નોકરોને ભ્રૂસંજ્ઞા દ્વારા આજ્ઞા પણ ફરમાવી કે–

' આ વિટ પુરૂષને મારો ! '

જેઓની સાથે ગોત્રવૈર હોય છે, તેઓમાંના કોઈને પણ કન્યા દેવી,–એ આ જગતમાં હિણપતભર્યું કાર્ય ગણાય છે : એટલે પોતાના ગોત્રનું અભિમાન ધરાવનારા આત્માઓ આવી વાતોથી પણ ગુસ્સે થાય, એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઈ જ નથી.

રાજા રત્નરથની પુત્રિએ ભ્રૂસંજ્ઞા દ્વારા, શ્રી નારદજીને મારવાનો પોતાના નોકરોને હુકમ ફરમાવ્યો, એથી

નોકરો પોતાની સ્વામિનીના હુકમનો અમલ કરવાને માટે ઉઠ્યા : પણ બુદ્ધિમાન એવા શ્રી નારદજી નોકરોના હેતુને કળી ગયા. તરત જ પક્ષિની જેમ ત્યાંથી ઉડીને, શ્રી નારદજી સીધા જ શ્રી લક્ષ્મણજીની પાસે આવી પહોંચ્યા.

શ્રી લક્ષ્મણજીને વૃત્તાન્ત કહેવો :

શ્રી નારદજી બુદ્ધિમાન હતા અને વળી આકાશમાં ઉડવાની શક્તિને પણ ધરાવતા હતા, એટલે જો કે-એના ફંદામાં ફસાયા નહિ, પણ તેથી તેમને ચેન પડ્યું નહિ. અપમાન કરનારનું વચન એના જ મોંમાં પાછું નખાવવાનો એમણે પ્રયત્ન આદર્યો. કલહપ્રેક્ષણના આકાંક્ષી આત્માને આવી તક મળે, એ તો એમને મન આનંદનો વિષય ગણાય. આથી શ્રી નારદજીએ પહેલું કામ તો એ કર્યું કે-રત્નરથ રાજાની તે મનોરમા નામની રૂપવતી કન્યાને પટ ઉપર આલેખી. પછી એ ચિત્રપટ લઇને શ્રી નારદજી શ્રી લક્ષ્મણજીની પાસે ગયા. શ્રી લક્ષ્મણજીને તે ચિત્ર દર્શાવ્યું અને સાથે સાથે પોતાના વૃત્તાન્તને પણ આદિથી માંડીને અન્ત સુધી કહી સંભળાવ્યો.

વિષયસુખોના ભોગવટામાં પડેલા અને લેશ પણ અપમાનને નહિ સહી શકનારા આત્માઓને, આ રીતિએ પણ ક્ષણ વારમાં યુદ્ધને માટે ઉત્તેજિત કરી શકાય છે. એક તો મનોરમા રૂપે મનોરમા હતી અને એમાં અપમાનનું કારણ ભળ્યું, એટલે પૂછવું જ શું ?

સભા૦ એમાં અપમાન ?

શ્રી નારદજીએ શ્રી લક્ષ્મણજીને કન્યા દેવાની સલાહ આપી માટે તેમને મારવાનો હુકમ થયો, એટલે એમાં શ્રી લક્ષ્મણજી જેવાને પોતાનું અપમાન લાગે તે સ્વાભાવિક છે. એમ પણ થાય કે–' એવી તે એ કન્યા કેવી, કે જે તેના સ્વામી તરીકે મારૂં નામ સાંભળતાંની સાથે જ પુલકિત થવાને બદલે કોપિત થાય ? એની તાકાત શી ? હવે તો એને પરણ્યે જ છૂટકો. '

યુદ્ધ, વિજય અને પરિણયન :

અહીં તો શ્રી લક્ષ્મણજીમાં મનોરમાનું રૂપ જોઇને અનુરાગ પ્રગટ્યો છે. મનોરમાના રૂપદર્શનથી અનુરાગી બનેલા શ્રી લક્ષ્મણજી ક્ષણ વારમાં યુદ્ધ કરવાને તૈયાર થઈ ગયા અને રાક્ષસો તથા વિદ્યાધરોથી પરિવરેલા તે રત્નપુર નગરની પાસે આવી પહોંચ્યા.

શ્રી લક્ષ્મણજી જેવાને માટે રાજા રત્નરથને જીતવો, એ તો સામાન્ય વાત હતી. શ્રી લક્ષ્મણજીએ તેને તરત જ જીતી લીધો અને જીતાએલા એવા તેણે પણ પોતાની 'શ્રીદામા' નામની કન્યા શ્રી રામચંદ્રજીને આપી અને ' મનોરમા ' નામની કન્યા શ્રી લક્ષ્મણજીને આપી.

આ પછી, શ્રી રામચન્દ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજી વૈતાઢ્યગિરિની સમગ્ર દક્ષિણશ્રેણિને જીતીને અયોધ્યામાં પાછા ફર્યા અને સુખે રાજ્યનું પાલન કરવા લાગ્યા.

સ્વાધીનતા અને પરાધીનતા :

જૂઓ કે-જે કન્યા જેને પરણવાને ઇચ્છતી નહોતી, જે કન્યા જેનું નામ સાંભળતાં કોપને પામી હતી, તે જ કન્યાને તે જ શ્રી લક્ષ્મણજીની સેવામાં જવું પડયું : પરણવું પણ પડયું અને આધીન પણ બનવું પડયું. પુણ્ય પાંસરૂં હોય અને ગર્વ જીવનના અન્ત સુધી ટકયો પણ રહે, પણ તેથી શું ? એ ગર્વનું પરિણામ તો વધારે પરાધીન બનાવનારૂં જ કે બીજું કાંઈ ? સંસારની ચઢતી-પડતી પુણ્ય-પાપને આધીન છે. માણસ ગમે તેવો ખૂમારી-વાળો હોય, પણ પુણ્ય પરવારે એટલે એનો પરાજય થયા વિના રહે નહિ. એ રીતિએ પરાજયને પામનારો કારમો ઘમંડી હોય તો નમે નહિ એ શકય છે : પરન્તુ મરે કે કારાવાસ ભોગવે, એ તો ચોક્કસ ને ? એનું મરણ પણ દુર્ગતિગમનની સાક્ષી રૂપ હોય. સંસારમાં રહેવું અને સ્વામી ન જોઈએ એમ કહેવાના ચાળા કરવા, એ ઇરાદા પૂર્વક ઝેર પીઈ ને મરવા જેવું છે. જેને સ્વામી ન જોઇએ, સંપૂર્ણ સ્વાધીનતા જોઇએ, તેણે તો સંસારને તજી દેવો, ભાગવતી દીક્ષાને ગ્રહણ કરવી, આરાધનામાં અપ્રમત્ત બનવું અને એ રીતિએ સંપૂર્ણ નિર્જરા સાધી મુક્ત બનવું. મુક્તાવસ્થા, એ જ એક સંપૂર્ણ સ્વાધીન અવસ્થા છે. એ અવસ્થા પામ્યા પછી કોઈ જ કાળે લેશ પણ પરાધીનતા પ્રાપ્ત થતી નથી. એવો પ્રયત્ન તો કરવો નહિ અને સ્વાધીન બનવાની વાતો કરીને ખોટા ઉધમાતો

બચાવવા, એ પોતાની પરધીનતાને વધુ સજ્જડ બનાવવા જેવું છે. મુક્તાવસ્થા, એ સ્વાધીન અવસ્થા છે અને બદ્ધાવસ્થા એ પરાધીન અવસ્થા છે. બદ્ધાવસ્થા રૂપ પરાધીનતા સજીવ છે તેમજ તેને નિર્મૂલ કરવાનો પ્રયાસ સરખો પણ છે નહિ, ત્યાં સ્વાધીનતા સેવવાના મનોરથો, એ અગ્નિમાં પડી ઠંડક પ્રાપ્ત કરવાના મનોરથો જેવા વિપરીત પરિણામને પમાડનારા મનોરથો છે.

શ્રી રામ-લક્ષ્મણનો પરિવાર :

હવે અહીં પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે-

"षोडशान्तःपुरवधू–सहस्रं लक्ष्मणस्य तु ।
महिष्योऽष्टाभवंस्तत्र, विशल्या रूपवत्यपि ॥१॥
"वनमाला च कल्याण–मालिका रत्नमालिका ।
जितपद्माऽभयवती, चाष्टमा तु मनोरमा ॥२॥
"सुनवो द्वे शते सार्धे, तेष्वष्ट महिषीभवाः ।
श्रीधरोऽभूद् विशल्याभूः, पृथिवीतिलकः पुनः ॥३॥
"रूपवत्यंगजो वन–मालाजोऽर्जुनसंज्ञकः ।
श्रीकेशी जितपद्मायाः, कल्याणायास्तु मंगलः ॥४॥
"सुपार्श्वकीर्तिस्तु मनो–रमाया विमलः पुनः ।
रतिमालाभूरभय–वतीभूः सत्यकीर्तिकः ॥५॥"

આ રીતિએ પાંચ શ્લોકો દ્વારા શ્રી લક્ષ્મણજીની અન્તઃપુરવધૂઓ, પટ્ટરાણીઓનાં નામો, પુત્રો અને પટ્ટરાણીઓના પુત્રોનાં નામો–એ સર્વને જણાવ્યા બાદ, શ્રી રામચન્દ્રજીની મહાદેવીઓને જણાવતાં પણ, પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્ર-સૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–

"रामस्यासन्महादेव्य–श्चतस्रस्तत्र मैथिली ।
प्रभावती रतिनिभा, श्रीदामा तु चतुर्थिका ॥१॥"

શ્રી લક્ષ્મણજીની કુલ સોળ હજાર અન્તઃપુર–વધૂઓ થઈ, જેમાં આઠ પટરાણીઓ હતી. તે આઠ પટરાણી-ઓનાં નામો અનુક્રમે–વિશલ્યા, રૂપવતી, વનમાલા, કલ્યાણ-માલિકા, રત્નમાલિકા, જિતપદ્મા, અભયવતી અને મનોરમા –એવાં હતાં. શ્રી લક્ષ્મણજી કુલ અઢીસો પુત્રોના પિતા બન્યા, જેમાંના આઠ પુત્રો આઠ પટરાણીઓના હતા. વિશ-લ્યાના પુત્રનું નામ શ્રીધર હતું, રૂપવતીના પુત્રનું નામ પૃથિવીતિલક હતું, વનમાલાના પુત્રનું નામ અર્જુન હતું, જિતપદ્માના પુત્રનું નામ શ્રીકેશી હતું, કલ્યાણમાલિકાના પુત્રનું નામ મંગલ હતું, મનોરમાના પુત્રનું નામ સુપા-ર્શ્વકીર્તિ હતું, રતિમાલાના પુત્રનું નામ વિમલ હતું અને અભયવતીના પુત્રનું નામ સત્યકીર્તિક હતું. શ્રી રામચન્દ્રજીને ચાર મહાદેવીઓ હતી: જેમનાં અનુક્રમે નામો–સીતાદેવી, પ્રભાવતી, રતિનિભા અને શ્રીદામા–એ હતાં.

ગર્ભધારણ :

આ રીતિએ શ્રી રામ-લક્ષ્મણના પરિવારનું વર્ણન કર્યા બાદ, પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, શ્રીમતી સીતાદેવી ઉપર આવેલા કલંકના વૃત્તાન્તને વર્ણવવાનું શરૂ કરતાં ફરમાવે છે કે-

એક વાર ઋતુસ્નાતા શ્રીમતી સીતાદેવીએ રાત્રીને અંતે સ્વપ્ન જોયું. એ સ્વપ્નમાં શ્રીમતી સીતાદેવીએ વિમાનમાંથી ચ્યવેલા બે અષ્ટાપદ મૃગોને પોતાના મુખમાં પ્રવેશ કરતા જોયા.

શ્રીમતી સીતાદેવીએ આ વાત શ્રી રામચન્દ્રજીને જણાવી. શ્રી રામચન્દ્રજીએ કહ્યું કે-

" બે અષ્ટાપદ મૃગોને તેં તારા મુખમાં પ્રવેશતા જોયા, એ સૂચવે છે કે-તને બે વીર પુત્રોની પ્રાપ્તિ થશે: પણ તે બે અષ્ટાપદ મૃગોને તેં વિમાનમાંથી જે ચ્યવેલા જોયા, તેથી મને હર્ષ થતો નથી. "

અનિષ્ટનિવારણનો અમોઘ ઉપાય :

શ્રીમતી સીતાદેવીએ જે બે અષ્ટાપદ મૃગોને પોતાના મુખમાં પ્રવેશ કરતા જોયા, તે બે અષ્ટાપદ મૃગોને તેમણે વિમાનમાંથી જે ચ્યવેલા જોયા, તેથી શ્રી રામચંદ્રજીને કોઈ અનિષ્ટ ભાવિનો ખ્યાલ આવે છે. એ વિના શ્રી રામચંદ્રજી જેવા આ પ્રમાણે કહે એ બને નહિ.

સભા૦ બે વીર પુત્રો થવાના છે, એ જાણીને તો આનંદ થાય ને ?

વીર પુત્રોની પ્રાપ્તિ, એ સંસારિઓના આનંદનો વિષય અને તે સ્વાભાવિક છે: પરન્તુ અહીં તો સાથે અનિષ્ટની કલ્પના ખડી થઇ છે, એટલે આનંદ નથી થતો. ગમે તેવા શૂરવીરને પણ અનિષ્ટની કલ્પના હચમચાવી મૂકે છે. અનિષ્ટ કોને પ્રિય છે? અનિષ્ટ પ્રિય નથી, એના તો આ જગતમાં ઉધમાતો છે, પણ દુનિયાને ખબર નથી કે-આ ઉધમાતો અનિષ્ટવિદારક નથી પણ અનિષ્ટ-વર્ધક છે. અનિષ્ટથી સર્વથા પર તો તે છે, કે જે અનિષ્ટના કારણથી જ પર છે. અનિષ્ટનું કારણ આત્માની સાથેનો કર્મનો સંબંધ છે. કર્મનો સંયોગ ટળે નહિ, ત્યાં સુધી અનિષ્ટની સંભાવના ટળે નહિ. અનિષ્ટથી ડરનારાઓએ તો એ સંયોગને જ નાબૂદ કરવા માટે ઉદ્યમશીલ બનવું જોઈએ. આને બદલે આજે તો એ સંયોગ પુષ્ટ બને, એટલું જ નહિ પણ એ કારમા સ્વરૂપવાળો બને,-એવા પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે. જે અહિંસાદિ દ્વારા એ સંયોગને નાબૂદ કરી શકાય, તે અહિંસાદિનો પણ આજે તો તે સંયોગને પુષ્ટ અને રૌદ્ર બનાવવામાં ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે. ખરેખર, જેનું ભાવિ ભયંકર હોય છે, તેઓને માટે સંવરનાં સ્થાનો પણ આશ્રવનાં સ્થાનો બની જાય છે: જે દ્વારા નિર્જરા સાધી શકાય, તેના જ દ્વારા તેવાઓ અશુભ કર્મબન્ધને સાધે છે. આથી ઉપકારિઓ ફરમાવે

છે કે–જ્ઞાનિઓની આજ્ઞા મુજબ, કેવળ મોક્ષના જ હેતુથી સંસારથી વિરક્ત બનીને રત્નત્રયીની આરાધનામાં રત બનવું, એ જ અનિષ્ટનિવારણનો એક માત્ર અમોઘ ઉપાય છે.

પુત્રપ્રાપ્તિ એ શું સુખનું કારણ છે?

શ્રી રામચંદ્રજીના કથન ઉપરથી પણ સમજી શકાય તેમ છે કે–ઘણા સુખ વચ્ચે રહેલું થોડું પણ દુઃખ જીવોને ઇષ્ટ નથી. જ્ઞાનિઓ ફરમાવે છે કે–જીવ માત્રને દુઃખથી પણ રહિત અને અન્તથી પણ રહિત એવું સુખ જોઇએ છે. અનુભવ પણ એ જ કહે છે. છતાં દુનિયાના જીવો દુઃખમિશ્રિત અને નાશવંત એવા સુખને જ વાસ્તવિક સુખ માનીને પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે. પુત્ર વિનાના માણસો પુત્રની ઇચ્છા રાખે છે. તેમની કલ્પના એવી હોય છે કે–'પુત્ર હોય તો સુખ.' આ કલ્પના વ્યાજબી છે? આવી કલ્પનામાં વિવેક છે? પુત્ર કોઈ દિ' માંદો પડે કે નહિ? એક દિ' એ મરવાનો ખરો કે નહિ? એ ન મરે, તો બાપને એક દિ' એની પહેલાં મરવાનું ખરૂં કે નહિ? કોઈને ય મરણ છોડવાનું નથી. એવા વખતે પુત્રના મોહમાં ફસેલાને કેટલું દુઃખ થાય? પુત્ર થયો, પણ તે ઉડાઉ નીકળ્યો તો? દુરાચારથી આબરૂને બટ્ટો લગાડનારો નિવડ્યો તો?

સભા૦ દુઃખ થાય.

એ દુઃખ કોણે ઉભું કર્યું?

સભા૦ બધા કાંઈ એવા નિવડે છે ?

પણ કોઈ એવા નિવડતા જ નથી, એમ તો તમે કહી શકો એમ નથી ને ? વિવેકી અને સદાચારી પણ પુત્ર માંદો ન જ થાય, એવું થોડું જ છે ? મરે નહિ, એવું થોડું જ છે ? એ વધારે જીવે તો બાપને વહેલા જવું પડે, એ તો ચોક્કસ છે ને ? એટલે પુત્રપ્રાપ્તિમાં કલ્પેલું સુખ કેવું ? વિનાશી કે અવિનાશી ?

સભા૦ વિનાશી.

છતાં પુત્રપ્રાપ્તિ માટેની ઈચ્છા કેટલી ?

વંશ ટકાવીને શું કરવું છે ?

સભા૦ પુત્ર વિના વંશ ટકે નહિ ને ?

ધારો કે-વંશ ન ટકે, તો પણ તેમાં નુકશાન શું ? વંશ ટકાવવો, એ સુખનું કારણ છે ? મર્યા પછી કેટલા જોવા આવ્યા કે-'મારો વંશ ટક્યો છે કે નહિ ?' આ સંસારમાં કેટલા વંશો નામશેષ થઈ ગયા ? આ દુનિયામાં જેના નામની પણ કોઈને ખબર નથી, એવા કેટલા વંશો નાશ પામ્યા ? વંશને ટકાવીને શું તમારે તમારા પાપનું કારખાનું ચાલુ રાખીને મરવું છે ? ઉપકારિઓ તો ફરમાવે છે કે-જીવતાં ત્યાગ ન થયો, તો છેવટ મરતી વેળાએ તો જરૂર સઘળું વોસરાવી દેવું. મરતી વેળાએ તો આ શરીરને પણ વોસરાવી દેવું જોઈએ, કે જેથી પાછળની કોઈ પણ કાર્યવાહી સાથે આત્માને સંબંધ રહે નહિ !

પુત્ર દુર્ગતિને રોકી શકતો જ નથી :

સભા૦ પુત્ર ન હોય તો દુર્ગતિ થાય–એમ પણ માનવામાં આવે છે.

એ માન્યતા મિથ્યાદષ્ટિઓની છે, કે જેમને વસ્તુસ્વરૂપનો વાસ્તવિક ખ્યાલ નથી. પુત્ર જ જો દુર્ગતિએ જતાં રોકી શકતો હોય, તો એવું માનનારાઓ બીજાં પણ જે ધર્મ–કર્મ પોતાની સમજ મુજબ કરે છે, તેનું કારણ શું ? પુત્રવાળા પણ પાપી આત્માની સદ્‌ગતિ થાય, એ શકય છે ? પાપોદયે થતી દુર્ગતિમાં, નથી તો પુત્ર આડે આવી શકતો કે નથી તો પત્ની આદિ આડે આવી શકતાં. દુર્ગતિથી બચવું હોય, તો પાપથી બચો અને શુભસ્થાને પહોંચવાને માટે ધર્મને સેવો. જીવોને દુર્ગતિમાં પડતા બચાવી લઈ ને શુભ સ્થાનમાં સ્થાપન કરવાનું સામર્થ્ય એક માત્ર ધર્મમાં જ છે અને ધર્મ તે જ છે, કે જે શ્રી જિનાજ્ઞાથી પ્રતિબદ્ધ છે. શ્રી જિનાજ્ઞાથી વિપરીતપણે આચરવામાં આવતાં અહિંસાદિ અનુષ્ઠાનો પણ ધર્મ રૂપ નથી : કારણ કે–અહિંસાદિ અનુષ્ઠાનોને આચરવાનો વાસ્તવિક વિધિ જો કોઇએ પણ બતાવ્યો હોય, તો તે એક શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જ બતાવ્યો છે.

કોઈની ઇર્ષ્યા ન કરો :

અહીં શ્રી રામચન્દ્રજીએ શ્રીમતી સીતાદેવીને કહ્યું કે–' બે અષ્ટાપદ મૃગોને વિમાનમાંથી જે ચ્યવેલા જોયા,

તેથી મને આનંદ થતો નથી.' એના ઉત્તરમાં શ્રીમતી સીતાદેવીએ કહ્યું કે-

'ધર્મના અને આપના માહાત્મ્યથી સર્વ સારૂં થશે.'

ખરેખર, જે કાંઈ સારૂં થાય છે, તે ધર્મ અને ધર્મશીલ આત્માઓના માહાત્મ્યથી જ સારૂં થાય છે. ધર્મ અને ધર્મશીલ આત્માઓના માહાત્મ્યથી જ અનિષ્ટ-નિવારણ અને ઈષ્ટપ્રાપ્તિ શકય છે. તથાવિધ પાપોદય હોય અને એથી કારમી પણ આપત્તિ આવે, પરન્તુ ધર્મનું શરણ સ્વીકારનારા આત્માઓ તો આપત્તિના સમયમાં પણ અનુપમ શાન્તિ ભોગવી શકે છે.

શ્રીમતી સીતાદેવી આવો ઉત્તર આપીને, ગર્ભને ધારણ કરવા લાગ્યાં. શ્રીમતી સીતાદેવી ઉપર શ્રી રામ-ચન્દ્રજીનો પ્રથમથી જ વિશેષ અનુરાગ હતો અને ગર્ભ-ધારણના કારણે તે વધ્યો. શ્રી રામચન્દ્રજીનો અનુરાગ વધે, એ શ્રીમતી સીતાદેવીની સપત્નીઓથી કેમ ખમાય? સીતાજીને પુત્ર થાય, તો શોકયોની કિંમત ઘટે ને? ખરેખર, આ દુનિયામાં મિથ્યા માન્યતાઓનો તો કોઈ તોટો જ નથી. કર્મવશવર્તી અજ્ઞાન આત્માઓ જેટલી ખોટી કલ્પનાઓ ન કરે તેટલી ઓછી. સામાનો અનુરાગ વધવા-ઘટવામાં આપણું પુણ્ય-પાપ પણ કામ કરે છે, એનો ખ્યાલ અજ્ઞાન જીવોને હોતો નથી. સમજુ આદમી પુણ્યવાનની ઈર્ષ્યા ન કરે. બીજાને મળે તે પોતાને ન

મળે, તો 'બીજાનો પુણ્યોદય અને મારો પાપોદય'–એમ સમજવું જોઇએ. બીજાને સુખી ભાળીને તેમની ઈર્ષ્યા ન કરો અને બીજાને દુ:ખી ભાળીને તેમનો તિરસ્કાર ન કરો.

ઇર્ષ્યાળુ નિયમા પાપથી લેપાય છે :

સીતાજી ગર્ભવતી બન્યાં અને એથી શ્રી રામચન્દ્રજીના વિશેષ અનુરાગને પાત્ર બન્યાં, તેમાં ઈર્ષ્યા શા માટે કરવી જોઇએ ? ઈર્ષ્યા કર્યે લાભ કે ગેરલાભ ? આપણા પ્રયત્નથી કદાચ સામાને તેના અશુભોદયે દુ:ખ આવે, પણ એથી આપણે જે પાપમાં પડીએ તેનું શું ? ઈર્ષ્યાળુ બનેલા આત્માઓ શું નથી કરતા ? ઈર્ષ્યાળુ પોતે બળે છે અને બીજાને બાળવા મથે છે. સામાનું સારૂં જોઈ શકવાની ઉદારતા જેનામાં નથી હોતી, તેનામાં ઈર્ષ્યાને પ્રગટતાં વાર લાગતી નથી. ઈર્ષ્યા પ્રગટી એટલે દુર્વિચારો આવ્યા જ અને પછી શરૂ થાય દુષ્ટ કાર્યવાહી. જેના પ્રત્યે ઈર્ષ્યા હોય, તેનો નાશ કરવાની પેરવી શરૂ થાય. આત્મા તેવા સમયે કેટલા બધા અધમ પરિણામોવાળો બને ? ઇર્ષ્યાળુના સઘળા પ્રયત્નો ફળે જ, એવો નિયમ નથી. સામાનો તેવો પુણ્યોદય હોય તો ન પણ ફળે. ઈર્ષ્યાળુના પ્રયત્નો ફળે કે ન ફળે, પણ ઇર્ષ્યાળુ આત્મા પાપથી ખરડાયા વિના રહે નહિ. ઇર્ષ્યા દુર્ગુણ બહુ ભયંકર છે. એના યોગે અવગુણોની પરંપરા વધી જાય છે અને ગુણો હોય તોય તે નાશ પામી જાય છે. ઈર્ષ્યાળુ આત્માઓ માયાવી પણ તેવા જ બને છે: કારણ કે–

માયા કેળવીને પણ તેઓ સામાનું ભૂંડું કરવાની ઈચ્છાવાળા હોય છે. શ્રીમતી સીતાદેવીની સપત્નીઓએ પણ ઈર્ષ્યાના યોગે માયા કેળવી છે. માયાવિની બનીને તેઓએ સરલ એવાં શ્રીમતી સીતાદેવીને પોતાની કપટજાળમાં ફસાવ્યાં છે.

દુષ્કર્મના ઉદયે શું ન બને ?

ઇર્ષ્યાળુ આત્માઓ છિદ્રો ગોતવાનો પ્રયત્ન કરે, પણ છિદ્ર વિનાનામાંથી છિદ્રો જડે ક્યાંથી ? છિદ્ર જડે નહિ અને આડી-અવળી પાયા વિનાની વાતો કરે, તે શ્રી રામચંદ્રજી માને નહિ. બીજી તરફ શ્રીમતી સીતાદેવી સરલ છે. તેમના હૃદયમાં પાપ નથી, એટલે એ તો શોકચોની સાથે પૂર્વવત્ સ્નેહથી વર્તે છે. સરલ માણસો ખાસ પ્રસંગ પડ્યા વિના બીજાને દોષિત માનવાને તૈયાર થતા નથી. સામાના સામાન્ય દોષોને તો ઉત્તમ આત્માઓ ગંભીરતાથી સહી લે છે. સરલ આત્માઓને તો દંભી આત્માઓ પણ પોતાના જેવા લાગે. દૃષ્ટિ એવી સૃષ્ટિ એ દેખે, પણ એમ નથી. સારામાં સારા પણ માણસને કલંકિત કરી દેતાં દુર્જનો વાર ન લગાડે. સીતાજી તો પોતાના સતીપણા ઉપર મુસ્તાક હતાં : કેમકે-એમનામાં દોષ ન હતો. નિર્દોષને ભય શો ? સદાચારી, સદ્ગુણી હંમેશાં નિર્ભય હોય છે. પણ પૂર્વનું પાપકર્મ કાંઈ છોડે ? પૂર્વે ઉપાર્જેલું અશુભ કર્મ તો

પોતાનો પ્રભાવ દેખાડે ને ? સીતાજીના દુષ્કર્મનો ઉદય આવવાની તૈયારીઓ ચાલી રહી છે, પણ તેમને તેની ખબર ક્યાંથી હોય ? શ્રી રામચંદ્રજીને અત્યન્ત પ્રિય એવાં સીતાજીને કલ્પના પણ ક્યાંથી હોય કે–' મારે માથે કારમું કલંક આવશે તો આવશે, પણ ખૂદ શ્રી રામચંદ્રજી ય મને તજી દેશે ?' ઠેઠ રાવણને ત્યાંથી પણ જે મહાસતી નિષ્કલંકપણે પાછાં ફરે, તે મહાસતીને પોતે પોતાના પતિના જ ઘરમાં કલંકિની ગણાશે, એવી શંકા પણ ક્યાંથી આવે ? પણ દુષ્કર્મનો ઉદય દુનિયાને અસંભવિત લાગતી પણ વાતોને સહજમાં સંભવિત બનાવી દે છે.

' રાવણને મેં સર્વાંગે જોયો પણ નથી ! '

સીતાજી પ્રત્યે ઈર્ષ્યાળુ બનેલી તેમની સપત્નીઓએ, એક વાર પ્રસંગ પામીને સીતાજીને કહ્યું કે–

" कीदृग्रूपो रावणोऽभूत्तं लिखित्वा प्रदर्शय । "

કહે છે કે–' રાવણ કેવા રૂપવાળો હતો, તે આલેખી બતાવ ! ' શ્રી રાવણની આકૃતિ જોવાની આ લોકોને ઉત્સુક્તા નહોતી. આ લોકોને તો સીતાજીને કલંકિત તરીકે જાહેર કરી શકાય તેવું કોઈ સાધન મેળવવાની જ ઉત્કંઠા હતી. આ તો કપટથી વાતો થઈ રહી છે.

સપત્નીઓ કપટમાં રમે છે, ત્યારે સીતાજી સરલભાવે વાત કરે છે. સીતાજી સરલભાવે જ જવાબ આપે છે કે–

"++++ मया दृष्टः, सर्वाङ्गं न हि रावणः।
दृष्टो तच्चरणावेव, कथं नाम लिखामि तम्? ॥ १ ॥"

કહે છે કે-'રાવણને મેં સર્વ અંગે જોયો નથી: મેં તો માત્ર તેના બે પગને જ જોયા છે: એટલે હું તેને કેવી રીતિએ આલેખું?'

વાત સાચી છે. શ્રીમતી સીતાદેવીએ શ્રી રાવણને કદિ પણ ઉંચી આંખ કરીને જોયા નથી. શ્રી રાવણના બન્ધનમાંથી છોડાવવાને માટે તત્પર બનેલા શ્રી હનુમાન જેવાનો પણ સ્પર્શ કરવાનો ઈનકાર કરનાર મહાસતી, શ્રી રાવણને જૂએ ખરાં? શ્રી હનુમાન તો પોતાના સ્વામિના સેવક હતા: ત્યાં ભય રાખવાને કોઈ કારણ નહિ હતું: તે છતાંય સતીપણાના આચારપાલનમાં મક્કમ રહી શ્રીમતી સીતાદેવીએ સ્પષ્ટ કહ્યું હતું કે-

'પરપુરૂષનો સ્પર્શ મારે માટે યોગ્ય નથી, માટે તમે સ્વામિની પાસે ઝટ જાઓ, ખબર આપો અને તે પછી જે કાંઈ કરવા યોગ્ય હશે, તે તમારા સ્વામી અને મારા નાથ શ્રી રામચંદ્રજી કરશે.'

શીલ શીલ રૂપ પળાવું જોઈએ:

સતીઓનો આ ધર્મ હતો. શ્રી રાવણના નિકેતનમાં સીતાજીને ઘણો કાળ રહેવું પડ્યું છે. ઘુંટણીએ પડી-પડીને વિનવણીઓ કરવામાં શ્રી રાવણે કમીના નથી

રાખી. રાગ અને રોષ–બેય શ્રી રાવણે બતાવ્યા હતા. લાલચ આપીને અને ભય દર્શાવીને, ઉભય પ્રકારે સીતાજીને શીલભ્રષ્ટ કરવાનો શ્રી રાવણે પ્રયત્ન કર્યો હતો. આવા પણ રાવણની દેહાકૃતિની સીતાજીને માહિતી નથી. આજે? આજની તો સતીઓ પણ જૂદી અને શ્રીમતીઓ પણ જૂદી! પૂર્વકાલની સતીઓ શક્તિસંપન્ન અને મનની પણ મજબૂત હોવા છતાં, પરપુરૂષના રૂપરંગાદિને જોવાં એને ય ભયંકર માનતી: કેમકે–એમને શીલની કિંમત હતી. શીલ એમનું પરમ ભૂષણ હતું. આજે તો શીલના સોદા થાય છે. શીલ શું ચીજ છે, એની જ આજે જોઇતી ગમ નથી. અનાયાસે શીલ પાળે એ વાત જૂદી. જેમ વાંઢાને કોઈ કન્યા દે નહિ, ક્યાંય જવા જોગી જગ્યા હોય નહિ અને અયોગ્ય સ્થાને જવા જોગા પૈસા હોય નહિ, એટલે મનમાં જ દુર્વિચારો કરે અને શીલ પાળે એ વાત જૂદી. સાધન હોય કે ન હોય, પણ શીલ શીલ રૂપે પળાવું જોઇએ. શીલ, એ તો સ્ત્રીજીવનનો પરમ અલંકાર છે. 'શીલને બાધા પહોંચે તે કરતાં મરવું સારૂં.'– એવી શીલસંપન્ન આત્માઓની મનોદશા હોય છે. શીલની કિંમત હોય તો જ શીલ રૂપે શીલ પળાય. પરસ્ત્રીનાં પુરૂષથી અને પરપુરૂષનાં સ્ત્રીથી અંગોપાંગો ન જોવાય. ઉંમર લાયક થયા પછી તો મા–દીકરો અને ભાઈ–બેન પણ મર્યાદાથી જ વર્તે. બોલવા–ચાલવામાં અને બેસવા–ઉઠવામાં મર્યાદાહીનપણે ઉમ્મરલાયક મા–દીકરાથી કે

ભાઈ–બેનથી પણ ન વર્તાય. બધા શ્રી નારદજી જેવા અખંડ બ્રહ્મચારી ન હોય અને સીતાજી જેવી બધી સ્ત્રીઓ સતી ન હોય, શીલના અર્થી આત્માઓએ નિરન્તર સાવધ રહેવું જોઇએ અને કુશીલતાને લેશ પણ અવકાશ ન મળે તે જોયા કરવું જોઇએ.

આજની શીલસંહારક પ્રવૃત્તિઓ :

આજે તો દિવસે દિવસે વિપરીત પ્રવૃત્તિ વધતી જાય છે. પરપુરૂષ અને પરસ્ત્રીનો સંસર્ગ વધતો જાય છે. શીલસંહારક એવા એ સંસર્ગને આજે ઉદયનું ચિન્હ માનવામાં આવે છે. પુરૂષોની સભામાં સ્ત્રીઓ ભાષણ કરવા જાય, પીકેટીંગ કરવા જાય કે પ્રભાતફેરીના નામે રખડવા નીકળે, એમાં ઉદય નથી પણ નાશ છે. ધર્મજીવનનો નાશ થાય, એવા ખેલ ન હોય. દુનિયાની સાધના માટે ધર્મજીવનના નાશની પ્રવૃત્તિ ચલાવનારાઓ, ગમે તેવા ધર્માત્મા કહેવાતા હોય, તે છતાં પણ તત્ત્વજ્ઞ આત્માઓની દૃષ્ટિએ તો તે બધા અજ્ઞાન અને અધમ જ છે.

સભા૦ આજે તો આવું બહુ ચાલી રહ્યું છે.

માટે તો ધ્યાન ખેંચવું પડે છે. અન્તરગત સડો વધતો જાય છે. એ પ્રવાહમાં તણાવા જેવું નથી. સૂર્યની સામે જોતાંની સાથે જ જેમ દૃષ્ટિ ખસેડી લેવી પડે છે, તેમ પુરૂષે પરસ્ત્રી સામેથી અને સ્ત્રીએ પરપુરૂષ સામેથી દૃષ્ટિ ખસેડી લેવી જોઇએ. વિષયવાસના, એ કાંઈ આજ-

કાલની છે? અનન્તકાલથી જીવો એમાં ટેવાએલા છે, એટલે નિમિત્ત પામીને પડતાં વાર લાગે નહિ. સમર્થ બ્રહ્મચારી મહાત્માઓએ બ્રહ્મચર્યના સંરક્ષણ માટે નવ વાડો બતાવી, તેનું કારણ શું? તે નબળા હશે કેમ? નહિ. તેઓ પરમ સત્ત્વશીલ હતા, પણ તે મહાત્માઓમાં સાચું જ્ઞાન અને સાચું પરોપકારિપણું હતું. એ આજના જેવા ઉઠાઉગીર નહિ હતા કે-નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યાદિના નામે સદાચારોની સંરક્ષક મર્યાદાઓને દેશવટો દઈ દે અને બીજાઓને પણ તેમ કરવાનું કહે.

સભા૦ શું એ બધામાં કોઇ સારા નહિ રહેતા હોય?

આપણે કાંઈ તેવા જ્ઞાની નથી કે-નિશ્ચયથી કહી શકીએ. એમાં પણ સદાચારસંપન્ન આત્માઓ હોવાનો સંભવ છે, પણ આપણી તો વર્તમાનના વાતાવરણ પૂરતી વાત છે. એ રીતિએ વર્તનાર બધા જ શીલભ્રષ્ટ છે એમ ન કહેવાય, તોય શીલના નિયમોને જાળવવાની ઉપેક્ષા એ શીલની ઉપેક્ષા છે, એમ અવશ્ય કહી શકાય.

અનાર્યદેશના રિવાજોથી નુકશાન:

સભા૦ બીજા દેશોમાં કેમ થાય છે?

ત્યાં રોજ છૂટાછેડા કેટલા થાય છે? ત્યાંની અદાલતોમાં છૂટાછેડા મેળવવા માટેના રોજના દાવા કેટલા હોય છે? એ વાદી-પ્રતિવાદી ઉભયનાં નિવેદનો કેટલીક વાર તો એવાં વિચિત્ર હોય છે કે-સ્વચ્છ વાતાવરણવાળા

દેશમાં જન્મેલાને ત્રાસ ઉપજે. ઘૃણા થાય કે–આ ધણી-ધણીઆણી? આ દેશમાં નાદારીની અદાલતો તો આવી. હવે એ અદાલતો લાવવી છે? એ અદાલતોને લાવવાની આજે ભૂમિકાઓ તૈયાર થઈ રહી છે. આજે ભોળાઓ ધાર્મિક શબ્દોના નામે ઉન્માર્ગે ઘસડાઈ રહ્યા છે. બીચારા પોતાની ઉન્નતિ માનીને અવનતિના માર્ગે દોડી રહ્યા છે. એવાઓ તો ખૂબ જ દયાપાત્ર છે. અનાર્યદેશની વાત ન કરો. ત્યાં તો પરને ચુંબન થાય છે અને ગમે તે પુરૂષ ગમે તે સ્ત્રીનો હાથ પકડીને નાચે છે. અહીં એ કરવું છે અને શીલ સાચવવું છે? અનાર્યદેશના રિવાજ જેમ જેમ ફેલાતા જશે, તેમ તેમ શીલ ભાગશે અને શાન્તિ પણ ભાગશે. નાદારીની જેમ છૂટાછેડાની પદ્ધતિસર અદાલતો થશે. નાદાર આદમી સાંજ સુધી પૈસા લે અને બીજી સવારે નાદારીમાં જાય. આવી નાદારીને લીધે જેમ કોને ત્યાં જમે મૂકવા કે કોને ધીરવા–એની પંચાત ઉભી થઈ છે, તેમ છૂટાછેડાનુ કામ ચાલ્યું એટલે કોને પરણવું એ રોજની પંચાત થશે. રોજ નવી ચૂડી ફૂટતી સંભળાશે. આજે મર્યે કૂટે છે, પછી જીવતે કૂટવા માડશે. અનાર્યોની છાયાથી છવાએલા માણસોની પડખે ન જાઓ, પણ પૂર્વના ઋષિ મુનિઓને માનનારાઓને શરણે જાઓ, કે જેથી દુરાચાર ઘટે અને સદાચાર વધે. કલિકાલના સ્વયં ગુરૂ બની બેસનારને શરણે ન જાઓ. નગુરાનો માર્ગ નાશક છે. અનાજ બધાં સારાં જ હોય એમ નહિ.

એવાં પણ હોય, કે જે ખાતાં આફરો ચઢે. બધાં જ દુધ પુષ્ટિકારક નથી. પીનારનો પ્રાણ લેનારાં દુધ પણ હોય છે. કહેનાર તો કહે કે–'હું નવો અખતરો કરૂં છું.' પણ સાંભળનારે શું કામ હૈયાફૂટા બનવું જોઈએ? કહેવાતા અખતરાઓ પાછળ તો કેટલીક વાર ભયંકર બદીઓ છૂપાએલી હોય છે. આ તો આર્યદેશ છે. આર્યદેશમાં, વ્યભિચારને ઈરાદા પૂર્વક નોતરૂં આપવા જેવા ભયંકર અનાચારોને સ્થાન હોય નહિ. પરપુરૂષ સાથે પરસ્ત્રીએ કે પરસ્ત્રી સાથે પરપુરૂષે હાથ મેળવવાના હોય નહિ. આજે ખરાબ વાતાવરણમાં પણ કોઈ કોઈ સારા રહેલા દેખાય છે, તે પ્રતાપ આર્યસંસ્કારોનો છે. જન્મથી રૂઢ થએલા સારા સંસ્કારો પણ પાપથી બચાવી શકે છે. ઈરાદા પૂર્વક મર્યાદાહીનપણે વર્તવું, એ તો જાણી–જોઇને શીલ-નાશને પંથે પળવા જેવું છે. મર્યાદા જાળવવા છતાં પણ અણધારી આફત આવી પડે, તો તેવા વખતે સત્ત્વનો સદુપયોગ કરીને બચી જવું, એ જૂદી વાત છે: પણ શીલના અર્થિએ મર્યાદા તો જરૂર જાળવવી જોઈએ.

સીતાજીએ કરેલું શ્રી રાવણના ચરણોનું આલેખન :

અહીં શ્રીમતી સીતાદેવી કહે છે કે–'મેં રાવણને સર્વાંગે જોયો નથી: મેં તો માત્ર તેના બે પગને જ જોયા છે, એટલે હું તેના રૂપને કેમ આલેખી શકું?' પણ શ્રીમતી સીતાદેવીની સપત્નીઓ ઝંપતી નથી. એમને

તો ગમે તે રીતિએ પણ સીતાજીને કલંકિત ઠરાવી શકાય, એવો મુદ્દો જોઈએ છે. આથી સીતાજીની સપત્નીઓ કહે છે કે-

" तत्पादावप्यालिख त्वं, कौतुकं नस्तदीक्षणे । "

રાવણનાં સર્વાંગોની ખબર ન હોય તો કાંઈ નહિ, પણ તેના ચરણની તો ખબર છે ને? 'તેના ચરણોને પણ આલેખી બતાવ: અમને તે જોવાનું કૌતુક છે.'- એમ કહે છે. પોતાની સપત્નીઓના આવા કથનમાં સરલ એવાં સીતાજી ફસાણાં. સીતાજીએ શ્રી રાવણના ચરણોને આલેખ્યા. તેમને ખબર નથી કે-પોતાનું આ ભોળપણ પોતાના જ સંહારને માટે થવાનું છે.

શ્રી રામચંદ્રજીને સીતાજીની સપત્નીઓએ સીતાજી માટે તદ્દન ખોટી વાત કરવી :

સીતાજીની માયાવિની અને ઈર્ષ્યાળુ સપત્નીઓને આટલું જ જોઈતું હતું. હવે તેઓ શ્રી રામચંદ્રજીને કહી શકે તેમ હતું કે-"જેના ઉપર આપ ભારોભાર પ્રેમ રાખો છો, જેને આપ મહાસતી માનો છો, તે સીતા તો હજી રાવણનું સ્મરણ કરે છે. અમે તો એને ઘણી મહાસતી માનતાં હતાં, પણ અમારા જે નાથ છે, તેને મૂકીને એ બીજાનું ધ્યાન કરે છે, એમ જોયા અને જાણ્યા પછી સદ્ભાવ કેમ રહે? આપને એમ ને એમ કહીએ, તો આપને એમ લાગે કે-' અમે શોકયપણાની

ઈર્ષ્યાથી કહીએ છીએ.'–એટલે આપ અમારી સાચી પણ વાતને માનો નહિ: પણ આ જૂઓ. અમારી પાસે પૂરાવો છે. સીતાએ જાતે જ આ રાવણના ચરણોને આલેખેલા છે." આવા પ્રકારે એક મહાસતીને શિરે કલંક ઓઢાડવા તૈયાર થવું, એ જેવું–તેવું દુષ્કર્મ નથી. એક શીલસંપન્ન આત્માને, કેવળ ઈર્ષ્યાને વશ બની આ રીતિએ કુશીલ ઠરાવવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ ઘણું જ અધમ કાર્ય છે: પણ પૌદ્ગલિક સ્વાર્થમાં ભાન ભૂલેલાઓની દશા જ કોઈ ન્યારી હોય છે. અહીં શ્રી રામચંદ્રજી આવ્યા, એટલે સીતાજીની સપત્નીઓએ તેમને કહ્યું કે–

" रावणस्य स्मरत्यद्याप्यसौ सीता तव प्रिया । "

— તેમજ —

" सीतास्वहस्तलिखितं, रावणस्य क्रमद्वयम् ।
पश्यैतन्नाथ जानीहि, सीता तस्यैव नाथते ॥१॥ "

પહેલાં તો કહે છે કે–'આપની પ્રિયા સીતા હજુ પણ રાવણને સ્મરે છે.'

આટલું કહીને પોતે જ આગ્રહપૂર્વક સીતાજીની પાસે ચીતરાવેલા શ્રી રાવણના બે પગને બતાવીને કહે છે કે–

'સીતાના પોતાના હાથે જ આલેખાએલા રાવણના આ બે પગને જૂઓ અને હે નાથ! સમજો કે–સીતા હજુ રાવણને જ ઇચ્છી રહી છે.'

છે કાંઈ કમીના? પણ શ્રી રામચંદ્રજી તો ઉદાર મનના ગંભીર છે, એટલે તેમણે તો આવું કાંઈ બન્યું જ ન હોય એવો વર્તાવ કર્યો.

કર્મસત્તાના ઉપદ્રવથી બચાવનાર શાસન :

હવે દુષ્કર્મનો ઉદય શું કામ કરે છે, તે જૂઓ. સીતાજી મહાસતી છે, પણ પૂર્વ ભવોની કરણીનું ફળ તો ભોગવવું પડે ને? કેટલાંક કર્મો એવાં હોય છે, કે જેને ભોગવ્યે જ છૂટકો થાય. શ્રી તીર્થંકરદેવ જેવાને પણ અન્તિમ ભવમાં તેવાં દુષ્કર્મોનો ઉદય આવે તો ભોગવવો પડે છે. દુષ્કર્મનો કારમો ઉદય તો સત્ત્વશીલ શ્રદ્ધાસંપન્ન આત્માને પરમ નિર્જરા સાધવામાં નિમિત્ત-ભૂત બની જાય છે. દુષ્કર્મના ઉદય સમયે સમભાવ ટક્યો રહે, તો કામ થઇ જાય. સીતાજીના દુષ્કર્મનો ઉદય તીવ્ર છે. પરણ્યા પછી વનવાસ જવું પડ્યું, ત્યાંથી વળી રાક્ષસ-દ્વીપમાં બન્ધનમાં પડવું પડ્યું અને હવે અહીં આનંદ કરે છે, ત્યાં નવું તૂત ઉભું થાય છે. સીતાજીની રક્ષા કરનારા થોડા હતા? રાજા જનકની દીકરી, ભામંડલ જેવાની ભગિની, શ્રી રામચંદ્રજી જેવાની અર્ધાંગના અને શ્રી લક્ષ્મણજી જેવા તો જેના દીયર! સીતાજીને સેવકોનો તોટો હતો? નહિ, પણ કર્મસત્તા પાસે કોઈનું ચાલે નહિ. કર્મસત્તાના ઉપદ્રવથી પ્રભુશાસન વિના બચાવનાર કોઇ નથી. પ્રભુશાસનને પામેલા આત્માઓને દુષ્કર્મનો ઉદય

ન હોય એમ નહિ, પણ એ ઉદયાવસ્થામાં ય, આ શાસન તે આત્માને રીબાવા દેતું નથી. એ દશામાં પણ આ શાસનને પામેલો સત્ત્વશીલ હોય, તો અખંડ શાંતિ ભોગવી શકે છે. પ્રભુશાસનને પામેલા આત્માને, દુષ્કર્મના તીવ્ર ઉદયવાળા સમયે પણ, ઇતર આત્માઓના જેવી ગ્લાનિ કે મુંઝવણ થતી નથી તેમજ તથાપ્રકારનું દુર્ધ્યાન પણ આવતું નથી. વિચારવાનું તો એ છે કે–શ્રી લક્ષ્મણજી જેવા જેના ચરણમાં માથું મૂકે અને શ્રી રામચંદ્રજી જેવા જેને હૃદય આપે, તે આત્મા કેવી ઉચ્ચ કોટિનો હશે ? તેવા પણ આત્માને જે દુષ્કર્મ ન છોડે, તે તમને અને મને છોડે, એમ ? નહિ જ. આથી જ ઉપકારી મહાપુરૂષો ઉપદેશે છે કે–'કલ્યાણનો વાસ્તવિક માર્ગ તો એ જ છે કે–ઉદયમાં આવતાં કર્મોને સમભાવે સહવાં અને બંધથી બચી નિર્જરા સાધવાનો પ્રયાસ કર્યા કરવો.'

સાચી સ્વાધીનતા માટે પ્રયત્ન કરો :

જે સમયની વાત ચાલે છે, તે સમયમાં સીતાજી રાજસાહ્યબી ભોગવી રહ્યાં છે. રાજ્ય પોતાને ઘેર છે, પણ દુષ્કર્મના ઉદયે મૂકવું પડશે. દુનિયાની ચીજો મળવી, ટકવી કે ભોગવાવી એ ઇચ્છાને આધીન નથી પણ પુણ્યને આધીન છે. વગર પુણ્યે માત્ર પુરૂષાર્થથી એ ન મળે. માત્ર પુરૂષાર્થથી મળે એવી કોઈ ચીજ હોય, તો તે એક મુક્તિ જ છે, એમ કહી શકાય: કારણ કે–મુક્તિની

સાધનામાં પુરૂષાર્થની પ્રધાનતા છે. મુક્તિની સાધના, એ જ સર્વ સુખ અને સર્વ સ્વાધીનતાની સાધના છે. બીજું બધું મળે તે પુણ્યોદયે. પુણ્ય પરવારે એટલે ચાલ્યું જાય અગર આપણે જ ચાલતા થવું પડે. મુક્તિ એવી ચીજ છે કે-મળ્યા પછી જાય જ નહિ. મુક્તિ એટલે? કર્મના સંયોગથી છૂટકારો. એક વાર છૂટકારો થઇ જાય તો પછી બંધાવાનું નહિ, પણ પૂરેપૂરો છૂટકારો થઈ જવો જોઇએ. કર્મના સંયોગમાંથી જ પરાધીનતા જન્મેલી છે અગર કહો કે-મોટામાં મોટી પરાધીનતા જ એ છે. આત્માના ગુણો એ જ આત્માની વાસ્તવિક સંપત્તિ છે અને એ સંપૂર્ણપણે પ્રગટી જાય પછી પરાધીનતા શાની? પારકામાં મારાપણાની બુદ્ધિ, એ બેવકૂફી છે અને પારકાને પોતાનું માની ઝૂંટવવા નીકળવું, એ સન્નિપાત છે. કેટલાકના પૈસે એક સટોરીયો શ્રીમંત બને? શ્રીમંત બનવા આવેલા સેંકડો ભીખ માગતા થાય, દરિદ્રી થાય, પૈસા ગુમાવે, ત્યારે થોડાક પુણ્યવાળા પૈસાદાર થાય. શાથી? લક્ષ્મી પરાધીન છે માટે! પરાધીન માટેનો પ્રયત્ન, એ દુઃખનો પ્રયત્ન અને સ્વાધીન માટેનો પ્રયત્ન, એ સુખનો પ્રયત્ન. સ્વાધીનતાના નામે આજે દુનિયા પરાધીનની પૂઠે પાગલ બની છે, પણ દુન્યવી સાહ્યબી ભોગવવાનું પુણ્ય ખતમ થતાં તે છોડચે જ છૂટકો થાય છે. બાથ ભીડચે કે રક્ષકો રાખ્યે પણ એ ટકી શકે નહિ. આથી જ, વિવેકિઓએ એમાં મુંઝાવાનું હોય નહિ.

સીતાજીના દોષની વાત લોકમાં ફેલાવવી :

આપણે જોયું કે-સીતાજીની સપત્નીઓએ સીતાજીની સરલતાનો પૂરેપૂરો લાભ લીધો. સીતાજીની સપત્નીઓએ ઈર્ષ્યાળુ બનીને માયાભર્યાં વચનોથી સીતાજીને ભોળવ્યાં અને કૌતુકના નામે તેમની પાસે શ્રી રાવણના ચરણોને ચીતરાવ્યા. પછી શ્રી રામચંદ્રજીને મોંઢે તદ્દન બનાવટી હકીકત કહી, પણ તેમાં તેમને સફળતા મળી નહિ. ઉદાર મનવાળા શ્રી રામચંદ્રજીએ તો ગંભીરતા જાળવી અને સીતાજીને પણ જાણ થવા દીધી નહિ. શ્રી રામચંદ્રજી સીતાજીની સાથે પૂર્વવત્ સ્નેહથી વર્તવા લાગ્યા. સીતાજીની સપત્નીઓથી આ ખમાયું નહિ. પોતે મારેલી સોગઠીનું ધાર્યું પરિણામ આવ્યું નહિ, એટલે સીતાજીની સપત્નીઓએ આગળ પગલું ભર્યું. પોતાની દાસીઓ દ્વારા સીતાજીની સપત્નીઓએ તે વાત લોકમાં ફેલાવી. દાસીઓએ વાત ફેલાવી અને લોકનું તો પૂછવું જ શું ? લોક તો એક વાતની સો વાત કરે.

મોટે ભાગે અપવાદો લોકોએ જ નિર્મેલા હોય છે, પરન્તુ વાસ્તવિક હોતા નથી :

આ પ્રસંગને અનુલક્ષીને, પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે-

“ प्रायः प्रवादा लोकनिर्मिताः । ”

મોટે ભાગે અપવાદો લોકોએ જ નિર્મેલા હોય છે, પણ વાસ્તવિક હોતા નથી. આ દુનિયામાં નિન્દારસિકતા, એ પણ એક ભયંકર કોટિનો દોષ છે અને એ દોષથી મુક્ત જનો આ લોકમાં બહુ થોડા હોય છે. પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવાના હેતુથી જ દુનિયા પરના છતા કે અછતા દોષોને ગાય છે અગર તો સાંભળે છે, એમ પણ નથી. સ્વાર્થ ન હોય તોય, 'નિન્દારસિકતા' રૂપ દુર્ગુણને આધીન બનીને, પરના છતા કે અછતા પણ દોષોને ગાનારાઓ અને સાંભળનારાઓનો આ દુનિયામાં તોટો નથી. તેઓએ સમજવું જોઈએ કે-પોતાનો સ્વાર્થ હોય કે ન હોય, તે છતાં પણ પરાયા અછતા કે છતા દોષોને ગાવાની અને સાંભળવાની વૃત્તિ, એ ઘણી જ અધમ વસ્તુ છે: છતાં એનાથી ગણ્યા-ગાંઠ્યા ભાગ્યવાનો જ બચી શકે છે. બીજાના વાસ્તવિક પણ ગુણોને પ્રસન્નતા પૂર્વક ગાવાની અને સાંભળવાથી વૃત્તિ, એ ઘણી ઉમદા વૃત્તિ છે: એનાથી લાભ નિયમા થાય છે: છતાં લોકો એના રસિક નથી હોતા અને સ્વ-પરને નુકશાન થવાનું જેમાં સુનિયત છે, એવી નિન્દાવૃત્તિની લોકમાં સહજ રસિકતા હોય છે. પરના છતા પણ ગુણોને ગાઈ કે સાંભળી શકવામાં કૃપણ (?) અને પરના અછતા પણ દોષોને સાંભળવા તથા ગાવામાં રસિક એવા ઉદાર (?) જનો, આ દુનિયામાં ઓછા નથી. વગર જાણ્યે, વગર તપાસ કર્યે, પરાયા અછતા પણ દોષોને ગાવાને માટે તત્પર

બનનારા આ દુનિયામાં ઘણા છે: અને એ જ કારણે ઉપકારી મહાપુરૂષ ફરમાવે છે કે–

"प्रायः प्रवादा लोकनिर्मिताः।"

પરનિન્દાની રસિકતાના યોગે લોકોએ મહાસતીઓને કુલટાઓ તરીકે, સજ્જનોને દુર્જનો તરીકે અને મહાત્માઓને અધમાત્માઓ તરીકે વર્ણવવામાં કમીના રાખી નથી. એના એ લોકોએ સ્વાર્થરસિક બનીને કુલટાઓને પણ મહાસતીઓ રૂપે, દુર્જનોને પણ સજ્જનો રૂપે અને અધમાત્માઓને પણ મહાત્માઓ તરીકે જાહેર કરવામાં પણ કચાશ રાખી નથી. લોકના આ સ્વભાવને જાણનારા ઉપકારી પરમર્ષિઓએ, આ જ કારણે લોકહેરીનો ત્યાગ કરવાનું ફરમાવ્યું છે. લોકહેરીમાં પડેલા આત્માઓ સ્વપરહિતના સાધક નહિ બનતાં ઘાતક પણ બને છે, એમ ઉપકારિઓ ફરમાવે છે.

શિક્ષા કરે તોય દયાભાવના હોય :

લોકની નિન્દારસિકતાએ તો આ દુનિયામાં કારમો અનર્થ મચાવ્યો છે. લોકમુખે ગવાતા મિથ્યા અપવાદને સહી શકવાને અશક્ત આત્માઓ, કેટલીક વાર આત્મઘાત કરવાને પણ પ્રેરાય છે. પરનિન્દાની રસિકતા આત્માને ગુણોથી વંચિત રાખી, દોષોનો ભાગી બનાવે છે. પરનિન્દાના રસિક આત્માઓ ગુણવાન આત્માઓની અતિ હીન કોટિની પણ આશાતના કરનારા નિવડે છે. પરના

જે દોષો અનેક આત્માઓના હિતને હાનિ પહોંચાડનારા હોય, તે દોષોથી હિતકાંક્ષી જગતને માહિતગાર બનાવી, હિતકાંક્ષી જગતનું રક્ષણ કરવાને ઇચ્છનારા મહાનુભાવો પણ, દોષિત પ્રત્યેની દયાથી પર હોતા નથી. દોષિતને શિક્ષા કર્યા વિના ચાલે તેમ ન હોય, શિક્ષા ન કરાય તો ભયંકર અનર્થ મચે તેમ હોય, સંખ્યાબંધ આત્માઓના હિતને નુકશાન પહોંચે તેમ હોય, તો શક્તિસંપન્ન ઉપકારિઓ અવસરે શિક્ષા કરવાને ચૂકતા નથી : પરન્તુ તેમની તે શિક્ષાની ક્રિયા પણ દયામય જ હોય છે. જેને શિક્ષા કરાતી હોય, તેના પ્રત્યે પણ દયાની ભાવના તો જેવી ને તેવી હોય જ છે. સ્વપર-હિતાર્થે યથાવિધિ શિક્ષા કરનાર દયાળુ નથી પણ દ્વેષી છે, એમ કહેનારાઓ અજ્ઞાન છે. એવાઓને મહાપુરૂષોના હૃદયની ગમ નથી. જ્યારે આવા કારમા દોષિતો પ્રત્યે પણ દયાભાવના અખંડ બની રહેવી જોઈએ, ત્યારે નિર્દોષોને પણ દોષિત તરીકે જાહેર કરવાની વૃત્તિ ધરાવનારાઓ અને રસપૂર્વક નિન્દા કરનારાઓ, કેટલા બધા અધમ કોટિના આત્માઓ ગણાય, એય વિચારવા જેવું છે.

આત્મદોષોને નિન્દો :

નિન્દારસિક બનો, તો તે રસિકતા કેવળ પોતાના આત્મા પ્રત્યે કેળવો. પોતાનામાં જે જે દોષો હોય, તે તે દોષોની અહર્નિશ નિન્દા કરો અને એ દોષોને

ટાળવા ઉદ્યમશીલ બનો. પણ એ તો કરવું છે કોને ? આ જગતમાં આત્મનિન્દામાં મસ્ત રહેનારા આત્માઓની સંખ્યા ઘણી જ નાની છે, જ્યારે પરનિન્દાના રસિકોથી તો જગત ઉભરાઈ રહ્યું છે. બીજાઓના દોષોને જોઇને તો તેઓ પ્રત્યે વિશેષ દયાળુ બનવું જોઇએ. તેમને તે તે દોષોથી મુક્ત બનાવવાનો શકય પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કારમા દોષિતોને પણ દયાવૃત્તિથી સુધારવાના શકય એટલા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. અપ્રતિકાર્ય દોષોની ઉપેક્ષા કરવાની હોય, પણ એ ઉપેક્ષામાંય દયાભાવના તો હોય જ. 'ક્યારે એ દોષમુક્ત બને અને અકલ્યાણથી બચે ?'–એ વૃત્તિ અવશ્ય હોય. આ વૃત્તિની સાથે પરનિન્દાની રસિકતાને જરાય મેળ છે? નહિ જ. પોતાના અછતા પણ ગુણો પોતાના મુખે ગાવાની જેટલી તાલાવેલી છે, તેટલી જ પારકા અછતા પણ દોષોને ગાવાની તાલાવેલી છે અને એથી જ સંખ્યાબંધ આત્માઓ હિતને બદલે અહિત સાધી રહ્યા છે.

ઉન્માર્ગના રસિકો દ્વારા મહાપુરૂષો
અને સન્માર્ગ ઉપર થતું આક્રમણ :

લોકોમાં પણ કહેતી છે કે–' કુવાને મોંઢે ગરણું બંધાય નહિ અને લોકને મોંઢે ડુચો દેવાય નહિ. ' આ કહેતી પણ લોકના સ્વભાવનો પરિચય આપનારી છે. લોકનિન્દાથી સર્વથા બચવું, એ મુશ્કેલ છે. તેમાં પણ

ઉન્માર્ગના ઉન્મૂલન પૂર્વક સન્માર્ગનું સ્થાપન કરવાને માટે પ્રયત્નશીલ બનેલા મહાપુરૂષોની મુશ્કેલીનો તો પાર હોતો નથી. ઉન્માર્ગના રસિકો તેવા મહાપુરૂષોને માટે તદ્દન કલ્પિત વાતો ફેલાવવા દ્વારા, તેઓને કલંકિત ઠરાવવાના પણ બને તેટલા પ્રયત્નો કરવાને ચૂકતા નથી. એ રીતિએ તેઓ ત્રણ સિદ્ધિઓ મેળવી શકે છે :-

એક તો એ કે-ઉન્માર્ગના ઉચ્છેદક અને સન્માર્ગના સંસ્થાપક મહાપુરૂષોને અધમ તરીકે ઓળખાવી, અજ્ઞાન લોકને તેમના પવિત્ર સંસર્ગથી દૂર ભાગતો કરી દે છે!

બીજી સિદ્ધિ એ કે-ઉન્માર્ગના ઉન્મૂલનનું અને સન્માર્ગના સંસ્થાપનનું પવિત્ર કાર્ય કરનારાઓમાં પણ જેઓ લોકનિન્દા સામે ટકવાની હામ ધરાવતા નથી હોતા, તેમને ફરજીયાત મૌન સ્વીકારવું પડે છે! અને-

ત્રીજી સિદ્ધિ એ કે-લોકહેરીના અર્થિઓ, ' ઉન્માર્ગ-નાશ અને સદ્ધર્મપ્રચાર'નું કાર્ય છોડીને જ અટકતા નથી, પણ તેવું કાર્ય કરનારાઓના નિન્દકો પણ બની જાય છે. પોતે ધારણ કરેલા વેષની રૂએ તો ઉન્માર્ગના ઉન્મૂલન પૂર્વક સન્માર્ગનું પ્રકાશન કરવાની ફરજથી તેઓ બંધાએલા હોય છે: પણ લોકકહેરીનું અર્થિપણું તેમને ઉન્માર્ગગામી બનાવી દે છે. આવાઓના પાપે અનેક આત્માઓ સદ્ધર્મથી વંચિત રહી કે બની જાય છે. આવાઓ શાસનના ભયંકર દુશ્મનની ગરજ સારે છે અને સમાજને ડોળે

છે. આમ છતાં પણ, પોતાનું તે પાપ છૂપાવવાને માટે તેઓ, વફાદાર શાસનસેવકોને પણ નિન્દે છે.

જો કે-સત્ત્વશીલ મહાપુરૂષો તો આવી પણ આફતોને અવગણીને પોતાનું પવિત્ર કાર્ય કર્યે જ જાય છે, પણ કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ એવા નિન્દકોને અને તેમના સાગ્રીતોને બરાબર ઓળખી લેવા જોઈએ. ખૂલ્લા સાગ્રીતો કરતાં પણ છૂપા સાગ્રીતો બહુ ભયંકર હોય છે. દેખાવ શાસનરક્ષકાદિ તરીકેનો રાખે અને સાથ શાસનના દુશ્મનોને આપે, એવાઓ ઘણું જ અનિષ્ટ કરે છે. લોકહેરીમાં પડેલાઓની આ સામાન્ય દુર્દશા નથી, પણ કલ્યાણના અર્થિઓએ જે સમજવા જેવી વાત છે, તે સમજવામાં ચકોર બનવું જોઈએ. અપવાદો કોને હોય ? મોટે ભાગે સારાના જ અપવાદો ગવાય. જે ખરાબ છે, તેને અપવાદો શા ? મોટે ભાગે અપવાદો લોકોએ જ નિર્મેલા હોય છે, પણ વાસ્તવિક નથી હોતા,-એમ સમજી કલ્યાણના અર્થિઓએ સાવધગીરી રાખવી જોઈએ.

સીતાજીનો દોહદ અને મહેન્દ્રોદય ઉદ્યાનમાં ગમન :

આ રીતિએ અયોધ્યામાં જ્યારે ચોરે અને ચૌટે એ વાત ચર્ચાઈ રહી છે કે-સીતાજી તો દૂષિત છે, ત્યારે મહાસતી સીતાજી તો શ્રી રામચન્દ્રજીના સ્નેહનો ઉપભોગ કરી રહ્યાં છે. એમ કરતાં કરતાં વસન્તઋતુ આવી. એ સમયે સીતાજીને શ્રી રામચન્દ્રજીએ કહ્યું કે-

'ગર્ભના યોગે ખેદિત એવાં તમને વિનોદ પમાડવાને ઈચ્છતી હોય તેમ મધુલક્ષ્મી આવી છે.'

બકુલ જેવાં કેટલાંક વૃક્ષો એવાં હોય છે, કે જે સ્ત્રીદત્ત દોહદોથી જ પુષ્પવાળાં બને છે. એની યાદ આપીને શ્રી રામચન્દ્રજી, આનંદ કરવા માટે આપણે મહેન્દ્રોદય નામના ઉદ્યાનમાં જઈએ, એમ સીતાજીને કહે છે. એ વખતે શ્રીમતી સીતાદેવી કહે છે કે–

'મને દેવપૂજા સંબંધી દોહદ ઉત્પન્ન થયો છે, તો ઉદ્યાનમાં ઉત્પન્ન થયેલાં વિવિધ પ્રકારનાં સુગંધમય પુષ્પોથી મારા તે દોહદને આપ પૂરો.'

ગર્ભવતી સ્ત્રીને થતા દોહદ ઉપરથી પણ ગર્ભમાં રહેલ જીવની ઉત્તમતા–અધમતા કલ્પી શકાય છે. ઉત્તમ આત્માઓ ગર્ભમાં રહેલા હોય છે, ત્યારે તે તે ગર્ભવતી સ્ત્રીઓને ઉત્તમ પ્રકારના દોહદો જ થાય છે. મહાસતી સીતાજીના ઉદરમાં રહેલા આત્માઓ ઉત્તમ છે, એટલે તેમને શ્રી જિનપૂજા કરવા સંબંધીનો દોહદ ઉત્પન્ન થયો. અધમાત્મા ઉદરમાં હોય તો સારી પણ ગર્ભવતી સ્ત્રીમાં ખરાબ દોહદ ઉત્પન્ન થાય છે.

સીતાજીએ પોતાના દોહદની વાત કરી, એટલે શ્રી રામચન્દ્રજીએ પણ તરત જ દેવપૂજાની સઘળી ગોઠવણ કરાવી. સીતાજીએ પણ ખૂબ ભાવોલ્લાસપૂર્વક ભગવાનની પૂજા કરી. આ રીતિએ દેવપૂજા કરાવીને, શ્રી રામચંદ્રજી

સીતાજી આદિના પરિવાર સહિત મહેન્દ્રોદય નામના તે ઉદ્યાનમાં ગયા.

તે ઉદ્યાનમાં બીજા નગરજનો પણ વસન્તોત્સવ ઉજવવાને માટે આવ્યા છે. એ વસન્તોત્સવ કામોદ્દીપક નથી, પણ કામોપશામક છે : કારણ કે–તે અર્હત્પૂજોત્સવમય છે. નગરજનોને આ રીતિએ આનંદ કરતા જોઈને, શ્રી રામચંદ્રજી પણ આનંદ કરે છે.

સંસારી પ્રાણિઓ, ગૃહસ્થો અર્થ–કામના ત્યાગી નથી હોતા, પરન્તુ શાસનને પામેલા આત્માઓ અર્થ–કામમાં ધર્મને વિસરી જતા નથી. પૌદ્ગલિક આનંદને ભોગવવા સાથે તેઓ શ્રી જિનપૂજાદિ દ્વારા આત્મિક આનંદને પણ ભોગવવાને ચૂકતા નથી. એ કારણે, તેવા આત્માઓ પૌદ્ગલિક સુખોમાં એવા લીન બનતા નથી જ, કે જેવા લીન ભોગમાં જ સુખ માનનારા સંસારરસિકો બને છે.

સીતાજીના જમણા નેત્રનું ફરકવું :

મહેન્દ્રોદય નામના ઉદ્યાનમાં આવ્યા બાદ, એક વાર સીતાજીનું જમણું નેત્ર ફરકે છે. સ્ત્રીઓનું જમણું નેત્ર ફરકે અને પુરૂષોનું ડાબું નેત્ર ફરકે, તો તે એક અશુભની નિશાની રૂપ ગણાય છે. ભવિષ્યમાં થનાર અનિષ્ટની, એ એક પ્રકારની આગાહી ગણાય છે. પોતાનું જમણું નેત્ર ફરતાંની સાથે જ શ્રીમતી સીતાદેવી શંકાશીલ બની જાય છે. બે કારણ છે: એક તો ગર્ભધારણ સમયે,

વિમાનમાંથી ચ્યવેલા બે અષ્ટાપદમૃગોને જોયા હતા અને તે સંબંધમાં શ્રી રામચંદ્રજીએ કહ્યું હતું કે–' તે કારણે મને આનંદ થતો નથી.' અર્થાત્–તે સમયથી જ અનિષ્ટની કલ્પના ઉભી હતી અને હમણાં જમણું નેત્ર ફરક્યું, એટલે સીતાજી એકદમ ભાવિ અનિષ્ટની શંકામાં પડી જાય, તે સ્વાભાવિક છે. આ રીતિએ શંકાશીલ બનેલાં શ્રીમતી સીતાદેવીએ તરત જ પોતાનું જમણું નેત્ર ફરકયાની વાત શ્રી રામચન્દ્રજીને જણાવી. શ્રી રામચન્દ્રજી કહે છે કે–' આ ઠીક નહિ. ' બસ, આટલું કહેતાંની સાથે જ સીતાજીનું હૃદય ભરાઈ જાય છે. સીતાજી વેદનાપૂર્ણ સ્વરે બોલી ઉઠે છે કે–

' રાક્ષસદ્વીપમાં મારે વસવું પડયું તે છતાંય વિધિને હજુ સંતોષ થયો નથી ? આપના વિયોગથી ઉત્પન્ન થયેલું જે દુ:ખ, તેનાથી પણ અધિક દુ:ખને શું હજુ તે આપશે ? આ નિમિત્ત અન્યથા થાય એમ લાગતું નથી. '

જૂઓ કે–સીતાજીની વાણીમાં કેટલી બધી આર્ત્તતા છે ? કેટલી બધી ભીતિ છે ?

આપત્તિ અને સમાધિ :

આપત્તિ તો આવશે ત્યારે આવશે, પણ–' આપત્તિ આવશે '–એવો ખ્યાલ માત્ર પણ કેવી આપત્તિને ખડી કરી દે છે ? મુંઝાયે કે ગભરાયે અવશ્ય આવનારી આપત્તિ કાંઈ થોડી જ આવતી અટકી જાય છે ? જ્યારે મુંઝાયે

કે ગભરાયે આપત્તિનું આવાગમન અટકાવી શકાતું નથી, તો પછી આપત્તિ આવ્યા પહેલાં ખેદ પામવો, દુઃખ અનુભવવું, 'હાય, હાય, શું થશે?'– એમ કરવું, એથી ફાયદો શો? એવી મુંઝવણ અને ગભરામણ દુઃખમાં ઘટાડો કરતી નથી, પણ દુઃખમાં વધારો કરનારી જ નિવડે છે. આપત્તિ આવવાની છે, એમ જાણીને તો સાવધ બની જવાનું હોય. એ આપત્તિના સમયે આત્મ-સંપત્તિ રગદોળાઈ જાય નહિ, તેની વિશેષ કાળજી કરવી જોઇએ. આવેલ આપત્તિના નિમિત્તે આત્મસંપત્તિને સવિશેષ પ્રગટાવી શકાય, એવો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. અચાનક આપત્તિ આવે તો તૈયારી કરવાનો સમય ન રહે, પણ જો પહેલેથી જ ખબર પડે તો તો તેવા સમયમાં સમાધિ જળવાઈ શકે, એવી જોગવાઈ થઇ શકે: પણ એ કોને માટે? વિવેકિને માટે! અવિવેકી તો આપત્તિ આવવાની છે, એમ જાણીને જ મુંઝવણમાં ને મુઝવણમાં અધમુઆ જેવો થઈ જાય. કેટલીક વાર તો, આપત્તિ કરતાં પણ, આપત્તિ આવશે એ વિચાર મોટી આપત્તિ રૂપ બની જાય છે. કેટલાકો તો એવા વિચારોમાં ને વિચારોમાં જ પાગલ બની જાય છે. એટલે એવી મુંઝવણ અગર તો ગભરામણ, આ લોકની કે પરલોકની–ઉભય દૃષ્ટિએ એકાન્તે હાનિકારક જ છે. આથી જગતના જીવ માત્ર પ્રત્યે ઉપકારની ભાવનાવાળા જ્ઞાની મહાપુરૂષો ફરમાવે છે કે–હિતનો ઉપાય તો એ જ છે કે–આપત્તિ

આવવાની છે એમ જાણીને સદ્‌વિચારમાં લીન બની જવું અને એ રીતિએ આત્માને સુસ્થિર બનાવી લેવો. આપત્તિના સમયમાં ટકતી સમાધિ તો બીજી પણ અનેકવિધ આપત્તિઓના મૂળને ઉખેડી નાખે છે.

દુઃખમાં પણ સુખ અનુભવી શકાય :

કર્માધીન આત્માઓના સર્વ દિવસો સરખા જતા નથી. કર્માધીન આત્માનો એક પણ ભવ દુઃખના લેશ વિનાનો જ પસાર થાય, એ શક્ય જ નથી. વિશેષ પુણ્યવાન હોય તો સુખનું પ્રમાણ મોટું અને વિશેષ પાપી હોય તો દુઃખનું પ્રમાણ મોટું, પણ આદિથી અન્ત સુધીનું એકાન્ત સુખમય જીવન કર્માધીન જીવોને પ્રાપ્ત થતું જ નથી. અહીં બેઠેલા સંખ્યાબંધ માણસોમાંથી એક પણ માણસ એમ કહી શકશે કે–' મને મારી જીંદગીમાં દુઃખનો લેશ પણ અનુભવ થયો નથી ? '

સભા૦ એવો માણસ તો ન મળે.

આમ છતાં, દુઃખમાં પણ સુખનો અનુભવ કરી શકાય, એવો માર્ગ ઉપકારી મહાપુરૂષોએ દર્શાવ્યો છે. શ્રી જિનશાસનના રહસ્યને પામેલા પરમ ઉપકારી મહાપુરૂષોએ દર્શાવેલા માર્ગનું યથાસ્થિતપણે સેવન કરાય, તો કારમા દુઃખને પમાડનારી સામગ્રીના યોગમાં પણ આત્મિક સુખનો સુન્દરમાં સુન્દર આસ્વાદ પામી શકાય છે અને સાથે સાથે દુઃખ માત્રની જડ સમાન કર્મસ-

મૂહની નિર્જરા પણ સાધી શકાય છે. ઉપકારિઓએ ફરમાવેલા માર્ગને પામેલા અને એ માર્ગની આરાધનામાં અપ્રમત્ત બનેલા આત્માઓ, હરકોઈ દશામાં વર્તમાન કાળે સમાધિના સુખને અનુભવવા પૂર્વક, ભાવિકાળના સુખનું નિર્માણ કરનારા બને છે. એવા આત્માઓનો વર્તમાનકાળ જેમ સુખમય બની જાય છે, તેમ ભાવિકાળ પણ પ્રાયઃ સુખમય જ બની જાય છે.

ચક્રવર્તી અને ઈન્દ્રના કરતાં પણ
સાધુઓ વિશેષ સુખને અનુભવે છે:

વર્તમાનમાં સુખનો અનુભવ કરવા પૂર્વક, ભાવિકાલને પણ સુખમય બનાવવાનો એક માત્ર માર્ગ એજ છે કે– અનન્તઉપકારી, અનન્તજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા યથાવસ્થિત મુક્તિમાર્ગ પ્રત્યે નિર્મલ શ્રદ્ધા કેળવવી અને એ માગની આરાધનામાં જ દત્તચિત્ત બની જવું. જે નિર્દોષ અને તે છતાં પણ અનુપમ સુખનો અનુભવ છ ખંડના માલીક એવા ચક્રવર્તી પણ નથી કરી શકતા અને દેવોના સ્વામી એવા ઇન્દ્ર પણ નથી કરી શકતા, તે સુખનો અનુભવ સાચા નિર્ગ્રન્થો કરી શકે છે. ઉપકારી મહાપુરૂષો એમ ફરમાવે છે–એટલું જ નહિ, પણ સાચા નિર્ગ્રન્થો ઉપકારિઓના એ યથાર્થ કથનનો સાક્ષાત્ અનુભવ પણ કરે છે.

સભા૦ સાધુપણામાં શું એટલા બધા સુખનો અનુભવ કરી શકાય છે ?

જરૂર. સાધુપણું સાધુપણા રૂપે હોય તો. જેટલે અંશે સાધુપણાની સુન્દરતા, તેટલે અંશે એ સુખનો અનુભવ.

સભા૦ એ કેમ બને ?

મુંબઈમાં રોજ કેટલાં સ્ત્રી, પુરૂષો કે બાળકોનાં મરણો થતાં હશે ?

સભા૦ ઘણુંયનાં.

શું એ બધાં જ મરણો તમને દુ:ખ ઉપજાવે છે ? તમારા હૈયાને આઘાત પહોંચાડે છે ?

સભા૦ એ શક્ય નથી.

કારણ ?

સભા૦ એમ તે કાંઇ બધાનાં મરણો દુ:ખ ઉપજાવે ખરાં ?

પણ દુ:ખ ન ઉપજાવે તેનું કારણ શું ?

સભા૦ એ બધાની સાથે અમારે સંબંધ હોતો નથી, એ જ એનું કારણ.

સંબંધ હોય તો દુ:ખ થાય અને સંબંધ ન હોય તો દુ:ખ ન થાય, એમ જ ને ?

સભા૦ સંબંધ ન હોય પણ કોઇનું અકાલે મૃત્યુ થયું હોય અગર તો મરનારની પાછળ નિરાધાર કુટુમ્બ હોય, તો એ જાણીને પણ દુ:ખ થાય.

એ દુ:ખ શાથી થાય ?

સભા૦ દયા આવે એથી.

દયાની વાતને અલગ રાખો. એ સિવાય?

સભા૦ એ સિવાય તો કોઈ મરે અને કોઈને દુઃખ થાય એ ન બને.

ત્યારે મરણ એ દુઃખનું કારણ હોવા છતાંય, તમે જ્યાં મરનારને કોઈ એટલે પર માનો છો, ત્યાં દયાના કારણ સિવાય તમને દુઃખ થતું નથી, એ વાત તો નિશ્ચિત જ છે ને?

સભા૦ આ વાતને મારા પ્રશ્ન સાથે સંબંધ?

હમણાં સમજાશે. પરાયું કોઈ મરણ પામે તો દુઃખ ન થાય અને પોતાનું માનેલું કોઈ મરે તો દુઃખ થાય, ત્યારે એ દુઃખને ઉત્પન્ન કરનાર મરણ છે કે મમત્વ છે, એ વિચારવા જેવું છે. જ્યાં મમત્વ નથી ત્યાં દયાભાવના પ્રગટે એ જૂદી વાત છે: કોઈ ઉપકારી જાય અને એથી દુઃખ થાય એ જૂદી વાત છે: પણ એ સિવાય તો, જેના પ્રત્યે મમતા નથી તેના મૃત્યુથી પણ દુઃખ થતું નથી. એ નિશ્ચિત વાત છે ને? પુત્ર-પુત્રીનું મરણ, માતા-પિતાદિનું મરણ, સંબંધિઓનું મરણ મોહના ઘરનું દુઃખ ઉપજાવે છે: કારણ કે-ત્યાં મમત્વ બેઠું છે. ત્યારે એ દુઃખમાં મુખ્ય કારણ મરણ છે કે મમત્વ છે?

સભા૦ મમત્વ.

એ મમત્વ નીકળી જાય એટલે તેવા મરણના કારણે પણ મોહના ઘરનું દુઃખ ઉત્પન્ન થવા પામે નહિ, એ

સુનિશ્ચિત વાત છે. એ જ રીતિએ પોતાના શરીર ઉપરનું મમત્વ પણ ટળી જાય તો ?

સભા૦ તો શરીરના દુઃખે પણ દુઃખી ન થવાય.

અહીં એક વાત સમજી લેવાની છે.

પોતાના શરીર ઉપર આફત આવે, પોતાનું શરીર રોગથી ઘેરાય, એવા સમયે સમભાવ ટકાવવાને માટે સહનશીલતાની ખૂબ જ અપેક્ષા રહે છે. સામર્થ્યહીન જીવો તેવા અશુભોદય સમયે અસમાધિમયતાને પામી જાય, એ અસંભવિત વસ્તુ નથી. એવા સમયે સમાધિ જળવાઈ રહે અને આરાધનામાં વિઘ્ન ન આવે, ત્યાં સુધી ઉપચારાદિથી પર રહેવું એ બરાબર છે: પણ તથાપ્રકારના સામર્થ્યના અભાવે જો અસમાધિ થઈ જાય તેમ હોય અને આરાધનામાં વિક્ષેપ પડે તેમ હોય, તો આજ્ઞાવિહિત ઉપચારો કરી શકાય છે.

હવે આપણે ચાલુ વાત ઉપર આવીએ.

સાચો સાધુ પોતાના શરીરને પણ પર માનનારો હોય છે. આ કારણે, તે હરેક દશામાં સમભાવજનિત સુખનો અનુભવ કરી શકે છે. આજ્ઞાવિહિત માર્ગે સમભાવમાં મસ્ત રહેનારને બાહ્ય કારણો દુઃખ ઉપજાવી શકતાં નથી. ચક્રવર્તી કે ઈન્દ્ર આદિને માટે આવું સમાધિસુખ, ઇન્દ્રપણાથી કે ચક્રવર્તિપણા આદિથી સંભવિત છે?

સભા૦ એ તો સંભવિત નથી.

સાચો સાધુ આહારાદિ મળે તોય જેવો પ્રસન્ન રહે છે, તેવો જ પ્રસન્ન આહારાદિ ન મળે તોય રહી શકે છે. એ આહાર લે તોય સંયમના હેતુથી, એટલે મળી જાય તો સંયમવૃદ્ધિ માને અને ન મળે તો તપોવૃદ્ધિ માને. માન મળે કે અપમાન થાય, સ્વાગત થાય કે તિરસ્કાર થાય, ઉભય સ્થિતિમાં પુણ્ય–પાપના ઉદયના સ્વરૂપને સમજનાર એ સમભાવે રહે, તો એ સુખ કોઈ સામાન્ય કોટિનું નથી. બાહ્ય દૃષ્ટિએ જોતાં પરમ દુ:ખી જણાય એવા પણ આત્માઓ, અંતરથી પરમ સુખનો અનુભવ કરતા હોય, એ સુસંભવિત વસ્તુ છે. જીવતાં શરીરની ચામડી ઉતારાતી હોય, ઉઘાડે માથે ધગધગતા અંગારાની સઘડી મૂકાઈ હોય, વાધરીના બંધનથી શરીરનાં હાડકાં તડ–તડ ત્રૂટતાં હોય કે આખોય દેહ કારમા રોગથી ગ્રસ્ત બની ગયેલો હોય, એવી એવી દશામાં પણ પરમ સુખને અનુભવતા અને ભવિષ્યના પરમ સુખને સાધતા મહાપુરૂષો થઇ ગયા છે. એવી પણ દશામાં એ મહાપુરૂષો પરમ સુખને અનુભવી શક્યા, એનું કારણ એ જ છે કે–એ મહાપુરૂષો મુક્તિમાર્ગની પરમ આરાધનામાં જ લીન બન્યા હતા. આથી જ કહેવાય છે કે–દુ:ખમાં પણ સુખનો અનુભવ કરવો હોય અને સાથે જ ભાવિના સુન્દર સુખને સાધવું હોય, તો એને માટે એક જ ઉપાય છે: અને તે એ કે–મુક્તિમાર્ગ પ્રત્યે નિર્મલ શ્રદ્ધા કેળવવાપૂર્વક, એ માર્ગની આરાધનામાં જ દત્તચિત્ત

બની જવું. આ માર્ગના શ્રદ્ધાળુ આત્માઓ ગૃહસ્થદશામાં હોય, તોય બીજાઓની જેમ સુખી દશામાં ઉન્મત્ત કે દુ:ખી દશામાં દીન બનતા નથી: પણ વિરલ આત્માઓ જ આવા અતિ સુન્દર અને એકાન્તે હિતકર પણ માર્ગ પ્રત્યે સુશ્રદ્ધાળુ બની શકે છે.

આજનાં વીંગાણાં અને શ્રદ્ધાળુઓની વિપ્લવના વાતાવરણ સમયની ફરજ :

એકાન્ત હિતકર એવા પણ માર્ગ પ્રત્યે તેઓ જ સુશ્રદ્ધાળુ બની શકે છે, કે જેઓ સુન્દર ભવિતવ્યતાને ધરનારા હોય છે. વિચક્ષણ એવા પણ બહુલસંસારી જીવો તો, પોતાની વિચક્ષણતાનો ઉપયોગ એવી રીતિએ કરે છે, કે જેથી તેમનો ભાવિકાલ દુ:ખમય બની ગયા વિના રહે નહિ. સન્માર્ગના પ્રરૂપક સદ્ગુરૂઓનો યોગ પ્રાપ્ત થવો, એ જ મુશ્કેલ છે: અને પ્રાપ્ત થયેલો એ યોગ ફળવો, એ તો એથી પણ વિશેષ મુશ્કેલ છે. સન્માર્ગની રૂચિ પેદા થવાને માટે, લઘુકર્મિતા, એ પરમ આવશ્યક વસ્તુ છે. એવા પણ જીવો આ સંસારમાં વિદ્યમાન હોય છે, કે જે જીવો સદ્ગુરૂના કથનની ઠેકડી કરવામાં જ આનંદ માને. આવા જીવોને સન્માર્ગનું કથન ફળે શી રીતિએ? આજનું વાતાવરણ જૂઓ. આજે સદ્ગુરૂઓનાં વચનોની ઠેકડી કરવી, એ તો સામાન્ય વાત થઈ પડી છે. એવાને સદ્ગુરૂનો યોગ ફળ્યો કહેવાય કે ફુટયો

કહેવાય, એ વિચારો. એવાઓ નથી તો પોતે આરાધના કરતા અને નથી તો બીજાઓને આરાધના કરવામાં સહાયક થતા. સહાયક થવાને બદલે વિઘ્ન ન કરે તોય બસ, એમ આજે કહેવું પડે તેમ છે. આજે કેટલા જીવો સન્માર્ગના આરાધકોને ત્રાસ આપવાને મથી રહ્યા છે? પોતાનાથી આરાધના ન થતી હોય, તોય તેઓએ બીજાને વિઘ્નકર શા માટે નિવડવું જોઈએ? તદ્દન ખોટો પણ વિરોધ કરવાની ધૂનમાં, આજે કેટલાકો શું લખી-બોલી રહ્યા છે? સમાજહિતના નામે આ ધીંગાણાં હોય? અને ધીંગાણાં પોતે મચાવવાં, છતાંય દોષ સાધુઓને દેવો, એનો અર્થ શો? જેઓમાં પ્રમાણિકતા પણ ન હોય, તેઓ ગાળો ન દે, કલંકો ન ઓઢાડે, તો બીજું કરે પણ શું? તેઓની નેમ એક જ છે કે-લોકોને કોઈ પણ રીતિએ ધર્મસ્થાનોમાં આવતા બંધ કરવા. આ રીતિએ ધર્મની સામે બળવો જગવનારાઓનું આપણે ભલે બૂરૂં ન ઇચ્છીએ : તેઓનું પણ કલ્યાણ થાઓ એમ જ આપણે ઇચ્છીએ : પરન્તુ તેઓના પાપે તેઓનું બૂરૂં ન થાય એ સંભવિત નથી. કોઈ પણ જીવને મુક્તિમાર્ગ પમાડવો એ જેમ અનુપમ કોટિનો ઉપકાર છે, તેમ કોઈ પણ જીવને મુક્તિમાર્ગથી ભ્રષ્ટ બનાવવો અગર મુક્તિમાર્ગ પામતો અકટાવવો, એ અનુપમ કોટિનો અપકાર છે. આથી મુક્તિમાર્ગના શ્રદ્ધાળુ આત્માઓએ, ખાસ કરીને આવા વિપ્લવના સમયે તો, પોતાના સઘળા જ સામર્થ્યનો

સદુપયોગ કરીને, આરાધકોના માર્ગને નિષ્કંટક બનાવવા માટે સઘળું જ કરી છૂટવું જોઇએ. યોગ્ય જીવો માર્ગથી વંચિત ન રહી જાય એ માટે શ્રદ્ધાળુઓએ વિવિધ યોજનાઓ હાથ ધરવી જોઇએ અને ધર્મવિરોધી પ્રચારનો તેટલો જ સબળ પણ સુન્દર પ્રતિકાર કરવાને ઉજમાલ બની જવું જોઇએ.

કર્મસત્તા રીઝવી રીઝે પણ નહિ
અને રડ્યે પીગળે પણ નહિ :

શ્રદ્ધાળુ આત્માઓની આ પણ એક અગત્યની ફરજ છે, એ સમજવાને માટે બુદ્ધિની સુન્દરતા પણ જોઇએ. માર્ગની પ્રાપ્તિ અને સમજ વિના, આ વસ્તુનો વાસ્તવિક ખ્યાલ આવવો મુશ્કેલ જ છે. આ માર્ગની ઉપકારકતાને તમે સમજો છો ? જે માર્ગ પામવાના યોગે ભયંકરમાં ભયંકર પણ દુઃખની સામગ્રીમાં સુખનો અનુભવ કરી શકાય છે અને પરિણામે શાશ્વત એવા અનન્ત સુખને પામી શકાય છે, તે માર્ગની ઉપકારકતા જેવી-તેવી નથી. કર્મની આધીનતા છે, ત્યાં સુધી દુઃખ ન જ આવે એમ નહિ: પરન્તુ-' આવે દુઃખ અને સધાય સુખ '-એવો કીમીયો દર્શાવનાર કોઈ હોય, તો તે એક આ શાસન જ છે. સુખની સામગ્રી મળવી કે દુઃખની સામગ્રી મળવી, એ પ્રતાપ કોનો ?

સભા૦ કર્મનો.

દુઃખની સામગ્રી આવી પડે ત્યારે મુંઝાયે, દીન બન્યે, શું ઉદયમાં આવેલું કર્મ ભાગી જાય ?

સભા૦ નહિ જ.

ત્યારે પ્રયત્ન તો એ કરવો જોઈએ, કે જેથી કર્મની આધીનતા મૂળમાંથી જ ટળી જાય. એ માટે ઉદયમાં આવેલાં કર્મોને સમભાવે વેદવાં જોઈએ અને સમભાવ પ્રગટાવવાને માટે તથા તેને ટકાવવાને માટે, એ પણ ખ્યાલમાં રાખવું જોઈએ કે–'મારાં જ પૂર્વનાં કૃત્યોનું આ ફલ છે.' આ ખ્યાલમાં હોય, કર્માધીનતાની ભયંકરતા સમજાઈ હોય અને મુક્ત બનવાની સાચી અભિલાષા પ્રગટી હોય, તો સુખ–દુઃખની સામગ્રી મળતાં રાચવાનું કે રડવાનું મન કેમ થાય ? એવા અવસરે મોહ મુંઝવે નહિ, એની સાવધગીરી રાખવી જોઈએ. દુઃખ આવ્યે દીન બનવાથી કે રૂદન કરવાથી કર્મસત્તાને દયા આવે–કરે નહિ. એ સત્તા તો એવી કઠોર છે કે–એ રીઝવી રીઝે નહિ અને રડીને પીગળાવવા મથો તોય પીગળે નહિ. એ તો એની સત્તાને તોડયે જ છૂટકો. દુનિયામાંથી કર્મસત્તા નાબૂદ થવાની નથી, પણ સુજ્ઞ અને સમર્થ બનેલા આત્માઓ પોતાના ઉપર એ સત્તાનું બળ ન ચાલી શકે એવો પ્રયત્ન જરૂર કરી શકે છે અને એમાં વિજય પણ મેળવી શકે છે. એ વિના દુઃખ મૂળમાંથી જાય અને સાચા સુખની શાશ્વતકાલીન સંપૂર્ણ પ્રાપ્તિ થાય, એ શકય જ નથી.

દુઃખિને કેવી સલાહ આપવી જોઇએ ?

અહીં શ્રી રામચન્દ્રજી અને શ્રીમતી સીતાદેવી મહેન્દ્રોદય નામના ઉદ્યાનમાં આનન્દથી દિવસો વિતાવે છે, પણ એક વખત સીતાજીનું જમણું નેત્ર ફરકે છે. પોતાનું જમણું નેત્ર ફરકતાંની સાથે જ સીતાજી અશુભની આશંકામાં પડી જાય છે. અશુભની આશંકાથી ઘેરાએલા મનવાળાં આ સીતાજી, એકદમ શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે આવે છે અને પોતાનું જમણું નેત્ર ફરકવાની વાત કરે છે. એના ઉત્તરમાં શ્રી રામચન્દ્રજી કહે છે કે-" આ સારૂં નહિ." શ્રી રામચન્દ્રજીના આવા કથનને સાંભળતાંની સાથે જ સીતાજી વિશેષ વિહ્‌વલ બની જાય છે અને એવા ભાવને પ્રદર્શિત કરનારાં વચનો બોલી ઉઠે છે કે-

" મારા રાક્ષસદ્વીપના વાસથી પણ હજુ વિધિને શું સન્તોષ થયો નથી ? શું હજુ પણ આપના વિયોગજન્ય દુઃખથી પણ અધિક દુઃખ તે મને આપશે ? મારૂં જમણું નેત્ર ફરકવા રૂપ આ નિમિત્ત અન્યથા તો નથી જ."

સીતાજીના હૃદયને અશુભના એક નિમિત્ત માત્રે પણ કેટલો બધો આઘાત પહોંચાડ્યો ?,-એ બહુ જ વિચારવા જેવી વાત છે. શું તેમને પ્રાપ્ત થનારૂં દુઃખ, એ તેમના જ પોતાના પૂર્વકાલીન પાપકાર્યનું પરિણામ નહોતું ? અશુભ કર્મના ઉદય વિના દુઃખ આવે નહિ અને પાપકરણી આચર્યા વિના અશુભ કર્મ બંધાય નહિ,

એ નિયત વાત છે: એટલે દુઃખ એ પોતાના જ પૂર્વ-કાલીન પાપકાર્યનું પરિણામ છે, એ નિસ્સન્દેહ છે. આમ છતાં, દુઃખ આવતાં અગર તો દુઃખ આવવાનું છે એવો ખ્યાલ આવતાં, દુઃખના દ્વેષી જનોને આઘાત થાય તે અસંભવિત નથી. એવા સમયે વાસ્તવિક ધીરતાને ધારણ કરી, વીરતા કેળવી, સમભાવમાં મગ્ન બનવું, એ જ એક સાચો તરણોપાય છે: પરન્તુ એમ થવું, એ કાંઈ સઘળા જ આત્માઓને માટે શકચ નથી. દુઃખના આવાગમનથી અગર તો આવનાર દુઃખના ખ્યાલથી ગભરાએલા જીવોને, એવી સલાહ આપવી જોઈએ, કે જેના યોગે તેઓ ધીર અને વીર બનીને સમભાવે દુઃખને સહન કરી શકે! એટલું જ નહિ, પણ એવા સમયે દુઃખી આત્માઓના હૃદયમાં પાપ પ્રત્યે જ તિરસ્કાર પ્રગટે અને પાપથી બચાવનાર ધર્મ પ્રત્યે આદરભાવ પ્રગટે, એવી જ જાતિની સુન્દર સલાહ આપવી એ હિતકારક છે: પણ દુનિયામાં આવી સલાહ આપનારા કેટલા ?

સભા૦ બહુ જ વિરલ.

આપણે એ વિરલોમાંના જ એક બનવું જોઈએ. સલાહ આપવી જ હોય તો એવી જ આપવી: નહિ તો બહેતર છે કે–મૂંગા રહેવું. અન્યનું ભલું ન કરી શકાય તોય તેના ભૂંડાથી તો જરૂર બચવું. ખોટી સલાહ આપનારાઓના કરતાં મૂંગા રહેનારાઓ પણ લાખ દરજ્જે સારા છે.

કોઈ કોઇના પણ દુષ્કર્મોદયને અન્યથા કરી શકે જ નહિ :

વિચારી જૂઓ કે-શ્રી રામચન્દ્રજીએ સીતાજીને શું કહ્યું હશે? "તું ગભરાય છે શા માટે? હું બેઠો છું ત્યાં સુધી તારો એક વાળ પણ વાંકો કરનાર કોણ છે? તારા મહેલ ઉપર પહેરો મૂકી દઉં."-આવું આવું કહેવા ધારે, તો શ્રી રામચન્દ્રજી કહી શકે તેમ હતું કે નહિ? શ્રી રામચન્દ્રજી એમ કરવા ધારે, તો તે કરી શકે એમ પણ હતું કે નહિ? ત્રણ ખંડના સ્વામી એવા શ્રી લક્ષ્મણજી જેને ચરણે માથું મૂકતા હોય, તેને માટે શું ન થઈ શકે? એમની પાસે સેવકોની ખોટ હતી? સેવકોની વાત દૂર રહો, પણ શ્રી રામચન્દ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજી પોતે પણ કમ સમર્થ હતા? નહિ જ. આમ છતાં શ્રી રામચન્દ્રજી એવું કાંઈ જ કહેતા નથી: કારણ કે-સમજુ છે. એ જાણતા હતા કે-લાખો સૈનિકો અને સમર્થમાં સમર્થ પણ રક્ષકો, બીજાના દુષ્કર્મના ઉદયને અન્યથા કરવાને સમર્થ નિવડી શકતા જ નથી. ક્ષપકશ્રેણિ માંડનારા આત્માઓમાં એ સામર્થ્ય પ્રગટે છે, કે જે સામર્થ્યના યોગે તેઓ, શકય હોય તો સારાય વિશ્વના જીવોનાં કર્મોનો ક્ષય કરી નાખે: પણ એ શકય જ નથી. એ શકય હોત તો તો પરમ ઉપકારિઓ એટલું કરવાને ચૂકયા જ ન હોત. શ્રી રામચન્દ્રજી હોય, શ્રી લક્ષ્મણજી

હોય કે મોટો ચક્રવર્તી અગર ઇન્દ્ર હોય, પણ કોઈના દુષ્કર્મના ઉદયને અન્યથા કરવાનું કોઇમાંય સામર્થ્ય નથી.

ધીર અને વીર બની સમભાવે વેઠો :

આ વસ્તુને સમજનારા શ્રી રામચન્દ્રજી, આપત્તિની આશંકાથી અત્યન્ત ખેદને પામેલાં સીતાજીને કહે છે કે–

" देवि ! मा खेदमुद्वह ।"

અર્થાત્–'હે દેવિ ! તમે ખેદ ન કરો.'

આ પ્રમાણે કહીને, ખેદ નહિ કરવાનું કારણ સમજાવતાં પણ શ્રી રામચન્દ્રજી કહે છે કે–

" अवश्यमेव भोक्तव्ये, कर्माधोने सुखासुखे ।"

કર્મને આધીન એવાં સુખ–દુઃખોને અવશ્યમેવ ભોગવવાં પડે છે. સુખ–દુઃખ કર્મને આધીન છે અને કર્મના નાશ વિના તેનો નાશ સંભવિત નથી,–આ કારણે કર્માધીન જીવોને એ અવશ્યમેવ ભોગવવાં પડે છે. જે વસ્તુને ભોગવ્યા વિના ચાલે તેમ નથી, તે વસ્તુને ભોગવતાં શોક શા માટે કરવો જોઇએ ? ખેદ કર્યે શું વળે ? જ્યારે કર્માધીન સુખ–દુખ ભોગવવાં જ પડે તેમ છે, તો એવી રીતિએ કાં ન ભોગવવાં, કે જે રીતિએ તેને ભોગવતાં આત્મા નવીન દુષ્કર્મોને ઉપાર્જનારો બને નહિ અને ઉદયને નહિ પામેલાં એવાં પણ બીજાં ઘણાં ઘણાં કર્મોની નિર્જરાને સાધનારો બને ? દુઃખ આવવાનું છે

એ નક્કી વાત છે, એને ભોગવ્યા વિના છૂટકો નથી, રડયે કે માથું કૂટયે કાંઇ વળે તેમ નથી, તો ધીર અને વીર બનીને સમભાવ પૂર્વક આવેલ દુઃખને વેઠી લેવામાં હરકત શી ? એમાં લાભ કે નુકશાન ?

સભા૦ એકાન્તે લાભ.

આત્મા સાચો ધીર અને વીર બને, તો એને દુઃખ કાંઈ કરી શકતું નથી. આવેલ દુઃખ ઉલ્ટું ઉપકારક બની જાય છે. વિચારો કે-કારમા પણ દુઃખમાં સુન્દર ભાવનાના યોગે ઉત્પન્ન થતું સમાધિસુખ, એ કેવું અનુપમ સુખ છે ? એ દશા તો વર્તમાનમાં ય સુખ દે અને ભવિષ્યને ય સુખમય બનાવે. એથી વિપરીત, દુષ્કર્મના ઉદય સમયે મુંઝાનારાઓ, અસ્વસ્થ બનનારાઓ, રડવા બેસનારાઓ અગર તો માથું કુટવાને મંડી જનારાઓ વિગેરે તો, ઉદયમાં આવેલ દુષ્કર્મને વેઠવા સાથે બીજાં અનેક દુષ્કર્મોને ઉપાર્જી, પોતાના દુઃખમાં વધારો કરી દે છે. એથી એવાઓ નથી તો વર્તમાનમાં સુખ અનુભવી શકતા કે નથી તો ભવિષ્યમાં સુખ અનુભવી શકતા.

આપત્તિમાં ધર્મ શરણ રૂપ છે :

કર્માધીન એવાં સુખ-દુઃખ અવશ્યમેવ ભોગવવાં પડે છે, એ વસ્તુનો ખ્યાલ આપ્યા બાદ, શ્રી રામચન્દ્રજી સીતાજીને સમાધિ પામવાનો માર્ગ પણ દર્શાવે છે અને તે દર્શાવતાં કહે છે કે-

"तद्गच्छ मन्दिरे स्वस्मिन्, देवानामर्चनं कुरु।
प्रयच्छ दानं पात्रेभ्यो, धर्मः शरणमापदि ॥१॥"

શ્રી રામચન્દ્રજી કહે છે કે–તમે તમારે મન્દિરે જાઓ : ત્યાં જઇને દેવોની પૂજાને કરો અને પાત્ર એવા આત્માઓને દાન દો : કારણ કે–આપત્તિમાં શરણ રૂપ કોઈ હોય, તો તે એક ધર્મ જ છે. કર્માધીન સુખ–દુ:ખ અવશ્યમેવ ભોગવવાં પડે છે, એ સમજીને ધર્મના શરણે જવું, એ સમાધિને પામવાનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ માર્ગ છે. આપત્તિથી ઉગારવાને વાસ્તવિક રીતિએ કોઈ સમર્થ હોય, તો તે એક ધર્મ જ છે અને તે ધર્મ પણ પણ તે જ છે, કે જે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રરૂપેલો છે. આપણે જૈન છીએ માટે જ આપણે આમ કહીએ છીએ, એમ નથી. જે વાસ્તવિક છે તે જ આપણે કહીએ છીએ. સમ્યક્ત્વ એટલે શું? જે જેમ છે, તેને તેમ માનવું. ચેતન અને જડનું જે વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે, તે જ સ્વરૂપને માનવું અને એથી વિપરીત સ્વરૂપને મિથ્યા માનવું : હેયને હેય અને ઉપાદેયને ઉપાદેય માનવું, એ જ સમ્યક્ત્વ છે. શ્રી જિનોક્ત તત્ત્વોમાં જે રૂચિ, એને સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે, પણ એનો અર્થ આ જ છે : કારણ કે–શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ તત્ત્વોનું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું જ ફરમાવ્યું છે. એથી વિપરીત કહેનારા મિથ્યાવાદિઓ છે અને એથી તેઓનો ધર્મ પણ મિથ્યા જ છે. સાચો ધર્મ તો

તેજ છે, કે જે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રરૂપેલો છે અને એજ એક આપત્તિ માત્રથી ઉગારનાર છે. કર્મસત્તાની આધીનતામાંથી મુક્ત બનાવનાર ધર્મસત્તા છે. ધર્મ-સત્તાના શરણને પામેલા આત્માઓ કર્મસત્તાથી સર્વથા મુક્ત ન બને, ત્યાં સુધી પણ સમાધિમય માનસિક સ્વાસ્થ્યને સુન્દર પ્રકારે ભોગવી શકે છે. આપત્તિના સમયે બીજા કોઈનું પણ શરણ કાર્યગત નિવડતું નથી. આ કારણે, શ્રી રામચન્દ્રજી શ્રીમતી સીતાદેવીને પ્રભુપૂજા અને પાત્રદાન કરવાની સલાહ આપે છે. શ્રી રામચન્દ્રજી જેવા સમર્થ અને સત્તાધીશ પણ, ખૂદ પોતાની અતિ વલ્લભા એવી પણ પત્નીને આવી સલાહ આપે છે, એ વસ્તુ-માંથી આજનાઓ જો વિવેકપૂર્વક વિચારે, તો ઘણી જ સુન્દર પ્રેરણા મેળવી શકે તેમ છે: પણ આજે તો ધર્મકથાઓને ય વાંચતાં અગર તો સાંભળતાં પણ, ખાસ વિચારવા જેવી વસ્તુઓનો વિવેકપૂર્વક વિચાર કરનારાઓ બહુ જ થોડા છે.

આપત્તિ વેળાએ ધર્મસ્થાનોને તાળાં દેવાનો થઈ રહેલો વિષમ પ્રચાર :

શ્રી રામચંદ્રજીએ શ્રીમતી સીતાદેવીને આપેલી આ પ્રકારની સલાહને જાણ્યા પછી તો, એવી ભાવના ઉત્પન્ન થવી એ સહજ છે કે–'નાયક મળો તો આવા મળો અગર સલાહકાર મળો તો આવા મળો.' શ્રી રામચંદ્રજીએ

જે ભાવના અને જે પ્રવૃત્તિમાં રત બનવાની શ્રીમતી સીતાદેવીને સલાહ આપી છે, એ સામાન્ય કોટિની નથી. એ સલાહ વિવેકથી પરિપૂર્ણ છે. દુઃખથી મુંઝાનારા અગર તો રીબાનારા આત્માઓને એવી જ સલાહ આપવી જોઇએ, કે જેથી તેઓ આવેલા દુઃખને સમભાવે સહી શકે અને કાલે કરીને પણ સાચા કલ્યાણના ભોક્તા બની શકે. આજે તો દુઃખી પ્રજાને એથી વિપરીત જ સલાહ અપાઇ રહી છે : પણ શ્રી રામચન્દ્રજીએ જે સલાહ આપી છે, એથી વિપરીત પ્રકારની સલાહ આપનારાઓ, એ ઘોર મિથ્યાદૃષ્ટિઓ જ છે. એવા નાયકોની પૂંઠે તણાનારી પ્રજા સુખી નથી થતી, પણ દુઃખી જ થાય છે. એવા નાયકોનો ત્યાગ અગર તો એવાઓનું કહેવાતું જિતેન્દ્રિયપણું, એ પણ એક પ્રકારનું મોહનું જ તાંડવ છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓને એથી આનંદ કે આશ્ચર્ય થાય જ નહિ. આજે તો બેકારોને બહેકાવાય છે અને દુઃખિઓને વધારે દુઃખ સાંપડે એવી સલાહ અપાય છે. વર્તમાનમાં, ઉન્મત્ત અને દમ્ભી આદમીઓ દ્વારા, ઉન્મત્તવાદ પ્રસાર પામી રહ્યો છે અને અજ્ઞાન પ્રજા લોભની મારી, એની પૂંઠે ઘસડાઇ રહી છે. 'આપત્તિમાં ધર્મ શરણ રૂપ છે'–એ વાત ભૂલાતી જાય છે અને આપત્તિના નામે ધર્મસ્થાનોએ જ તાળાં દેવાની વાતોનો વિષમ પ્રચાર વધ્યે જાય છે. ધર્મના યોગે કેટલાંક કર્મો તો ક્ષીણ થઇ જાય છે અને ક્ષીણ ન થાય

એવાં પણ નિકાચિત કર્મોનો ઉદય આત્માને પામર બનાવી શકતો નથી. આપત્તિ વેલાએ તો ધર્મની આરાધનામાં વિશેષપણે પ્રવૃત્ત થવું જોઇએ. એને બદલે પાપના માર્ગે પ્રવૃત્ત થવું, એ તો આપત્તિને વધારવાનો જ ધંધો છે. પૌદ્ગલિક અર્થની સિદ્ધિને અનુલક્ષીને કરવામાં આવતું તોફાન કે તે માટેનો ઘોંઘાટ, એ આપત્તિને નિવારનાર છે, એમ માનનારા અને મનાવનારા તો, આ જગતના હિતસ્વિઓ નથી, પરન્તુ હિતસંહારકો જ છે.

ધર્મને પામેલો રીબાય નહિ :

ખરેખર, જે અવસ્થામાં કોઇનુંય કાંઈ ચાલી શકતું નથી, તે અવસ્થામાં પણ એક ધર્મ જ એવો છે, કે જે સુખનો અનુભવ કરાવી શકે છે. જે સમયે મોટામાં મોટું લશ્કર, અનુભવીમાં અનુભવી હકીમો અને વિપુલમાં વિપુલ ઋદ્ધિ આદિ પણ કાંઈ જ કરી શકતાં નથી, તેવા સમયે પણ ધર્મ આત્માને અજબ શાન્તિ આપી શકે છે. દુષ્કર્મના ઉદયે પૃથ્વીનો શહેનશાહ પણ એવા રોગનો ભોગ થઈ પડે છે કે-સારામાં સારા ગણાતા વૈદ્યો, હકીમો કે ડૉકટરોનો એક પણ ઉપચાર સફળ નિવડતો નથી. આવા સમયે, જો તે શહેનશાહ ધર્મને પામેલા હોય છે તો રીબાતો નથી. તે દુર્ધ્યાનથી ઉન્મત્ત બનવાને બદલે, શુભ ધ્યાનથી શાન્તિને અનુભવી શકે છે. ધર્મથી તત્કાલ રોગ મટી જાય છે અગર બીજી આફતો ટળી જાય છે

એમ નથી : કારણ કે-ધર્મ પામતાં પૂર્વે તેવાં પાપો કરેલાં હોય, તો તેનું ફળ ભોગવવું પણ પડે : પરન્તુ પાપના ઉદય સમયે, ધર્મનું શરણ સ્વીકારેલું હોય છે તો, આત્મા તત્કાલ શાન્તિ અનુભવી શકે છે અને ભાવિ-કાલને આપત્તિમુક્ત બનાવી શકે છે. ધર્મનો આ પ્રભાવ સામાન્ય કોટિનો નથી, ઘણો જ અસાધારણ છે, પણ એનો વિચાર જ ન હોય ત્યાં થાય શું ? ધર્મનું ફલ જોઇએ પણ ધર્મ ન જોઇએ-એ દશામાં શું થાય ?

ધર્મમાં પૌદ્‌ગલિક આશંસા ન આવે
તેની પણ કાળજી રાખવી જોઇએ :

સભા૦ આપત્તિના નિવારણને માટે ધર્મ કરવાનું કહી શકાય ?

ધર્મ કરવાનો હેતુ જ આપત્તિના નિવારણનો છે, ત્યાં-"આપત્તિના નિવારણને માટે ધર્મ કરવાનું કહી શકાય ?"-એવા પ્રશ્નને અવકાશ જ રહેતો નથી. આપત્તિનો જડમાંથી પણ વિનાશ સાધી આપવાનું અને અનનુભૂત એવાંય કલ્યાણોને પમાડવાનું સામર્થ્ય કોઈમાં હોય, તો તે એક સદ્‌ધર્મમાં જ છે : એટલે આપત્તિના નિવારણને માટે ધર્મ કરવાનું કહેવું, એ જ એક વાસ્તવિક પ્રકારનો હિતકારક ઉપદેશ છે.

સભા૦ બરાબર છે, તો પછી પૌદ્‌ગલિક આશયથી ધર્મ કરવાનો ઉપદેશ કેમ ન અપાય ?

સૌથી પહેલી વાત તો એ સમજો કે-અમૂક જાતિનો પૌદ્ગલિક આશય સિદ્ધ થાય, એટલા માત્રથી સઘળી જ આપત્તિ ટળી જાય, એ શું સંભવિત છે ?

સભા૦ જે વસ્તુ મેળવવાના હેતુથી ધર્મ કર્યો હોય, તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ જાય, એટલે તેટલા પૂરતી તો આફત ટળે ને ?

પણ એ આફત ટળતાં સુધીમાં જે પૌદ્ગલિક અભિલાષા આદિ રૂપ દુર્ધ્યાન થયું, તેના યોગે કેટલી નવી આપત્તિઓ ખડી થઈ ગઈ, તેનો કાંઈ વિચાર ?

સભા૦ એ વિચારવા જેવું ખરૂં.

પૌદ્ગલિક અભિલાષા એ પાપનું કારણ છે, આટલું તો તમે સમજો છો : તો એ પાપ પુષ્ટ બને એવા પ્રકારે ધર્મનો ઉપદેશ આપવાનો આગ્રહ તમે કેમ સેવી શકો ? ઉપકારી મહાપુરૂષો ફરમાવે છે કે-મુક્તિના ઈરાદે આચરેલા ધર્મથી સઘળી જ આપત્તિઓ દૂર થઈ જાય છે, તો ઉપકારિઓનાં વચનો પ્રત્યે શ્રદ્ધા કેળવીને નિરાશંસભાવે ધર્મ કરવો, એ વ્યાજબી છે કે પૌદ્ગલિક આશંસાથી ધર્મ કરવો એ વ્યાજબી છે ?

સભા૦ પણ આશંસા આવી જતી હોય તો ?

તો એ આશંસા ન આવે તેવો પ્રયત્ન કરવો. વિચારવું કે-મને જે વસ્તુની આશંસા થઈ જાય છે, તે વસ્તુ મને મળી પણ જાય, તોય તેથી મારા સઘળા

દુઃખનો અન્ત આવવાનો નથી. વળી એ વસ્તુ મારી પાસે વધુમાં વધુ એક ભવના સમયથી વિશેષ સમયને માટે ટકવાની નથી: અને એ વસ્તુને મેળવવાની ઇચ્છાથી માંડીને એ વસ્તુ મળે અને ભોગવાય ત્યાં સુધીના પાપની ગણત્રી કેટલી? આમ અનેક રીતિએ વિચાર કરીને પૌદ્‌ગલિક આશંસાને ટાળવાનો પ્રયત્ન કરવો. જ્ઞાનિઓનાં વચનોનું નિરન્તર શ્રવણ અને મનન આદિ કરવું, કે જેથી મુક્તિની અભિલાષા તીવ્ર બનતી જાય અને પૌદ્‌ગલિક આશંસા નષ્ટ થતી જાય.

તદ્‌હેતુ-અનુષ્ઠાનનું બીજ:

એવા પણ મુગ્ધ કોટિના જીવો હોય છે, કે જે જીવોએ આશંસાસહિત આચરેલું પણ અનુષ્ઠાન તદ્‌હેતુ-અનુષ્ઠાનના બીજભૂત હોય: પરન્તુ ખ્યાલમાં રાખવું જોઇએ કે-તેવા જીવોને ભવસ્વરૂપ આદિની વાસ્તવિક માહિતી જ હોતી નથી. તેવા જીવો પોતાની તેવા પ્રકારની લઘુકર્મિતાના યોગે સદનુષ્ઠાનના રાગી બને છે અને એ દ્વારા કલ્યાણ માની અનુષ્ઠાનને આચરવા તત્પર બને છે: પરન્તુ તેઓને જ્યાં ભવ અને મુક્તિના સ્વરૂપાદિનો ખ્યાલ આવે છે, કે તરત તેઓ પૌદ્‌ગલિક આશંસાનો ત્યાગ કરે છે અને એ જ કારણ છે કે-મુગ્ધ જીવોનાં તેવા પ્રકારનાં અનુષ્ઠાનોને પણ તદ્‌હેતુ-અનુષ્ઠાનના બીજભૂત ગણાય છે. આ વસ્તુને આગળ કરીને, પૌદ્‌-

ગલિક આશંસાથી થતાં ધર્માનુષ્ઠાનોને પણ ઉત્તેજન મળે એવો પ્રયત્ન કરવો, એ કોઈ પણ રીતિએ ઉચિત નથી. શાસ્ત્રકાર-પરમર્ષિઓએ રોહિણી આદિના તપને દર્શાવ્યો છે, એ વસ્તુને આગળ કરીને આજે કેટલાકો વિષાનુષ્ઠાન અને ગરાનુષ્ઠાનનો પણ ઉપદેશ આપી રહ્યા છે : પરન્તુ તેઓને એ તપ શાથી દર્શાવાયો છે, કોના દ્વારા કયા હેતુથી અપાય છે અને કોને અપાય છે, તેનું ભાન જ નથી. મુગ્ધ આત્માઓને માર્ગમાં પ્રવેશ કરાવવાના હેતુથી જ ગીતાર્થ મહાત્માઓ તે તે તપનું દાન કરે છે : અને એજ કારણે, એટલે કે-માર્ગની પ્રાપ્તિ એ ફલ હોઈને, એ સૌભાગ્યાદિની કાંક્ષાવાળાઓને અપાએલ હોવા છતાં, ત્યાં વિષાદિપણાનો પ્રસંગ કે તદ્‌હેતુત્વના ભંગનો પ્રસંગ નથી ગણાતો.

લક્ષ્મીની કિંમત કચરા જેટલી :

અહીં તો શ્રીમતી સીતાદેવી શ્રી રામચંદ્રજીની સલાહ મુજબ વર્તવાને તત્પર બની જાય છે. શ્રીમતી સીતાદેવીએ ઘેર જઈને મોટા સંયમપૂર્વક ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોની પૂજા કરી અને પુષ્કળ દાન કર્યું. ઘરમાંથી કચરો ફેંકી દેતાં બાઈઓને લેશ પણ સંકોચ થાય છે ? નહિ જ, કારણ કે-એ ફેંકી દેવા જેવી જ વસ્તુ છે, એમ એ માને છે. લક્ષ્મીની મૂર્છા નષ્ટપ્રાયઃ થાય છે અને ધર્મની પ્રીતિ જાગૃત થાય છે, ત્યારે સામગ્રીસંપન્ન આત્માઓનું

દાન એવું બની જાય છે કે-જાણે તે કચરાને કાઢી રહેલ છે. એમને મન લક્ષ્મીની કિંમત કચરાથી અધિક નથી, એવું દાન લેનારાઓને અગર દાન દેતાં જોનારાઓને પણ લાગી જાય છે. એ વિના, દાન દાન રૂપે થવું એ સહેલું નથી. કેટલીક વાર વ્રતપાલન અને તપ આદિ પણ જેટલી સહેલાઈથી થઈ શકે છે, તેટલી સહેલાઈથી સાચું દાન થઈ શકતું નથી.

ભક્તિભાવ અને અનુકંપાભાવ :

સુપાત્રદાનમાં રહેલો ભક્તિભાવ અને અનુકંપાદાનમાં રહેલો દયાભાવ, આત્માને દાન દ્વારા ઘણા જ સુન્દર ફૂલને પમાડનાર બને છે. પરન્તુ ભક્તિપાત્રો પ્રત્યે દયાળુ બનનારાઓ અથવા ભક્તિપાત્રો માટેય દયાની જ વાતો કરનારાઓ અજ્ઞાન છે. શ્રાવકોને માટે શ્રાવકો એ દયાનું સ્થાન નહિ, પરન્તુ ભક્તિનું જ સ્થાન છે. સુશ્રાવક સુશ્રાવકોની ભક્તિ કરવામાં જ રાજી હોય છે. અનુકંપાદાનમાં પાત્ર જોવાનું નહિ અને ભક્તિદાનમાં તો પાત્ર જોવાનું. ભક્તિપાત્રની આશાતના ન થઇ જાય, તેની પણ કાળજી રાખવી જોઇએ. આજે ભક્તિની પણ કેટલીક ક્રિયાઓ, તે ક્રિયાઓ આચરનારાઓની ક્ષુદ્રતા આદિથી, આશાતનાની ક્રિયાઓ જેવી બની ગઈ છે. થોડી શક્તિ હોય તો થોડાની ભક્તિ કરો, પણ ભક્તિ કરો તે એવી રીતિએ કરો, કે જેથી ભક્તિપાત્રોની આશાતના થવા પામે

નહિ. અનન્તઉપકારી શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા મુજબ સંયમના જ પાલન અને પ્રચારમાં ઉદ્યમવન્ત બનેલા મહાત્માઓ, એ તો ભક્તિના શ્રેષ્ઠ ભાજન રૂપ છે: પરન્તુ આજે કહેવાતા શેઠીયાઓ તેમની પણ દયા ખાતા હોય, એ રીતિએ વર્તી રહ્યા છે. ભક્તિપાત્રો પ્રત્યે ભક્તિભાવ ન જાગવો અને દીન, દુઃખી આદિ પ્રત્યે અનુકંપાભાવ ન જાગવો, એ પણ એક પ્રકારની કારમી કમનશિબી છે. પાત્ર આત્માઓ ત્રણ પ્રકારના ગણાય છે : સર્વવિરતિધર મહાત્માઓ એ ઉત્તમ કક્ષાના પાત્ર છે, દેશવિરતિધર ગૃહસ્થો એ મધ્યમ કક્ષાના પાત્ર છે અને તથાપ્રકારે વિરતિ કરવાને અશક્ત હોવા છતાં પણ, માર્ગમાં સુન્દર શ્રદ્ધાવાળા બની શાસનપ્રભાવનાદિ સંબંધી શક્ય પ્રવૃત્તિઓ કરનારા સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગૃહસ્થો એ જઘન્ય પાત્ર છે! દાન દેનારાઓએ પણ આ ભક્તિપાત્ર આત્માઓની આશાતના ન થઈ જાય, તેની કાળજી રાખવી જોઇએ. આથી સ્પષ્ટ જ છે કે-કલ્યાણના અર્થિઓએ દાનમાં પણ સુવિવેકશીલ બનવાની જરૂર છે, કે જેથી તે દાન પણ આત્માને મુક્તિ પમાડનારૂં બની જાય.

હવે આવનારૂં વર્ણન :

હવે જે પ્રસંગનું વર્ણન શરૂ થાય છે, તે પ્રસંગ ખાસ સમજવા જેવો છે. સીતાજી જ્યારે શ્રી રામચન્દ્રજીની સલાહ મુજબ ધર્મકર્મમાં વિશેષ આદરવાળાં

બન્યાં છે, તે વખતે શ્રી રામચન્દ્રજી પાસે બીજી જ વાત ચાલી રહી છે. આપણે જોઈ ગયા છીએ કે-સીતાજીની સપત્નીઓએ ઈર્ષ્યાને વશ બનીને, માયાથી સીતાજીની પાસે શ્રી રાવણનાં ચરણોનું ચિત્રણ કરાવ્યું હતું અને શ્રી રામચન્દ્રજીને તે ચિત્રણ બતાવી, સીતાજી હજુ પણ રાવણને જ ઈચ્છી રહ્યાં છે, એવું શ્રી રામચન્દ્રજીના મગજમાં ઠસાવવાની પેરવી કરી હતી : પરન્તુ સીતાજીની સપત્નિઓની તે પ્રપંચબાજી નિષ્ફલ નિવડી હતી : કારણ કે-શ્રી રામચન્દ્રજીએ તે તરફ કશું જ લક્ષ્ય આપ્યું નહિ અને ગંભીરતા જાળવી પોતાનું વર્તન પૂર્વની જેમ જ જારી રાખ્યું. આથી સીતાજીની સપત્નીઓએ, પોતાની દાસીઓ દ્વારા, સીતાજીના તે દોષસ્થાનને લોકમાં પ્રકાશિત કર્યું. પરિણામ એ આવ્યું કે-આખી અયોધ્યાનગરીમાં એ વાત પ્રસરી ગઈ અને ઘેર ઘેર લોકના મુખે એ જ વાત થવા લાગી કે-'સીતા સતી નથી પરન્તુ કલંકિની છે.' અયોધ્યાનગરીમાં ઘેર ઘેર ચર્ચાઈ રહેલી આ વાત, શ્રી રામચન્દ્રજીના કાને શી રીતિએ આવી અને તે વાત સાંભળ્યા બાદ શ્રી રામચન્દ્રજીએ શું શું કર્યું, એ વિગેરે વાતોનું વર્ણન હવે શરૂ થાય છે. જ્યારે દુષ્કર્મ ઉદયને પામે છે અને તેમાં પણ જ્યારે તે અતિ તીવ્ર હોય છે, ત્યારે શાણા પણ અન્ય આત્માઓ દુષ્કર્મોદયવાળા આત્માને માટે કેવી મનોદશાને પામે છે, એ અહીં ખાસ વિચારવા જેવું છે.

નગરીનો સત્ય વૃત્તાન્ત કહેનારા અધિ-કારિઓ તરીકે પૂર્વે થતી નિમણુંકો :

પૂર્વ કાળમાં રાજાઓ એવા પણ અધિકારિઓની નિમણુંક કરતા હતા, કે જે અધિકારિઓ નગરીમાં ચાલતી સઘળી જ હીલચાલોની વાસ્તવિક માહિતી રાજાને પૂરી પાડતા હતા. આવા અધિકારિઓ તરીકે રાજધાનીના સામાન્ય માણસોની નિમણુંક નહોતી થતી, પરન્તુ અગ્રગણ્ય નાગરિકોને જ એ અધિકારપદે નિયુક્ત કરવામાં આવતા હતા. આવા અધિકારિઓની આ પ્રકારની નિમણુંક, એ રાજાઓની ન્યાયપ્રિયતાનો જ એક પૂરાવો છે, એમ કહી શકાય. રાજકર્મચારિઓ સત્તા આદિનો દુરૂપયોગ કરે અગર તો રાજકુટુમ્બના માણસો પ્રજાને રંજાડે, તો રાજાને માહિતી આપનાર કોણ? રાજકર્મચારિઓ અગર તો રાજકુટુમ્બિઓ તો એ વાત રાજાને જણાવે નહિ અને પ્રજાજનો પણ તેઓની વિરૂદ્ધ ફરીયાદ કરવાની હામ ભીડે નહિ, એટલે પ્રજાને પહોંચતા અન્યાયથી રાજા બીનવાકેફ રહે તેય સ્વાભાવિક છે અને ન્યાયી રાજ્યનું એ પણ એક કલંક ગણાય તેય સ્વાભાવિક છે. આથી પ્રજાને ન્યાય આપવાને તત્પર એવા પ્રજાના સાચા રક્ષક રાજાઓ, અગ્રગણ્ય પ્રજાજનોને, રાજ્યની સઘળી જ હકીકતો યથાર્થ સ્વરૂપે જણાવવાના અધિકારપદે નીમે, એ રાજા-પ્રજા ઉભયને માટે હિતાવહ જ ગણી શકાય. ન્યાયપ્રિય પ્રજારક્ષક રાજા

પોતાની પ્રજા પ્રત્યે એવા વત્સલભાવને ધરનારો હોય છે કે-પોતાનો એકનો એક દીકરો પણ જો પ્રજાને પીડતો હોય, તો તેને પણ તે સહી શકતો નથી. સજ્જનોનું સંરક્ષણ કરવું અને દુર્જનોને દંડવા, એ ન્યાયી પ્રજાવત્સલ રાજાની એક રાજકર્ત્તા તરીકેની અગત્યની ફરજ છે. એ જ રીતિએ પ્રજાની પણ રાજાને હરેક રીતિએ સહાયક થવાની ફરજ છે. એ ફરજને સમજનારી પ્રજા એવા રાજાને પણ પૂજ્ય માનતી અને એથી ક્વચિત્ અન્યાય થઈ જતો, તો પણ ક્ષમાશીલ દૃષ્ટિએ જોતી. રાજા પ્રજા-વત્સલ બન્યો રહેતો અને પ્રજા રાજભક્ત બની રહેતી, એથી ઉભયને શાંતિ હતી.

સૌ પોતપોતાની ફરજ અદા કરનારા બને, એ જ શાંતિનો માર્ગ છે :

આજે તો લગભગ એથી વિપરીત દશા છે અને એ વિપરીત દશામાં વધારો જ થયા કરે–એવી પ્રજા-સેવાના નામે પ્રવૃત્તિઓ થઈ રહી છે. રાજા પ્રજાવત્સલ નથી રહ્યો, તો પ્રજા ભક્તિવાળી ક્યાં રહી છે? રાજા અને પ્રજા ઉભય પોતપોતાની ફરજને ચૂકે, તો રાજ્યમાં કારમી અશાંતિ પ્રસર્યા વિના રહે નહિ. એમાં મોટે ભાગે ગરીબ પ્રજાનો ઘાણ નીકળી જાય. રાજા–પ્રજા, પિતા–પુત્ર, પતિ–પત્ની આદિમાં પરસ્પર ફરજ રહેલી હોય છે. સુખનો માર્ગ એ છે કે-સૌ પોતપોતાની ફરજ

અદા કરવાને તત્પર બને. પતિ પોતાની ફરજ અદા કરવાની કાળજીમાં રહે અને પત્ની પોતાની ફરજ અદા કરવાની કાળજીમાં રહે. એ જ રીતિએ પિતા-પુત્ર પણ પોતપોતાની ફરજને અદા કરવાની કાળજી રાખ્યા કરે. આમ થાય તો, સંયોગાદિને વશ થઇને ફરજને ચૂકનાર, પ્રાય: પોતાની ભૂલને સમજી સુધાર્યા વિના રહે નહિ. આને બદલે, સામો ફરજથી જરાક ચૂકયો એટલે આપણે પણ આપણી ફરજને ભૂલી જવી, એવી નીતિ અખત્યાર કરવામાં આવે, તો પરિણામ પ્રાય: એ જ આવે કે-બેઉ માર્ગભ્રષ્ટ બને. પરિણામે પરસ્પરનો સંબંધ કડવો બની જાય અને પરસ્પર વૈમનસ્યભાવ વધી જાય.

રાજા, પિતા અને પતિ સાથેનો
પ્રજા, પુત્ર અને પત્નીનો ઝગડો :

આજે આનાથી ઉંધી જ વિચારણા ઘર કરી ગઈ છે. પોતાની ફરજ તરફ જોવાની દરકાર નથી અને સામો લેશ પણ ફરજચૂક કરે, તો તેને ખમી ખાવાની તેવડ નથી. પોતાની ફરજ અદા કરવાનું બીલ્કુલ લક્ષ્ય નહિ રાખનાર આદમી પણ, સામો પોતા પ્રત્યેની ફરજને જરા પણ ચૂકે નહિ એમ ઈચ્છે છે. પ્રજા, પુત્ર કે પત્ની, રાજા, પિતા કે પતિ તરફની પોતાની ફરજ શી છે-એનો વિચાર સરખો પણ ન કરે તેમજ પોતપોતાની ફરજને સમજી એનો અમલ કરવામાં બેદરકાર રહે : આમ છતાં

પણ, તે પ્રજા આદિ રાજા, પિતા કે પતિ પોતાના તરફની ફરજ જરા પણ ચૂકયા વિના અદા કર્યા જ કરે એમ ઇચ્છે, એ શું વ્યાજબી છે ? વસ્તુતઃ તો સામો આપણા તરફની ફરજ કેટલે અંશે અદા કરે છે, એ જોવાની બહુ પંચાતમાં પડવું જ નહિ : આપણે તો આપણી ફરજ શી છે તેનો વિચાર કરવો અને તેના અમલને માટે શકય એટલો પ્રયત્ન કરવાને ચૂકવું નહિ. આપણે જો આવું એકધારૂં વર્તન રાખી શકીએ, તો વહેલો યા મોડો, પણ સામો ન જ સુધરે એ શકય છે ? સામાએ આપણા પ્રતિની તેની ફરજ અદા કરી છે કે નહિ—એ તરફ નહિ જોતાં, સામા પ્રત્યેની પોતાની ફરજને અદા કરવામાં પ્રમાદી ન બનાય, તો નિષ્ઠુરમાં નિષ્ઠુર હૃદયવાળો પણ સામો પોતાની ફરજનો પાલક બન્યા વિના પ્રાયઃ રહે નહિ. છતાં પણ માનો કે—સામો બહુ જ અયોગ્ય હોય અને ન જ સુધર્યો, તોય આપણને નુકશાન શું છે ? આપણે આપણી ફરજ અદા કરીએ એથી, આપણને તો એકાન્તે લાભ જ છે. આ વસ્તુ નથી સમજાઈ, માટે જ આજે કનિષ્ટમાં કનિષ્ટ કોટિના પણ ઝઘડાઓ ઠેરઠેર ઉત્પન્ન થાય છે. આજે તો પ્રજા રાજાને રંજાડે, પુત્ર પિતાને સંતાપે અગર પત્ની પતિને દુઃખ દે,—એવા પણ સમયે જો કોઈ કહેવા જાય, તો પ્રજા, પુત્ર અગર પત્ની એમ કહી દે કે—'અમને કહેવા આવ્યા છો, પણ અમારા રાજાએ, પિતાએ અગર પતિએ અમારા તરફ કેવું વર્તન રાખ્યું

છે, એ જાણો છો?' આવું કહીને રાજા, પિતા અગર પતિના તદ્દન કલ્પિત પણ દોષોને ગાનારાઓ આજે ઓછા પ્રમાણમાં નથી. લગભગ આવી જ સ્થિતિ રાજા, પિતા કે પતિ બનેલાઓની પણ છે. આમ છતાં પણ સ્વામિ-સેવકભાવની દૃષ્ટિએ સેવકવર્ગ જો ઉલ્લંઠ બને અને મર્યાદાહીન આચરણ કરે, તો તે વધારે ઠપકાપાત્ર ગણાય, એ નિશ્ચિત વાત છે.

લોકચર્ચાના કારણે અયોધ્યાનગરીના આઠ આગેવાનોની મતિમાં પણ વિપર્યાસ થવો:

પૂર્વકાલમાં રાજા-પ્રજાની સ્થિતિ જૂદી હતી. રાજા પ્રજાવત્સલભાવથી ભરેલો હતો અને પ્રજા રાજભક્તિભાવથી ભરેલી હતી. આવા પ્રજાવત્સલ અને ન્યાયપ્રિય રાજાઓ, પોતાની રાજધાનીના મહત્તર જનોને નગરીના સત્ય વૃતાન્તને જણાવવા માટે નિયુક્ત કરતા.

શ્રી રામચન્દ્રજીએ પણ પોતાની રાજધાની અયોધ્યામાં એવી વ્યવસ્થા કરી હતી. અયોધ્યાપુરીના એ મહત્તર જનોનાં નામો હતાં-વિજય, સૂરદેવ, મધુમાન, પિંગલ, શૂલધર, કાશ્યપ, કાલ અને ક્ષેમ.

આ આઠ મહત્તર જનોના કાને પેલી વાત આવી. તેમણે જોયું કે-સીતા કલંકિની હોવાની વાત લોકમાં જોશભેર ચાલી રહી છે. એ વિષે વિચાર કરતાં કરતાં, તેઓને પણ એ વાતમાં તથ્ય લાગ્યું.

યાદ છે ને કે—આ લોક અને આ પુરમહત્તરો તે જ છે, કે જેમણે સીતાજીની સાથે શ્રી રામચન્દ્રજી સપરિવાર અયોધ્યામાં આવી પહોંચતાં, મોટો ઉત્સવ ઉજવ્યો હતો અને તેમના આગમનને વધાવી લીધું હતું. હવે આટલા કાળે આવા ડાહ્યા પણ માણુસોને લાગે છે કે–'સીતા નિષ્કલંક હોય એ શક્ય જ નથી.' સીતા નિષ્કલંક હોય, એવી વાત તેમને હવે બુદ્ધિગમ્ય લાગતી નથી. આ લોક અને આ લોકના આગેવાનો!

ખરેખર, સીતાજીના દુષ્કર્મના તેવા પ્રકારના ઉદયને કારણે જ જાણે કે—લોકના આગેવાનોની પણ બુદ્ધિ વિપર્યાસ પામી ગઈ છે.

તે વિજય આદિ શ્રી રામચંદ્રજીની પાસે:

હવે તે વિજય આદિ આઠ પુરમહત્તર જનો શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે આવે છે. સીતાજી કલંકિની હોવાની અયોધ્યાનગરીમાં ઘેર ઘેર ચાલી રહેલી વાત, શ્રી રામચંદ્રજીને કહેવાને માટે જ, આ વિજય આદિ આઠેય આગેવાનો આવ્યા છે: પણ શ્રી રામચન્દ્રજી જેવાની પાસે તેમની અતિ વલ્લભા પત્ની સીતાજી કલંકિની છે—એવી વાત કરવી, એ કાંઈ રમત વાત છે? રાજતેજ હંમેશાં દુસ્સહ હોય છે. આથી તે વિજય આદિ શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે આવે છે તો ખરા, પણ નમસ્કાર કરીને મૂંગા મૂંગા જ ઉભા રહે છે. ઉભા ઉભા પણ તે વિજય આદિ

આઠેય જણા ઝાડનાં પાંદડાંની જેમ કંપી રહ્યા છે. તેમના શરીરમાંથી ધ્રૂજારી છૂટી રહી છે. પુણ્યવાનનું તેજ પણ એવું હોય છે કે–એની વિરૂદ્ધ વાત કરવાનો નિશ્ચય કરીને આવેલા વીરો પણ, એની સમક્ષ પહોંચતાંની સાથે, પામર અને મૂંગા બની જાય છે. શૂરવીર પણ માણસો તેવા પુણ્યવાનના તેજ માત્રથી અંજાઈ જાય છે. પુણ્યનો એ પણ એક પ્રકારનો પ્રભાવ જ છે.

શ્રી રામચંદ્રજીનું અભય વચન :

વિજય આદિ તે આઠેય પુરમહત્તરો પોતાની પાસે આવ્યા, છતાં નમસ્કાર કરીને કંપતા થતા મૂંગા મૂંગા જ ઉભા રહ્યા, એથી શ્રી રામચંદ્રજીને લાગ્યું કે–' આ લોકો કોઈ ગંભીર અને અશુભ વાર્તા કહેવાને આવ્યા છે : અન્યથા, આ લોકો આટલા બધા ધ્રૂજે પણ નહિ અને મૂંગા મૂંગા ઉભા રહે પણ નહિ. ' આથી તેમને નિર્ભય બનાવીને, તેઓ જે કાંઈ કહેવા આવ્યા હોય તે યથાર્થપણે કહેવાને માટે તેમને ઉત્સાહિત બનાવતા હોય, તેમ શ્રી રામચંદ્રજી કહે છે કે–

"હે પુરમહત્તરો! તમે તો એકાન્તહિતવાદી છો, એટલે એકાન્ત હિતની વાત બોલનાર એવા તમને અભય જ છે."

શ્રી રામચન્દ્રજીના આ શબ્દો કેટલા સુન્દર છે? પુરમહત્તરોને એકાન્તહિતવાદી બન્યા રહેવાની કેવી સરસ પ્રેરણા આપે એવા છે? ન્યાયપ્રિય રાજાને આવા અવસરે

આવું બોલવું જ છાજે. હિતકર એવી અપ્રિય પણ વાત સાંભળવાને માટે હિતના અર્થિઓએ નિરન્તર તૈયાર રહેવું જોઇએ. પ્રિયવાદિઓથી જ વિંટળાએલા રહેવાને ટેવાએલા સુખી માણસો, પ્રાયઃ અધોગતિને પંથે જ વળે છે : જ્યારે હિતવાદિઓનો આદર કરનારાઓ પોતાની સામગ્રીનો સુન્દર પ્રકારનો ઉપયોગ કરીને, સ્વપરહિતને સાધનારાઓ બની શકે છે. આ માટે સુખી માણસોએ તો ખાસ કરીને, શ્રી રામચન્દ્રજીના આ શબ્દો યાદ રાખીને વિચારવા જેવા છે. સુખી માણસો જો હિત-વાદિઓનો આદર કરનારા બની જાય, તો તેમના જીવનમાં અનુપમ પલટો આવ્યા વિના રહે નહિ. તેઓનો મિથ્યા ઘમંડ નામશેષ થઈ જાય અને મળેલી સામ-ગ્રીનો દુરૂપયોગ થવાને બદલે પ્રાયઃ સદુપયોગ જ થાય. શ્રી રામચન્દ્રજીની સામગ્રી પાસે આજના સુખી ગણાતા માણસોની સામગ્રી કેવી ? અતિશય તુચ્છ. ત્રણ ખંડનું સ્વામિત્વ ભોગવનારા એ, હિતવાદિઓનો આદર કરી શકે અને તમે ન કરી શકો તો તેનું કારણ શું ?–એ વિચારો ! શ્રી રામચન્દ્રજી તો હિતવાદિઓને નિર્ભયપણે હિતવાદી બન્યા રહેવાની જ પ્રેરણા કરે છે.

વિજય નામના પુરમહત્તરનું કથન :

શ્રી રામચન્દ્રજીના તે કથનથી વિજય આદિ તે આઠ પુરમહત્તરોમાં કાંઈક હિંમત આવે છે. તેઓને

ખાત્રી થાય છે કે-' હવે ગમે તેવી અપ્રિય પણ વાત કહેવામાં આવે, તો પણ વાંધો નહિ આવે.'

આવી ખાત્રી થવા છતાં પણ, તે પુરમહત્તરોમાં જે 'વિજય' નામનો આદ્ય મહત્તર છે, તે પોતાને કહેવાની વાત ખૂબ જ સાવચેતીથી, થાય તેટલો બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરીને અને બને તેટલી નમ્ર ભાષામાં અને વ્યવસ્થિત પ્રસ્તાવનાદિ કરવા પૂર્વક જ કહે છે.

વિજય નામના તે આદ્ય મહત્તરે શ્રી રામચન્દ્રજીને જે કાંઈ કહ્યું, તેનું વર્ણન કરતાં,-પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે-

" स्वामिन्नवश्यविज्ञप्यं, यदि विज्ञप्यते न हि ।
वंचितः स्यात्तदा स्वामी, विज्ञप्तं चातिदुःश्रवम् ॥१॥
" देव ! देव्यां प्रवादोऽस्ति, घटते दुर्घटोऽपि हि ।
युक्त्या हि यद्घटामेति, श्रद्धेयं तन्मनीषिणा ॥२॥
" तथाहि जानकी हृत्वा, रावणेन रिरंसुना ।
एकैव नित्ये तद्वेश्म—न्यवात्सीच्च चिरं प्रभो ! ॥३॥
" सीता रक्ता विरक्ता वा, संवित्त्या वा प्रसह्य वा ।
स्त्रीलोलेन दशास्येन, नूनं स्याद्भोगदूषिता ॥४॥
" लोकोऽपि प्रवदत्येवं, प्रवदामो वयं तथा ।
युक्तियुक्तं प्रवादं तन्—मा सहस्व रघुद्वह ! ॥५॥

" आजन्मोपार्जितां कीर्ति, निजं कुलमिवामलाम् ।
प्रवादसहनेन त्वं, मा देव ! मलिनीकृथाः ॥६॥ "

વિજયનું પ્રસ્તાવના રૂપ કથન :

આઠ પુરમહત્તરોમાં પણ આગેવાન એવો વિજય નામનો પુરમહત્તર, સૌથી પહેલાં તો પ્રસ્તાવના રૂપ કથન કરે છે અને તેમાં પોતાની સ્થિતિની ચોખવટ કરે છે. પોતે જે વાત કહેવાને ઇચ્છે છે, તે વાત પોતાને ન છૂટકે જ કહેવી પડે છે–એમ દેખાડે છે. શ્રી રામચન્દ્રજીને એ સમજાવવા ઇચ્છે છે કે–' અમે જે વાત આપની સેવામાં રજૂ કરવાને આવ્યા છીએ, તે કેવળ આપના પ્રત્યેની અમારી ફરજને આધીન બનીને જ કહેવા આવ્યા છીએ. આવી પણ વાત અમે જો આપને ન કહીએ, તો અમારૂં એ વર્તન આપને છેતરવા સમાન જ ગણાય અને આપની સાથે અમારાથી છેતરપીંડી તો કેમ જ થઈ શકે ? '

આથી જ, પુરમહત્તર વિજય કહે છે કે–

' હે સ્વામિન્ ! અમે જે વિજ્ઞપ્તિ કરવા આવ્યા છીએ, તે વિજ્ઞપ્તિ અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે : અમે જો એવી અવશ્ય કરવા યોગ્ય પણ વિજ્ઞપ્તિ ન કરીએ, તો અમે અમારા સ્વામિને છેતરનારા જ ઠરીએ : પણ, અમારે જે વસ્તુની વિજ્ઞપ્તિ કરવાની છે, તે સામાન્ય નથી. વિજ્ઞપ્ત એવી તે વસ્તુ અતિ દુઃશ્રવ છે. '

આમ જણાવીને વિજયે જેમ પોતાની સ્થિતિની ચોખવટ કરી, તેમ તેણે શ્રી રામચન્દ્રજીને સાવધાન મનવાળા બનાવવાનો પણ પ્રયત્ન કર્યો.

ધર્મસ્થાનોમાં વધતી જતી ઉદ્ધતાઈ:

વિજ્ઞપ્તિ કર્યા વિના ચાલે તેમ નથી, વિજ્ઞપ્તિ ન કરીએ તો સ્વામિની વંચના કરી ગણાય અને વિજ્ઞપ્તિ કર્યે છતે તેને સાંભળવી એ પણ અતિ મુશ્કેલ છે! આ રીતિની શરૂઆત, વિજયની વિચક્ષણતા અને વિનયશીલતાની સૂચક છે. આ પ્રસંગ વિચિત્ર છે એટલે જૂદી વાત છે: બાકી વડિલો આદિની સાથે કેમ બોલવું જોઇએ, એ આમાંથી પણ શીખી શકાય તેમ છે. મોટા અધિકારિઓની સાથે જેઓને પ્રસંગ છે અને તેઓને જ્યારે તે અધિકારિઓને અપ્રિય એવી પણ વાત કહેવાની હોય છે, ત્યારે તેઓ આવી અગર તો આથી પણ વધારે નમ્ર વાણી બોલે છે: કારણ કે–ત્યાં જો ઉંધું પડે તો મોટું નુકશાન થવાનો સંભવ છે, એમ તેઓ સમજતા હોય છે. સદ્‌ગુરૂઓની સાથે બોલવા–ચાલવાના પ્રસંગમાં પણ વાણી નમ્રતાથી ભરેલી જ હોવી જોઈએ: પણ આજે મોટે ભાગે સર્વ ધર્મસ્થાનોમાં ઉદ્ધતાઈ વધતી જાય છે. ધર્મસ્થાનોમાં તો વધુમાં વધુ વિનયશીલતા જાળવવી જોઈએ. એને બદલે આજે જો કોઈ પણ સ્થલે વધુમાં વધુ ઉદ્ધતાઇનાં દર્શન થતાં હોય,

તો તે પ્રાયઃ ધર્મસ્થાનોમાં જ થાય છે. દેવ બોલે નહિ, ગુરૂએ ક્ષમા રાખવાની અને દુષ્કર્મનું ફલ તો જ્યારે મળશે ત્યારે વાત છે ને ?–આવી મનોદશાના યોગે બુદ્ધિશાલી આદમી પણ ધર્મસ્થાનોની આશાતના જ કર્યા કરે છે. એવાઓ ગુરૂએ ક્ષમા રાખવી જોઇએ એમ કહે, પણ 'અમારે કેમ વર્તવું જોઇએ'–એનો વિચાર કરે નહિ.

વ્યવહારની ઉદ્ધતાઈ કરતાં ય ધર્મસ્થાનોમાં આચરેલી ઉદ્ધતાઇથી વધુ નુકશાન થાય :

ધર્મસ્થાનોમાં ઉદ્ધત બનનારાઓમાં બુદ્ધિ નથી, આવડત નથી કે તેમને કશી જ ગમ નથી એમ ન માનતા. એના એ માણસો શેઠની પાસે, સાહેબની પાસે, કમાણી કરાવનાર ગ્રાહકની પાસે, ભલે દંભથી પણ કેવી રીતિએ વર્તે છે, એ જાણો છો ને ?

સભા૦ પાળેલા કુતરાની જેમ.

એ ગમે તેમ, પણ ત્યાં તેઓ ખૂબ સાવધ, ખૂબ નમ્ર અને ખૂબ વિચક્ષણ બને છે. આથી વિચારવું જોઈએ કે–ધર્મસ્થાનોમાં જ તેઓ ઉદ્ધત કેમ બને છે? કહો કે–ત્યાં સ્વાર્થવિવશતા છે અને અહીં ? અહીં તો જાણે આવે તોય તે ઉપકાર કરવાને જ આવતા હોય તેમ ! એવાઓને ભવની ભીતિ કે પાપનો ડર નથી હોતો અને એથી જ તેઓ ધર્મસ્થાનોમાં ગમે તેવું ઉદ્ધતાઇભર્યું વર્તન આચરી શકે છે. ઉદ્ધતાઈ, એ જ્યાં સર્વત્ર ત્યાજ્ય

છે, ત્યાં ધર્મસ્થાનોમાં તો આચરણીય હોય જ શાની? ઉપકારિઓ ફરમાવે છે કે-વિનય એ ધર્મનું મૂળ છે. મૂળને હણીને ફલ કોઈ પામ્યું છે? મૂળ હણાયું એટલે સઘળું જ હણાયું. ધર્મ વિના કલ્યાણ નથી અને ધર્મની પ્રાપ્તિ સદ્ગુરૂઓ દ્વારા શકય છે, એટલું હૃદયમાં જચી જાય, તો ધર્મસ્થાનોમાં વિનય સ્વાભાવિક બની જાય. ધર્મસ્થાનોમાં ઉદ્ધત બનનારાઓએ તો ખાસ ચેતવા જેવું છે. ચક્રવર્તી કે ઈન્દ્ર પાસે ઉદ્ધત બનવામાં જે હાનિ છે, તેના કરતાં કેઈગુણી હાનિ ધર્મસ્થાનોમાં ઉદ્ધત બનવામાં છે. વ્યવહારની ઉદ્ધતાઈ સામાન્ય રીતિએ આ લોકની જ હાનિનું કારણ બને છે: જ્યારે ધર્મસ્થાનોમાં કરેલી ઉદ્ધતાઈ આ લોકમાં પણ ખરાબ કરે છે અને પરલોકમાં પણ ખરાબ કરે છે. આ લોકમાં એથી શિષ્ટજનોનો તિરસ્કાર પ્રાપ્ત થાય છે અને ભવાંતરમાં ધર્મની પ્રાપ્તિ દુર્લભ બની જાય છે. ધર્મસ્થાનોમાં આવનારા બધા જ ઉદ્ધત હોય છે એમ નથી, પણ આજે ધર્મસ્થાનોમાં ઉદ્ધત બનીને વર્તનારાઓ વધતા જાય છે, એ નિર્વિવાદ વાત છે. ધર્મસ્થાનોમાં ઈરાદાપૂર્વક ઉદ્ધત બનનારાઓનો, દુર્ગતિ, ઘણા કાળ સુધી પીછો છોડતી નથી. આ નુકશાન સમજાય, હૈયે જચી જાય, તો ધર્મસ્થાનોમાં ઉદ્ધતાઈ કરવાનો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ આવે નહિ: પરન્તુ દુર્ભવી કે અભવી આત્માઓના હૈયામાં આ વાત જચે એય શકય નથી.

પ્રવાદ દુર્ઘટ છતાં યુક્તિથી ઘટે છે :

અહીં તો વિજય કહે છે કે–'હે સ્વામિન્! અમે જે વિજ્ઞપ્તિ કરવા ઇચ્છીએ છીએ, તે વિજ્ઞપ્તિ અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે : જે વસ્તુ અવશ્ય જણાવવા યોગ્ય હોય, તે જો ન જણાવીએ તો અમે સ્વામિની વંચના કરી ગણાય અને વિજ્ઞપ્તિ કર્યે છતે તે અતિ દુઃશ્રવ છે.' આ પ્રકારની પ્રસ્તાવના કરીને, મૂળ વાત ઉપર આવતાં વિજય કહે છે કે–

'હે દેવ! દેવીના સંબંધમાં પ્રવાદ છે. જો કે–એ પ્રવાદ દુર્ઘટ છે, પણ દુર્ઘટ એવો ય એ પ્રવાદ યુક્તિથી ઘટે છે : અને જે પ્રવાદ યુક્તિથી ઘટતો હોય, તે પ્રવાદને તે દુર્ઘટ હોય તે છતાં પણ બુદ્ધિમાનોએ શ્રદ્ધેય માનવો જોઈએ.'

જોઈ વિચક્ષણતા? પહેલાં પોતાની સ્થિતિની ચોખવટ કરવા સાથે શ્રી રામચન્દ્રજીને સાવધ બનાવ્યા અને હવે વાતની શરૂઆત કરતાં, એ વાત શ્રીમતી સીતાદેવીને લગતી છે એનું સૂચન કરે છે. એ સૂચન પણ ખૂબ સફાઈથી કરે છે અને સાથે સાથે એ વસ્તુ શ્રદ્ધેય છે એમ પણ સફાઈથી જણાવી દે છે. પહેલાં તો કહે છે કે–દેવીના સંબંધમાં પ્રવાદ છે : પછી કહે છે કે–એ પ્રવાદ દુર્ઘટ છે : અને એ પ્રવાદને દુર્ઘટ કહીને સમર્થન તો એજ વાતનું કરે છે કે–દુર્ઘટ એવો પણ એ પ્રવાદ

યુક્તિથી ઘટે છે અને એ કારણે બુદ્ધિમાનોને માટે એ દુર્ઘટ પણ પ્રવાદ શ્રદ્ધેય છે. અર્થાત્-આપ જો બુદ્ધિમાન હો, તો આપે પણ આ પ્રવાદને શ્રદ્ધેય માનવો જોઈએ, એવું પણ એ આડકતરી રીતિએ કહી દે છે.

પ્રવાદનું સ્પષ્ટીકરણ :

આટલું કહ્યા બાદ, વિજય એ પ્રવાદનું વર્ણન કરે છે.

'એ પ્રવાદ એવો છે કે-' એમ કહીને, વિજય શ્રી રામચન્દ્રજીને કહે છે કે-'રતિક્રીડાની કામનાવાળો રાવણ જાનકીને એકલી જ લઈ ગયો અને ત્યાં, હે પ્રભો! જાનકીને ઘણો કાળ રહેવાનું થયું. સીતા રક્ત હોય કે વિરક્ત હોય, પણ સ્ત્રીલોલુપ રાવણે તેને સમજાવીને કે બળાત્કારે ભોગવીને દૂષિત તો જરૂર કરેલી! લોક પણ આ પ્રમાણે કહે છે અને અમે પણ એમ કહીએ છીએ : કારણ કે-એ પ્રવાદ યુક્તિયુક્ત છે, તો હે સ્વામિન્! આપ એ યુક્તિયુક્ત પ્રવાદને સહો નહિ!!'

કહો, આ કેવો યુક્તિવાદ છે? ગમે તેવો બુદ્ધિશાલી માણસ પણ જ્યાં ઉન્માર્ગે ઘસડાઈ જાય, એટલે એની બુદ્ધિ અવનવા કુતર્કો ઉત્પન્ન કર્યા જ કરે. સંસારમાં કુયુક્તિઓ પણ પાર વિનાની છે. કૉર્ટોમાં શું થાય છે? વાદી અને પ્રતિવાદી બન્ને તરફથી જૂદા જૂદા કાયદાશાસ્ત્રિઓ દલીલો કરે. ખોટાને દલીલો ન મળે એમ ન માનતા. એવા પણ કુશળ માણસો હોય

છે કે-તદ્દન ખોટી પણ વાતને એવી યુક્તિસંગત બનાવીને રજૂ કરે કે-સામાન્ય માણસો તો સહજમાં ભોળવાઈ જાય અને બુદ્ધિશાલી માણસોનું મગજ પણ ચકાવે ચઢી જાય. એવાય કુતર્કવાદિઓને પકડી પાડવાને સમર્થ માણસો નથી હોતા એમ નહિ, પણ એ વાત નિશ્ચિત છે કે-બાહોશ કુતર્કવાદિઓ ઘણાઓને ઉન્માર્ગે ઘસડી શકે છે.

અર્થિપણા વિનાની બેદરકારી :

જેમ વાણીમાં તેમ વર્તનમાં પણ દંભકુશળ આત્માઓ હોય છે. ચિત્રકાર સપાટ ભૂમિ, ભીંત કે વસ્ત્ર ઉપર ચિત્ર દોરે, છતાં તે કુશળ હોય તો જોનારને અમૂક ભાગ ઉંચો અને અમૂક ભાગ નીચો આદિ છે, એમ પણ બતાવી શકે. એજ રીતિએ દંભકુશળ આત્માઓ પણ હૈયામાં ઝેર રાખીને ય મૃદુ વાણી બોલી શકે અને પોતે દુરાચારી હોવા છતાં ય સદાચારી હોવાનો દેખાવ કરી શકે. આથી કોઈની પણ મીઠી વાતોથી લોભાવું નહિ, પણ સારાસારની પરીક્ષા કરતાં શીખવું. ધર્મનું અર્થિપણું જેમ જેમ જાય છે, તેમ તેમ ધર્મની પરીક્ષા અને ધર્મગુરૂઓની પરીક્ષા તરફ દુર્લક્ષ્ય વધતું જાય છે. આ ધર્મ સુધર્મ છે કે કુધર્મ અને આ ગુરૂ સુગુરૂ છે કે કુગુરૂ-એ પણ ધર્મના અર્થી આત્માઓએ જાણવું જોઇએ. દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ ત્રણેયમાં 'સુ' પણ હોઈ શકે અને 'કુ' પણ હોઈ શકે. દેવ તરીકે પૂજાનારમાં

દેવત્વ ન હોય અને ગુરૂ તેમજ ધર્મ તરીકે ઓળખાનારમાં ગુરૂત્વ અને ધર્મત્વ ન હોય–એ અશક્ય નથી. એવા પણ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ હોઈ શકે છે, કે જે માત્ર નામના જ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ હોય, પણ પરમાર્થથી તે ન દેવ હોય, ન ગુરૂ હોય કે ન ધર્મ હોય. આ કારણે જ ઉપકારિઓ ફરમાવે છે કે–સુ અને કુને પારખતાં શીખો. કલ્યાણ ચાહતા હો, તો 'કુ'ને તજી 'સુ'ને સ્વીકારો. પણ એ કોને માટે? દેવને દેવ રૂપે પૂજવા હોય, તો ને? ગુરૂને ગુરૂ રૂપે સ્વીકારવા હોય, તો ને? અને ધર્મને પણ ધર્મ રૂપે સેવવો હોય, તો ને? દેવ, ગુરૂ અને ધર્મની ઉપાસના જે રૂપે થવી જોઈએ તે રૂપે નથી થતી, તેમાં મુખ્ય કારણ એ જ છે કે–એનું સાચું અર્થિપણું પ્રગટ્યું નથી. ઘણી ખરી બેદરકારી અર્થિપણાના અભાવમાંથી જ જન્મે છે. સાચું અર્થિપણું બેદરકારીને દૂર કરે છે અને કાળજીને વધારે છે. બેદરકારી દૂર થાય અને સાચી કાળજી વધે, તો વેષધારિઓથી બચવું એ ઘણું જ સહેલું બની જાય. એવો આત્મા તો હિતકર વાણી બોલવામાં અને હિતકર વર્તન કરવામાં પણ કુશળ બની જાય છે.

મોક્ષનું અર્થિપણું મોક્ષ પમાડનાર :

વિજયના સંયોગો વિચારો. વિજય આદિ આઠેય પુરમહત્તરોને શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે મહાસતી સીતા-

જીનો ત્યાગ કરાવવો છે. એ ત્યાગ પણ કેવી રીતિએ કરાવવો છે? સીતાજી સતી નથી, એમ પૂરવાર કરીને! આ કામ સહેલું નથી, મનમાં ભય ઓછો નથી, પણ એક વસ્તુનું અર્થિપણું શું કરે છે—એ જોવા અને સમજવા જેવું છે. અર્થિપણાના યોગે માણસ શક્ય એટલો પોતાની બુદ્ધિનો અને સામગ્રીનો ઉપયોગ કરવાને નથી ચૂકતો. અર્થિપણું અયોગ્ય વસ્તુનું હોય અને એથી બુદ્ધિ તથા સામગ્રીનો દુરૂપયોગ થાય એ વાત જૂદી છે: પણ એ જ રીતિએ જો કલ્યાણકર વસ્તુનું અર્થિપણું હોય, તો બુદ્ધિ અને સામગ્રીનો સદુપયોગ થાય, એય ચોક્કસ ને?

સભા૦ જરૂર થાય.

આથી જ કહેવાય છે કે—એક મોક્ષના જ અર્થિપણાને તીવ્ર બનાવો. મોક્ષના એવા અર્થી બની જાવ કે—બીજી કોઈ જ વસ્તુનું અર્થિપણું રહે નહિ. કોઈ પણ વસ્તુની ઈચ્છા થાય, તોય તે એવી જ વસ્તુની ઇચ્છા થાય, કે જે મોક્ષની સાધનામાં સહાયક હોય. મોક્ષસાધનામાં સહાયક સામગ્રીની અભિલાષા થાય, તોય તે જલ્દિ મોક્ષ સધાય એ હેતુથી જ થાય, એવી મનોદશા કેળવાવી જોઇએ. મોક્ષનું અર્થિપણું જેમ જેમ તીવ્ર બનશે, તેમ તેમ મોક્ષના ઉપાયને જાણવા અને આચરવાનું અર્થિપણું પણ તીવ્ર બનશે. એથી સમ્યક્ત્વગુણ નહિ પ્રગટ્યો હોય તો પ્રગટશે અને પ્રગટ્યો હશે તો વધુ ને વધુ નિર્મલ બનતો જશે. સમ્યગ્દર્શન—ગુણ એ એવો

તો અનુપમ ગુણ છે કે-એ ગુણ પ્રગટતાંની સાથે જ આત્માના સંસારવાસનો અન્ત અલ્પકાળમાં થવાનો એ સુનિશ્ચિત થઈ જાય છે. આ ગુણ જેમ જેમ નિર્મલ બનતો જાય છે, તેમ તેમ આત્મા નિર્મલ બનતો જાય છે. સમ્યક્ચારિત્રને પામી એ આત્મા સકલ કર્મોના છેદને સાધનારો બની શકે છે. સમ્યક્ચારિત્રને પામ્યા વિના સકલ કર્મોનો સમૂલ છેદ શકય નથી અને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ વિના સમ્યક્ચારિત્રની પ્રાપ્તિ શકય નથી. આ રીતિએ મોક્ષનું અર્થિપણું પરિણામે મોક્ષને પમાડનારૂં નિવડે છે.

તદ્દન જુઠ્ઠા પણ પ્રવાદને યુક્તિયુક્ત ઠરાવવા માટે કેવી દલીલો કરાઈ છે?

અહીં તો શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે શ્રીમતી સીતાદેવી જેવી તેમની અતિ વલ્લભા પત્નીનો ત્યાગ કરાવવાનું અને તે પણ એ મહાસતીને કલંકિતા ઠરાવીને ત્યાગ કરાવવાનું અર્થિપણું છે. એ અર્થિપણાને સિદ્ધ કરવાને માટે વિજય તદ્દન ખોટા પણ પ્રવાદને યુક્તિયુક્ત ઠરાવવા મથે છે. એથી એ શ્રીમતી સીતાદેવીની મનોદશાને, ધૈર્યશીલતાને અને સત્ત્વશીલતા આદિને એકદમ ગૌણ બનાવી દે છે. એ વાત જાણે કે-વિચારવા જેવી જ ન હોય, એ રીતિએ વિજય વાત કરે છે. એ એમ સમજાવવા મથે છે કે-રાવણ જેવો સમર્થ રાજા પરસ્ત્રીલંપટ બનીને પરસ્ત્રીને ઉપાડી જાય અને એ એકલી જ ઘણા કાળ સુધી ત્યાં વસે, એ સંયોગોમાં

એ ગમે તેવી સારી પણ હોય, તે છતાં પણ તે દૂષિત થયા વિના રહે જ નહિ ! અને એટલે જ, વિજય એવી સંકલના ગોઠવે છે કે–

રાવણ સીતાજીને ઉપાડી ગયો, હરી ગયો, તે બીજા કોઇ કારણે હરી ગયો નહોતો, પણ કેવળ રતિક્રીડાની ઇચ્છાથી જ હરી ગયો હતો.

એક તો રાવણ કેવળ ભોગલાલસાથી જ સીતાજી એકલાંને જ ઉપાડી ગયો અને સીતાજી પણ ત્યાં–તેના મહેલમાં ઘણા કાળ પર્યન્ત વસ્યાં.

આમ છતાં માનો કે–સીતાજી તેનાથી વિરક્ત હોય, પણ સીતાજી તેનાથી વિરક્ત હોય કે તેનામાં રક્ત હોય, તેનો કાંઈ અર્થ જ નથી. સામે રાવણ કેવો હતો એ જ વિચારવાનું છે. સીતાજીની સાથે ભોગ ભોગવવાને તલસતો એવો તે રાવણ સીતાજીને ભોગથી દૂષિત કર્યા વિના રહે એ સંભવિત જ નથી.

સીતાજી એમાં સંમત ન હોય એ પણ સંભવિત છે: પણ તેથી શું ? સીતાજીની સંમતિથી કે બલાત્કારથી પણ રાવણે તેમને ભોગથી દૂષિત તો બનાવેલાં જ: કારણ કે–સીતાજી સાથેના ભોગનો અતિશય અભિલાષી, પરસ્ત્રી-લંપટ એવો રાવણ એક તરફ અને બીજી તરફ સીતાજી એકલાં જ તેમજ ઘણો કાળ સીતાજીને તેના જ તાબામાં વસવાનું થયું: આ સંયોગોમાં, સીતાજી ગમે તેટલાં શુદ્ધ

મનવાળાં હોય, તો પણ રાવણ તેમને દૂષિત ન કરે—એ કોઈ પણ રીતિએ બનવાજોગ નથી.

શ્રી રાવણના નિયમને જાણતા હોય, તોય તે કહેવાય તેમ હતું જ નહિ :

એક તદ્દન બનાવટી પણ પ્રવાદને સાચો ઠરાવવાને માટે, જૂઓ કે—સીતાજીના હરણ અને લંકામાંના વસવાટને કેવા રૂપમાં રજૂ કરવામાં આવે છે !

સભા૦ શ્રી રાવણને તો એવો નિયમ હતો ને કે—કોઈ પણ પરસ્ત્રીને તેની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ ભોગવવી નહિ ?

માટે તો સીતાજી ઉપર શ્રી રાવણે બલાત્કાર કર્યો નથી અને સીતાજી સર્વથા નિર્દૂષિત રહ્યાં થકાં પાછાં ફરી શક્યાં છે. શ્રી રાવણને જો એવો નિયમ ન હોત અગર તો શ્રી રાવણ પોતાના તે નિયમના પાલનમાં સજ્જ ન હોત, તો શું પરિણામ આવત એ તો જ્ઞાની જાણે.

સભા૦ સીતાજી આપઘાત કરત ?

એય શક્ય છે, પણ શું થાત એ આપણે નિશ્ચિતપણે કેમ કહી શકીએ ? શ્રી રાવણે જો બલાત્કાર કર્યો હોત, તેવો પ્રયત્ન કર્યો હોત, તો કદાચ શીલના માહાત્મ્યથી કાંઈક અવનવું જ બન્યું હોત ! એ ગમે તે થાત, પણ શ્રી રાવણ બલાત્કારે પણ સીતાજીને ભોગદૂષિત તો બનાવી શકત જ નહિ. મહાસતીઓ પ્રાણના સાટે પણ શીલની જ રક્ષા કરે.

સભા૦ શ્રી રાવણને એવો નિયમ હતો, તે છતાં પણ વિજય આવી બનાવટ કેમ કરી રહ્યો છે અને શ્રી રામચન્દ્રજી આ વાતને મૂંગા મૂંગા કેમ સાંભળી રહ્યા છે ?

વિજયને અને શ્રી રામચન્દ્રજીને પણ શ્રી રાવણના એ નિયમની માહિતી ન હોય, એ ખૂબ જ બનવાજોગ છે. આ ઉપરાન્ત ઘડીભર આપણે એમ કલ્પીએ કે-શ્રી રામચન્દ્રજી શ્રી રાવણના એ નિયમની વાત જાણતા હતા, તો પણ તેઓ આવા સમયે એ વાતને આગળ ધરે નહિ, તે સ્વાભાવિક જ છે.

સભા૦ એમ કેમ ?

એનું એ પણ એક કારણ છે કે-શ્રી રામચન્દ્રજી કદાચ એવી વાત કરે, તોય વિજય આદિ એ વાતને માને નહિ. વિજય આદિ કદાચ મોંઢા-મોંઢ ન કહી શકે, તોય પાછળ બોલે અગર મનમાં વિચારે કે-

" પોતાની પત્ની દૂષિત હોવા છતાં પણ, તેને નિર્દોષ ઠરાવવા માટેનો આ એક, સામાન્ય પણ બુદ્ધિશાળી કબૂલી ન શકે એવો, બચાવ છે. તણખલાનું આલંબન લઇને સાગરને તરી જવાની વાત જેવી આ હાસ્યાસ્પદ વાત છે અને બીજા કોઈ પણ પ્રસંગમાં શ્રી રામચન્દ્રજી જેવા બુદ્ધિશાલી સ્વામી આવી વાત ન તો ઉચ્ચારે કે ન તો કોઇએ કહી હોય તો કબૂલે. આ તો સીતાજી

પ્રત્યેના મોહે બુદ્ધિને આવરી લીધી છે, માટે જ શ્રી રામચન્દ્રજી એમ કહે છે કે-'રાવણને બલાત્કારે પરસ્ત્રીને નહિ ભોગવવાનો નિયમ હતો અને સીતાજી તેનાથી વિરક્ત હોઈને તેમને વિના બલાત્કારે રાવણ દૂષિત કરી શકે એ શક્ય નહોતું, માટે સીતાજી નિર્દોષ છે.' બાકી રાવણ, કે જેણે કેવળ ભોગની લાલસાથી કપટ કરીને પરસ્ત્રીનું હરણ કર્યું અને તેમ કરતાં જેને લોક-લજ્જા નડી નહિ તેમજ બાપ-દાદાની આબરૂને અને પોતાના કુલને કલંકિત કરતાં પણ જેને આંચકો આવ્યો નહિ : એટલું જ નહિ, પણ જેણે સીતાજીને હર્યા પછી છેલ્લે છેલ્લે પણ છોડી દેવાને બદલે ફના થવાનું-મરવાનું પસંદ કર્યું, રાજ્યનો અને કુલનો નાશ થાય એની દરકાર કરી નહિ તથા શ્રી બિભીષણ જેવાને પણ જેણે સાચી વાત કહેતાં કાઢી મૂક્યા, તે રાવણ એક નિયમ ખાતર સીતાજી ઉપર બલાત્કાર ન કરે, એ શક્ય જ નથી. એવાને વળી નિયમ શા અને કદાચ નિયમ હોય તોય એવા નિયમનું એવાઓ પાલન કરે જ શાના ?"

શ્રી રામચન્દ્રજી શ્રી રાવણના તે નિયમને કદાચ જાણતા હોય અને તે આવા વખતે કહે, તો વિજય આદિ આવા આવા પણ વિચારો કરે કે નહિ ? તેમજ શક્ય હોય તો આવી વાતો પણ મોંઢા-મોંઢ નહિ તો પાછળ પણ બોલે કે નહિ ?

સભા૦ એ સંભવિત ખરૂં.

એટલે શ્રી રાવણના તે નિયમની વાત શ્રી રામચન્દ્રજી જાણતા હોય તોય ન બોલે, તે સ્વાભાવિક છે ને ?

સભા૦ હાજી.

ઉલ્ટું એમ પણ બને કે–આવા પ્રસંગે શ્રી રાવણના નિયમની વાત કહેવાથી સીતાજી માટેનો લોકપ્રવાદ વધારે ગંભીર સ્વરૂપ ધારણ કરે: કારણ કે–વિજય જેવા કુશળ માણસો પોતાનું ધાર્યું ન થાય એથી કે કોઈ પણ રીતિએ પોતાનું ધાર્યું કરાવવાની ઇચ્છાથી બીલ્કુલ સાચી એવી પણ વાતને બરાબર ખોટી લાગે એવા રૂપે રજૂ કરે, એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઈ નથી.

આ અન્યાય દ્વેષથી નહિ પણ
કીર્તિની લાલસાથી જ થયો છે :

સભા૦ પણ વિજય વિગેરે તે આઠ જણાને એવું તે શું લાગ્યું છે, કે જેથી તેઓ મહાસતી સીતાજીને કલંકિત ઠરાવીને તેમનો શ્રી રામચન્દ્રજી પાસે ત્યાગ કરાવવાને જ તત્પર બન્યા છે ? સીતાદેવી ઉપર આટલો બધો દ્વેષ આવવાનું કારણ શું ?

બહુ મજેનો પ્રશ્ન છે. વિજય આદિ પુરમહત્તરોના હૈયામાં સીતાજી પ્રત્યે દ્વેષ છે એમ નથી. સીતાજીએ એવું કાંઈ જ કર્યું નથી, કે જેથી વિજય આદિના હૈયામાં સીતાજી તરફ દ્વેષભાવ પ્રગટે.

સભા૦ તો પછી કારણ શું ?

એનો જ ખૂલાસો કરાય છે. શ્રી રામચન્દ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજી જેવા ન્યાયપરાયણ અને નિષ્કલંક કીર્તિને ધરનારા સ્વામી જેને મળ્યા છે, તે પ્રજાના આગેવાનોના હૈયામાં એ ભાવના હોવી એ સ્વાભાવિક છે કે–'અમારા રાજાના કુળમાં કે અમારા રાજાના શાસનમાં કોઇને પણ કશું જ કહેવાપણું નહિ હોવું જોઈએ. રાજકુળની અને રાજશાસનની ઈજ્જત એવી જ હોવી જોઇએ, કે જેની દુશ્મનને પણ પ્રશંસા જ કરવી પડે' આથી તેઓ રાજકુળની કે રાજશાસનની લેશ પણ નિન્દાની સંભાવના જણાતાં, તેને મૂળમાંથી જ ડામી દેવા મથે તે સ્વાભાવિક છે.

સભા૦ બરાબર, પણ સત્યાસત્યનો તો તેમણે વિચાર કરવો જોઈએ ને ?

સત્યાસત્યનો અને સામાના હિતાહિત આદિનો તેમણે વિચાર કરવો જોઈએ, એ નિર્વિવાદ વાત છે : પણ માણસ જ્યારે કોઈ પણ દુન્યવી વસ્તુને માટે અતિ આતુર બની જાય છે, ત્યારે તે વસ્તુની સાધનામાં પોતે બીજાઓને કેવો અન્યાય પહોંચાડી રહ્યો છે, એનો એને ખ્યાલ રહેતો નથી : અગર તેવો ખ્યાલ આવે છે તોય તે સ્વાર્થવિવશ બનીને તેની ઉપેક્ષા કરે છે. એજ રીતિએ, જે રાજાની છત્રછાયામાં પોતે રાજધાનીના મહત્તરો તરીકેનો અધિકાર ભોગવી રહ્યા છે, તે રાજાની કીર્તિને કોઈ પણ રીતિએ ઝાંખપ નહિ લાગવી જોઈએ, એવી

વિજય આદિની કામના હોય એ સહજ છે: અને એ કામનાની તીવ્રતાના યોગે-' એક મહાસતી મહાકલંકનાં ભોગ બને '–એ વિગેરેની પણ તેઓ ઉપેક્ષા કરે, એમાં કશું જ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી.

સભા૦ એટલે એ લોકોએ ભૂલ નથી કરી?

ભૂલ તો કરી જ છે, પણ અહીં તો એ ખૂલાસો કરાય છે કે–એવી રીતિએ પણ કીર્તિના અતિશય અર્થી બનેલા માણસો, આવી ભયંકર પણ ભૂલ કરે, તો એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઈ જ નથી.

કીર્તિની કામના કર્ત્તવ્યને ભૂલાવે છે :

મહાસતી સીતાદેવીના શ્રી રામચન્દ્રજીએ કરેલા પરિત્યાગમાં, કીર્તિ અને યશની અભિલાષાએ જ ઘણો ભાગ ભજવ્યો છે. અન્યથા, આ લોક તો કહે, પણ શ્રી રામચન્દ્રજી જેવા, કે જેમના હૈયામાં સીતાજી નિષ્કલંક હોવાની પૂરેપૂરી ખાત્રી છે, તે સીતાજીનો પરિત્યાગ કરે જ શાના? દુન્યવી વસ્તુઓનુ અર્થિપણું, એજ એવી વસ્તુ છે, કે જે તેના અર્થિની પાસે જેટલા અન્યાયો અને અનાચારો પણ ન કરાવે, તેટલા થોડા જ ગણાય. કીર્તિ અને યશની કામના, એ પણ પૌદ્ગલિક કામના છે. એ કામનાને વશ બનેલા ભલભલા પણ ભૂલે. શ્રી આચાર્ય જેવા ત્રીજા પરમેષ્ઠિપદે રહેલા પણ આત્માઓ, જો કીર્તિ અને યશની કામનાને આધીન બની જાય,

તો ઉન્માર્ગના આસેવક અને પ્રચારક પણ બની જાય તે સ્વાભાવિક છે. એવાઓ પોતાના પદને અને વેષને બેવફા નિવડે, એ ખૂબ જ સંભવિત છે. કીર્તિ અને યશની કામનાને આધીન બનેલા ધર્માચાર્યો, ઉન્માર્ગના ઉન્મૂલન અને સન્માર્ગના સંસ્થાપનનું પોતાનું કર્ત્તવ્ય, યથાસ્થિત રીતિએ બજાવી શકે એ શક્ય જ નથી. બોલવાના અવસરે તેઓ છતી શક્તિએ મૂંગા રહે અગર જે બોલવું જોઈએ એથી વિપરીત બોલે એય સ્વાભાવિક છે.

આચાર્યનું પણ પતન :

અવસરે કીર્તિની સહજ પણ લાલસાને આધીન બની જવાય, તો એક વારના શાસનના પરમ પ્રભાવક આત્માઓને પણ પતન પામતાં વાર લાગતી નથી. કમલપ્રભ નામના એક આચાર્ય થઈ ગયા હોવાનું કહેવાય છે. તેમના સંબંધમાં એમ કહેવાય છે કે–પ્રભુશાસનના એ એવા તો સંરક્ષક હતા કે–શાસનના વિરોધિઓ એમનાથી કંપતા. એમના પ્રતાપે, શાસનના વિરોધિઓ ફાવી શકતા નહિ. આવા સમર્થ શાસનસંરક્ષક અને શાસનપ્રભાવક પણ આચાર્ય એક સામાન્ય પ્રસંગમાં ભૂલ્યા અને પતન પામ્યા. શાસનના વિરોધિઓ એવા મહાત્માઓનાં છિદ્રો શોધવામાં તત્પર હોય અને જો જરાક પણ તક મળી જાય, તો તેનો પૂરેપૂરો ગેરલાભ લેવાને ચૂકે નહિ, એ નિર્વિવાદ વાત છે. એક વાર એ

શાસનસંરક્ષક આચાર્યભગવાનની અનુપયોગાદિ કારણે ભૂલ થઈ અને એ ભૂલ વિષે તેમને જાહેરમાં પ્રશ્ન પૂછાયો. આ વખતે કોઇ તેવા પ્રકારના દુષ્કર્મનો ઉદય થઈ જવાથી, એ, એ ભૂલને ભૂલ રૂપે જણાવી શકયા નહિ અને ઉત્સૂત્રપ્રરૂપક બની ઘોર સંસારમાં રૂલનારા બન્યા.

આયાપૂર્ણ એકરારો :

વિચાર કરો કે–' હું ભૂલ્યો ' અગર ' મારી ભૂલ થઈ ' એમ તેઓ શાથી કહી શકયા નહિ ? ખાસ કરીને અમૂક સ્થાને ચઢયા બાદ થઈ ગએલી ભૂલને, ભૂલ રૂપે જાણ્યા પછી પણ નિર્દંભપણે જાહેરમાં કબૂલ કરવી, એ સહેલું નથી. કીર્તિની લાલસાને કાઢયા વિના એ બને નહિ. હાં, એવા પણ દમ્ભી આત્માઓ જરૂર હોય છે, કે જેઓ પોતાની સામાન્ય પણ ભૂલોનો એકરાર કરવા દ્વારા જ, પોતાની અતિ ભયંકર એવી પણ ભૂલોને છૂપાવવાનો પ્રયત્ન કરતા હોય છે. એવાઓ પોતાની સામાન્ય ભૂલોનો જે એકરાર કરતા હોય છે, તે એકરાર નિર્દમ્ભ નથી હોતો પણ દમ્ભપૂર્ણ હોય છે. કીર્તિની લાલસા માણસને અનેક રીતિએ નચાવે છે. જે કોઈ પોતાની નિન્દા કરતા હોય, તે સર્વે કીર્તિની લાલસાને જીતી ચૂકેલા જ છે, એમ માનવા જેવું નથી. જેમ કીર્તિના લોભિઓ અવસરે પોતાના મુખે જ પોતાની પ્રશંસા કરવાને મંડી પડે છે, તેમ કીર્તિના લોભિઓ

અવસરે વિના પ્રસંગે પણ પોતાની નિન્દા કરવાને મંડી પડે છે. એવાઓ, એ આત્મનિન્દા એવી સફાઈથી કરતા હોય છે, એવી માયાપૂર્ણ રીતિએ કરતા હોય છે કે-ભોળાઓ તેમની પ્રશંસા કરવા મંડી પડે. ખાસ વિચક્ષણો જ સમજી શકે કે-આ આત્મનિન્દા પશ્ચાત્તાપપૂર્ણ છે કે માયાપૂર્ણ છે? કીર્તિની લાલસાને આધીન બનેલા રાંકડાઓની આત્મનિન્દા પશ્ચાત્તાપપૂર્ણ હોતી જ નથી. એમાં તો માયા જ ભરેલી હોય છે. તમે વિચક્ષણ બનો તો દુનિયાના સામાન્ય વ્યવહારમાં પણ તમે આ વસ્તુને જોઈ શકો તેવું છે.

આત્મનિન્દા દ્વારા પણ પ્રશંસા મેળવવાને મથનારાઓની પરીક્ષા કરવાના બે ઉપાયો :

કેટલાક માણસો એવા પણ હોય છે, કે જે તમારે મોંઢે તેમની પ્રશંસા કરાવવાને ઈચ્છતા હોય છે, એટલે વાતની શરૂઆતમાં તે પોતાના જે કાર્યને મહત્ત્વનું અને ડહાપણભર્યું કે પ્રશંસાને યોગ્ય માનતા હોય, તે કાર્યને પણ એક સામાન્ય કાર્ય તરીકે ગણાવે અગર કહે કે-' અરે, એમાં તે મેં શું કર્યું છે? ' પણ એવા આદમીની પરીક્ષા કરવી હોય તો ઉપાય છે. એ વખતે થોડીક પ્રશંસા કરીને એને જો તમે રંગમાં લાવી શકો, તો એ પોતાની મેળે જ પોતાની પ્રશંસા કરવા મંડી પડશે અને ત્યારે તમે બરાબર સમજી શકશો કે-' આ નામદાર પોતાનું સ્હેજ

ઘસાતું બોલીને પણ, પોતાની પ્રશંસા કરાવવાનો જ પ્રયત્ન કરતા હતા.'

બીજો પણ ઉપાય છે અને તે એ કે-સામો આદમી પોતાનું ઘસાતું બોલવાની શરૂઆત કરે, કે તરત જ એ વાતને ઝડપી લેવી.

સભા૦ એટલે ?

માનો કે-કોઈ શ્રીમંતે અમૂક દાન દીધું અગર અમૂક ઉત્સવ આદિમાં ખર્ચ કર્યું. તમને સ્હેજે એમ થાય કે-'આણે આટલું પણ કર્યું તે સારૂં કર્યું.' આથી તમે અવસર પામીને કહો પણ ખરા કે-'શેઠ ! તમે અમૂક દાન દીધું કે અમૂક કામ કર્યું એ બહુ સારૂં કર્યું.' એ વખતે મોટે ભાગે તમને એવો જવાબ મળે કે-'ઠીક હવે, એમાં અમે શું કર્યું ? અમારાથી તો કાંઈ થતું નથી.' વિગેરે વિગેરે એ બોલે, એટલે એ વાતને ઝડપી લઈ ને કહેવું કે-'આપની વાત તદ્દન સાચી છે. આપને જે શ્રીમન્તાઈ અને શક્તિ મળી છે, એના હિસાબે આપે કાંઇ જ કર્યું નથી. આપના જેવા જો ધારે તો ઘણું ઘણું કરી શકે. આપના કરતાં ઓછી સામગ્રીવાળા પણ અમૂક માણસો કેટલું બધું દાનાદિ કરે છે ? એથી પણ વધુ કરવાની શક્તિ અને સામગ્રી આપની પાસે હોવા છતાં પણ, આપ એટલું ય નથી કરી શકતા, એ વાતને આપ સારી રીતિએ સમજો છો એ આનંદનો વિષય છે.' આવું આવું તમે

બોલતા હો, તે વખતે તેના હૈયામાં જે અસર થતી હશે, તે પ્રાયઃ તેના ચ્હેરા ઉપર તરી આવ્યા વિના નહિ રહે. એ જો પ્રશંસાનો અર્થી હશે, તો એને તમારૂં કથન કડવું લાગશે અને એ સાંભળતાં કંટાળો આવતો હોય તેમ જણાશે. વળી એ પ્રસંગ બન્યા પછીથી, એ તમારી જોડે કેવો વર્તાવ રાખે છે, એના ઉપરથી પણ તમે તેની મનોવૃત્તિને કળી શકશો. એ જો ખરેખર જ પોતાના દાનાદિને નહિવત્ માનતો હશે અને યથાશક્ય રીતિએ દાનાદિમાં પ્રવૃત્ત થવાનો અભિલાષી હશે, તો એ તમને પોતાના હિતસ્વી માનશે. એને લાગશે કે-'આવું કહેનારા હોય તો આપણી ખામી ઘટવા માંડે. આવાઓ જ કલ્યાણમિત્ર બનવાને લાયક છે. હાજી-હા કરનારાઓ અને ખોટી પણ પ્રશંસા કરીને આપણને ખૂશ કરવા મથનારાઓ તો દુશ્મનની ગરજ સારનારા છે.' આથી એ તમારા પ્રત્યે વધારે આદરથી જોશે. હવે જો આનાથી વિપરીત પરિણામ આવે, તો સમજવું કે-શેઠ પહેલાં જે પોતાનું ઘસાતું બોલ્યા, તે તો આપણા મોંઢે પોતાની પ્રશંસા કરાવવાને માટે જ બોલ્યા હતા.

રોહગુપ્ત :

આપણો મુદ્દો તો એ છે કે-કીર્તિની લાલસા, તેને આધીન બનેલા આત્માઓને અનેક રૂપે નચાવે છે, એટલે ભૂલનો એકરાર પણ નિર્દમ્ભ જ હોવો જોઇએ.

કીર્તિની અભિલાષાને આધીન બનેલાઓ અવસરે કાં તો ભૂલને ભૂલ રૂપે જાણવા છતાં જાહેરમાં સ્વીકારી શકતા નથી અને સ્વીકારે છે તોય માયાપૂર્ણ રીતિએ. કમલપ્રભ નામના તે એક વારના શાસનના સમર્થ સંરક્ષક પણ પોતાની ભૂલ નહિ કબૂલી શક્યા અને એથી ઉંધું બોલીને ઉત્સૂત્રપ્રરૂપક બન્યા. ત્રિરાશિક પંથના સ્થાપક રોહગુપ્તમાં પણ શું બન્યું છે? જો એ રાજસભામાં જઇને ખૂલાસો કરત કે–' એ તો પેલો કુવાદી હતો અને એને જીતવા પૂરતું જ મેં ત્રણ રાશિનું સ્થાપન કર્યું હતું: પણ જીવ અને અજીવ એમ રાશિ તો બેજ છે '–તો કશું જ નહોતું: પણ માનના યોગે રોહગુપ્તથી એવું કાંઈ જ બની શક્યું નહિ. જે ગુરૂના પુણ્યપ્રતાપે જ એ બચી શક્યો હતો, જીવતો રહી શક્યો હતો, તે ગુરૂદેવે તેને ઘણું ઘણું સમજાવ્યો પણ તેણે માન્યું જ નહિ એણે તો છેવટ પોતાના પરમ ઉપકારી ગુરૂદેવની પણ સામે થઈને, પોતાની ખોટી પણ વાતને સાચી ઠરાવવાનો જ પ્રયત્ન કર્યો અને નિહ્નવ બન્યો.

ધર્માચાર્યોએ લોકહેરીને
પણ તજવી જ જોઇએ :

આ રીતિએ કીર્તિની લાલસાને આધીન બનેલા આત્માઓ અનેકવિધ અનર્થોના ઉત્પાદકો પણ બની જાય છે. જ્યાં ધર્માચાર્ય જેવા પરમેષ્ઠિપદે રહેલા આત્માઓ

પણ, કીર્તિની અભિલાષાને આધીન બનવાથી ડૂબે, ત્યાં બીજાઓનું તો ગજુ જ શું ? નહિતર આજે સમાજમાં જે વિગ્રહ ચાલી રહ્યો છે, એમાં છે શું ? પણ જાહેર વર્તમાનપત્રના જૈનેતર અધિપતિને ય કેવો જવાબ અપાયો હતો ? એ શાથી ? આજે જો સર્વ સ્થલેથી શાસ્ત્રસંમત વાતો જાહેર થવા માંડે, તો અનેક આત્માઓ ઉન્માર્ગ-ગામી બનતાં બચી શકે. પણ લોકહેરીમાં પડેલાઓથી એ શક્ય જ નથી. લોકહેરીમાં પડેલાઓ તો, શાસનના સંરક્ષણનો પ્રયત્ન કરનારાઓની પણ નિન્દા ન કરે તો ઘણું છે. એવાઓ સાચી વાત ભલે ન કહે, પણ ઉંધી વાત ન કહે તોય ઘણું છે. જો કે-છતી શક્તિએ અવસરે બોલવા યોગ્ય નહિ બોલવું, એ યોગ્ય નથી જ : પણ તે ન બને તો કમથી કમ ઉંધું તો નહિ જ બોલવું જોઈએ. ધર્માચાર્યનું પદ ભોગવવું, એ સમજો તો સ્હેલું નથી. ધર્માચાર્યના પદે રહેલાઓની જોખમદારી ઓછી નથી. ધર્માચાર્યના પવિત્ર પદને વફાદાર રહેવાને માટે, એને ઉજાળવાને માટે લોકહેરીનો ત્યાગ કરવો એય અતિ આવશ્યક છે. લોકહેરીમાં પડેલા આત્માઓ ધર્મા-ચાર્યના પવિત્ર પદને ઉજાળી શકતા નથી. અવસરે તેઓ ધર્માચાર્યના પવિત્ર પદને કલંકિત જ કરે છે. લોકહેરી જ્યાં ધર્માચાર્યના પવિત્ર પદે રહેલાઓને પણ ઉન્માર્ગના આસેવક બનાવી દે છે, ત્યાં વિજય આદિ વિપરીત વિચારોમાં બદ્ધ થઈ જાય, એ શું અસંભવિત છે ? નહિ જ.

લોક ધારત તો બીજી બાજુનો પણ વિચાર કરવાની સામગ્રી હતી જ:

વિજય આદિ આઠેય મહત્તરો અત્યારે એ જ ધૂનમાં છે કે–સીતાજીના યોગે શ્રી રામચન્દ્રજીની નિર્મલ કીર્તિ મલિન બની રહી છે, માટે શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે સીતાજીનો ત્યાગ કરાવવો. સ્વામિની કીર્તિને નિષ્કલંક રાખવાની અતિશય લાલસામાં ફસાએલા તેઓ, બુદ્ધિશાલી હોવા છતાંય, એકપક્ષીય વિચારસરણીમાં બદ્ધ થઈ ગયા છે. તેઓ એ જ વિચાર કરે છે કે–'રાવણ કેવો?' નિર્લજ્જ બનીને કપટ આચરવાપૂર્વક પરસ્ત્રીને હરી જનારો, પરસ્ત્રીમાં લંપટ અને એ પરસ્ત્રીલંપટતા પણ કેવી? એણે ન તો પોતાની આબરૂનો વિચાર કર્યો કે ન તો કુલના કલંકનો વિચાર કર્યો. સીતાજીમાં લુબ્ધ બનેલા તેણે કુટુંબક્લેશને ગણકાર્યો નહિ, કુલક્ષયની પરવા કરી નહિ, રાજ્યનાશને ગણકાર્યો નહિ અને અન્તે પોતે પણ મર્યો. આવા માણસના તાબામાં સીતાજી એકલાં જ ઘણો કાળ રહે અને તે છતાં પણ પેલો તેમને ભોગથી દૂષિત ન બનાવે, એ સંભવિત જ નથી. આ લોકો ત્યાં સુધીની વાત કરે છે કે–સીતાજી રાવણમાં રક્ત હો કે વિરક્ત હો, એ તો જાણે કે વિચારવા જેવી જ વાત નથી!

ખરેખર, લોકવાદનું ઠેકાણું હોતું જ નથી. એક માણસની આજે તદ્દન ખોટી પણ ખૂબ ખૂબ પ્રશંસા કરતાંય

લોક અચકાતો નથી અને બીજે જ દિવસે તેની તદ્દન ખોટી પણ ખૂબ ખૂબ નિન્દા કરતાં ય લોક અચકાતો નથી. લોક દ્વારા જેમ ખોટી પ્રશંસા થવી એ સંભવિત છે, તેમ ખોટી નિન્દા થવી એ ય સંભવિત છે.

અન્યથા, તેઓ એમ વિચારી શકત કે-જે સીતાજી રાજસુખોને લાત મારીને શ્રી રામચન્દ્રજીની સાથે ચાલી નીકળ્યાં, તે ગમે તેવા સંયોગોમાં શીલને ચૂકે જ કેમ? તેઓ એમ પણ વિચારી શકત કે-' રાવણ ગમે તેવો દુષ્ટ હતો, પરસ્ત્રીલોલુપ હતો, પણ સીતાજી મક્કમ હોય તો તે કરી શું શકે? '

માનો કે-સામાનું પરિબલ વિશેષ હોય અને તેના તાબામાં ફસાએલી સ્ત્રીનો અશુભોદય તીવ્ર હોય, પણ જો તે સ્ત્રી શીલરક્ષાની કામનાવાળી હોય તો, સર્વથા નિરૂપાય બની જતાં, પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ તો કરી શકે ને? સાચી સતીના શીલને ગમે તેવો બલવાન પણ પુરૂષ દૂષિત કરી શકતો જ નથી.

પણ લોકોને કે વિજય આદિ આઠ બુદ્ધિશાલી પુરમહત્તરોને પણ આવો વિચાર સુઝતો જ નથી: એટલું જ નહિ, પણ કોઈને ય આ પ્રવાદના નિવારણનો વાસ્તવિક માર્ગ પણ સુઝતો નથી! આમાં સીતાજીનો તીવ્ર અશુભોદય પણ કામ કરી રહ્યો છે. તીવ્ર અશુભોદયના યોગે સ્નેહી પણ શત્રુ બને છે.

વિજયાદિની રીતિએ વિચારનારા તો
શ્રી સ્થૂલિભદ્રજીને પણ કલંકિત ઠરાવે:

બાકી વિજય આદિએ જે રીતિએ વિચાર કર્યો છે, એ રીતિએ જ જો સર્વત્ર વિચાર કરવામાં આવે, તો તો શ્રી સ્થૂલિભદ્રજી જેવા મહાત્માને પણ નિષ્કલંક માની શકાય નહિ. શ્રી સ્થૂલિભદ્રજી મહાત્મા કોશા નામની વેશ્યાની ચિત્રશાળામાં ચાતુર્માસ વસ્યા છે: રસમય ભોજનો એ મહાત્માએ લીધાં છે: કોશા વેશ્યા માત્ર રૂપવતી જ છે એમ નહિ, પણ કલાસંપન્ન વેશ્યા છે: શ્રી સ્થૂલિભદ્રજી પ્રતિનો તેનો રાગ પણ જેવો–તેવો નથી: શ્રી સ્થૂલિભદ્રજીના મનને ચલિત કરવાને માટે તેણે હાવ-ભાવ દેખાડવામાં કે વિનવવામાં કમીના રાખી નથી: એકાન્ત પણ છે અને વધુમાં ખૂદ શ્રી સ્થૂલિભદ્રજીને પણ પૂર્વે તેણીના ઉપર અતિશય રાગ હતો: આ બધા સંયોગોમાં એ નિષ્કલંક ચારિત્રના પાલક કેમ રહી શકે? અજ્ઞાન લોકને આવો પ્રશ્ન ઉભો કરીને એવા મહાત્માને પણ કલંકિત ઠરાવતાં વાર લાગે નહિ.

કેવલ વિષયરાગને જ ઉત્તેજિત કરનારી એ બધી સામગ્રી હતી, છતાં મહાત્મા શ્રી સ્થૂલિભદ્રજી નિષ્કલંક ચારિત્રનું પાલન કરતા ત્યાં રહી શકયા, તો શ્રી રાવણ ભલેને ગમે તેવા દુષ્ટ આશયને ધરનારા હતા, પણ શ્રીમતી સીતાજી શા માટે નિષ્કલંક રહી શકે નહિ?

ચારિત્રશાલિઓને ચારિત્રહીન ઠરાવનારા :

આજે પણ સંયમિઓના સંબંધમાં, વિજય આદિના જેવા કુતર્કો કરનારાઓનો અભાવ છે, એમ ન માનતા. આજે પણ અનેકવિધ કુતર્કો દ્વારા સંયમશીલ મહાત્માઓને ચારિત્રહીન ઠરાવવાના દુષ્પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે. સુવિહિત સાધુઓનું અસ્તિત્વ જેઓને વિઘ્ન રૂપ લાગે છે, તેઓ આવું કરે એ સ્વાભાવિક જ છે. આજે કહેવાતા સુધારકો એવી એવી પણ પ્રવૃત્તિઓ આચરી રહ્યા છે, કે જે પ્રવૃત્તિઓ સ્વપર–તારક સિદ્ધાન્તો પ્રત્યે બેદીલી ફેલાવી, સાચા કલ્યાણમાર્ગને રૂંધનારી છે. સૌ કોઈના કલ્યાણની કામનાવાળા સુવિહિત સાધુઓ કલ્યાણમાર્ગને રૂંધાતો અટકાવવાના શકય પ્રયત્નો ન કરે, એ કેમ જ બને ? એવા વિરોધની ખાતર, ચારિત્રશીલ મહાત્માઓને ય ચારિત્રહીન ઠરાવવા માટે કુતર્કો વહેતા મૂકવા એ માણસાઈ નથી. એ તો અતિશય હીન કોટિની અધમતા છે, પણ સન્માર્ગના દ્વેષિઓ માટે એ જ સ્વાભાવિક ગણાય.

પેઢીઓને પાયમાલ કરનારા :

વ્યવહારમાં પણ કેટલીક વાર આવું બને છે. કુતર્કો ફેલાવીને કેટલાય શ્રીમન્તોને અને કેટલીય પેઢીઓને પાયમાલ કર્યાનું સાંભળવામાં આવે છે. સદ્ધરમાં સદ્ધર પણ પેઢીને માટે, દ્વેષિઓ એવા કુતર્કોને વહેતા મૂકે, કે જેથી અજ્ઞાન લોક સંશયમાં પડે, લોકનો વિશ્વાસ નાબૂદ

થાય અને એથી લોકની અણધારી ઉઘરાણી વધી જતાં છતી સામગ્રીએ પણ એ પેઢીને બુધવારીયા કૉર્ટનો આશરો લેવાનો વખત આવી લાગે. ઉન્માર્ગગામી બનેલા આત્માઓની તર્કશક્તિ તો આમ અનેકવિધ અનર્થોની ઉત્પાદક બની જાય છે.

પ્રવાદને સહવા દ્વારા નિર્મલ કીર્તિને મલિન બનાવો નહિ :

હવે વિજય તદ્દન ખોટા પણ પ્રવાદને કુતર્કો દ્વારા યુક્તિયુક્ત જણાવીને, છેલ્લે છેલ્લે શ્રી રામચન્દ્રજીને પ્રાર્થના કરે છે કે–

" આપનું કુળ નિર્મલ કીર્તિવાળું છે અને એની માફક આપે પણ જન્મથી માંડીને અત્યાર સુધીમાં નિર્મલ કીર્તિને ઉપાર્જી છે, તો હે દેવ ! આવા પ્રવાદને સહવા દ્વારા આપ આપની તે આજન્મ–ઉપાર્જિતા નિર્મલ કીર્તિને મલિન કરો નહિ ! "

વિજય આદિના આ પરિશ્રમનો હેતુ શો છે, એનું વિજયના આ કથનથી આબાદ સ્પષ્ટીકરણ થઈ જાય છે. વિજય આદિને લાગ્યું છે કે–' સીતાજી કલંકિની છે '– એવા પ્રવાદને જો શ્રી રામચન્દ્રજી સહન જ કરી લે, તો એથી શ્રી રામચન્દ્રજીએ ઉપાર્જેલી કીર્તિ મલિન બને અને પોતાના સ્વામિની કીર્તિ મલિન બને એ વિજય આદિને માટે અસહ્ય હતું. આથી તેઓની બુદ્ધિ ખોટા

પણ પ્રવાદને યુક્તિયુક્ત સિદ્ધ કરવાને પ્રેરાય એ સ્વાભાવિક છે. વળી શ્રીમતી સીતાદેવીના તીવ્ર અશુભોદયના યોગે, વિજય આદિને વિચાર કરતાં કરતાં પ્રમાણિકપણે પણ તે પ્રવાદ તદ્દન વ્યાજબી લાગ્યો હોય, તોય તે સ્વાભાવિક છે. આમ છતાં પણ, વિજય આદિ જેવા બુદ્ધિમાનો પણ, શ્રી રામચન્દ્રજીની કીર્તિને નિર્મલ બનાવી રાખવામાં મગ્ન બની, શ્રીમતી સીતાદેવી જેવી સ્વામિનીના હિતાહિતનો વિચાર કરતા નથી, એ ખૂબ જ ખરાબ છે. તેમના જેવાએ તો આવા પ્રસંગે મહાસતી સીતાદેવી સંબંધી લોકમાં પ્રસરેલો પ્રવાદ ટળે અને-' એ મહાસતી નિષ્કલંકિની જ છે '-એવો લોકમાં અભિપ્રાય પ્રવર્તે, એજ જાતિનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ તો તેઓ પોતાના સ્વામિના સુખમાં પણ અગ્નિ મૂકવા જેવું જ કાર્ય કરી રહ્યા છે.

પરિણામનો વિચાર કરો :

પણ વાત એ છે કે-દુષ્કર્મના ઉદયે શાણામાં શાણા પણ આદમીઓ દ્વારા મૂર્ખાઓથી ય નપાવટ જેવી કરણીઓ આચરાઈ જાય છે. દુષ્કર્મના ઉદયની આ ભયંકરતા હરહંમેશ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. દુષ્કર્મના ઉદયની ભયંકરતા ધ્યાનમાં રહે, તો પાપ કરતાં કંપારી છૂટ્યા વિના ન રહે. દુષ્કર્મના ઉદયનો જેને ખ્યાલ છે, તે ઘણાં પાપોથી બચી જાય છે અને જે થોડાં પાપોની

આચરણા થાય છે, તેમાં પણ તેની રસિકતા હોતી નથી. પાપાચરણ થઈ ગયા બાદ પણ તેને પશ્ચાત્તાપ થાય છે. કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ આચરતાં પહેલાં, તેના પરિણામનો વિવેકપૂર્વક વિચાર કરતાં શીખો. ખરાબ પરિણામવાળી પ્રવૃત્તિથી દૂર રહેવાનો અને સારા પરિણામવાળી પ્રવૃત્તિમાં ઓતપ્રોત બનવાનો પ્રયત્ન કરો. દુઃખથી ડરો છો, તો દુઃખના કારણ પાપથી ડરો. પાપથી બચનારાઓ દુઃખથી બચેલાઓ જ છે.

તકને ગુમાવો નહિ :

આ ભવમાં આ વસ્તુને સમજવાની અને સમજીને તેનો જીવનમાં શક્ય અમલ કરવાની તમને અનુપમ તક મળી છે. અનન્ત સંસારમાં રઝળતા જીવોને આવી સુન્દર તક વારંવાર મળતી નથી. મહા ભાગ્યવાન આત્માઓ જ આવી અનુપમ તકને પામી શકે છે. આવી તકને ખોઈ બેઠા, તો એનું પરિણામ શું આવશે–એ કહેવાની જરૂર છે? આવી તકને ગુમાવી દેનારા અને પાપરસિક બનીને જીન્દગી પૂરી કરી દેનારા આત્માઓ, દુર્ગતિઓના એવા ચક્રાવે ચઢી જાય છે કે–કદાચ અનન્ત કાળ પર્યન્ત પણ તેઓને આવી અનુપમ તકની પુનઃ પ્રાપ્તિ થાય નહિ. આ જીન્દગીમાં જેઓ આ વસ્તુને સમજતા નથી, તેઓની જીન્દગી એળે જ જાય છે. આ વસ્તુને નહિ સમજનારા ગમે તેટલું ભણેલા હોય, તોય મૂર્ખા જ છે.

પ્રશંસનીય ભાગ્યશાલિતાને
સફળ બનાવવાનો માર્ગ :

તમે સમજો તો તમે ઓછા ભાગ્યશાલી નથી. આર્યદેશાદિ સામગ્રીએ સહિત મનુષ્યભવ અને એમાં પણ સદ્ગુરૂના મુખે સત્શાસ્ત્રોનું શ્રવણ કરવાની જોગવાઈ જેઓને મળી છે, તેઓના સદ્ભાગ્યની પ્રશંસા કોણ ન કરે ? આવા પ્રશંસનીય સદ્ભાગ્યને પામવા છતાં પણ તમે જો સંસારમાં રૂલી જાવ, તો તો તમારી ભવિતવ્યતા અતિશય કારમી ગણાય. આવી પ્રશંસનીય ભાગ્યશાલિતાને પામીને તો તમારે તમારા જીવનને એકદમ નિષ્પાપ બનાવી દેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સ્વયં નિષ્પાપ જીવનને જીવનારા બનીને, શક્યતા મુજબ બીજા પણ જીવોને નિષ્પાપ જીવન જીવનારા બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. નિષ્પાપ જીવન જીવનારા અને નિષ્પાપ જીવન જીવવાને તત્પર બનેલા આત્માઓના માર્ગમાં આવતાં વિઘ્નોને ટાળી, તેમને નિષ્પાપ જીવન જીવવામાં જેટલી સહાય આપી શકાય તેમ હોય, તેટલી સહાય આપવી જોઈએ. આ જીવનને પાપથી લેશ પણ ખરડાવા દેવું નહિ અને પૂર્વનાં પાપો પણ નિર્જરે તેવો પ્રયત્ન કરવો. આ જન્મમાં એકદમ નિષ્પાપ બનવા છતાંય, પૂર્વનાં પાપકર્મો ઉદયમાં આવે એ શક્ય છે. એવા વખતે ખૂબ જ સાવધાની રાખવી. એવા વખતે પણ સમાધિમય મનોદશાથી ભ્રષ્ટ ન બનાય, એની કાળજી રાખવી. પાપના ઉદયને સમભાવે સહવો.

આવી રીતિએ વર્તનારાઓ, પોતાની પ્રશંસનીય ભાગ્ય-શાલિતાને સુન્દરમાં સુન્દર રીતિએ સફલ બનાવનારાઓ છે. જેઓને માટે એકદમ નિષ્પાપ જીવન જીવવાનું શક્ય ન હોય, તેઓ પણ પાપકર્મોથી બને તેટલા વધુ પ્રમાણમાં પ્રયત્નપૂર્વક બચતા રહે અને નિષ્પાપ જીવન જીવનારા મહાત્માઓની ભક્તિ આદિ અનુષ્ઠાનોમાં યથાશક્ય તત્પર બને, તોય પોતાની પ્રશંસનીય ભાગ્યશાલિતાને સફલ બનાવી શકે. આથી વિપરીતપણે વર્તનારાઓ, પ્રશંસનીય ભાગ્યના ભોગવટાને પરિણામે, નિન્દનીય ભાગ્યને જ ઉપાર્જનારા બની જાય છે. મોસમમાં આળસુ અને બેદરકાર રહેનારો વહેપારી રળવાને બદલે દેવાળીઓ પણ બની જાય. એ જ સ્થિાત આવી અનુપમ તકનો દુરૂપયોગ કરનારાઓની પણ થાય તે સ્વાભાવિક છે.

દુઃખથી મૌન બની જવું:

હવે વિજય આદિએ કરેલી પ્રાર્થનાની શ્રી રામચન્દ્રજી ઉપર કેવી અસર થઈ અને શ્રી રામચન્દ્રજીએ કેવો ઉત્તર આપીને તે વિજય આદિ પુરમહત્તરોને વિદાય કર્યા, તેનું વર્ણન કરતાં, પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–

" कलंकस्यातिथीभूतां, सीतां निश्चित्य राघवः ।
सद्योऽभूद् दुःखतूष्णीकः, प्रायः प्रेमातिदुस्त्यजम् ॥१॥

" धैर्यमालंब्य काकुत्स्थ–स्तानुवाच महत्तरान् ।
साधु व्यज्ञपि युष्माभि–र्न भक्ताः क्वाप्युपेक्षकाः ॥२॥

" न स्त्रीमात्रकृते जातु, सहिष्येऽहमिहायशः ।
इति पद्मः प्रतिज्ञाय, विससर्ज महत्तरान् ॥३॥ "

વિજયના મુખથી કરાએલી વિજ્ઞપ્તિને સાંભળતાં, શ્રી રામચન્દ્રજીને ખાત્રી થઈ ગઇ કે–' સીતા કલંકનાં અતિથી થયાં.' શ્રી રામચન્દ્રજીને સીતાજી પ્રત્યે કેટલો બધો પ્રેમ છે, તે આપણે જાણીએ છીએ : એટલે સીતાજીના શિરે કલંક આવે, એથી શ્રી રામચન્દ્રજીનું હૈયું ઘવાય તે સ્વાભાવિક છે. સીતાજીને કલંકનાં અતિથીભૂત બનેલાં જાણીને, શ્રી રામચન્દ્રજી એકદમ એટલા બધા દુઃખી થઈ ગયા કે–પહેલાં તો કાંઇ જ બોલી શક્યા નહિ. ખરેખર, પ્રેમનો ત્યાગ કરવો એ પ્રાયઃ અતિશય મુશ્કેલ છે. શ્રી રામચન્દ્રજી બરાબર સમજી ગયા છે કે–વિજય આદિની આ પ્રાર્થનાનું રહસ્ય શું છે? વિજયે જો કે–સ્પષ્ટ શબ્દોમાં સીતાજીનો ત્યાગ કરવાની વિનંતિ કરી નથી, પરન્તુ પ્રવાદને સહવા દ્વારા નિર્મલ કીર્તિને મલિન નહિ બનાવવાની વિજ્ઞપ્તિ જે રૂપે કરાઇ છે, તે જોતાં એ જ ધ્વનિત થાય છે કે–શ્રી રામચન્દ્રજીએ કોઈ પણ ઉપાયે સીતાજીનો ત્યાગ કરવો જોઇએ, એમ વિજય આદિ ઈચ્છી રહ્યા છે. શ્રી રામચન્દ્રજી આ ન સમજી શકે એ શક્ય નથી અને એથી જ પરમ ઉપકારી, કલિ-

કાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે–

" प्रायः प्रेमातिदुस्त्यजम् । "

શ્રી રામચન્દ્રજી જો આ પ્રવાદને સહવા તૈયાર ન હોય અને એથી સીતાજીનો ત્યાગ કરવો પડશે એમ લાગતું હોય, તો સીતાજી પ્રત્યેના પ્રેમને દબાવ્યા વિના છૂટકો જ નથી: પણ એમ પ્રેમનો ત્યાગ કરવો એ સહેલું નથી. જેટલો પ્રેમનો અતિરેક, તેટલો તેનો ત્યાગ મુશ્કેલ.

અપ્રશસ્ત રાગ સંસારને વધારે છે અને
પ્રશસ્ત રાગ સંસારને ક્ષીણ બનાવે છે :

આ પ્રેમ વખાણવા જેવો નથી. આ પ્રેમ તો આત્માને મુંઝવે. આવો પ્રેમ વિવેકી આત્માને પણ ખૂબ ખૂબ સતાવી શકે છે. પ્રેમ કરવો જ હોય, તો એવી વસ્તુનો કરો અને એવી રીતિએ કરો, કે જેથી અપ્રશસ્ત રાગ નાશ પામે, રાગનું પ્રમાણ ઘટતું જાય અને અન્તે વીત-રાગતા પમાય. અપ્રશસ્ત રાગ આત્માના સંસારને વધારે છે અને પ્રશસ્ત રાગ આત્માના સંસારને ક્ષીણ કરે છે. વીતરાગદશા પામવાની અભિલાષાવાળા આત્માઓએ રાગને પ્રશસ્ત બનાવવો જોઈએ. પ્રશસ્ત રાગ આત્માને એવી જ પ્રવૃત્તિઓમાં યોજે છે, કે જે પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા દુષ્કર્મોની ખૂબ ખૂબ નિર્જરા સધાય અને અન્તે વીતરાગતા પમાય. પ્રશસ્ત રાગ આત્માને કોઈ પણ પ્રકારની હાનિ કરતો જ

નથી. રાગ માત્ર ત્યાજ્ય છે-એ નિર્વિવાદ વાત છે, પણ અપ્રશસ્ત રાગને કાઢવાની જેમ મહેનત કરવી પડે છે, તેમ પ્રશસ્ત રાગને કાઢવાની મહેનત કરવી પડતી નથી. પ્રશસ્ત રાગથી તો સ્વયમેવ રાગના કારણનો નાશ સધાય તેવી વૃત્તિ જન્મે છે અને પ્રવૃત્તિ થાય છે. પ્રશસ્ત રાગના યોગે, એ રીતિએ રાગના કારણનો નાશ સધાતો હોઇને, એનાથી ડરવાની જરૂર નથી. આથી રાગી આત્માઓએ પોતાના રાગની અપ્રશસ્તતાને ટાળી, પ્રશસ્તતા પ્રાપ્ત કરવી જોઇએ. અપ્રશસ્ત રાગ આત્માને અનેક રીતિએ મુંઝવે છે અને એથી વિવેકશીલ આત્માઓને માટે પણ તેવા પ્રેમનો ત્યાગ કરવો, એ પ્રાયઃ અતિશય મુશ્કેલ છે-એમ ગણાય છે.

શ્રી રામચન્દ્રજીનો ઉત્તર :

સીતાજી પ્રત્યે અતિશય પ્રેમ હોવાથી, પહેલાં તો શ્રી રામચન્દ્રજી દુઃખના માર્યા મૂંગા બની ગયા : પણ ગમે તેમ તોય એ ધીર, વીર અને ગંભીર છે. સમજુ છે. એમને વિજય આદિ પુરમહત્તરો ઉપર જરાય ક્રોધ આવતો નથી. સીતાજી વિષે તદ્દન ખોટી અને તે છતાં મહા કારમી વાતો કરનારા લોકો ઉપર પણ, શ્રી રામ-ચન્દ્રજી રોષવાળા બનતા નથી. અશુભોદયે આથી પણ વધારે ખરાબ વાતો થાય તો એય સંભવિત છે, એમ શ્રી રામચન્દ્રજી સમજે છે : અને એથી જ ધૈર્યનું અવ-

લંબન લઇને, તે વિજયાદિ પુરમહત્તરોને શ્રી રામચન્દ્રજી કહે છે કે-

"તમે આ મને જણાવ્યું તે સારૂં કર્યું. ભક્તો કોઈ પણ બાબતમાં ઉપેક્ષા કરનારા હોતા નથી. માત્ર સ્ત્રીને માટે હું આ લોકના અપયશને સહન કરીશ નહિ!"

આ પ્રમાણેની પ્રતિજ્ઞા કરીને, શ્રી રામચન્દ્રજીએ તે વિજય આદિ આઠ પુરમહત્તરોને વિદાય કર્યા.

આવું કહેવા છતાંય હિતવાદી બનવાનીજ પ્રેરણા:

ખૂબ ખૂબ ધીરતાને ધારણ કર્યા સિવાય, આવા સંયોગોમાં આવો ઉત્તર અપાવો-એ શક્ય જ નથી. વિજયના મુખેથી હૃદયને કારમો આઘાત પમાડનારી વાતને સાંભળ્યા પછીથી અને એ વાત સાંભળતાં હૈયું ભેદાવા છતાં પણ, આવો ઉત્તર આપવો-એ અતિશય ધીરતાને ધર્યા વિના બને જ નહિ. આ પુરમહત્તરો જ્યારે આ વાત શ્રી રામચન્દ્રજીને જણાવવા આવ્યા હતા અને નમસ્કાર કરીને ઝાડનાં પાંદડાંની જેમ કંપતા ઉભા રહ્યા હતા, ત્યારે પણ શ્રી રામચન્દ્રજીએ તેમને નિર્ભય બનાવતાં હિતવાદી બન્યા રહેવાની પ્રેરણા કરી હતી અને અત્યારે પણ શ્રી રામચન્દ્રજી એવીજ પ્રેરણા કરી રહ્યા છે. વિજયે આવી હૃદયભેદક વાત સંભળાવવા છતાં અને શ્રી રામચન્દ્રજીએ સાંભળવા છતાં પણ, શ્રી રામચન્દ્રજી એ જ કહે છે કે-'તમે મને આ વાત કહી તે ઠીક કર્યું!'

એટલું જ નહિ, પણ આવી ય વાતો બીજા પ્રસંગે પણ વિજય આદિ નિર્ભયપણે કહી શકે, એ માટે શ્રી રામ-ચન્દ્રજી કહે છે કે–

'ભક્ત આત્માઓ કોઈ પણ બાબતમાં ઉપેક્ષા કરનારા હોતા નથી.'

રાત અને દિવસ જેટલું જ ભક્તિ અને ઉપેક્ષાની વચ્ચે અન્તર છે:

ખરેખર, શ્રી રામચન્દ્રજીની એ વાત તદ્દન સાચી છે કે–'ભક્તો કોઈ પણ બાબતની ઉપેક્ષા કરનારા હોતા નથી.' જેઓના હૈયામાં કોઇના પણ પ્રત્યે સાચી ભક્તિ જાગી છે, તેઓ જ શ્રી રામચન્દ્રજીએ કહેલી આ વાતના મર્મને પામી શકે અને હૃદયસ્થ બનાવી શકે. ભક્તિથી શૂન્ય આત્માઓ, આ કથનના પરમાર્થને પામી શકે એ શક્ય જ નથી. કોઇના પણ પ્રત્યેની ભક્તિથી જેનું હૈયું ભરપૂર છે, તે આત્માને માટે તો આ કથન અનુભવ-સિદ્ધ છે. ભક્ત આત્માઓ, જેના પ્રત્યે ભક્તિ ધરાવતા હોય છે, તે આત્માના હિતાહિતની કોઈ પણ બાબતની ઉપેક્ષા કરનારા હોતા જ નથી. ભક્ત આત્માઓ પોતે માનેલા ભક્તિપાત્ર આત્માના હિતની નાશક અને અહિ-તની કારક એવી કોઈ પણ બાબતની, ઉપેક્ષા કરવા જોગું ધૃષ્ટ હૃદય ધરનારા હોય, એ બનવાજોગ વસ્તુ જ નથી. જ્યાં ભક્તિ હોય, ત્યાં એ ઉપેક્ષા ન હોય અને

જ્યાં ઉપેક્ષા હોય, ત્યાં ભક્તિ ન હોય,—એ નિર્વિવાદ વાત છે. એ ઉપેક્ષાને અને ભક્તિને મેળ જ નથી. રાત અને દિવસ વચ્ચે જેવું અન્તર છે, તેવું જ અન્તર એ ઉપેક્ષા અને ભક્તિ વચ્ચે છે. જ્યાં રાત હોય, ત્યાં તે કાળે દિવસ હોઇ શકે નહિ અને જ્યાં દિવસ હોય, ત્યાં તે કાળે રાત હોઈ શકે નહિ : તેમ જ્યાં ભક્તિ હોય, ત્યાં એ ઉપેક્ષા હોઈ શકે નહિ અને જ્યાં એ ઉપેક્ષા હોય, ત્યાં ભક્તિ હોઈ શકે નહિ.

ભક્તિની ક્રિયા કરવાને અશક્ત એવો પણ ભક્ત ઉપેક્ષા કરનારો તો હોય જ નહિ :

આજે આ બાબત પણ ખૂબ ખૂબ સ્પષ્ટીકરણ માગી રહી છે : કારણ કે-હિતાહિતની ઉપેક્ષા કરનારાઓ પણ પોતાને ભક્ત મનાવવાનો દાવો કરી રહ્યા છે : એટલું જ નહિ, પણ ભક્તિવશ ઉપેક્ષા નહિ કરનારા અને ભક્તિવન્ત ગણાતાઓને સાચા ભક્ત બનવા દ્વારા ઉપેક્ષાને તજવાનો ઉપદેશ દેનારા આત્માઓને, ઝઘડાખોર આદિ કહી, તેઓ નિન્દી રહ્યા છે. આપણે એમ કહીએ છીએ કે—ભક્તિપાત્રના હિતાહિતની ઉપેક્ષા ત્યાં જ સંભવિત છે, કે જ્યાં ભક્તિમાં ખામી છે. ભક્તિપાત્રની સેવા અને રક્ષા આદિને લગતી પ્રવૃત્તિ થવી કે ન થવી અગર તો અલ્પ થવી કે જરૂરી પ્રમાણમાં થવી, એ તદ્દન જૂદી વસ્તુ છે અને તેની ઉપેક્ષા થવી, એ પણ તદ્દન જૂદી વસ્તુ છે.

હૈયામાં પૂરેપૂરી ભક્તિ હોવા છતાં પણ, ભક્તિ-પાત્રની બીલ્કુલ અગર તો થવી જોઈએ તેટલી સેવા અને રક્ષા આદિ ન થઈ શકે એ શક્ય છે: પણ હૈયામાં ભક્તિ હોય તો ભક્તિપાત્રના હિતાહિતને લગતી કોઈ પણ બાબતમાં ઉપેક્ષા તો ન જ થાય.

સભા૦ ન જાણતા હોઇએ તો?

ભક્ત આત્માઓ તેવું જાણવાના શક્ય પ્રયત્નથી વંચિત જ હોય એ શક્ય નથી. એ રીતિએ જાણવાના શક્ય પ્રયત્નો ચાલુ હોવા છતાં પણ, નહિ જાણવાના કારણે જ જેઓ ન કરતા હોય, તેઓ ઉપેક્ષા કરનારા છે-એમ કહેવાય જ નહિ. ઉપેક્ષા તો ત્યાં જ ગણાય, કે જ્યાં જાણવા યોગ્ય જાણવાની કે જાણવા છતાં પણ પોતાને કરવા યોગ્ય કરવાની બેદરકારી હોય. એવી ઉપેક્ષા ભક્તના હૈયામાં સંભવતી નથી.

ભક્ત તો જાતનેય આફતમાં મૂકે :

ભક્તિના યોગે આત્મા સ્વાભાવિક રીતિએ જ ભક્તિ-પાત્રના હિતાહિતની ચિન્તામાં લગ્ન થઈ જાય છે. પોતે માનેલ ભક્તિપાત્રની લેશ પણ નિન્દાને એ સાંભળી શકતો નથી. ભક્તિપાત્રને માટે જરા પણ ઘસાતું બોલાય, તો એ સાંભળતાં પણ એનું હૈયું ઘવાય છે. ભક્તિપાત્રની થતી નિન્દાને રોકવાનું જો પોતામાં સામર્થ્ય હોય, તો એ સામર્થ્યને એ કોઈ પણ રીતિએ ગોપવી શકતો નથી.

એ તો પોતાના સઘળા જ સામર્થ્યનો ઉપયોગ કરવા દ્વારા, પોતે માનેલ ભક્તિપાત્રની થતી નિન્દા આદિને અટકાવવા મથે છે. એ માટે લાગવગનો ઉપયોગ કરવો પડે, તો લાગવગનો ઉપયોગ કરીને અને કોઇને વિનંતિ કરવી પડે, તો વિનંતિ કરીને પણ, ભક્તાત્મા ભક્તિપાત્રની થતી નિન્દા આદિને અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. એ માટે એને પોતાની સંપત્તિ આદિનો ભોગ આપવો પડે, તો તેમ કરવાને પણ તે તૈયાર થઈ જાય છે. ભક્તિપાત્ર ઉપરની આફતને એ પોતાની આફત કરતાં પણ વિશેષ માને છે અને એથી અવસરે જો પોતાની જાતને આફતમાં મૂકવી પડે, તો તેમ કરીને પણ તે ભક્તાત્મા ભક્તિપાત્ર ઉપરની આફતને ટાળવા મથે છે.

ભક્તો માટે જ અનામત :

આટલું આટલું કરવાની પોતામાં તત્પરતા હોવા છતાં પણ, જ્યારે તે એમ જૂએ કે-'મારાથી આ નિન્દા આદિ અટકાવાય તેમ નથી.'-ત્યારે પણ તે તેની ઉપેક્ષા તો કરતો જ નથી. એનું હૈયું દુભાયા જ કરે છે. દુભાતે હૈયે એ એવા જ વિચારો કર્યા કરે છે કે-'હું ભક્ત છું પણ કમનશિબ છું, કે જેથી ભક્તિપાત્રની અવહેલના આદિ અટકાવી શકતો નથી. ક્યારે કોઇ એવો ભક્ત પાકે, કે જે આ અવહેલનાને ટાળે! એવો કોઇ નીકળી આવે, તો એના ચરણમાં માથું મૂકવું પડે તો તેમ કરીને

પણ, હું આ અવહેલના આદિને અટકાવું!' આવા મનો-દુઃખનો અને મનોમન્થનનો સાચો ખ્યાલ ભક્તિવિહીન આત્માઓને ક્યાંથી આવે? એ તો ભક્ત આત્માઓને માટેનીજ અનામત વસ્તુ છે.

ભક્તિની ખામી વિના ઉપેક્ષા હોય નહિ:

હૈયામાં ભક્તિ હોય છતાં ભક્તિપાત્રના અહિતની ઉપેક્ષા થાય, એ વાત તમને કોઈ પણ રીતિએ બંધ-બેસતી લાગે છે?

સભા૦ નહિ જ.

તમને એમ નથી લાગતું કે-ભક્તિપાત્રના અહિતની ઉપેક્ષા કરનારાઓ અગર તો ઉપેક્ષા નહિ કરનારાઓને નિન્દનારાઓ, એવા ધૃષ્ટ હૃદયને ધરનારાઓ છે, કે જે ભક્તિથી શૂન્ય છે અને ભક્તિને ચાહનારૂં પણ નથી?

સભા૦ એમાં શંકાને સ્થાન જ નથી.

ખાસ કરીને આજે તો આ વસ્તુ ખૂબ જ ધ્યાનમાં રાખી લેવા જેવી છે. જ્યારે જ્યારે તમને ભક્તિપાત્રના હિતાહિતને લગતી કોઈ પણ બાબતની ઉપેક્ષા કરવાનું મન થાય, ત્યારે ત્યારે તમે ખચીત માનજો કે-એ ભક્તિની ખામી છે. એ વખતે તમે જાતે જ તમારા આત્માને ઉપાલંભ દેજો! તમારા હૃદયની તેવા સમયે પરીક્ષા કરજો. વિવેકપૂર્વક પરીક્ષા કરી શકશો, તો તમે

જાતે પણ સમજી શકશો કે-ભક્તિપાત્રની ભક્તિ કરતાં પણ તમે બીજી કોઈ વસ્તુને વધારે મહત્ત્વની માની છે અને માટે જ આ ઉપેક્ષા આવી છે.

શુદ્ધ આચાર-વિચારની પ્રેરણાદિ કરાવવાની સ્વાભાવિક લાયકાતવાળાં-
જે સ્થાનો હોય, તેજ ભક્તિનાં સ્થાનો છે :

આ તો આપણે વિચાર્યું કે-'જ્યાં ભક્તિ હોય ત્યાં ભક્તિપાત્રના હિતાહિતને લગતી કોઈ પણ બાબતમાં ભક્તો ઉપેક્ષા કરનારા હોય નહિ.' પણ-'ભક્તિ ક્યાં હોવી ઘટે અને ક્યાં નહિ'-એનો વિવેક અવશ્ય હોવો જોઇએ. કલ્યાણના અર્થિઓએ ભક્તિનાં સ્થાનોથી સારી રીતિએ માહિતગાર બનવું જોઇએ. વિવેકશૂન્ય આત્માઓ અભક્તિપાત્રની ભક્તિ કરનારા અને સાચા ભક્તિપાત્રની આશાતના કરનારા પણ બની જાય, એ સુસંભવિત છે. એવી ભક્તિ આત્માને તારી શકતી નથી અને એ આશાતના આત્માનું અકલ્યાણ કર્યા વિના રહેતી નથી. આથી ભક્તિનું વિધાન કરનારા પરમ ઉપકારી પરમર્ષિઓ, એ વાત પણ અતિશય સ્પષ્ટ રૂપમાં જ ફરમાવે છે કે-

'કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ તેવાં જ સ્થાનોને વિષે ભક્તિવાળા બનવું જોઈએ, કે જે સ્થાનો પરમાર્થથી ભક્તિને પાત્ર હોય.'

સભા૦ તેવાં સ્થાનો ક્યાં ?

જે જે સ્થાનોની ભક્તિથી સધાય તો આત્મનિસ્તાર જ સધાય, તે સર્વ સ્થાનો ભક્તિપાત્ર ગણાય. ધ્યેયમાં સુનિશ્ચિત બનો, એટલે ઘણા-ખરા પ્રશ્નોનો તમે તમારી મેળે જ ઉત્તર મેળવી શકો. અનાદિકાલથી આપણો આત્મા જડ એવાં કર્મોના સંયોગવાળો છે. આપણે ધારીએ અને યોગ્ય પ્રયત્ન કરીએ, તો આપણો આત્મા અનાદિકાળથી કર્મોના સંયોગવાળો હોવા છતાં પણ, તેને આપણે કર્મોના સંયોગથી સર્વથા રહિત બનાવી શકીએ. એ વિના દુ:ખથી સર્વથા રહિતપણું અને અવિનાશી તથા સંપૂર્ણ સુખની પ્રાપ્તિ શકય નથી. આ કારણે, આત્માનો મોક્ષ એ આપણું ધ્યેય હોવું જોઇએ. આત્માનો મોક્ષ શ્રી જિનભાષિત ધર્મની આરાધના વિના શકય નથી. અર્થ અને કામની સાધનાથી મોક્ષ સધાય નહિ, પણ મોક્ષથી દૂર ને દૂર જ જવાય: કારણ કે-અર્થ અને કામની સાધના આત્માને વિશેષ પ્રકારે કર્મબદ્ધ બનાવે છે. શ્રી જિનભાષિત ધર્મની સાધના જ આત્માને મોક્ષની નિકટમાં લઈ જઈ શકે છે અને અન્તે મોક્ષ પણ પમાડી શકે છે. હવે વિચાર કરો કે-ભક્તિનાં વાસ્તવિક સ્થાનો કયાં હોઈ શકે? અર્થ અને કામ પ્રત્યે આકર્ષે, અર્થ અને કામની લોલુપતા જન્માવે, અર્થ અને કામની સાધનામાં યોજે અથવા કોઈ પણ સ્વરૂપે અર્થ અને કામની હેયતા ભૂલાવીને આપણા હૃદયમાં અર્થ અને કામની ઉપાદેયતાને જન્માવે, એવું કોઈ પણ સ્થાન ભક્તિપાત્ર હોઈ શકે ખરૂં?

સભા૦ નહિ જ!

ચોક્કસ ?

સભા૦ મન અર્થ અને કામ તરફ ઢળી જાય છે, પણ વિચાર કરતાં તો અર્થ અને કામ હેય જ લાગે છે.

જેટલું હેય લાગે તે સઘળું તજી શકાય એમ ન પણ બને, પણ હેય માત્રનો હેય રૂપે અને ઉપાદેય માત્રનો ઉપાદેય રૂપે સ્વીકાર થઈ જાય, તો ય તે ઘણું છે. પછી હેયનો ત્યાગ અને ઉપાદેયનો સ્વીકાર સુનિશ્ચિત બની જાય છે. શુદ્ધ માન્યતા, વહેલે કે મોડે પણ, શુદ્ધ આચરણને ઘસડી લાવ્યા વિના રહેતી જ નથી.

સભા૦ શુદ્ધ માન્યતા અને શુદ્ધ આચરણા કરાવનારાં જે કોઈ સ્થાનો હોય, તે સર્વ સ્થાનો ભક્તિપાત્ર ગણાય, એમ નક્કી થયું.

હા, જે જે સ્થાનો શુદ્ધ માન્યતા અને શુદ્ધ આચરણા આદિની પ્રેરણા આદિ કરવાની સાચી અને સ્વાભાવિક લયાકાતને ધરાવતાં હોય, તે સર્વ સ્થાનો સુનિશ્ચિતપણે ભક્તિને યોગ્ય ગણાય. જે જે સ્થાનોની ભક્તિથી કર્મનિર્જરા સધાય અગર પડે તો પણ શુભ બંધ જ પડે, તે સર્વ સ્થાનો પ્રત્યે કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ ભક્તિ કેળવવી જોઇએ, એ નિર્વિવાદ વાત છે. આ ભક્તિ પણ પ્રશસ્ત રાગના યોગે જ જન્મે છે, એટલે જેટલાં ભક્તિનાં સ્થાનો તેટલાં પ્રશસ્ત રાગનાં સ્થાનો, એમ પણ ખૂશીથી કહી શકાય તેમ છે.

અવહેલના અટકાવવાનો પ્રયત્ન શાથી નથી થતો?-એ વિચારતાં દંભી બનશો નહિ :

આ સ્થાનોની નિન્દા આદિ દ્વારા અવહેલના થતી હોય, તો આપણે તેની ઉપેક્ષા કરી શકીએ ?

સભા૦ નહિ જ.

ઉપેક્ષા કરવાનું મન થાય, તો એ ભક્તિની જ ખામી છે, એમ ચોક્કસ લાગે છે ને ?

સભા૦ હાજી.

તો આજે પ્રભુશાસનની જે અવહેલના થઈ રહી છે, તેની આપણે ઉપેક્ષા ન જ કરી શકીએ ને ?

સભા૦ નહિ જ.

અને ઉપેક્ષા કરવાનું આપણને જો જરા પણ મન થઈ જાય, તો આપણી શાસન પ્રત્યેની ભક્તિમાં તેટલી ખામી છે, એ પણ ચોક્કસ ને ?

સભા૦ હાજી, પણ કરવા જેવું ઘણુંય લાગે, છતાં શક્તિ ન હોય એટલે શું કરીએ ?

આપણી વાત ઉપેક્ષાની છે. એને માટે તમે ઉપેક્ષા શબ્દનો ઉપયોગ કરી શકશો ?

સભા૦ નાજી.

બસ ત્યારે. કરવા જેવું લાગે છતાં શક્તિના અભાવે જ ન થઈ શકે, તો એ ઉપેક્ષા નથી. છતી શક્તિએ

ાક્તિને લગતી કોઈ પણ આવશ્યક ક્રિયાની ઉપેક્ષા
વી જોઈએ નહિ. પણ ભક્તિને લગતી કોઈ પણ કરવા
ાગ્ય ક્રિયા તમે ન કરી શકો, ત્યારે એ વિચારજો કે–
એમાં શક્તિનો અભાવ એ જ કારણ છે કે કોઈ પૌદ્ગ-
લિક વૃત્તિ કારણ છે ?' શક્તિના અભાવને નામે, પૌદ્ગ-
લિક વૃત્તિનું કોઈ કારણ હોય, તો તેને છૂપાવતા નહિ.
ેવું કોઈ કારણ હોય, તો તેને દૂર કરવાનો જ પ્રયત્ન
રજો. આપણે વિચારી આવ્યા છીએ કે–પ્રશંસાના અર્થી
ાનેલા ધર્માચાર્યો પણ, ધર્મશાસનની થઈ રહેલી કારમી
ાવહેલનાની, છતી શક્તિએ પણ ઉપેક્ષા કરનારા બની
ાય છે: એટલું જ નહિ, પણ પોતાની ઉપેક્ષાને કારણે
ાતે શિષ્ટજનોના પણ માનપાનને ગુમાવી બેસે નહિ–એ
ાટે, કીર્તિના લોલુપ બની ગયેલા તેઓ, શાસનરક્ષાની
ત્પ્રવૃત્તિમાં ઓતપ્રોત બનેલા મહાત્માઓની સફાઈથી
ન્દાદિ કરનારા પણ બની જાય છે. એવી જ રીતિએ
મે પણ કોઈ પૌદ્ગલિક વૃત્તિને આધીન બનીને, કરવા
ાગ્ય શાસનસેવાથી, તે તમારાથી શકચ હોય તે છતાંય,
ચેત રહો છો કે નહિ,–એની બરાબર તપાસ કરજો.
મ કર્યે કશો જ લાભ નથી. ઉલ્ટી હાનિ છે. ભક્તિ
હિ છતાં ભક્તિવાળા કહેવડાવવા મથવું, એ નિસ્તારનો
હિ પણ ડૂબવાનો જ માર્ગ છે. નિસ્તારનો માર્ગ તો
ાજ છે કે–ભક્તિપાત્ર સ્થાનોને વિષે સાચા ભક્તિવાળા
ાનવું: પછી ભલેને કોઈ ભક્તિહીન પણ કહે !

શ્રી તીર્થંકરદેવો પણ અવશ્ય ભાવિ-ભાવનું ઉલ્લંઘન કરી શકતા નથી :

અહીં શ્રી રામચન્દ્રજીએ-'ભક્ત આત્માઓ કોઈ પણ બાબતમાં ઉપેક્ષા કરનારા હોતા નથી.'-એમ બોલવા દ્વારા, વિજય આદિ પુરમહત્તરોને જેમ એ વાતનું સૂચન કર્યું છે કે-'સીતાજીના પ્રવાદ સંબંધી પણ આ વાતની તમે ઉપેક્ષા કરી નથી, એ તમારી ભક્તિ સૂચવે છે.' તેમ એ વાતનું પણ સૂચન કર્યું છે કે-'તમારે આવી અગર તો આથી પણ વધુ દુ:શ્રવ એવી ય વાત, જો અમારા હિતાહિતને લગતી હોય, તો જરૂર કહેવી.' શ્રી રામ-ચન્દ્રજીનું આ પ્રકારનું સૂચન પણ, તેમની ઉત્તમતાનું-તેમની વિવેકશીલતાનું જ સૂચક ગણાય. જે વાતને સાંભળતાં પણ શ્રી રામચન્દ્રજી આઘાત પામીને દુ:ખના વશે મૌન થઈ ગયા, તે વાત કહેનારાઓને આવો ઉત્તર દેવા જોગું કૌવત, અધમ આત્માઓમાં હોઇ શકતું જ નથી.

સભા૦ આવા સમજુ અને વિવેકી હોવા છતાં પણ શ્રી રામચન્દ્રજી, સીતાદેવી મહાસતી છે એવો નિશ્ચય હોવા છતાં પણ, સીતાદેવીનો ત્યાગ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે, એ શું ?

આ વાતનો પણ સામાન્ય ખૂલાસો પહેલાં થઈ જ ગયો છે. ઐહિક યશની વધારે પડતી કામનાનો જ એ પ્રતાપ છે. મારો યશ કોઈ પણ કારણે-પછી તે કારણ

સાચું હોય કે ખોટું હોય, પણ–કલંકિત ન જ બનવો જોઈએ, આવી મનોવૃત્તિના યોગે જ શ્રી રામચન્દ્રજી જેવાના હાથે એ વસ્તુ શકય બની છે. ભવિતવ્યતા પણ એક એવી વસ્તુ છે, કે જે ભલભલાને ભૂલવે છે. શાસ્ત્રકાર–મહાત્માઓ ફરમાવે છે કે–શ્રી તીર્થંકરદેવો જેવા પરમ તારકો પણ અવશ્ય ભાવિભાવને મિથ્યા કરી શકતા નથી. શ્રી નન્દિષેણુ અને જમાલી જેવાને ખૂદ ભગવાને દીક્ષા કેમ આપી ? શું ભગવાન જાણુતા નહોતા કે–આ આત્માઓનું ભવિષ્યમાં પતન થવાનું છે ? શ્રી નન્દિષેણુ વેશ્યાને ઘેર પડશે અને જમાલી તારક શાસનનો વિરોધ કરશે, એમ ભગવાન જાણુતા નહોતા ? ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ જાણુતા જ હતા. અહીં એ પ્રશ્ન સંભવિત છે કે–" જ્યારે ભગવાન જાણુતા હતા, તો પછી તેમને દીક્ષા કેમ આપી ? પતન પામશે એમ જાણુવા છતાં ય દીક્ષા દેવાય ? અને જો એમ દીક્ષા દેવાય, તો પછી–' વિરાધનાથી ઘોર સંસારમાં રૂલી જવાય છે '–એ વિગેરે વાતોનું શું ? " પણ શાસ્ત્રકાર–મહાત્માઓ એનો ખૂલાસો કરતાં ફરમાવે છે કે–એ દીક્ષાઓ તથાપ્રકારના ભાવિભાવાદિને કારણે જ બની છે : કારણુ કે–શ્રી તીર્થંકરદેવો પણ અવશ્ય ભાવિભાવનું ઉલ્લંઘન કરી શકતા નથી. એટલે ભાવિભાવની સામે કોઈ પણ દલીલ નકામી જ છે. આપણે તો પતનને કે ભાવિભાવાદિને પણ નિશ્ચિતપણે જાણી શકતા નથી. આથી આપણે તો અનન્ત-જ્ઞાનિઓની આજ્ઞા મુજબ જ દીક્ષા દેવાની હોય. યથાવિધિ

દીક્ષા દેવા છતાં, દીક્ષા લેનાર દીક્ષાનો અન્ત સુધી નિર્વાહ કરી શકે એવો છે–એમ શક્ય રીતિએ નક્કી કરીને દીક્ષા દીધી હોય તે છતાં, કોઇ પડે એ અસંભવિત નથી. એથી વિધિ અનુસાર વર્તનાર ગુરૂ દોષિત ઠરતા નથી. આથી તમે સમજી શકશો કે–તેવા પ્રકારની ભવિતવ્યતા સુવિવેકી આત્માઓને પણ ભૂલવે છે. અહીં એ ભવિતવ્યતાને સફલ થવામાં જે કારણો મળ્યાં છે, તેમાં શ્રી રામચન્દ્રજીની યશોલિપ્સા એ પણ એક મહત્ત્વનું કારણ છે.

અપ્રશસ્ત ત્યાગ સંસારવૃદ્ધિનું કારણ-
અને પ્રશસ્ત ત્યાગ સંસારક્ષયનું કારણ :

શ્રી રામચન્દ્રજી પોતાના અપયશને આગળ કરીને–'એક સ્ત્રી માત્રને માટે હું તેને સહન કરીશ નહિ'–એમ બોલ્યા છે અને આપણે આગળ જોઈશું કે–એવા પ્રકારની મનોવૃત્તિથી જ તેમણે સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો છે, એટલે વાત જૂદી છે : બાકી શ્રી રામચન્દ્રજીનો ત્યાગ એ કોઈ સામાન્ય ત્યાગ નથી જ. શ્રી રામચન્દ્રજીને સીતાજી પ્રત્યે અનહદ પ્રેમ છે અને તે છતાં પણ તેઓ સીતાજીનો ત્યાગ કરવાને તત્પર બને છે, એટલે એ ત્યાગ ઘણો જ ભારે છે ! આવો ભારે પણ ત્યાગ, યશોલિપ્સાથી દૂષિત હોવાના કારણે જ, અપ્રશસ્ત કોટિમાં ચાલ્યો જાય છે. રાગની માફક ત્યાગ પણ પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત હોઈ શકે છે. પ્રશસ્ત રાગ જેમ સંસારક્ષયનું કારણ છે,

તેમ પ્રશસ્ત ત્યાગ પણ સંસારક્ષયનું કારણ છે. એજ રીતિએ અપ્રશસ્ત રાગ જેમ સંસારવૃદ્ધિનું કારણ છે, તેમ અપ્રશસ્ત ત્યાગ પણ સંસારવૃદ્ધિનું કારણ છે. આથી અપ્રશસ્ત રાગ જેમ હેય છે અને પ્રશસ્ત રાગ જેમ ઉપાદેય છે, તેમ અપ્રશસ્ત ત્યાગ હેય છે અને પ્રશસ્ત ત્યાગ ઉપાદેય છે. ત્યાગનો ઉદ્ભવ પણ રાગમાંથી જ થાય છે. અપ્રશસ્ત રાગમાંથી અપ્રશસ્ત ત્યાગ જન્મે છે અને પ્રશસ્ત રાગમાંથી પ્રશસ્ત ત્યાગ જન્મે છે. અપ્રશસ્ત રાગના યોગે અપ્રશસ્ત ત્યાગના કરનારા, ત્યાગ કરવા છતાં પણ કલ્યાણ સાધી શકતા નથી : એટલું જ નહિ, પણ તેઓ ઘોર સંસારમાં રૂલનારા પણ બની જાય છે. આથી જેટલો ત્યાગ થઈ શકે તેટલો એવો જ કરો, કે જે કોઈ પણ પ્રકારની પૌદ્ગલિક અભિલાષાથી દૂષિત ન હોય અને શ્રી જિનાજ્ઞાની આરાધનાવાળો હોય.

શ્રી રામચન્દ્રજીનો મહા ભારે પણ ત્યાગ વખાણવા યોગ્ય નથી જ :

શ્રી રામચન્દ્રજીના મહા ભારે એવા પણ ત્યાગને આપણે શી રીતિએ વખાણીએ ? એ ત્યાગ જો સંસારક્ષયના હેતુથી થયો હોત, તો આપણે જરૂર વખાણત : પણ અહીં તો એ ત્યાગમાં કેવળ યશોલિપ્સા જ પ્રધાનતા ભોગવી રહી છે. એ પણ સમજો કે–શ્રી રામચન્દ્રજી સંસારક્ષયના જ હેતુથી સીતાજીનો ત્યાગ કરવાને તત્પર બન્યા હોત,

તો જે રીતિએ શ્રી રામચન્દ્રજીએ શ્રીમતી સીતાદેવીનો ત્યાગ કર્યો છે, તે રીતિએ શ્રી રામચન્દ્રજી સીતાજીનો ત્યાગ હરગીજ કરત નહિ ! એ ત્યાગ તો કોઈ અનુપમ રીતિએ જ થયો હોત. અત્યારે તો શ્રી રામચન્દ્રજી એવું જ વર્તન કરી રહ્યા છે, કે જેથી અજ્ઞાન આત્માઓના હૃદયમાં–'સીતાજી કલંકિતા છે'–એમ જ ઠસી જાય ! આવું વર્તન કોઇ પણ રીતિએ યોગ્ય ગણાય નહિ.

શ્રી રામચન્દ્રજીએ છૂપી રીતિએ
કરેલું સીતાનિર્વાદનું શ્રવણ :

ખેર, શ્રી રામચન્દ્રજીએ વિજય આદિના કહેવા માત્રથી જ સીતાજીનો ત્યાગ કરી દીધો છે એમ નથી. વિજય આદિ પુરમહત્તરોએ જણાવેલા તે લોકપ્રવાદ વિષેની પોતે પણ ખાત્રી કરી છે.

સભા૦ તો પછી વિજય વિગેરેની સમક્ષ પહેલાં પ્રતિજ્ઞા કરી, એ ખોટી જ ને ?

શાથી ?

સભા૦ જ્યારે ખાત્રી જ કરવી હતી, તો પછી તે પહેલાં સીતાજીના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કેમ કરી ?

તમારી સમજવામાં ભૂલ થઈ હોય એમ જણાય છે. 'માત્ર સ્ત્રીને માટે હું આ લોકના અયશને સહીશ નહિ'– એવી જ શ્રી રામચન્દ્રજીએ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. આવી પ્રતિજ્ઞા કરવાથી, લોકપ્રવાદ વિષેની ખાત્રી પણ ન થઈ શકે,

એમ કહેવાય નહિ. આપણે જોઈએ કે-લોકપ્રવાદની ખાત્રી કરવા જતાં, શ્રી રામચન્દ્રજીએ કાનોકાન શું સાંભળ્યું? વિજય આદિ આઠ પુરમહત્તરોને વિદાય કર્યા બાદ, શ્રી રામચન્દ્રજી રાતના સમયે છૂપી રીતિએ પોતાના આવાસથી બહાર નીકળ્યા અને કોઇ પોતાને ઓળખી જાય નહિ એવી રીતિએ અયોધ્યાનગરીમાં ફરવા લાગ્યા. અયોધ્યાનગરીમાં છૂપી રીતિએ ફરી રહેલા શ્રી રામચન્દ્રજીએ, સ્થાને સ્થાને ચાલી રહેલા જે જનવાદને સાંભળ્યો, તેનું વર્ણન કરતાં, પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે-

" रावणेनापनीतेयं, तद्गृहे च चिरं स्थिता ।
सीतानीता च रामेण, सतीति च स मन्यते ॥१॥
" सीतारक्तेन तेनेयं, नोपभुक्ता कथं भवेत् ? ।
मादोऽपि व्यमृषद् रामो, न रक्तो दोषमीक्षते ॥२॥ "

અયોધ્યાનગરીમાં ઠેર ઠેર એ વાત ચાલી રહી છે કે-જે સીતાને રાવણ ઉપાડી ગયો અને જે સીતા રાવણના આવાસમાં ઘણો કાળ રહી, તે સીતાને રામ લઈ આવ્યા અને વળી માને છે કે-એ સતી છે! સીતામાં રક્ત એવા રાવણે આ સીતાને ભોગથી દૂષિત ન કરી હોય, એ બને જ કેમ?-એટલું પણ રામે વિચાર્યું નહિ! પણ ખરી વાત એ છે કે-રક્ત આદમી દોષને જોતો જ નથી!

સીતાજીની સાથે લોક શ્રી રામચન્દ્રજી જેવાની પણ નિન્દા જ કરી રહ્યો છે:

લોક આ રીતિએ બેયની નિન્દા કરી રહ્યો છે. સીતા સતી નથી અને રામ રક્ત હોવાના કારણે સીતાના દોષને જોઈ શકતા નથી. લોકનો આ નિર્ણય કેટલો બેહુદો છે? શ્રી રામચન્દ્રજીને બુદ્ધિહીન કહી શકાય તેમ નથી અને શ્રી રામચન્દ્રજી અણુસમજુ છે એમ પણ કહી શકાય તેમ નથી, માટે લોક પોતાની ખોટી પણ વાતને સાચી ઠરાવવાને માટે શ્રી રામચન્દ્રજીને રાગાન્ધ ઠરાવે છે! ખરેખર, આ રીતિએ શ્રી રામચન્દ્રજીને માટે કાંઈ પણ બોલ્યા વિના તો સીતાજીને દોષિત ઠરાવી શકાય તેમ નથી: કારણ કે-કોઇ ને કોઇ એમ પૂછે કે-'શું રામચન્દ્રજીમાં તમારા જેટલી પણ અક્કલ નથી, કે જેથી તેઓ તમે કહો છો તેમ સીતાજી અસતી હોવા છતાં પણ, તેમને સતી માને છે?' આવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે જ નહિ અગર ઉદ્ભવ્યો હોય તો શમી જવા પામે, એ માટે લોક એજ વાત કરે છે કે-'સીતાજી ઉપર શ્રી રામચન્દ્રજીને એટલો બધો રાગ છે, કે જેના યોગે તેઓ સીતાજીના દોષને જોઈ શકતા જ નથી!' શ્રી રામચન્દ્રજીને સીતાજી ઉપર અતિશય પ્રેમ છે-એ વાત સાચી છે, પણ એથી શ્રી રામચન્દ્રજી સીતાજી દોષિત હોય તો પણ, સીતાજીના દોષને જોઈ જ ન શકે-એવા રાગાન્ધ નથી જ! આ તો લોકોએ ઉપજાવી કાઢેલો

આરોપ છે. લોકોએ પહેલાં નક્કી કરી લીધું કે-‘ રાવણ જેવા રાવણે સીતાને ન ભોગવી હોય એ સંભવિત નથી, એટલે સીતાને કોઇ પણ રીતિએ સતી મનાય જ નહિ !’ લોકના આ નિર્ણયમાં શ્રી રામચન્દ્રજીનું વર્તન આડે આવવા લાગ્યું : કારણ કે-શ્રી રામચન્દ્રજી ન્યાયપરાયણ તથા વિચક્ષણ આદિ તરીકે વિખ્યાત હતા અને તેઓ તો સીતાજીને મહાસતીજ માનતા હતા. આથી પરદોષ-રસિક એવા લોકોએ તેનો પણ ઉપાય શોધ્યો અને શ્રી રામચન્દ્રજીને એવા રાગાન્ધ ઠરાવ્યા, કે જે રાગાંધ-તાના યોગે તેમને સીતાજીનો દોષ પણ દોષ રૂપે દેખાય જ નહિ ! આમ લોકોએ એક મહાસતીને અસતી ઠરાવીને અને એક સુવિવેકી આત્માને રાગાન્ધ ઠરાવીને, બન્નેની નિન્દા કરવા માંડી. પ્રચ્છન્નપણે અયોધ્યાનગરીમાં ફરી રહેલા શ્રી રામચન્દ્રજીએ એ કાનોકાન સાંભળી.

આજના દીક્ષાવિરોધિઓને મૂળમાં તો આજ્ઞારત સાધુસંસ્થા જ જોઇતી નથી :

ખરેખર, આ પ્રસંગ આજના દીક્ષાપ્રકરણની સાથે ખૂબ જ બંધબેસતો છે.

સભા૦ એ કેવી રીતિએ ?

એનો કાંઈક ખ્યાલ આપવાને માટે તો આ વાત ઉચ્ચારાઈ છે. આજના વિરોધિઓને મૂળ તો શાસ્ત્ર-ચક્ષુવાળી સાધુસંસ્થા જ પસંદ નથી. શ્રી જિનાજ્ઞાનો

શક્ય અમલ કરવામાં તત્પર અને શ્રી જિનાજ્ઞા પ્રત્યેની સુશ્રદ્ધા આદિની પ્રચારક સાધુસંસ્થા તરફ જ તેઓને સુગ છે. તેઓ એવી આજ્ઞારત સાધુસંસ્થાનું અસ્તિત્વ મીટાવવાને જ ઇચ્છી રહ્યા છે, પણ એ વાત એવી છે, કે જેનો તેઓ સ્પષ્ટ રૂપમાં ઉચ્ચાર કરી શકે નહિ!

સભા૦ કારણ ?

કારણ સ્પષ્ટ છે. તેઓ જો-'આજ્ઞારત સાધુસંસ્થાનું અસ્તિત્વ નથી જોઈતું'-એમ બોલે, તો આજના ઘણે અંશે અવદશાને પામેલા પણ જૈનસમાજમાંથી સ્થાન ગુમાવી બેસે. તેઓને પ્રાયઃ કોઈ પણ જૈન સાંભળે નહિ અને કદાચ સાંભળે તોય મોટે ભાગે તેઓનો તિરસ્કાર જ કરે. આ ઉપરાંત, તેઓ પોતાના કથનથી જ પોતાને જૈન તરીકે ઓળખાવવાને માટે સર્વથા નાલાયક છે-એમ સ્પષ્ટ રૂપમાં પૂરવાર કરી દે. વળી કેટલાક જૈનેતરોને પણ એમ થાય કે-'આ લોકો કેટલી બધી નીચ વૃત્તિવાળા છે, કે જેથી સારી પણ સાધુસંસ્થાનું અસ્તિત્વ જ ન જોઈએ એમ કહે છે!' આવું પરિણામ આવે, એ તેઓને કોઈ પણ રીતિએ પાલવે તેમ નથી. તેઓને તો જૈનસમાજમાં આગેવાન બનવું છે અને ઈતર સમાજમાં પણ સારા તરીકે જ ઓળખાવું છે.

સભા૦ જૈનસમાજમાં આગેવાન બનીને તેઓ શું કરવાને ઇચ્છે છે ?

એમાં આર્થિક સ્વાર્થ પણ હોય, કીર્તિ કમાવાનો સ્વાર્થ પણ હોય અને દેવદ્રવ્યાદિનો ઉપયોગ શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ રીતિએ કરવાનો સ્વાર્થ પણ હોય. જ્યાં સુધી જૈનસમાજ સાચા સાધુઓમાં સુશ્રદ્ધા ધરાવતો હોય અને સાચા સાધુઓ વિદ્યમાન હોઇ સ્થલે સ્થલે વિચરતા હોય, ત્યાં સુધી જૈનસમાજને શાસ્ત્રાજ્ઞાથી વિરૂદ્ધ માર્ગે દોરવાની અભિલાષાવાળા તેઓ!–ન તો આગેવાન બની શકે, ન તો સમાજમાં સન્માન પામી શકે અને ન તો દેવદ્રવ્યાદિનો શાસ્ત્રાજ્ઞાથી વિરૂદ્ધપણે ઇચ્છા મુજબ ઉપયોગ પણ કરી શકે, તે સ્વાભાવિક છે.

દેવદ્રવ્યનો શાસ્ત્રાજ્ઞાથી વિરૂદ્ધપણે ઉપયોગ કરનારની વિચિત્ર દલીલો :

સભા૦ સચા સાધુઓ વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ આજે કેટલેક સ્થલે શાસ્ત્રાજ્ઞાથી વિરૂદ્ધપણે દેવદ્રવ્યાદિનો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે, તે કેમ ?

એવાં સ્થલોના આગેવાનો આદિ પ્રાયઃ કુસાધુઓની જાળમાં ફસાએલા છે. આજે તો અમૂક કુસાધુઓ પણ દીક્ષાવિરોધી સુધારકો જેવા બની ગયા છે. આમ છતાં પણ, એ વાત નિર્વિવાદ છે કે–તે તે સ્થલોએ પણ, તેઓ ઇચ્છે છે તેવી સ્વચ્છન્દી રીતિએ, દેવદ્રવ્યાદિનો ઉપયોગ છૂટથી કરી શકતા નથીજ અને એ પ્રતાપ સાચા સાધુઓના તેમજ સુશ્રદ્ધાસંપન્ન ગૃહસ્થોના અસ્તિત્વનો પણ છે.

સભા૦ આજે કેટલેક સ્થલે વહીવટદાર શ્રાવકોના ઘરમાં દેવદ્રવ્ય ડૂબી જતું સંભળાય છે અથવા તો તેનો દુરૂપયોગ પણ થતો સંભળાય છે, તેનું શું ?

સાચા સાધુઓ એ વસ્તુને ઈષ્ટ માને છે અગર એ પણ સાચા સાધુઓની પસંદગીનો વિષય છે, એમ તો નથી જ.

સભા૦ પણ શાસ્ત્રની આજ્ઞાથી એકદમ વિરૂદ્ધપણે દેવ-દ્રવ્યાદિનો ઉપયોગ કરનારાઓની સામે કહેવામાં આવે, એથી એવા માણસોને આડકતરૂં પણ ઉત્તેજન મળે ને ?

એ ઉત્તેજન તો ત્યારે જ મળે, કે જ્યારે સાચા સાધુઓ એની સામે બીલ્કુલ મૌન સેવતા હોય.

સભા૦ સાચા સાધુઓ એની સામે બોલે છે ?

જરૂર. અવસરે એ વિષે પણ કહેવા યોગ્ય કહેતાં સાચા સાધુઓ અચકાતા નથી જ. કેટલાક પ્રસંગોમાં તો સાધુઓએ ખાસ ધ્યાન આપીને પણ, દેવદ્રવ્યનાં ડૂબતાં કે ડૂબેલાં નાણાં વસુલ આવે એવા પ્રયત્નો, શાસ્ત્રવિહિત રીતિએ કર્યા છે અને કર્યે જાય છે. આ ઉપરાન્ત, દેવ-દ્રવ્યનો જો ખોટી રીતિએ ઉપયોગ થઈ રહ્યો હોય, તો તે તરફ પણ લાગતી-વળગતી યોગ્ય વ્યક્તિઓનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે. વહીવટદારોને ઘેર ક્વચિત્ ડૂબી જતા દેવદ્રવ્યમાં, ગૃહસ્થોની આંખશરમ અને બેદરકારી આદિનો પણ ઘણો હિસ્સો હોય છે. વહીવટદાર સાથે

સંબંધ હોય તેથી કે તેને ખોટું નહિ લગાડવાના હેતુથી પણ, દેવદ્રવ્યને ડૂબતું જાણવા છતાં પણ, ઉપેક્ષા કરવામાં આવતી હોય,–એવું કેટલેક સ્થળે જોવાય છે. ધર્મભાવના હ્રાસ પામતી જાય, ત્યાં એ અસંભવિત નથી. કેટલીક વસ્તુઓ એવી છે કે જે માત્ર સાધુઓથી બની શકે નહિ : શ્રદ્ધાળુ શ્રાવકોનો જરૂરી સહકાર હોય તો જ બની શકે. આમ છતાં, સુસાધુઓનું અસ્તિત્વ હોવાના કારણે, દેવ-દ્રવ્યાદિનું રક્ષણ પણ વિશેષ પ્રકારે થઈ શકે છે, એ નિશ્ચિત વાત છે. હવે તમે કરેલા પ્રશ્નના હેતુને સ્પષ્ટ કરીએ. દેવદ્રવ્ય અમૂક પ્રમાણમાં ડૂબી જતું હોય કે અમૂક અંશે તેનો ગેરઉપયોગ પણ થતો હોય, એથી કાંઈ દેવદ્રવ્યનો શાસ્ત્રાજ્ઞાથી વિરૂદ્ધપણે ઉપયોગ કરવાને તત્પર બની શકાય નહિ. દેવદ્રવ્ય થોડું પણ ડૂબે નહિ કે તેનો લેશ પણ ગેરઉપયોગ થાય નહિ–એવો પ્રયત્ન જરૂર થઈ શકે, પણ એ વસ્તુને આગળ કરીને, દેવ-દ્રવ્યનો શાસ્ત્રાજ્ઞાથી વિરૂદ્ધપણે ઉપયોગ કરવા–કરાવવાનો પ્રયત્ન થઇ શકે નહિ. વાપરી શકાય એવા કપડાને ડાઘ પડે અગર તે કપડું મેલું થાય, તો તે ડાઘ અગર મેલને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન થાય કે કપડાને જ ફાડીને ફેંકી દેવાય ?

સભા૦ કપડાને જ સાફ કરાય.

આટલું સમજો છો અને તે છતાં દેવદ્રવ્યાદિનો શાસ્ત્રાજ્ઞાથી વિરૂદ્ધ ઉપયોગ કરનારાઓનો કે તેમ કરવા મથવા ઇચ્છિનારાઓનો બચાવ કરો છો ?

સભા૦ આજે એવી દલીલો કરવામાં આવે છે, માટે જ પૂછ્યું હતું.

હવે તો સમજાયું ને?

સભા૦ હાજી.

દીક્ષાવિરોધિઓએ બાલવયે અપાતી દીક્ષા વિષે ઉભી કરેલી ગેરસમજ અને તે વિષેનો ખૂલાસો:

આપણી ચાલુ વાત તો એ હતી કે–આજના દીક્ષા-વિરોધિઓ મૂળ તો આજ્ઞારત સાધુસંસ્થાના જ વિરોધી છે, પણ એ વાત તેઓ સ્પષ્ટ રૂપમાં ઉચ્ચારી શકતા નથી, માટે જ તેમણે આજનું દીક્ષાપ્રકરણ ઉપસ્થિત કરી દીધું છે. દીક્ષા, કે જેમાં હિંસાદિનો સર્વથા ત્યાગ છે અને તપશ્ચરણાદિનો સમાવેશ છે, તેને કોઈ પણ રીતિએ ખરાબ કહી શકાય તેમ નહિ હોવાથી, આજના દીક્ષા-વિરોધિઓએ પહેલો હલ્લો દીક્ષાર્થિઓની સામે કર્યો. બાલવયમાં દીક્ષા લેવાને તત્પર બનનારાઓને માટે, તેઓએ કહેવા માંડ્યું કે–' એ સમજે શું? એને સંસારની ગમ શી? યુવાન વય આવતાં તેનામાં વિષયવાસના પ્રગટે અને એથી એ વિષયવાસનાના યોગે કાં તો તે વેષને જ તજે અને વેષને કદાચ ન તજે તો પણ છૂપા અનાચારોને સેવે!' વાસ્તવિક રીતિએ તો પૂર્વભવને નહિ માનનારાઓ અને વૈરાગ્ય તથા સત્શાસ્ત્રના અધ્યયન આદિના મહિમાને નહિ સમજનારાઓ જ આવી દલીલો

કરી શકે. પહેલી વાત તો એ છે કે-દરેકે દરેક બાળકને દીક્ષિત બનવાનું મન નથી થતું, પણ સંસ્કારી બાળકોને જ દીક્ષિત બનવાનું મન થાય છે. ઉત્સર્ગ-માર્ગે બાળકને એવી વયે દીક્ષા આપવામાં આવતી જ નથી, કે જે વયે તે સર્વથા અણુસમજુ હોય. ચારિત્રના પરિણામ આદિને અનુલક્ષીને ઉપકારી મહાપુરૂષોએ, દીક્ષાની જઘન્ય વય તરીકે આઠ વર્ષની વય ફરમાવેલી છે. આ ઉપરાન્ત, આઠથી સોળ વર્ષની ઉંમરના બાળને તેની ઈચ્છા માત્રથી જ દીક્ષા અપાતી નથી : પણ સાથે સાથે તેનાં માતા-પિતાદિની સંમતિ પણ જોવાય છે. બાળક દીક્ષાર્થી હોય અને તેનાં માતા-પિતાદિની સંમતિ હોય, તો જ તેવા બાળકને યોગ્ય જાણ્યા પછી દીક્ષા અપાય છે. માતા-પિતાદિ પોતાના બાળકમાં તેવા પ્રકારની કશી જ લાયકાત ન જોતાં હોય, તે છતાં પણ દીક્ષા દેવાની સંમતિ આપી દે, એ શું અશકય પ્રાયઃ નથી ? માતા-પિતાદિને સંતાન પ્રત્યે કેટલું વહાલ હોય છે ?

સભા૦ ઘણું

મોહ ઉપર અમૂક અંશે પણ કાપ મૂકયા વિના બાલવયસ્ક સંતાનને દીક્ષા અપાવવી, એ શું શકય છે ?

સભા૦ નાજી.

અને પોતાના બાળકમાં જો તથાપ્રકારની કાંઈકેય યોગ્યતા ન દેખાય, તો કલ્યાણકામી પણ માતા-પિતા

પોતાના બાળકને તજવા કેમ જ તૈયાર થાય ? વળી દીક્ષા દેનાર ગીતાર્થ મહાત્માઓ પણ દીક્ષાર્થી બાળકના સંસ્કાર આદિ જૂએ તે સ્વાભાવિક છે. આ રીતિએ દીક્ષિત બનેલ બાળક, બાલકાલથી જ સંયમની ક્રિયાઓમાં જોડાય અને સંવેગને પેદા કરનારાં તથા પેદા થયેલા સંવેગને વધારનારાં શાસ્ત્રોનું અધ્યયન આદિ કરે. એ એવા જ વાતાવરણમાં ઉછરે, કે જ્યાં સદાને માટે સંસાર અસાર હોવાના અને વિષયો વિષથી પણ ભૂંડા હોવા આદિના ઘોષો નીકળતા હોય : તેમજ જ્યાં વિષયવિરાગ, કષાય-ત્યાગ, ગુણાનુરાગ અને સત્ક્રિયાઓમાં અપ્રમત્તતા કેળવ-વાની જ પ્રયત્નશીલતા ચાલુ હોય. આવી રીતિએ અને આવા સંયોગોમાં વર્ષોનાં વર્ષો પસાર કરી દેનાર બાળક, યુવાન વય આવતાં સુધીમાં તો પ્રાયઃ એવો વૈરાગ્યરત બની જાય કે–વિષયવાસના તેનામાં જન્મે નહિ અને કદાચ જન્મી જાય તોય તેના ઉપર તે સહજમાં કાબુ મેળવી લે, પણ તેને આધીન બને નહિ. આ બધું વિચારનાર સહેલાઈથી સમજી શકે તેમ છે કે–સદ્ગુરૂ-ઓની નિશ્રામાં રહેલા બાલદીક્ષિતોનું પતન, તથાપ્રકારના દુષ્કર્મના ઉદય વિના પ્રાયઃ શક્ય જ નથી અને તથા-પ્રકારના દુષ્કર્મનો ઉદય તો ભૂક્તભોગી એવા પણ આત્માઓને પાડનારો છે, એ નિર્વિવાદ વાત છે. આ કારણે, એ જાતિની પતનની સંભવિતતાને આગળ કરીને, શાસ્ત્રવિહિત બાલદીક્ષાનો વિરોધ કરવો, એ મૂર્ખાઈ

ય છે. વળી બાલદીક્ષિતો તો શાસનના અનુપમ કોટિના પ્રભાવકો પણ બની શકે, એ સુસંભવિત છે.

અણુસમજ અને વિષયવાસનાને આગળ કરનારાઓએ વિચારવું:

દીક્ષાવિરોધિઓ, બાલદીક્ષાનું સમર્થન કરનારી અને બાલદીક્ષા સામેના વિરોધને નિરર્થક ઠરાવનારી આ બાબતોને તેમજ આવી બીજી પણ ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવી જે ઘણી ઘણી બાબતો છે, તેને ધ્યાનમાં ન લે તે સ્વાભાવિક છે: કારણ કે–તેમને તો આજ્ઞારત સાધુસંસ્થાનું અસ્તિત્વ જ જોઈતું નથી. અયોધ્યાનગરીના લોકોએ જેમ શ્રી રાવણની વિષયલંપટતાના નામે મહાસતી સીતાજીને અસતી ઠરાવી દીધાં, તેમ દીક્ષાવિરોધિઓએ અણુસમજ અને વિષયવાસનાના નામે બાલકોને દીક્ષા માટે અયોગ્ય ઠરાવી દીધા. અયોધ્યાનગરીના લોકોએ જેમ જેના નામે કલંક એનો વિચાર કર્યો, પણ જેના ઉપર કલંક તેનો વિચાર કર્યો નહિ: તેમ આજના દીક્ષાવિરોધિઓએ પણ અણુસમજનો અને વિષયાવાસનાનો વિચાર કર્યો, પણ દીક્ષિત બાલકો વયમાં વધવા સાથે કેવી સમજમાં વધતા જાય છે અને એ સમજ આદિના પ્રતાપે તેમનામાં વિષયવાસનાનો જન્મ બહુ જ મુશ્કેલ બની જાય છે–એનો વિચાર કર્યો નહિ! અન્યથા, સંસારમાં રહેલાં બાળકોની સમજ અનર્થના કારણ રૂપ અર્થ અને કામને ઉપાદેય

માનવા રૂપે સર્જાવી એ જેમ સુશક્ય છે, તેમ સદ્ગુરૂની નિશ્રામાં રહી સંયમમય જીવનને જીવતાં બાળકોની સમજ અર્થ અને કામને હેય માનવા સાથે, એક મોક્ષસાધક ધર્મને જ ઉપાદેય માનવા રૂપે સર્જાવી એ સુશક્ય છે. આ બધું સમજાય, તો કોઈ પણ વિચક્ષણ આત્મા, બાલવયમાં પણ યથાવિધિ અપાતી શ્રી જૈનશાસનની દીક્ષાનો વિરોધ કરી શકે નહિ.

દીક્ષાવિરોધિઓની મોટી વયની દીક્ષા સામેની દલીલો પણ પોકળ જ છે:

બાલવયમાં અપાતી દીક્ષાની જેમ, મોટી ઉંમરની દીક્ષા સામે પણ આજના દીક્ષાવિરોધિઓએ હલ્લો કર્યો છે. બાલદીક્ષાનો વિરોધ કરવાને માટે, દીક્ષાવિરોધિઓએ જેમ બાલકને નાલાયક ઠરાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, તેમ મોટી ઉંમરના માણસોને અપાતી દીક્ષાનો વિરોધ કરવાને માટે, દીક્ષાવિરોધિઓએ મોટી ઉંમરના માણસોને નાલાયક ઠરાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. મોટી ઉંમરના દીક્ષાર્થી આત્મા-ઓને માટે-તેઓ કાં તો બૈરીની જુવાનીને આગળ ધરે છે, કાં તો તેના તથા કુટુંબના ભરણપોષણને આગળ કરે છે, કાં તો માતા-પિતાદિ મોહના યોગે રૂદનાદિ કરતા હોય તો તેને કાગનો વાઘ બનાવી કકળાટ રૂપે આગળ કરે છે અને તેવું કાંઈ ન જડે તો-એ દીક્ષાર્થી થોડા દિવસ પહેલાં તો આમ કરતો હતો અને તેમ કરતો હતો-વિગેરે

વિગેરે વાતોને આગળ કરે છે! દીક્ષાવિરોધિઓની આ દલીલો પણ, બાલદીક્ષા–વિરૂદ્ધની દલીલોની જેમ પોકળ જ છે.

દીક્ષાર્થિની પત્નીનો પ્રશ્ન:

એ લોકો શું એમ સમજે છે કે–દીક્ષાર્થી આત્માઓની પત્નીઓ અકુલીન જ હોય છે? દીક્ષાર્થી આત્માઓની પત્નીઓને શું પોતાના શીલની ચિન્તા જ નહિ હોય? એ બધાને–વિધવાઓને પણ પરણાવવાની વાતો કરનારાને અને સ્ત્રીઓને સ્વચ્છન્દી બનાવી મર્યાદાહીનપણે જાહેરમાં ભળતી કરવાના મનોરથો સેવનારા–એ બધાને દીક્ષાર્થિની પત્નીના શીલની ચિન્તા હોય અને ખૂદ દીક્ષાર્થિને પોતાની પત્નીના શીલની ચિન્તા ન હોય, એમ? તેઓ પોતાની મા–બેનને પવિત્ર અને કુળવાન માની શકે છે, તો દીક્ષાર્થિની પત્નીને પણ પવિત્ર અને કુળવાન કેમ માની શકતા નથી? શું તેઓ એમ માને છે કે–તેમની બેન અને બેટી આદિ યુવાન હોય અને ગમે તે કારણસર પતિથી દૂર રહેવાનું થાય, તો તેઓ વ્યભિચારિણી બન્યા વિના રહે નહિ? જો તેઓ પોતાની બેન અને બેટી આદિને માટે તેવું માની શકતા નથી, તો પછી દીક્ષાર્થી આત્માઓની પત્નીઓની યુવાનીને આગળ ધરતાં તેઓ કેમ શરમાતા નથી?

પત્ની અને કુટુંબના ભરણપોષણનો પ્રશ્ન:

એજ રીતિએ પત્નીના અને કુટુંબના ભરણપોષણ આદિને અંગે પણ વિચારી શકાય તેમ છે. એ બધાના

ભરણપોષણની ચિન્તા જેટલી દીક્ષાવિરોધિઓને છે, તેટલી પણ દીક્ષાર્થિને નહિ હોય, એમ ? બૈરીના બનીને મા-બાપને તજી દેનારા અને તેવો અવસર આવી લાગે તો માબાપને લાતે પણ મારનારા તેમજ વિષયવાસનાને તાબે થઇને અનુકૂળતા મળી જાય તો બૈરીને પણ રીબાવા દેનારા, આજે નથી ? એવાઓ માટે આજના દીક્ષાવિરોધિઓએ શું કર્યું ? ઉલ્ટું એવાઓ પણ દીક્ષાવિરોધિઓમાં ભળી જઇને, દીક્ષાર્થિની પત્નીના તથા તેના કુટુંબના ભરણપોષણની વાત આગળ ધરી રહ્યા છે. જે દીક્ષાર્થી સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ દેહને ધરનારા જીવ પ્રત્યે પણ કરૂણાવાળો બનીને, કોઈની પણ હિંસાથી બચવાને માટે પ્રયત્નશીલ બનવા ઇચ્છે છે, તે દીક્ષાર્થી પત્નીના અને કુટુંબના ભરણ-પોષણ આદિને લગતી શકય વ્યવસ્થા કરવાને ચૂકે નહિ, એ નિર્વિવાદ વાત છે : પણ દીક્ષાવિરોધિઓની નેમ જૂદી છે, એટલે તેઓ સાચી પણ વાતને છૂપાવીને, બુદ્ધિહીન આદમીઓના જેવી દલીલો કરવાને તૈયાર થઈ જાય છે. અમૂક કિસ્સાઓમાં તો, પોતાનું ભરણપોષણ કરી શકવા ઉપરાંત, બીજાઓનું પણ ભરણપોષણ કરી શકાય એટલી સામગ્રી હોવા છતાં ય, ભરણપોષણના નામે ધીંગાણું મચાવાયાં છે.

માતા-પિતાદિના રૂદનનો પ્રશ્ન :

માતા-પિતાદિના રૂદનની વાત તો એવી છે, કે જે અતિશય સંભવિત છે. પુત્ર કે પુત્રી દીક્ષા લે તેમાં રાજી

હોવા છતાં ય, મોહના યોગે આંસુ આવવાં તે સ્વાભાવિક છે. એવા સમયે તો વિવેકિઓએ તેમને એવું સુન્દર આશ્વાસન આપવું જોઇએ, કે જેથી મોહનું જોર નબળું પડી જાય. એવા સમયે તેમના મોહનું જોર ઉછાળો મારે, એવું બીજાઓએ વર્તન કરવું–એ તો કતલથી ય ભૂંડો ધંધો છે. દીક્ષાર્થિએ દીક્ષા લેતાં પહેલાં, પોતાનાં માતા-પિતાદિ વડિલોની અનુજ્ઞા મેળવવાનો શક્ય પ્રયત્ન કરવાનો વિધિ છે અને શક્ય પ્રયત્ન કરવા છતાંય અનુજ્ઞા ન મળે તો ગ્લાનૌષધ ન્યાયે તેમનો ત્યાગ કરવાનો પણ વિધિ છે: એટલે અનુમતિ નહિ આપનારાં અગર તો અનુમતિ આપવા છતાં પણ મોહથી રીબાનારાં માતા-પિતાદિ, દીક્ષા સમયે અથવા દીક્ષા પછી પણ અમૂક સમય સુધી રૂદન કરે તે સ્વાભાવિક છે. દીક્ષાર્થિને તેવા રૂદનની નિરૂપાયે જ ઉપેક્ષા કરવી પડે છે અને તેમ કરવા છતાં પણ, તેના હૈયામાં એજ ભાવના રમતી હોય છે કે–' આ માતાપિતાદિ પણ મારાં પરમ ઉપકારી છે. તેમના ઉપકારનો બદલો બીજી કોઇ રીતિએ તો વાળી શકાય તેમ નથી: પણ જો હું તેમને સદ્ધર્મની પ્રાપ્તિ કરાવું, તો જ તેમના ઉપકારનો બદલો વાળ્યો ગણાય: આથી હું ક્યારે એવો સમર્થ બનું, કે જેથી તેમને પણ ધર્મની પ્રાપ્તિ કરાવી શકું !' આ બધું જો સમજાય, તો માતા-પિતાદિના મોહાધીનતાના યોગે થતા રૂદનને આગળ કરીને દીક્ષાનો વિરોધ કરવો, એ પણ મૂર્ખાઈ જ લાગે.

પૂર્વકાલીન જીવનને જૂએ છે પણ તે પછી આવેલા મહત્ત્વના પરિવર્તનને જોતા નથી :

દીક્ષાવિરોધિઓ દીક્ષાર્થિના પૂર્વકાલીન જીવનને ખરાબ ચીતરીને દીક્ષાર્થિને દીક્ષા માટે નાલાયક ઠરાવવા મથે છે, એ પણ અઘટિત જ છે. જો કે–દીક્ષાર્થિના પૂર્વકાલીન જીવનમાં તેઓ કલ્પે છે તેવી અને તેટલી બધી જ બૂરાઈઓ નથી હોતી : પણ આપણે દલીલની ખાતર માની લઈએ કે–દીક્ષાવિરોધિઓ કહે છે તેવી અને તેટલી સઘળી જ બૂરાઇઓ દીક્ષાર્થિના પૂર્વકાલીન જીવનમાં હતી : પણ તેથી શું એમ સાબીત થાય છે કે–એવા માણસને બૂરાઈઓનો ત્યાગ કરવાનો કોઇ અધિકાર જ નહિ હતો ? એવો આદમી શું કોઈ પણ કાળે સારો બનવા ઈચ્છે, તો સારો બની શકે નહિ ? ભયંકરમાં ભયંકર પાપને પણ આચરનારો, શું કોઈ કાળે શુદ્ધ બની શકેજ નહિ ? તેના હૈયામાં પાપ પ્રત્યે તિરસ્કાર પ્રગટે, પાપથી બચવાની ભાવના જાગે, નિષ્પાપ અને ધર્મમય જીવન જીવી પૂર્વભવોનાં પણ પાપોની નિર્જરા સાધવાનો ઉલ્લાસ પ્રગટે, તો એ શા માટે પાપ માત્રનો ત્યાગી અને કેવળ ધર્મમય જીવન જીવનારો બની શકે નહિ ? બહુ પાપને નહિ આચરનારો, પણ પાપવૃત્તિને ધરનારો દીક્ષા માટે નાલાયક છે, જ્યારે ભયંકરમાં ભયંકર પણ પાપને આચરનારો, પણ જ્યાં પાપભીરૂ બની પાપ માત્રથી બચવા ઈચ્છે, એટલે દીક્ષાને માટે લાયક

બની શકે છે. ચાર ચાર હત્યાઓને કરનારા પણ દૃઢપ્રહારી, મહાત્મા બની શકયા કે નહિ ? અરે, ચંડકૌશિક જેવા સર્પ પણ સમતાવાળો બની શકયો કે નહિ ? શું મનોવૃત્તિમાં અને જીવનમાં એવું પરિવર્તન આવવું, એ અશકય છે ?

સભા૦ નહિ જ.

દીક્ષા પાપરક્ત આત્માઓને આપવામાં આવતી નથી, પણ પાપવિરાગી આત્માઓને આપવામાં આવે છે. પાપના નિવારણ માટે દીક્ષા છે. જેનું પૂર્વકાલીન જીવન ગમે તેટલું પાપમય હોય, તેવો પણ આત્મા જો પાપથી કંપતો બને અને પાપનાશ અથવા સંસારક્ષયના હેતુથી દીક્ષા લેવાને ઈચ્છે, તો પરિણામવિશુદ્ધિને પામેલો તે ગીતાર્થ ગુરૂઓ દ્વારા દીક્ષા દેવાવાને માટે લાયક જ છે. અયોધ્યાનગરીના લોકોએ જેમ શ્રી રાવણ પરસ્ત્રીલંપટ હતા એજ જોયું, પણ સીતાજી કેવાં એ વિચાર્યું નહિ, તેમ આજના દીક્ષાવિરોધિઓ પણ દીક્ષાર્થિના પૂર્વકાલીન જીવનને જૂએ છે, પણ તે પછી તેનામાં આવેલા મહત્ત્વના અને કલ્યાણકારી પરિવર્તનને જોતા નથી.

લોકોએ જેમ શ્રી રામચન્દ્રજીને રાગાન્ધ ઠરાવ્યા, તેમ દીક્ષાવિરોધિઓએ સર્વ સાધુઓને શિષ્યલોભાન્ધ ઠરાવ્યા :

આ રીતિએ દીક્ષાવિરોધિઓએ દીક્ષાર્થિઓને નાલાયક ઠરાવવાના બહુ બહુ પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ, તે

નાલાયકાત કલ્પિત હોવાને કારણે, સુવિહિત આચાર્યાદિ મુનિવરોએ, તેને જરા પણ મચક આપી નહિ અને દીક્ષાઓ થતી જ ગઈ. આ સંયોગોમાં દીક્ષાવિરોધિઓને એમ પણ પૂછનારા મળે એ અસંભવિત નથી કે-

'ભાઇ ! તમે દીક્ષાર્થિઓ નાલાયક છે એમ જોરશોરથી પોકાર્યે જાવ છો અને તમારા સારા સારા અને વિદ્વાન પણ ગુરૂઓ તેઓને દીક્ષા આપ્યે જ જાય છે, તો શું તેઓ તમે સમજો છો એટલું પણ સમજતા નથી ? તમને જેટલી તમારા સમાજની આબરૂની પડી છે, તેટલી પણ શું તમારા સારા ગુરૂઓનેય સમાજની આબરૂની ચિન્તા નથી, એમ ? કે પછી તમે જ-દીક્ષાર્થિઓ નાલાયક છે- એવી વાતો વગર સમજ્યે હાંક્યે રાખો છો ? '

આ જાતિના પ્રશ્નનો પણ દીક્ષાવિરોધિઓએ જવાબ શોધી કાઢ્યો. મહાસતી એવાં પણ સીતાજીને અસતી ઠરાવવાને રસિક બનેલા અયોધ્યાનગરીના લોકોએ જેમ નક્કી કર્યું કે-' રામ રાગાન્ધ બનીને સીતાના સ્પષ્ટ પણ દોષને જોઈ શકતા નથી. '-તેમ દીક્ષાવિરોધિઓએ પણ નક્કી કરી દીધું કે-

' નાના કે મોટા દીક્ષાર્થિઓ નાલાયક છે એ વાત તો તદ્દન સાચી જ છે, પણ અમારા સાધુઓ એટલા બધા શિષ્યલોભી બની ગયા છે, કે જેથી તેઓ જે આવ્યો તેને મૂંડયે જ રાખે છે. લાયકાત-બાયકાત કાંઈ જોતા

જ નથી. શિષ્યલોભથી અન્ધ બનેલા તેઓને સમાજની આબરૂની પણ ચિન્તા ન રહે તે સહજ છે.'

વિચાર કરો કે-શ્રી રામચન્દ્રજીએ કાનોકાન પણ જે જનવાદનું શ્રવણ કર્યું, તેની સાથે આજનું દીક્ષાપ્રકરણ કેટલું બધું મળતું આવે છે?

સભા૦ આબાદ મળતું આવે છે.

થોડા કે વધુ વેષધારીઓ હોય એથી સમસ્ત સાધુસંસ્થાને કલંકિત ઠરાવી શકાય જ નહિ :

શ્રી રામચન્દ્રજી રાગાન્ધ હોઈને સીતાજીના વાસ્તવિક પણ દોષને જોઈ શકતા નથી,-એ કથન જેટલું ખોટું છે, તેટલું જ સુવિહિત આચાર્યાદિ મુનિવરોને અંગેનું શિષ્યલોભાન્ધ હોવાનું આજના દીક્ષાવિરોધિઓનું કથન ખોટું છે. સુવિહિત આચાર્યાદિ મુનિવરો તો બરાબર સમજે છે કે-ઘણા શિષ્યો કે થોડા શિષ્યો, એ કાંઈ તરણોપાય નથી. ઘણા શિષ્યોવાળાઓ પણ, ઉન્માર્ગગામી બન્યા તો ડૂબી ગયા અને એક પણ શિષ્ય નહિ હોવા છતાં પણ, માર્ગની આરાધનામાં રત બનેલા મહાત્માઓ તરી ગયા. સાચી સાધુતાના આસ્વાદથી બેનશિબ રહેલા વેષધારિઓ જ શિષ્યલોભમાં ફસાય અને શિષ્યલોભમાં ફસાઇને અન્ધ બને.

સભા૦ એવા આજે બીલ્કુલ નથી, એમ આપ કહી શકશો? આજે એવા થોડા પણ નથી?

એવા થોડા હોય કે વધારે હોય, પણ એટલા માત્રથી સમસ્ત સાધુસંસ્થા ઉપર જ શિષ્યલોભના અન્ધપણાનો ભયંકર આક્ષેપ ઠોકી બેસાડાય, એનો અર્થ શો છે? એમાં કયી બુદ્ધિમત્તા છે? એમાં કયી શાસનની સેવા છે? એવાઓ હોય તો એવાઓને માર્ગે લાવવાના પ્રયત્નો કરવાના હોય કે સમસ્ત સાધુસંસ્થાને ઈતરોની દૃષ્ટિમાં પણ ખૂબ ખૂબ હલકી પાડવાના અધમ પણ પ્રયાસો કરવાના હોય? દોષિત આત્માઓને સુધારવાની કામનાવાળા આત્માઓ તો, જરૂરી મર્યાદાનો પણ ત્યાગ કરતા નથી. એને બદલે ન જોવા દોષિત કે ન જોવા નિર્દોષ અને સઘળા જ સાધુઓ શિષ્યલોભથી અન્ધ બની ગયા છે–એવું વારંવાર જાહેર કર્યે જવું, એ કયાંનો ન્યાય?

સભા૦ એ તો બહુ જ ખરાબ કહેવાય.

છતાં આજે એવું પણ ચાલી રહ્યું છે કે નહિ?

સભા૦ પ્રચાર તો એવો જ થઇ રહ્યો છે.

એવા પ્રચારની સામે જરૂરી પગલાં લેવાની શ્રદ્ધાસંપન્ન ગૃહસ્થોની પણ ફરજ છે કે નહિ?

સભા૦ મોટા મોટા સાધુઓય બોલતા નથી ને?

એથી તમે તમારી ફરજને કેમ ભૂલી શકો?

સભા૦ અમારૂં સાંભળે કોણ?

કહેતાં આવડે તો સાચી અને હિતકર વાત શા માટે ન સાંભળે? કદાચ થોડા સાંભળે તો થોડા, પણ

તેથી તમને નુકશાન શું? તમને તો, તમે તમારી ફરજ અદા કરો એથી લાભ જ થાય.

સભા૦ બરાબર છે.

વાત કરનારાઓએ વિચારવું જોઈએ :

સભા૦ કહે છે કે–આપને એકસો આઠ ચેલા કરીને ગણધર પદવી લેવી છે, માટે જ આપ આ બધી ધમાલ કરો છો?

શાસનવિરોધી જુઠ્ઠા માણસોને અમને ધમાલખોર કહેવા પડે, એય સ્વાભાવિક છે અને અજ્ઞાન આત્માઓ એવાઓની તદ્દન જુઠ્ઠી પણ સફાઈથી કહેવાએલી વાતોને માની લે, એય સ્વાભાવિક છે. બાકી આવું તો ઘણી વાર પૂછાઈ ગયું અને ઘણી વાર એના ખૂલાસા પણ કરી દેવાયા.

સભા૦ ઘણા લોકો હજુ પણ એ વાત કરે છે, એમાં શંકા કરવા જેવું નથી.

તમે ખોટી હકીકત જણાવી રહ્યા છો, એમ મારૂં કહેવું નથી. તમે તો જે વાત ચાલી રહી છે, તે વાત જ જણાવી રહ્યા છો : પણ આવી આવી વાતો કરનારાઓને જ્યાં પોતાની જોખમદારીનું કે પોતાના હિતાહિતનું ભાન ન હોય, ત્યાં થાય શું? વાત કરનારાઓએ તે તે વાતની સત્યતા આદિ વિષે વિચાર તો કરવો જોઇએ ને?

સભા૦ જરૂર, પણ ઘણા કરતા નથી.

તો તેઓ સૌથી પહેલાં તો પોતાના આત્માનું જ અહિત કરી રહ્યા છે. તેમની વાતોથી બીજાનું અહિત થશે તો થશે, પણ તેમનું અહિત તો નિયમા થાય છે. હિતની કાંક્ષાવાળા આત્માઓથી તો, એ રીતિએ વાતો થઈ શકે જ નહિ. જેઓ પોતાના હિતથી પણ બેદરકાર બનીને પરનિન્દાના રસિક બને છે, તેઓ તો અતિશય દયાપાત્ર છે.

સભા૦ પણ ખૂલાસા થતા રહે તો વાતાવરણમાં ફેર પડે.

એ વાત જૂદી છે. તમે એ વાત ઉચ્ચારી છે એટલે તેનો ખૂલાસો તો કરીશું જ, પણ આવી આવી વાતો કરનારાઓ, કાંઈ નહિ તો છેવટ પોતાના હિતની ખાતર પણ, ખોટી અને અહિતકર વાતોનો ત્યાગ કરે એ ઇચ્છવાજોગ છે.

આ કાળમાં શ્રી ગણધરપદ હોય નહિ :

શ્રી જૈનશાસનના નિયમોનું સામાન્ય જ્ઞાન ધરાવનાર પણ સમજી શકે તેમ છે કે-એકસો આઠ, એક હજાર ને આઠ, એક લાખ ને આઠ અગર તો એથી પણ વધુ ચેલાઓ કરવા માત્રથી જ શ્રી ગણધર-પદની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. શ્રી ગણધર-પદની પ્રાપ્તિ, શ્રી તીર્થંકરદેવો સિવાય અન્ય કોઈના પણ દ્વારા થઈ શકતી નથી. શ્રી ગણધરદેવો, શ્રી તીર્થંકરદેવોના વરદ હસ્તે જ દીક્ષિત બનેલા હોય છે. ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવના શાસનમાં,

શ્રી ગૌતમસ્વામિજી આદિ અગીઆર ગણધર-ભગવંતો થઈ ગયા છે. ભગવાને પોતે જ તેઓને શ્રી ગણધર-પદે સ્થાપિત કર્યા હતા. ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવના શાસનમાં એ પછી કોઈ ગણધર થયા પણ નથી અને થવાના પણ નથી. કોઈ અત્યારે પોતાને ગણધર તરીકે ઓળખાવે, તો આપણે તેને ગણધર માનવાને તૈયાર નથી જ. વળી બીજી વાત એ પણ છે કે-ભગવાન શ્રી ગૌતમસ્વામિજી આદિ પુણ્યાત્માઓ ગણધર બન્યા હતા, તે એકસો ને આઠ શિષ્યો થવાથી ગણધર બન્યા હતા એમ નથી. શ્રી ગણધરદેવ તેજ થઈ શકે, કે જે એકસો ને આઠ ચેલાના ગુરૂ હોય-એવો કોઇ જ નિયમ નથી. આ ઉપરથી સામાન્ય અક્કલવાળો પણ સમજી શકે તેમ છે કે-એકસો ને આઠ ચેલા કરીને શ્રી ગણધરપદને પ્રાપ્ત કરવા વિષેની લોકમાં ચાલી રહેલી વાત, કેટલી બધી બનાવટી અને બેહુદી છે? આવી તદ્દન બનાવટી અને એકદમ બેહુદી વાત કરતાં પણ જે લોક ન અચકાય, તે લોકનું અજ્ઞાન ઓછું દયાપાત્ર નથી.

એક અબજ ને આઠ શિષ્યો થાય તોય દીક્ષાધર્મના પ્રચારને અટકાવાય જ નહિ :

સભા૦ આપને એકસો ને આઠ ચેલા કરવા નથી?

મારે એવો કોઈ નિયમ નથી અને એવો કોઈ નિયમ હોઈ શકે પણ નહિ. કોઈ પણ આત્માને સાધુ-

ધર્મ પમાડવાની ભાવના–એ જેમ ઉત્તમ ભાવના છે, તેમ પોતાનો ચેલો બનાવવાની ભાવના–એ અધમ ભાવના છે. સૌ કોઈ શુદ્ધ સાધુધર્મના ઉપાસક બનો, એવી ભાવના જરૂર હોવી જોઇએ : એવી ભાવના છે પણ ખરી : પણ 'મને ઘણા ચેલા મળો' એવી ભાવના નહિ જ હોવી જોઇએ. એવી ભાવના એક ક્ષણવાર પણ આવી જાય, તોય સાધુઓએ તેને પોતાનું કલંક જ માનવું જોઈએ. બની શકે તેટલી વધુ સંખ્યામાં કલ્યાણકામી આત્માઓને સાધુધર્મના પાલક બનાવવાનો પ્રયત્ન અમે જરૂર કરીએ, પણ–' એ પ્રયત્ન અમારા શિષ્યો વધારવા માટેનો જ પ્રયત્ન છે '–એમ કહેવું એ સર્વથા ખોટું છે. અમે સાધુધર્મના પાલનની આવશ્યકતા સમજાવીએ, શ્રોતાઓના હૈયામાં એ જચે અને તેઓ જો અમારી પાસે જ દીક્ષિત બનવા ઈચ્છતા હોય, તો અમે અમારી જવાબદારી આદિનો પણ વિચાર કરીને જરૂર દીક્ષા આપીએ. એ રીતિએ એકસો ન આઠ તો શું, એક અબજ ને આઠ કે એથી ય વધુ શિષ્યો થાય, તોય અમે એવા સંતોષની વાત કરીએ નહિ કે–' હવે અમારે કોઇને સાધુ બનાવવો નથી. ' એક અબજ ને આઠ કે તેથી ય વધુ શિષ્યો થવા છતાં પણ, સાચા સાધુઓ તો, શુદ્ધ સાધુધર્મના પ્રચારનો શક્ય પ્રયત્ન કર્યા જ કરે અને જે કોઈ પોતાની પાસે દીક્ષા લેવાને તૈયાર થાય, તેને પોતાની જવાબદારી આદિનો પણ વિચાર કરીને દીક્ષા આપે જ.

ફરજને અદા કરનારા સાધુઓને જ
આજે ધમાલખોર આદિ કહેવાય છે:

વસ્તુસ્થિતિ આ છે. આમ છતાં પણ અમે જો શિષ્યલોભને આધીન બનીને ધમાલ મચાવીએ, તો અમે મહાપાપી જ છીએ, એ નિર્વિવાદ વાત છે.

સભા૦ એમ નહિ, એમ નહિ.

પણ તમે શું કામ મુંઝાઓ છો ? અમે આ વેષમાં હોઈએ, એટલે પાપ અમારા વેષની શરમ રાખે-કરે નહિ. પોતાના શિષ્યોને વધારવાની લાલસાથી જે કોઈ ધમાલ મચાવતા હોય, તે મહાપાપી જ છે. અમે તો ઇચ્છીએ છીએ કે-અમારામાં એવી પાપવાસના સ્વપ્ને પણ ન આવે. પણ એ તો વિચારો કે-આજની ધમાલ સાધુઓએ ઉત્પન્ન કરેલી છે ? સાચા સાધુઓને તો, આજની કહેવાતા સુધારકોએ ઉત્પન્ન કરેલી ધમાલનો, પોતાની ફરજને તાબે થઈને, સામનો કરવો પડે છે. અમારા યોગે શ્રીસંઘમાં અસમાધિમય વાતાવરણ ન પ્રગટે, એનો જેમ અમારે ખ્યાલ રાખવાનો છે, તેમ સિદ્ધાન્ત-વિપ્લવ જાગ્યો હોય, તો તેને સઘળા સામર્થ્યના ભોગે નામશેષ બનાવી દેવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ પણ અમારી ફરજ છે. આવી ફરજ અદા કરવાના કારણે, અમને કોઈ ધમાલખોર કહે, ઝઘડાખોર કહે કે અમારે માટે શિષ્યલોભ આદિની બનાવટી વાતો પણ વહેતી મૂકે, તો

એથી અમે ગભરાઈએ નહિ. અમને તો લાગે છે કે–એ બીચારાઓ બીજું કરે પણ શું ? એમની શાસનવિરોધી કામનાઓ, એમને અમારા યોગે નિષ્ફળ નિવડતી લાગે, એટલે એ બીચારાઓ અમારે માટે ગમે તેવી જુઠી પણ હકીકતો લખે કે બોલે, તે સ્વાભાવિક જ છે.

લોકની પરનિન્દારસિકતા :

સભા૦ મૂળમાં તો આવી વાતો લખનારા કે બોલનારા થોડા હોય છે, પણ પછી એનો પ્રચાર વધી જાય છે.

પ્રાયઃ એમ જ બને. અહીં જૂઓને, મહાસતી સીતાજીના કલંકની શરૂઆત શી રીતિએ થઇ ? સીતાજીની ત્રણ સપત્નીઓ ઈર્ષ્યાવશ બની : શ્રી રામચન્દ્રજીનો સીતાજી પ્રત્યેનો અનુરાગ તેમનાથી ખમાયો નહિ : કપટ કરીને સીતાજીની પાસે શ્રી રાવણના ચરણોનું ચિત્રણ કરાવ્યું : શ્રી રામચન્દ્રજી પાસે એ ચિત્રણ રજૂ કરીને, શ્રી રામચન્દ્રજીને ભરમાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો : વિચક્ષણ એવા શ્રી રામચન્દ્રજીએ ગંભીરતા જાળવીને સીતાજીની સાથેનો વ્યવહાર પૂર્વવત્ ચાલુ રાખ્યો : અને એથી શ્રી રામચન્દ્રજીને ભરમાવવામાં નિષ્ફળ નિવડેલી સીતાજીની ત્રણ સપત્નીઓએ, સીતાજીના કલંકની વાત વહેતી મૂકી. સીતાજીની સપત્નીઓએ ઇર્ષ્યાળુ બનીને પોતાની દાસીઓ દ્વારા લોકમાં આ વાત ફેલાવી. ધીરે ધીરે એ

વાત આખી અયોધ્યાનગરીમાં પ્રસરી ગઈ અને ઘેર ઘેર એ જ વાત થવા લાગી કે–'સીતાજી અસતી છે અને રામ રાગાન્ધ છે.' આ વાત ઉત્પન્ન કરનાર ત્રણ જણીઓ જ હતી, પણ હવે વાત કરનાર કેટલા ? એ જ રીતિએ અત્યારે પણ સુસાધુઓને માટે ખોટી વાતો લખનારા કે બોલનારા થોડા જ છે, પણ પછી એ વાતો ફેલાવો પામતી જાય છે.

સભા૦ એમ કેમ ?

પરનિન્દાની રસિકતા. એ પણ અજ્ઞાન લોકોની એક ખાસીયત છે. અજ્ઞાન લોક બહુલતયા પરનિન્દારસિક હોય છે. નહિ તો વિચાર કરો કે–સીતજીએ અયોધ્યા-નગરીના લોકોનું શું બગાડયું છે ? કશું જ નહિ. સીતાજીને અસતી ઠરાવવામાં અયોધ્યાનગરીના લોકોને શો સ્વાર્થ છે ? કશો જ નહિ. છતાં વાતો કેવી ચાલી રહી છે ? આમ બનવું, એ પરનિન્દાની રસિકતા વિના શકય નથી. અજ્ઞાન લોક સ્વભાવે પરનિન્દાનો રસિક હોઇને જ, એક મહાસતી માટે પણ આવી વાતો કરી રહ્યો છે. આપણે જોઈ ગયા કે–રાત્રિના વખતે પ્રચ્છન્નપણે પોતાના આવા-સની બહાર નીકળેલા શ્રી રામચન્દ્રજી સ્થલે સ્થલે એવા જનવાદને સાંભળે છે કે–

" આ સીતાને રાવણ ઉપાડી ગયો અને સીતા રાવણ-ના આવાસમાં લાંબો કાળ વસી. તે પછી રામ તેને પાછી

લઈ આવ્યા તો લઈ આવ્યા, પણ વળી પાછા તેને સતી માને છે. રામે એટલું પણ વિચાર્યું નહિ કે-'સીતામાં રક્ત એવા રાવણે સીતાને ન ભોગવી હોય, એ બને જ કેમ ?' પણ રક્ત આદમી દોષને જોતો નથી !"

ચરપુરૂષોને મોકલવા :

અયોધ્યાનગરીમાં, મહાસતી સીતાજીના કલ્પિત કલંકને લગતી ઠેર ઠેર ચાલી રહેલી આ અને આવી બીજી પણ વાતોને સાંભળતાં સાંભળતાં, શ્રી રામચન્દ્રજી પોતાના આવાસે પાછા ફરે છે. પોતાના આવાસે પાછા ફર્યા બાદ, પુનઃ પણ સીતાજીના તે નિર્વાદનું શ્રવણ કરવાને માટે, શ્રી રામચન્દ્રજી પોતાના શ્રેષ્ઠ એવા ચરોને મોકલે છે.

સભા૦ ફરી પાછા ?

હા, જનવાદની પૂરીપૂરી ખાત્રી કરવાને માટે.

શ્રી રામચન્દ્રજીની વિચારણા :

શ્રી રામચન્દ્રજીની આજ્ઞાથી ચરપુરૂષો જનવાદને સાંભળવાને જાય છે અને અહીં શ્રી રામચન્દ્રજી વિચારમાં ગરકાવ બને છે. તેમના હૈયામાં લોકોની વાતો ઘોળાઇ રહી છે. શ્રી રામચન્દ્રજીને પહેલાં તો સીતાજીના અશુભોદયને માટે બહુ લાગી આવે છે. શ્રી રામચન્દ્રજી વિચારે છે કે-

" ××××××××, मया यस्याः कृते कृतः ।
रक्षःकुलक्षयो रौद्र-रतस्याः किमिदमागतम् ? ॥१॥"

જે સીતાને માટે મેં રૌદ્ર એવા રાક્ષસકુલનો ક્ષય કર્યો, તે સીતાને માથે આ કેવી આપત્તિ આવી ? આ વિચારતાં શ્રી રામચન્દ્રજીને લોકવાદની પોકળતાનો વિચાર આવે છે. લોકવાદ એવો છે કે–રામ રાગાન્ધ બન્યા છે માટે સીતાના દોષને જોઈ શકતા નથી, નહિ તો રામ એટલો ય વિચાર ન કરે કે–પરસ્ત્રીલંપટ રાવણ સીતાને ન ભોગવે એ બને જ કેમ ? જાણે કે–શ્રી રામચન્દ્રજી શ્રી રાવણની તે સ્ત્રીલોલુપતાને જાણતા જ નહોતા ! શ્રી રામચન્દ્રજી જાણે એના જવાબ રૂપે જ હોય તેમ, એવા ભાવનું વિચારે છે કે–

'હું એ પણ જાણું છું કે સીતા મહાસતી છે અને રાવણ સ્ત્રીલંપટ હતો એમ પણ હું જાણું છું !'

આ પછી હતાશ જેવા બની ગયા હોય તેમ શ્રી રામચન્દ્રજી વિચારે છે કે–

'મારૂં કુલ નિષ્કલંક છે એ હું જાણું છું, પણ એથી શું વળે ? આ લોકવાદની સામે મારે કરવું શું ?'

શ્રી લક્ષ્મણજીનો ક્રોધ :

હવે શ્રી રામચન્દ્રજીએ મોકલેલા પેલા ચરપુરૂષો ઠેર ઠેર ગવાતા સીતાનિર્વાદને સાંભળીને થોડા જ વખતમાં પાછા ફરે છે અને શ્રી રામચન્દ્રજીને પોતે સાંભળેલી વાત જણાવવા આવે છે. એ વખતે શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે શ્રી લક્ષ્મણજી, સુગ્રીવ અને શ્રી બિભીષણ પણ

હાજર છે. ચરપુરૂષો તો, પોતે સીતાનિર્વાદને જેવા રૂપમાં સાંભળ્યો હતો, તેવા જ સ્ફુટ રૂપમાં કહી બતાવે છે. એ સાંભળીને, શ્રી લક્ષ્મણજી એકદમ કોપાકુલ બની જાય છે. કોપાકુલ બનેલા શ્રી લક્ષ્મણજી બોલી ઉઠે છે કે–

"જેઓ ગમે તેવા હેતુઓ દ્વારા દોષોને સંકલ્પીને સતી સીતાની નિન્દા કરે છે, તેઓનો આ હું, કાળ રૂપ છું!"

શ્રી લક્ષ્મણજી જેવાને આટલું બધું લાગી આવે તે સ્વાભાવિક જ છે. શ્રી લક્ષ્મણજી બરાબર જાણે છે કે– 'સીતાજી મહાસતી જ છે.' ઉપરાન્ત, શ્રી લક્ષ્મણજી પોતાના વડિલ ભાઈ શ્રી રામચન્દ્રજીનાં સીતાજી પત્ની હોઈને, તેમને પૂજ્ય માને છે. તેમના હૈયામાં સીતાજી પ્રત્યે ભક્તિ છે અને એથી જ તેઓ સીતાજીની નિન્દાને સાંભળી શકતા નથી.

સીતાત્યાગની વાતનું ઉચ્ચારણ :

શ્રી લક્ષ્મણજી આ રીતિએ ક્રોધે ભરાય છે, જ્યારે શ્રી રામચન્દ્રજી આ વાતનો પોતાની ધારણા મુજબનો નિવેડો, બને તેટલી ત્વરાથી લાવવાને ઈચ્છે છે. આથી તેઓ કહે છે કે–

"આ ચરોએ જે વાત કહી, તે વાત તો મને પહેલાં આપણા વિજય આદિ પુરમહત્તરો પણ કહી ગયા છે અને મેં જાતે પણ એ વાત સાંભળી છે. આ લોકો જાતે

સાંભળીને આવ્યા છે અને એ જ વાત એમણે પ્રત્યક્ષપણે કહી છે. સીતાનો ત્યાગ કર્યે છતે, સીતાના સ્વીકારની જેમ લોક અપવાદને બોલો નહિ!"

આ રીતિએ શ્રી રામચન્દ્રજી પોતે સીતાનો ત્યાગ કરવાના નિર્ણય ઉપર જ છે, એ વાતને ઉચ્ચારે છે. સીતાજીના સ્વીકારથી ઉત્પન્ન થવા પામેલ લોકાપવાદનો, સીતાજીના ત્યાગ દ્વારા જ નાશ થશે–એમ શ્રી રામચન્દ્રજી માને છે. જેના સ્વીકારથી નિન્દા થાય છે, તેનો ત્યાગ કરવાથી નિન્દા અટકી પડશે, એમ શ્રી રામચન્દ્રજીનું માનવું છે. અત્યારે તેમની આંખ સામે કેવળ લોકનિન્દા જ દેખાઈ રહી છે અને એ લોકનિન્દાને અટકાવવા તેમનું હૈયું તલસી રહ્યું છે. એ તલસાટમાં તેમને સીતાજી સગર્ભા છે અને આવી અવસ્થામાં તેમનો ત્યાગ કરવાથી તેમનું શું થશે?, એ વિગેરે સુઝતું નથી. લોકપ્રશંસાના અતિ અર્થિપણાએ શ્રી રામચન્દ્રજીનાં વિવેકચક્ષુઓને આવરી લીધાં છે: અન્યથા, શ્રી રામચન્દ્રજી જેવા લોકનિન્દા ખાતર મહાસતી એવાં સીતાજીનો ત્યાગ કરવાને તત્પર બને, એ શકય જ નથી.

શ્રી લક્ષ્મણજીએ લોકસ્વભાવનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા પૂર્વક સીતાજીનો ત્યાગ નહિ કરવાની વિનંતિ કરવી:

તદ્દન ખોટા પણ લોકાપવાદથી ડરી જઇને, મહાસતી એવાં પણ સીતાજીનો ત્યાગ કરવાને, પોતાના વડિલ

બન્ધુ શ્રી રામચન્દ્રજી તૈયાર થયા છે, એ જાણીને શ્રી લક્ષ્મણજીને પારાવાર ખેદ થાય છે. શ્રી રામચન્દ્રજીનો પડતો બોલ ઝીલવાને સદાય તત્પર રહેનારા અને પોતે વાસુદેવ હોવા છતાં પણ સ્વામી તરીકેની શ્રી રામચન્દ્રજીની ખ્યાતિમાં જ રાચનારા શ્રી લક્ષ્મણજીને લાગે છે કે–'શ્રી રામચન્દ્રજી અત્યારે ભયંકર ભૂલ કરી રહ્યા છે. લોકની વાણીને આવી રીતિએ વજન અપાય જ નહિ.' આથી જ શ્રી લક્ષ્મણજી કહે છે કે–

"હે આર્ય! લોક એવી વાતો કરી રહ્યો છે, એટલા માટે સીતાજીનો ત્યાગ કરો નહિ! લોક તો ઘડીમાં આમ પણ બોલે અને ઘડીમાં તેમ પણ બોલે! લોકની વાણી તો આમે ય અપવાદ દેનારી હોય છે અને તેમે ય અપવાદ દેનારી હોય છે. લોકના મોંઢાને કોઈ બંધન નથી. આથી જેમ ફાવ્યું તેમ અપવાદને બોલનારી લોકવાણીથી, આપ સીતાજીનો ત્યાગ કરો નહિ!"

આ રીતિએ લોકવાણીની અવિશ્વસનીયતા વર્ણવ્યા બાદ, સુરાજ્યમાં સુસ્થિત એવો પણ લોક જો રાજદોષને જોવા કે ગાવામાં તત્પર બને, તો રાજાઓએ તેવા લોકની સાથે કેવી રીતિએ કામ લેવું જોઇએ, એ વાતને સ્પષ્ટ કરતાં પણ શ્રી લક્ષ્મણજી જણાવે છે કે–

"लोकः सौराज्यसुस्थोऽपि, राजदोषपरो भवेत्।
शिक्षणीयो न चेत्तत्रो–पेक्षणीयः स भूभुजाम्॥१॥"

લોકને જો આપણા તરફથી કોઈ પણ પ્રકારની તકલીફ હોય અને એથી તે આપણા દોષોને જોવા કે ગાવા તત્પર બન્યો હોય, તો તે એક જૂદી વાત છે: આપણા રાજ્યમાં તેવું તો કાંઈ છે જ નહિ: આપણા રાજ્યમાં તો લોક સુખપૂર્વક જીવી રહ્યો છે. આમ છતાં પણ, સુરાજ્યમાં સુસ્થિત એવો પણ લોક, જો રાજ-દોષમાં તત્પર બને, તો તો રાજાઓને માટે તે શિક્ષણીય છે અને તેમ નહિ તો ઉપેક્ષણીય છે! રાજાઓએ કાં તો તેવા લોકની શિક્ષા દ્વારા સાન ઠેકાણે લાવવી જોઇએ અને તેમ ન કરવું હોય તો તેવા લોકની ઉપેક્ષા કરવી જોઇએ: પણ એ સિવાય બીજું કાંઈ કરવાનું હોય નહિ!

શ્રી રામચન્દ્રજીનો યશોલિપ્સાગર્ભિત ઉત્તર અને કૃતાન્તવદનને આજ્ઞા:

શ્રી લક્ષ્મણજીએ લોકવાણીના સ્વરૂપ આદિની જે વાત કહી, તેની સામે તો શ્રી રામચન્દ્રજી કાંઈ જ કહી શકે તેમ હતું નહિ અને બીજી તરફ તેમને કોઇ પણ રીતિએ આ અપયશ સહન નહોતો કરવો, એ પણ નિર્વિવાદ વાત છે. સીતાજી જેવી મહાસતીનો ત્યાગ તેમને ઈષ્ટ નહોતો, પણ તે સાથે શ્રી રામચન્દ્રજી લેશ પણ અપયશને સહવાને માટે તૈયાર નહોતા. આ સંયો-ગોમાં તેઓ, આ વાતને જેમ બને તેમ ટૂંકે જ પતાવવાને ઇચ્છે, તે સ્વાભાવિક છે.

આથી જ શ્રી રામચન્દ્રજી, શ્રી લક્ષ્મણજીએ કહેલી વાતના ઉત્તર રૂપે કહે છે કે-

"એ વાત સત્ય છે કે-લોક સદાને માટે જ એવો હોય છે, પણ યશસ્વિઓને માટે સર્વ લોકવિરૂદ્ધ ત્યાજ્ય જ છે."

આ પ્રમાણે કહીને, શ્રી રામચન્દ્રજી જરા પણ થોભ્યા વિના, પોતાના કૃતાન્તવદન નામના સેનાપતિને આજ્ઞા ફરમાવે છે કે-

"अरण्ये त्यजतां क्वापि, सीतेयं गर्भवत्यपि।"

ગર્ભવતી એવી પણ આ સીતાને ક્યાંક પણ અરણ્યમાં તજી દો!

શ્રી લક્ષ્મણજીએ પગે પડીને વિનંતિ કરવી :

શ્રી રામચન્દ્રજીના મુખથી આવી આજ્ઞા નીકળતાંની સાથે જ, શ્રી લક્ષ્મણજીનું હૈયું વલોવાઈ જાય છે. શ્રી લક્ષ્મણજીને લાગે છે કે-વડિલ ભાઈ અત્યારે કારમું દુસ્સાહસ આચરી રહ્યા છે. આથી શ્રી લક્ષ્મણજી એકદમ શ્રી રામચન્દ્રજીના ચરણોમાં પડે છે. શ્રી રામચન્દ્રજીના ચરણોમાં પડેલા શ્રી લક્ષ્મણજી રડતાં રડતાં કહે છે કે-

"सीतादेव्या महासत्या-स्त्यागोऽयमुचितो न हि।"

મહાસતી એવાં સીતાદેવીનો આપ આ રીતિએ જે ત્યાગ કરી રહ્યા છો, તે કોઈ પણ રીતિએ ઉચિત નથી.

શ્રી રામચન્દ્રજીની ચૂપ થવાની આજ્ઞા :

પણ શ્રી રામચન્દ્રજી કોઈ પણ સંયોગોમાં પોતાનો નિર્ણય ફેરવવાને તૈયાર નથી. અત્યારે તેમને કોઇનું કાંઈ સાંભળવું નથી કે પોતાના અપયશ સિવાયની કોઇ પણ વાતનો વિચાર કરવો નથી. આથી શ્રી લક્ષ્મણજી પગમાં પડ્યા અને–'મહાસતી એવાં સીતાદેવીનો ત્યાગ નહિ કરવાની'–રડતાં રડતાં વિનંતિ કરી, તે છતાં પણ શ્રી રામચન્દ્રજી અતિશય ધૃષ્ટતાપૂર્વક કહે છે કે–

"नातः परं त्वया वाच्यम् ।"

શ્રી રામચન્દ્રજી શ્રી લક્ષ્મણજીને સાફ સાફ શબ્દોમાં ફરમાવી દે છે કે–'આ વિષયમાં હવે તારે એક પણ અક્ષર ઉચ્ચારવો નહિ!'

શ્રી લક્ષ્મણજીએ મુખ ઢાંકી ચાલ્યા જવું :

કહો, છે કાંઈ કમીના? શ્રી રામચન્દ્રજીની આવી આજ્ઞા સાંભળતાંની સાથે જ, લક્ષ્મણજીનું રૂદન વધી પડે છે. શ્રી લક્ષ્મણજી વસ્ત્રથી પોતાના મુખને ઢાંકી દે છે અને રડતાં રડતાં પોતાના આવાસે ચાલ્યા જાય છે. શ્રી રામચન્દ્રજીની જગ્યાએ અત્યારે બીજું કોઈ હોત, તો શ્રી લક્ષ્મણજી શું કરત, એ કહી શકાય નહિ : કારણ કે–સીતાજી પ્રત્યે શ્રી લક્ષ્મણજીનો પૂજ્યભાવ જેવો–તેવો નથી. મહાસતી સીતાજીના લેશ પણ દુઃખને શ્રી લક્ષ્મણજી સહી શકે તેમ નથી. પણ કરે શું? સામે

વડિલ બન્ધુ છે અને વડિલ બન્ધુ પાસે વિજ્ઞપ્તિ કરવા ઉપરાન્તનો પોતાને કશો જ અધિકાર નથી, એમ શ્રી લક્ષ્મણજી માને છે.

શ્રી રામચન્દ્રજીને અત્યારે કોઈ
કાંઇ કહી શકે તેમ છે જ નહિ:

સભા૦ સુગ્રીવ અને બિભીષણ ત્યાં હાજર છે, તો તેઓ કાંઈ ન કહે?

જરૂર કહે, પણ કહેવાને અવકાશ તો હોવો જોઈએ ને? તેઓ એટલું તો સમજે ને કે-જે શ્રી રામચન્દ્રજીએ શ્રી લક્ષ્મણજી જેવાના કથનને પણ ધ્યાનમાં લીધું નહિ, એટલું જ નહિ પણ પગમાં પડીને રડતે રડતે વિનંતિ કરવા છતાં ય, જરાય વધુ નહિ બોલવાની આજ્ઞા કરી દીધી, તે શ્રી રામચન્દ્રજી આપણી વાત તો સાંભળે જ શાના? સુગ્રીવને અને શ્રી બિભીષણને આ વાત રૂચિકર છે, એવું કાંઇ જ નથી: પણ સંયોગ એવા છે કે-અત્યારે કાંઈ પણ કહેવું એ નિરર્થક છે, એમ તેઓ સમજે છે અને તેથી જ મૌન રહે છે.

સભા૦ બીજા કોઈ ન કહે?

કોણ કહે? અને કહેવાજોગા સંયોગો ય ક્યાં છે? અયોધ્યાનગરીના લોકો-'સીતા અસતી અને રામ રાગાન્ધ'-એવી જ વાતો કરી રહ્યા છે, ખૂદ વિજય આદિ આઠ પુરમહત્તરો પણ આવો પ્રવાદ સહન કરવા

દ્વારા નિર્મલ કીર્તિને મલિન બનાવશો નહિ એવી સલાહ આપી ગયા છે અને સીતાજીની સપત્નીઓએ તો ઇર્ષ્યાવશ બનીને આ વાત વહેતી મૂકેલી છે, એટલે શ્રી રામચન્દ્રજીના અન્તઃપુરમાં પણ છૂપી રીતિએ ય નિન્દા ચાલી રહી હોય તે સ્વાભાવિક છે. આવા સંયોગોમાં કહે કોણ ? ઘણો ખરો ભાગ તો શ્રી રામચન્દ્રજી સીતાજીનો ત્યાગ કરે એમાં ખૂશી છે અને જે થોડાઓ–' મહાસતી સીતાજીનો શ્રી રામચન્દ્રજીએ ત્યાગ નહિ જ કરવો જોઇએ ' –એમ માને છે, તેઓનું કાંઇ પણ સાંભળવાને ય શ્રી રામચન્દ્રજી તૈયાર નથી, એમ આપણે પણ શ્રી લક્ષ્મણજી સાથેની તેમની વાતચીત ઉપરથી જોઈ શકીએ છીએ.

લોકની જીભે મર્યાદાનું બન્ધન નથી :

શ્રી રામચન્દ્રજીને જો વિચાર જ કરવો હોત, તો શ્રી લક્ષ્મણજીએ ટૂંકમાં પણ જે કહ્યું તે પૂરતું જ હતું. જો વિચાર કરવામાં આવે, તો શ્રી લક્ષ્મણજીએ થોડા શબ્દોમાં પણ ઘણું ઘણું કહી દીધું છે. શ્રી લક્ષ્મણજીએ ચોખ્ખું કહ્યું છે કે–' લોકનું મોઢું બંધાએલું નથી. '

સભા૦ એટલે શું ?

એનો ભાવ એ છે કે–લોકની વાણીને કોઈ મર્યાદા નથી. લોકની જીભે મર્યાદાનું બન્ધન નથી, કે જેથી એ જે કાંઇ બોલે તે વિચારપૂર્વક જ બોલે અને અસત્ય કે અહિતકર એવું સત્ય પણ બોલે જ નહિ. લોક તો અસત્ય

પણ અને અહિતકર પણ બોલે. અજ્ઞાન લોકમાં વહેતી મૂકાએલી, સારામાં સારા સજ્જનને લગતી તદ્દન ખોટી પણ વાત, કેવા રૂપમાં આવી જશે અને ક્યાં જઈ ને અટકશે તે કહી શકાય નહિ. વાત શરૂઆતમાં સામાન્ય હોય, તોય અજ્ઞાન લોકના મોંઢે ચઢી ગયા પછી, તેને ખૂબ ખૂબ વધી જતાં પણ વાર લાગે નહિ. શરૂઆતમાં જે વાત સામાન્ય હોય, તે વાત વધતે વધતે એવી પણ વધી જાય કે-જેના મોં, માથા કે ટાંટીયાનો કશો પત્તો જ લાગે નહિ. પછી શાણા ગણાતા પણ વસ્તુતઃ દોઢડાહ્યા આદમીઓ વિચાર કરે કે–' લોકો આટલું બધું બોલે છે, તો કાંઈક તો જરૂર હશે. ' પોતાને શાણા મનાવતા આદમીઓ પણ, સત્યાસત્યની જરૂરી તપાસ ન કરે અને અજ્ઞાન લોક ભેગા એય હાંક્યે રાખે કે–' આમાં થોડું-ઘણું તો સાચું જરૂર હશે. ' લોકનો આવો સ્વભાવ હોઈ ને, એવી કહેવત પણ પડી ગઈ છે કે–' કુવાને મોંઢે ગરણું બંધાય નહિ અને લોકને મોંઢે ડૂચો દેવાય નહિ.'

મૂર્ખાઓ કરતાં ય બદતર આત્માઓ :

લોકના આવા સ્વભાવને જાણનારાઓ જો કર્ત્તવ્યશીલ હોય, તો કદિ પણ લોકનિન્દાને તાબે થઇને કર્ત્તવ્યને ચૂકે નહિ. લોકનિન્દાને તાબે થઈ ને કર્ત્તવ્યભ્રષ્ટ બનનારાઓ, એ ગમે તેટલું ભણેલા હોય તે છતાં પણ, મૂર્ખાઓથી ય બદતર છે. મૂર્ખાઓમાં તો અક્કલ નથી,

જ્યારે આ તો પોતાને અક્કલમંદ મનાવે છે. મૂર્ખાઓ તો કહે કે–' અમે ભણ્યા નથી.' જ્યારે આ તો પોતાને વિદ્વાન તરીકે ઓળખાવે. આવા અક્કલમંદ અને વિદ્વાન જ્યારે લોકનિન્દાને તાબે થઇને કર્ત્તવ્યને ચૂકે, ત્યારે એ જ કહેવું પડે કે–' એ બીચારાઓ મૂર્ખાઓથી પણ બદતર છે.' અજ્ઞાન લોક ખોટી પણ નિન્દા કરે, એટલા જ કારણે સ્વપરહિતકારક કર્ત્તવ્યને ચૂકાય અને અજ્ઞાન લોકની પ્રશંસા પામવાના હેતુથી સ્વપરના હિતનાં ઘાતક એવાં પણ કાર્યોનો આદર કરાય, એ અતિશય ભયંકર વસ્તુ છે: પણ લોકહેરીમાં પડેલાઓને માટે એ વિના બીજું સંભવિત પણ શું છે? સાચો કર્ત્તવ્યશીલ તો તે જ ગણાય, કે જે સાચા શિષ્ટજનોની અપ્રિયતા પમાડે એવા એક પણ કાર્યને આચરવા ઉત્સુક બને નહિ અને અજ્ઞાન લોકની નિન્દાને તાબે થઈ, સ્વપરહિતકારક એવી એક પણ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરે નહિ.

લોકૈષણાને છૂપાવનારા વધુ ભયંકર:

જૈનસમાજમાં આજે જો આવા કર્ત્તવ્યશીલો સારા પ્રમાણમાં હોત, તો જૈનસમાજમાં આજે જે અશાન્તિ વ્યાપી ગઈ છે અને જૈનસમાજના નામે આજે ઇતરોમાં પણ જે અણછાજતી વાતો થઇ રહી છે, તેનું કદાચ નામોનિશાન પણ ન હોત. પણ આજે તો ધર્માચાર્ય જેવા ઉત્તમપદે પ્રતિષ્ઠિત ગણાતી પણ કેટલીક વ્યક્તિઓ,

ખોટી પણ લોકનિન્દાથી ડરીને મૌન બની બેઠી છે: જ્યારે કેટલાકો તો વળી પોતાની ભયંકર લોકૈષણાને છૂપાવવાને માટે, કર્ત્તવ્યપરાયણ બનેલા પુણ્યાત્માઓની અને એમાં મદદ રૂપ બનનારાઓની પણ નિન્દાનો ધંધો લઇ બેઠા છે. અજ્ઞાન લોક ધર્મશાસનની જૂદી રીતિએ નિન્દા કરી રહ્યો છે અને એવા ધર્માચાર્યો આદિ જૂદી રીતિએ નિન્દા કરી રહ્યા છે: પણ બેઉના તરફથી ધંધો તો સ્વપરહિતના નાશનો જ ચાલી રહ્યો છે. અજ્ઞાન લોક કરતાં પણ એવા ધર્માચાર્ય આદિ ગણાતાઓનું વર્તન વધારે દોષપાત્ર અને વધારે હાનિકારક છે, એ નિર્વિવાદ વાત છે.

ધર્માચાર્યો રાજાના સ્થાને ગણાય છે અને તેઓ પણ શિક્ષા અને ઉપેક્ષા યથાવિધિ કરે જ છે:

શ્રી લક્ષ્મણજીએ રાજાઓના કર્ત્તવ્યનો ખ્યાલ આપતાં પણ કહ્યું છે કે-' સુરાજ્યમાં સુસ્થિત એવો પણ લોક જો રાજદોષમાં તત્પર બને, તો તે રાજાઓ દ્વારા કાં તો શિક્ષણીય છે અને કાં તો ઉપેક્ષણીય છે. ' ધર્માચાર્યના પવિત્ર સ્થાનને અલંકૃત કરનારા મહાત્માઓ, શ્રી જૈનશાસનમાં રાજાના સ્થાને ગણાય છે. દુનિયાના રાજાએ જેમ પોતાની ફરજ અદા કરવાની હોય છે, તેમ ધર્માચાર્યોએ પણ પોતાની ફરજ અદા કરવાની હોય છે. રાજાઓમાં જેમ ભીમ-કાન્ત ગુણ હોવો જોઈએ છે,

તેમ ધર્માચાર્યો પણ ભીમ-કાન્ત ગુણને ધરનારા હોય છે. એથી શાસનના દ્રોહિઓને ધર્માચાર્યો ભયંકર લાગે તે જેમ સ્વાભાવિક છે, તેમ ધર્મના અર્થી જગતને તો એ મહાત્માઓ ખૂબ ખૂબ ક્ષમાશીલ, શાન્ત અને પરોપકાર-પરાયણ જ લાગે એ સ્વાભાવિક છે. ધર્માચાર્યો પોતામાં દોષ ન આવે એની અને થોડો પણ દોષ આવી ગયો હોય તો તેને મૂળમાંથી કાઢવાની કાળજી રાખનારા હોય છે. આમ છતાં પણ, નિર્દોષ એવા તે મહાત્માઓની શાસનના દ્રોહિઓ નિન્દા કરે અને કરાવે તે સ્વાભાવિક છે. સાચા ધર્માચાર્યો એથી જરા પણ ડરે કે ડગે નહિ. એ તો પોતાની નિન્દાને પણ પોતાની કર્મનિર્જરાનું જ કારણ બનાવી દે. આવા ધર્માચાર્યો જ્યારે શાસનની સામે આક્રમણ આવે, ત્યારે પોતાના સામર્થ્યનો ખૂબ ખૂબ ઉપયોગ કરવાને તત્પર બની જાય છે. સદ્ધર્મના દ્વેષી બનીને શ્રીસંઘનું અનિષ્ટ કરવાને તત્પર બનેલા દુષ્ટાત્માઓને, શ્રી જિનાજ્ઞાના આરાધક ધર્માચાર્યો, પોતાની સઘળી જ શક્તિનો ઉપયોગ કરીને વારે-રોકે. જે કોઈ સાધુ એવા આત્માઓને વારવાનું પોતામાં સામર્થ્ય હોવા છતાં પણ, તેઓની ઉપેક્ષા કરે છે, તે સાધુ શ્રી જિનાજ્ઞાનો વિરાધક બનીને ઘોર એવા સંસારમાં જ ખૂબ ખૂબ ભમનારો બની જાય છે. આપણે ત્યાં ઉપેક્ષાનું વિધાન જરૂર છે, પણ તે અપ્રતિકાર્ય દોષોને માટે! સામાના દોષો આપણાથી અપ્રતિકાર્ય જ હોય, ત્યાં તો

ઉપેક્ષા સિવાય બીજો કોઇ માર્ગ નથી : પણ સામર્થ્ય હોય તો શાસનના પ્રત્યનિકો આદિની ઉપેક્ષા કરવાની હોય જ નહિ. આપણે ત્યાં સારણા, વારણા, ચોયણા અને પડિચોયણાનો વિધિ પણ છે. એ વિધિ આદિના રહસ્યને જાણનારાઓ કયાં કેવી શિક્ષા હોઈ શકે અને કયાં કેવી ઉપેક્ષા હોઈ શકે—એ વિગેરે વસ્તુને પણ સારામાં સારી રીતિએ સમજી શકે છે.

અજ્ઞાન લોકથી થતો સત્કાર અને તિરસ્કાર-બન્નેય કિંમત વિનાના છે :

શ્રી લક્ષ્મણજીએ શ્રી રામચન્દ્રજીને લોકનું મોઢું બંધાએલું નથી—એમ પણ કહ્યું અને સુરાજ્યમાં સુસ્થિત એવો પણ લોક જો રાજદોષમાં તત્પર બને, તો કાં તો શિક્ષણીય છે અને કાં તો ઉપેક્ષણીય છે—એમ પણ કહ્યું. આ રીતિએ કહીને તેમણે, મહાસતી એવાં સીતાજીનો લોકાપવાદને ખાતર ત્યાગ નહિ કરવાની વિનંતિ કરી : પણ યશના અતિશય અર્થી બની ગએલા શ્રી રામચન્દ્રજીએ કેવું અણુછાજતું વર્તન ચલાવ્યું, તે આપણે જોઈ આવ્યા. 'સદાકાળને માટે જ લોક એવો હોય છે'—એ વાત શ્રી રામચન્દ્રજીએ કબૂલ કરી, કારણ કે—એ વાત એટલી સાચી હતી અને વળી અનુભવસિદ્ધ પણ હતી કે—એને કોઈ પણ રીતિએ ખોટી કહી શકાય નહિ : પણ એ વાત કબૂલ કરીને ય શ્રી રામચન્દ્રજીએ બચાવ એવો કર્યો કે—

'એવા પણ લોકથી જે કાર્ય વિરૂદ્ધ હોય, તેનો યશસ્વી બન્યા રહેવા ઈચ્છનારાઓએ ત્યાગ કરવો જોઈએ.'

ખરેખર, યશના અતિશય અર્થી બનેલા માણસો આવા વખતે એ વાતને ભૂલી જાય છે કે–' અજ્ઞાન લોકને પ્રિય બનવા જતાં આપણે, જેની ખરેખર પ્રિયતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ, એવા શિષ્ટલોકની પ્રીતિને ગુમાવી બેસીએ છીએ.' વસ્તુતઃ અજ્ઞાન લોકનો તિરસ્કાર જેમ કિંમત વિનાનો છે, તેમ અજ્ઞાન લોકનો સત્કાર પણ કિંમત વિનાનો જ છે. જેની જીભને કશી જ મર્યાદા નથી, જે માણુસોને અસત્ય અને અહિતકર બોલતાં કોઈ બન્ધન આડે આવતું નથી, તેવો લોક સત્કાર કરે એમાં રાચવું એય મૂર્ખતા છે અને તેવો લોક તિરસ્કાર કરે એથી ગભરાઈ જવું એ પણ મૂર્ખતા છે. એવા લોકોને જેમ સત્કાર કરવામાં સદ્–અસદ્નો સાચો ખ્યાલ હોતો નથી, તેમ તિરસ્કાર કરવામાં પણ સદ્–અસદ્નો સાચો ખ્યાલ હોતો નથી. ધ્વજા જેમ આ બાજુનો પવન આવે તો આમ ઉડે અને બીજી બાજુનો પવન આવે તો તેમ ઉડે, તેમ મુખના બન્ધન વિનાનો લોક પણ ઘડીમાં આમ પણ બોલે અને ઘડીમાં તેમ પણ બોલે : એટલે વિવેકશીલ આત્માઓએ, તેવા લોકના કથન આદિ ઉપર કશી જ મદાર બાંધવાની હોય નહિ, પણ સદ્‌વૃત્તિ અને સત્પ્રવૃત્તિમાં જ સુસ્થિર રહેવાનું હોય, તે સ્વાભાવિક છે. જે લોકો સત્યાસત્યનો અને હિતાહિતનો નિર્ણય કરવાની

બેદરકારી ધરાવે છે, તેઓની વાતો આદિને વજન આપવું, એ તો નાશને જ નોંતરવા જેવું છે.

જાતને જ નિન્દામાંથી બચાવવાનો પ્રયત્ન:

શ્રી રામચન્દ્રજી જો યશના અતિશય અર્થી બન્યા ન હોત, તો શ્રી લક્ષ્મણજીએ કહેલી તદ્દન સાચી વાતનો વિચાર કરવાને જરૂર થોભતે અને જો શ્રી રામચન્દ્રજીએ વિવેકપૂર્વક વિચાર કર્યો હોત, તો તેઓ કદિ પણ આ રીતિએ સીતાજીનો ત્યાગ કરવાને તત્પર બનતે નહિ: પણ ભવિતવ્યતા જ કોઈ વિચિત્ર છે. શ્રી રામચન્દ્રજી સીતાનિર્વાદને સાંભળીને એટલા બધા મુંઝાઈ ગયા છે કે–પોતે એમાંથી નીકળી જવાને ઇચ્છે છે. શ્રીમતી સીતાદેવીનું કલંક કેમ ટળે–એનો એમને વિચાર આવતો નથી, પણ આ લોકની નિન્દામાંથી હું કેમ બચી જાઉં–એનો જ એમને વિચાર આવે છે. કોઈ પણ રીતિએ અને કોઈ પણ ભોગે તેઓ, પોતાની નિન્દાને અટકાવવાને ઈચ્છે છે અને એથી જ તેમને સીતાજીનું શું થશે એનો વિચાર આવતો નથી. 'સીતાજીનો ત્યાગ કરવા દ્વારા તેઓ લોકાપવાદને ટાળવાને ઈચ્છે છે'–એમ નથી, પણ પોતાની જાતને એમાંથી બાતલ રાખવાને માટેનો જ તેમનો આ પ્રયત્ન છે. જો આવી મનોદશા ન હોત અને શ્રીમતી સીતાદેવીને શિરે આવેલા તદ્દન ખોટા કલંકને પણ દૂર કરવાનો જ શ્રી રામચન્દ્રજીનો ઇરાદો હોત, તો તો શ્રી રામ-

ચન્દ્રજીએ સીતાજીનો ત્યાગ કરવાને બદલે, કોઈ બીજો જ ઉપાય અજમાવ્યો હોત.

યશોલિપ્સાની ભયંકરતા :

શ્રી રામચન્દ્રજીને એટલો પણ વિચાર નથી આવતો કે–'ગર્ભવતી એવી પણ સીતાને હું જંગલમાં કોઈક સ્થલે મૂકી આવવાની આજ્ઞા તો કરૂં છું: પણ ત્યાં એનું અને ગર્ભમાં રહેલા જીવોનું પણ થશે શું ?' તીવ્ર બનેલી યશો-લિપ્સા પણ કેટલી બધી ભયંકર નિવડે છે, એ ખાસ વિચારવા જેવું છે. શ્રી રામચન્દ્રજીએ જ્યારે અયોધ્યા-નગરીનો ત્યાગ કર્યો હતો, ત્યારે જે મહાસતી સ્વેચ્છા-પૂર્વક જ રાજ્યસુખોને તજી તેમની સાથે ચાલી નીકળી હતી અને જે મહાસતીએ પોતાના સ્વામિની સાનિધ્યમાં રહીને દુ:ખમાં પણ સુખપૂર્વક જીવી અરણ્યોમાં રખડવાનું પણ પસંદ કર્યું હતું, તે મહાસતીનો–'તે મહાસતી છે'–એમ નિશ્ચયપૂર્વક જાણવા છતાં પણ, માત્ર અજ્ઞાન લોકની ખોટી નિન્દામાંથી પોતાની જાતને બાતલ રાખવાને માટે સગર્ભાવસ્થામાં ત્યાગ કરવો અને ત્યાગ કરીને પણ તેણીને ક્યાંક પણ જંગલમાં છોડી દેવાનો હુકમ ફરમાવવો, એ શું ઓછી ભયંકર વસ્તુ છે ? મહારાણીનું સુખ ભોગવતી મહાસતી, અરણ્યમાં એકલી કરે શું ? કોઈ હિંસક પશુ તેને ફાડી ખાય, તો તે પણ જીવથી જાય અને ગર્ભમાં રહેલા જીવો પણ જીવથી જાય, એમ જ બને ને ? યશો-

લિપ્સાને આધીન બનેલા શ્રી રામચન્દ્રજીને અત્યારે એટલો પણ વિચાર સુઝતો નથી, એ ઓછી વાત છે?

આ નિન્દા નથી પણ સ્વરૂપવર્ણન છે અને તેનો હેતુ પણ દોષના નિવારણનો જ છે:

સભા૦ સીતાજીનો અશુભોદય છે ને?

'સીતાજીનો અશુભોદય છે'—એ વાતેય ચોક્કસ અને 'તેવી ભવિતવ્યતા છે'—એ વાતેય ચોક્કસ: પણ એથી શ્રી રામચન્દ્રજીની કારમી યશોલિપ્સાનો તો કોઈ પણ રીતિએ બચાવ થઈ શકે તેમ નથી. જ્યાં સુધી રામાયણ વિદ્યમાન રહેશે, ત્યાં સુધી શ્રી રામચન્દ્રજીની આ યશોલિપ્સા તો નિન્દાવાની જ! શ્રી રામચન્દ્રજીમાં ઘણા ગુણો હતા અને તેની આપણે અવસરે અવસરે પ્રશંસા કરી જ છે. ગુણનો રાગી અવગુણનો દ્વેષી પણ હોય જ. શ્રી રામચન્દ્રજીમાં ઘણા ગુણો હતા, માટે આપણે તેમની ભૂલને પણ વખાણીએ એ ન બને. ગુણને જેમ ગુણ રૂપે જ વર્ણવવો જોઈએ, તેમ દોષને પણ દોષ રૂપે જ વર્ણવવો જોઈએ. આ કાંઈ નિન્દા નથી. આ તો વસ્તુસ્વરૂપનું દર્શન છે અને વસ્તુસ્વરૂપનું દર્શન કરાવવાનો હેતુ પણ એ જ છે કે—આ સાંભળીને પણ કલ્યાણના અર્થી આત્માઓ દોષથી બચનારા બને. જેઓમાં દોષ હોય, તેઓને દોષનો ત્યાગ કરવાની પ્રેરણા પ્રાપ્ત થાય અને જેઓમાં દોષ ન હોય, તેઓ કોઇ પણ વખતે દોષ ન આવી જાય

એની કાળજીવાળા બને, એજ આપણો આ બધા સ્પષ્ટીકરણનો હેતુ છે. શુદ્ધ ધર્મદેશનામાં આથી વિપરીત હેતુ હોઈ શકે નહિ.

ધર્મદેશકનું ધ્યેય :

દોષો નાશ પામે અને ગુણો પ્રગટે, એ જ ધર્મદેશનાનો હેતુ હોઈ શકે. ધર્મદેશકનું ધ્યેય એજ હોવું જોઈએ. સાચો ધર્મદેશક એજ ધ્યેયને અવલંબીને ઉપદેશ આપે. ધર્મદેશકના હૈયામાં, દોષનાશ અને ગુણપ્રાપ્તિ, એ સિવાયની કામનાને તો સ્થાન જ નહિ હોવું જોઇએ. સાચો ધર્મદેશક જીવાજીવાદિ તત્ત્વોના સ્વરૂપનું વિવેચન કરતો હોય કે કથા દ્વારા ઉપદેશપ્રદાન કરતો હોય, પણ એનો આશય તો એજ હોય કે–' દોષો નાશ પામે અને આત્માના ગુણો પ્રગટે. ' આ જ હેતુથી ધર્મદેશક જ્યાં દોષનું વર્ણન આવે, ત્યાં દોષની ત્યાજ્યતા સમજાવવાને માટે અને એ દોષો કેવી કેવી રીતિએ આત્માને ઉન્માર્ગનો ઉપાસક બનાવી દે છે–તેનો ખ્યાલ આપવા પૂર્વક એ દોષોથી કેવી રીતિએ બચી શકાય તેમ છે એ સમજાવવાને માટે, દોષ અને દોષિત બન્નેના સ્વરૂપ આદિનું વર્ણન કરે. એજ રીતિએ જ્યાં ગુણનું વર્ણન આવે ત્યાં પણ, ગુણથી થતા લાભ અને ગુણવાન આત્માઓની કરણીઓ કેવી હોય–એ વિગેરે સમજાવી, ગુણો પ્રત્યે શ્રોતાઓ આદરવાળા બને, એ પ્રકારનું વર્ણન

કરે. કલ્યાણકામી આત્માઓને દોષિતોના સંસર્ગથી બચાવવા અને સાચા ગુણવાનોના સંસર્ગમાં સ્થાપિત કરવા, એવી કામના શુદ્ધ ધર્મદેશકમાં હોવી–એ પણ સ્વાભાવિક છે. આ કારણે, દોષિતોને અનુલક્ષીને થતું દોષોનું વર્ણન–એ જેમ નિન્દા નથી, તેમ સાચા ગુણવાનોને અનુલક્ષીને થતું ગુણોનું વર્ણન–એ મિથ્યા પ્રશંસા પણ નથી. ધર્મના અર્થી શ્રોતાઓએ તો ખાસ કરીને આ વસ્તુને પણ સમજી લેવી જોઈએ : કારણ કે–ધર્મના વિરોધિઓ તરફથી આ રીતિએ પણ ભદ્રિક આત્માઓને બહેકાવવાના પ્રયત્નો થાય તે અસંભવિત નથી.

અજ્ઞાન એ મહાકષ્ટ છે :

માનો કે–શ્રી રામચન્દ્રજીની સીતાત્યાગની તત્પરતાનો પ્રસંગ આપણે વિચારી રહ્યા છીએ, એટલે એને અનુલક્ષીને આપણે, યશોલિપ્સાના યોગે સન્માર્ગથી વિમુખ બનનારાઓ આદિનું વર્ણન કરીએ, તો એ નિન્દા છે?

સભા૦ નિન્દા તો ન કહેવાય.

આપણે એવા પણ આત્માઓનું કલ્યાણ જ ઇચ્છીએ છીએ, એ નિર્વિવાદ વાત છે : પણ ‘ એવા આત્માઓ પોતાનું અકલ્યાણ સાધી રહ્યા છે ’–એમ સમજાવીને, તેવી રીતિએ પણ અકલ્યાણના સાધનારા બની જવાય નહિ–તેની કાળજી રાખવી જોઇએ એમ સમજાવાય, તો એ ખોટું છે? શું એ પણ જરૂરી નથી?

સભા૦ જરૂરી તો છે, પણ વિરોધિઓ એને નિન્દા કહે છે અને અણુસમજુ માણુસો વિરોધિઓની વાતોમાં ભળી જાય છે.

વિરોધિઓ એને નિન્દા કહે, એ તો સ્વાભાવિક જ છે. અણુસમજુઓને સમજાવવાનો આપણે શક્ય પ્રયાસ કરીએ, છતાં ન સમજે તો જેવી ભવિતવ્યતા. ખરેખર, અજ્ઞાન એ મહાકષ્ટ છે. અજ્ઞાનને સજ્ઞાન બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો, પણ અજ્ઞાનની વાતોથી મુંઝાવું નહિ.

લોકનિન્દાથી થતાં આ લોકનાં નુકશાનોને જોઇને સદ્ધર્મની વફાદારીને ચૂકનારાઓ-
સદ્ધર્મની વફાદારીના લાભોનો વિચાર કરશે કે?

વિરોધિઓથી દોરવાઈને કે એમ ને એમ પણ, અજ્ઞાન આત્માઓ ગમે તેવી ટીકા કે નિન્દા કરે, એથી ધર્મી ધર્મને તજે નહિ. આજે દીક્ષા આદિના સિદ્ધાન્ત સામે આક્રમણ છે. આવા આક્રમણના સમયે જેઓ દીક્ષા આદિના સિદ્ધાન્તને વફાદાર રીતિએ વળગી રહે, તેઓની નિન્દા આદિ થાય તે સ્વાભાવિક છે. હવે એ નિન્દા આદિમાંથી પોતાની જાતને કોઈ પણ રીતિએ બચાવી લેવાને માટે, સિદ્ધાન્તની વફાદારીનો ત્યાગ કરાય? અને જો લોકનિન્દાથી પોતાની જાતને બચાવી લેવાને માટે સિદ્ધાન્તની વફાદારીનો જ ત્યાગ કરાય, તો એ ત્યાગને શું વ્યાજબી ગણાય?

સભા૦ વફાદારી છોડાય તો નહિ, પણ નિન્દા સહવાની તાકાત હોવી જોઈએ ને ?

નિન્દા સહવાની તાકાત આવવી એ મુશ્કેલ છે, પણ સિદ્ધાન્તને વફાદાર રહેવું હોય તો એ તાકાત પણ કેળવ્યે જ છૂટકો છે. વિચાર તો કરો કે-તમે સદ્ધર્મને સારી રીતિએ વફાદાર રહો અને એથી કોઇ તમારી નિન્દા કરે, તો એટલા માત્રથી તમારૂં બગડે શું ?

સભા૦ આ લોકમાં ખરાબ કહેવાઈએ, સારા ગણાતા માણુસો જોડે બેસવું મુશ્કેલ બની જાય અને કોઇ વાર તેવા માણુસોનું કામ પડી જાય તો તેઓ કામ ન પણ કરી આપે, એમ પણ બને.

આથી વધારે નુકશાન તો નહિ ને ?

સભા૦ આથી વધારે નુકશાન તો નહિ, પણ આ નુકશાન ક્યાં ઓછું છે ?

અરે, તમે કહો છો એથી પણ વધારે નુકશાન થાય તો તે અસંભવિત નથી. એવું ય બની જાય કે-બાપ કહી દે કે-તૂં મારો બેટો નહિ અને ઘરવાળી કહી દે કે-તમે મારા ધણી નહિ. એવોય પ્રસંગ આવી લાગે કે-બહાર નીકળો ત્યારે લોક આંગળી ય ચીંધે અને ઉચ્છૃંખલો હુરીયો હુરીયો પણ કરે. વ્યવહારમાં ય મુશ્કેલી આવે અને કદાચ વ્યાપારમાં પણ મુશ્કેલી નડે.

સભા૦ એવો વખત આવી લાગે એ પણ સંભવિત ખરૂં.

આમ છતાં ઉપકારિઓ ફરમાવે છે કે-કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ કોઈ પણ સંયોગોમાં સદ્ધર્મના સિદ્ધાન્તોને વફાદાર જ રહેવું જોઈએ. સદ્ધર્મના સિદ્ધાન્તોને વફાદાર નહિ બનનારાઓ પોતાનું કલ્યાણ સાધી શકતા નથી. સદ્ધર્મના સિદ્ધાન્તોને વફાદાર નહિ બનનારાઓ પોતાના ભવિષ્યને સુધારી શકતા નથી. મહાપુણ્યના ઉદયે મળેલા ચિન્તામણિ સમા મનુષ્યભવને એ આત્માઓ કોડીનો બનાવી દે છે. જે ભવમાં શુદ્ધ વિવેકને પામી સંયમમય જીવન જીવવાની અને એ રીતિએ આત્માના અનન્તકાલના દુ:ખનો ક્ષય સાધવાની અનુપમ સામગ્રી છે, તે ભવને કેવળ આ લોકના જ હિતની દૃષ્ટિવાળા બનીને વ્યતીત કરી દેવો, એ દુ:ખમય સંસારની મુસાફરી વધારવા જેવું છે. આ તો સામાન્ય આત્માઓની વાત થઈ, પણ જેઓ પોતાની જાતને સદ્ધર્મના સિદ્ધાન્તોને વફાદાર તરીકે ઓળખાવે છે, તેઓ સદ્ધર્મના સિદ્ધાન્તોની લોકનિન્દાને કારણે વફાદારી તજે, તો એ કારમા વિશ્વાસઘાતિઓ પણ છે. સદ્ધર્મના સિદ્ધાન્તોને વફાદાર તરીકેની નામના ભોગવવી, એ નામનાના બળે મળતાં માનપાન ભોગવવાં અને જ્યારે એ સિદ્ધાન્તોની સામે વિપ્લવ જાગે, ત્યારે સિદ્ધાન્તોનું ગમે તે થાય તેની દરકાર નહિ કરતાં-જાતને જ બચાવી લેવાના પ્રયત્નો આદરવા, એ ઘોર સંસારમાં અનન્તકાળને માટે પણ રૂલી જવાનો જ ધંધો છે. સદ્ધર્મના સિદ્ધાન્તોની વફાદારીથી મળતા

અનેકવિધ અને અનુપમ લાભોનો જો વિવેકપૂર્વક વિચાર કરવામાં આવે, તો કદિ પણ, આ લોકની નિન્દામાંથી પોતાની જાતને બચાવી લેવાને માટે, સદ્ધર્મના સિદ્ધાન્તોની વફાદારીને તજી દેવાનું મન થાય નહિ.

આપણો આત્મા અનાદિકાલથી આ દુઃખપૂર્ણ એવા સંસારમાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે. અનાદિકાલથી આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરી રહેલા આપણા આત્માને ક્યાં ક્યાં દુઃખો નથી સહવાં પડયાં ? નારક તરીકે, નિગોદીયા તરીકે અને પશુ–પંખી આદિ તરીકે આ સંસારમાં આપણે જે દુઃખો ભોગવ્યાં છે, તેનું જો વર્ણન કરવાને બેસીએ, તો તેનો પાર પણ આવે નહિ.

જન્મ, જરા અને મરણના દુઃખને વારંવાર સહવા ઉપરાન્ત, આપણે ભૂખનું, તરસનું, ટાઢનું, તડકાનું, વસ્ત્રહીનતાનું, અનુકૂળ સામગ્રીની હીનતાનું, પ્રતિકૂળ સામગ્રીની પ્રાપ્તિનું, વધનું, બંધનું, છેદનું, રોગનું અને અનેકવિધ અપમાનો તથા કલંકો આદિનું દુઃખ શું ઓછું સહ્યું છે ?

સભા૦ ઘણું ય સહ્યું હશે.

અનન્તકાળમાં આપણા આત્માએ આ બધાં દુઃખોને કેટલી વાર સહ્યાં હશે, એની ગણત્રી પણ થઈ શકે તેમ નથી. હજુ પણ આપણો આત્મા જો સંસારની રખડપટ્ટીએ ચઢી જાય, તો આ બધાં જ દુઃખો આપણે વારંવાર પણ ભોગવવાં પડે એ સુનિશ્ચિત વાત છે. જ્યાં

સુધી સંસારની રખડપટ્ટીનો સર્વથા અન્ત આવે નહિ, ત્યાં સુધી દુઃખનો પણ સર્વથા અન્ત આવે નહિ અને સંસારની રખડપટ્ટીનો અન્ત સદ્ધર્મની ઉપાસના વિના આવે એ શકય નથી. સદ્ધર્મની ઉપાસનામાં રત બનેલા સઘળા જ આત્માઓ, માત્ર એક જ ભવમાં કરેલી આરાધનાથી સંસારની રખડપટ્ટીનો અન્ત પામી શકે છે એમ નથી. માત્ર એક જ ભવની સદ્ધર્મની આરાધનાથી પણ મુક્તિ પામનારા નથી હોતા એમ નહિ, પણ એવા થોડા. વળી આપણને જે શરીર આદિની સામગ્રી મળી છે, તે સામગ્રી દ્વારા આપણે આ ભવમાં કદાચ વધુમાં વધુ આરાધના કરીએ તો પણ, આપણે આ ભવમાંથી જ સીધા મુક્તિને પામી શકીએ એ શકય નથી : કારણ કે–અહીંથી સીધા જ મુક્તિએ પહોંચી શકવા માટે જેટલી આરાધના કરવી જોઈએ, તેટલી આરાધના થવી, એ આજની આપણને મળેલી સામગ્રી દ્વારા શકય નથી. આમ છતાં પણ, આપણે જો આ ભવમાં બને તેટલા વધુ પ્રમાણમાં સદ્ધર્મની આરાધનામાં લગ્ન થઈ જઇએ, તો આપણે ઘણા જ અલ્પ કાલમાં મુક્તિને પામી શકીએ અને જ્યાં સુધી મુક્તિ ન પામીએ ત્યાં સુધી પણ પ્રાયઃ આપણને અનુકૂળ સામગ્રી જ મળ્યા કરે. એથી ઘણું–ખરૂં દુઃખ તો નાશ પામી જાય અને આરાધના પણ વધતી જાય. આ તો પરલોકની વાત થઇ. સદ્ધર્મના વફાદાર આરાધકનો પરલોક સુન્દર બને એ

જેમ નિર્વિવાદ વાત છે, તેમ આ લોક પણ સુન્દર બને એ નિર્વિવાદ વાત છે. સદ્ધર્મનો વફાદાર આરાધક સત્ત્વશીલ બનીને, ગમે તેવા વિપરીત સંયોગોની વચ્ચે પણ, અનુપમ કોટિના સમાધિસુખનો ભોક્તા બની શકે છે.

આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ પૈકી, એ આત્મા આધિ ઉપર અસામાન્ય વિજયને પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને એથી એને, વ્યાધિ અને ઉપાધિ, ઇતર આત્માઓની જેમ સતાવી શકતી નથી. કારમા વ્યાધિ વખતે પણ એ પ્રસન્નચિત્ત રહી શકે છે અને ઉપાધિની ઉથલપાથલ વખતે ય તે અનુપમ ચિત્તશાન્તિને ભોગવી શકે છે. હવે એક તરફ આ બધા લાભોને મૂકો અને બીજી તરફ તમે જે નુકશાનોને ગણાવ્યાં અને મેં પણ સૂચવ્યાં તે નુકશાનોને મૂકો! બન્નેની તુલના કરી જૂઓ તો!

સભા૦ આટલો બધો વિચાર કરીએ, તો તો ધર્મની વફાદારી ખાતર જ સહવી પડતી લોકનિન્દાનો ડર ભાગી ગયા વિના રહે નહિ.

વિચાર તો કરવો જ જોઇએ ને? વિચાર ન કરો તો બુદ્ધિ મળી તોય શું અને ન મળી તોય શું? વધુમાં, આપણે જે નુકશાનોની વાત કરી આવ્યા, તે નુકશાનોમાં લોકનિન્દા ભલે નિમિત્ત રૂપ બનતી હોય, પણ તે તે નુકશાનો આપણા તેવા પ્રકારનો અશુભોદય ન હોય તો ન જ પ્રાપ્ત થાય, એ વાત તો માનો છો ને?

સભા૦ એય બરાબર છે.

એવા વખતે સમજવું જોઈએ કે-'આ કાંઈ સદ્ધર્મ પ્રત્યેની વફાદારીનું ફળ નથી, પણ મેં પૂર્વકાલમાં જે દુષ્કૃત્યો આચર્યા છે, તેનું આ ફલ છે. કદાચ આ ભવમાં દુષ્કૃત્યો ન આચર્યા હોય, પણ પૂર્વભવોમાં આચર્યા હોય, તો તેનું પણ ફલ તો ભોગવવું પડે ને? ગમે ત્યારે પણ આપણે જ આચરેલાં કૃત્યોનું આપણે ફલ ભોગવવું પડે, તો એથી મુંઝાવાનું હોય? ઉલ્ટું, એ ફલ ન ગમતું હોય, તો એવું ફલ ભવિષ્યમાં પ્રાપ્ત થાય નહિ, એ માટે તેવાં દુષ્કાર્યોનો જ ત્યાગ કરવાને તત્પર બનવાનું હોય અને એ માટે મુક્ત બનવાની ભાવનાને જ સતેજ બનાવવાની હોય. આથી પણ તમે સમજી શકશો કે-અજ્ઞાન લોકની નિન્દાને કારણે કે એ નિમિત્તે થતા નુકશાનને કારણે પણ, સદ્ધર્મના સિદ્ધાન્તોની વફાદારીને ચૂકી શકાય જ નહિ.

સારા અને સારા ગણાતા વચ્ચેનો ભેદ:

હવે તમે નુકશાનો ગણાવતાં જે એમ કહ્યું હતું કે-'સારા ગણાતા માણસો જોડે બેસવું મુશ્કેલ બની જાય'-એ વિષે પણ જરા ખૂલાસો કરી લઈએ. સારા અને સારા નહિ હોવા છતાં પણ સારા ગણાતા-એમ વિભાગ પાડીને જો તમે સારા ગણાતા માણસોની વાત કરતા હો, તો તે બરાબર છે: પણ એવા ખરાબ હોવા છતાં ય

અજ્ઞાન દુનિયામાં સારા ગણાતા આદમીઓની સાથે બેસવાનો અભખરો શા માટે હોવો જોઇએ ?

સભા૦ એ વાતે ય ખરી છે, પણ ગમે તે કારણે તેવાઓ જોડે બેસવાનું મન થઈ જાય છે.

એ કારણને શોધવાનો પણ તમારે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. કોઇ ને કોઈ પૌદ્દગલિક સ્વાર્થ વિના એવું મન થાય એ શક્ય નથી. બાકી અજ્ઞાન લોકોની નિન્દાને સહીને તેમજ એ નિમિત્તે આવતી આપત્તિઓને પણ સહીને જે આત્માઓ સદ્ધર્મના સિદ્ધાન્તોને વફાદાર બન્યા રહે છે, તેઓ તો, આપોઆપ સારા આદમીઓમાં ઉંચા સ્થાને બેસવાને લાયક બની જાય છે.

વિમુખ બને અને બનાવે :

આપણો મૂળ મુદ્દો તો એ છે કે–શ્રી રામચન્દ્રજીએ કરેલી ભૂલને ભૂલ રૂપે વર્ણવી, તેવી ભૂલથી બચાવવાનો જે પ્રયત્ન થાય, તેમાં શ્રી રામચન્દ્રજીની નિન્દા નથી. ધર્મદેશકે એવો પણ પ્રયત્ન કરવો જ જોઇએ. આપણું કહેવું એ છે કે–શ્રી રામચન્દ્રજીએ જેમ યશોલિપ્સાને આધીન બનીને, મહાસતી એવાં સીતાજીનો ત્યાગ કરવાની તત્પરતા દાખવી : પણ સીતાજી ઉપરનું કલંક કેમ ટળે એનો કે જંગલમાં સીતાજીની તથા ગર્ભમાં રહેલા જીવોની શી દશા થશે એનો વિચાર કર્યો નહિ, તેમ કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ કદિ પણ યશોલિ-

પ્સામાં ફસાઈને સદ્ધર્મની વફાદારીનો ત્યાગ કરવો જોઇએ નહિ. યશોલિપ્સાને આધીન બનેલા આત્માઓને માટે, સ્વયં સદ્ધર્મથી વિમુખ બની, બીજા પણ અનેક આત્માઓને સદ્ધર્મથી વિમુખ બનાવવા, એ અતિશય સંભવિત વસ્તુ હોઇને, સદ્ધર્મશીલ આત્માઓએ તો ખાસ કરીને યશોલિપ્સાથી પણ પર રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

કુવૃષ્ટિ-ન્યાયનો અમલ કરવો પડે
એવી આજની પરિસ્થિતિ છે જ નહિ :

સભા૦ લોકહેરીને આધીન નહિ બનેલા હોવા છતાં પણ, વિરોધિઓની 'હા'માં હા અને 'ના'માં ના મેળવવાનો વખત ન જ આવે ?

એવું કયું કારણ હોય, તે જ બોલો ને ?

સભા૦ કહે છે કે-શાસ્ત્રમાં કુવૃષ્ટિ-ન્યાય પણ કહ્યો છે ને !

શાસ્ત્રમાં કુવૃષ્ટિ-ન્યાયની રીતિએ પણ વર્તવાનો વખત આવી લાગશે, એમ કહ્યું છે : પણ કુવૃષ્ટિ-ન્યાયનો અમલ કોણ અને કયારે કરી શકે, એ જાણો છો ?

સભા૦ સામાન્ય ખબર છે કે રાજા અને મંત્રી ડાહ્યા હતા, છતાં ગાંડા ભેગા ગાંડા બની ગયા હતા.

પણ કયા સંયોગોમાં, કેટલી ચોકસાઈ પૂર્વક અને કયા હેતુથી, રાજા-મંત્રિને ડાહ્યા હોવા છતાં પણ ગાંડા બનવું પડયું હતું, એ જાણો છો ?

સભા૦ કહે છે કે અત્યારે અમે એ ન્યાયે વર્તી રહ્યા છીએ: બાકી અમે શાસનનાં કામો ક્યાં કર્યાં નથી કે કરતા નથી?

શાસનનાં કરવા યોગ્ય પણ કામો નહિ કરનારાઓનું આ કથન કેટલે અંશે ગેરવ્યાજબી છે અગર તો વ્યાજબી છે, એ વસ્તુને તમે પણ સારી રીતિએ સમજી શકો એ માટે, કુવૃષ્ટિ-ન્યાયનું ઉપકારિઓએ ફરમાવેલું ઉદાહરણ, જોઈ લેવું એ ઠીક થઈ પડશે.

સભા૦ એ બરાબર છે.

શાસ્ત્રકાર-મહાત્મા ફરમાવે છે કે-પૃથિવીપુરી નામે એક નગરી હતી. એ નગરીમાં પૂર્ણ નામનો રાજા હતો. બુદ્ધિનિધાન એવો સુબુદ્ધિ નામે તેને એક મંત્રી હતો. એક વાર એવું બન્યું કે-લોકદેવ નામના કોઈ ઉત્તમ નૈમિત્તિકને તે સુબુદ્ધિ મંત્રિએ આગામી કાળ સંબંધી પ્રશ્ન પૂછ્યો. લોકદેવ નામના તે નૈમિત્તિકે કહ્યું કે-

" એક મહિના પછી અહીં એવા મેઘની વૃષ્ટિ થવાની છે, કે જે વૃષ્ટિનું પાણી પીતાંની સાથે જ, તે પાણીને પીનારો ગાંડો બની જાય. પણ તે પછી કેટલાક કાળે સુવૃષ્ટિ થશે અને તેનું પાણી પીવાથી, ગાંડો બની ગયેલો લોક પાછો ડાહ્યો બની જશે."

આથી ચિન્તાતુર બનેલા સુબુદ્ધિ મંત્રિએ એ વાત પૂર્ણ રાજાને જણાવી અને કર્ત્તવ્યપરાયણ પૂર્ણ રાજાએ

પણ, પડહ વગડાવીને લોકને સાવધ બનાવ્યો તેમજ સારા પાણીનો સંચય કરી લેવાની આજ્ઞા ફરમાવી.

હવે પેલા નિમિત્તિયાએ કહેલું તે મુજબ કુવૃષ્ટિ થઈ. કુવૃષ્ટિનું પાણી બધે ભરાઈ ગયું. લોકોએ પહેલાં તો કુવૃષ્ટિના એ પાણીને પીધું નહિ: કારણ કે–રાજાની આજ્ઞાથી સારા પાણીનો સંચય કરી લીધો હતો. પણ જેમ જેમ સારૂં પાણી ખૂટતું ગયું, તેમ તેમ લોકો મુંઝાવા લાગ્યા અને તરસને સહન નહિ કરી શકવાથી કુવૃષ્ટિનું પાણી પીવા લાગ્યા. જેમ જેમ લોકો કુવૃષ્ટિનું પાણી પીતા ગયા, તેમ તેમ લોકો ગાંડા બનવા લાગ્યા. દહાડે દહાડે ગાંડાઓની સંખ્યા વધવા લાગી અને ડાહ્યાઓની સંખ્યા ઘટવા લાગી. રાજા અને મંત્રિને આથી દુઃખ તો ઘણું થાય, પણ કરે શું ? લોકને સારૂં પાણી આપવાનો તેમની પાસે કોઈ જ ઇલાજ છે નહિ. ધીરે ધીરે રાજાના સામન્તો આદિના ઘરમાં પણ સારૂં પાણી ખૂટયું અને તેઓએ પણ જીવ બચાવવાની અભિલાષાથી કુવૃષ્ટિનું પાણી પીધું. એમ કરતાં કરતાં એવો વખત આવી લાગ્યો કે–એક રાજા અને એક મંત્રી, એ બે સિવાયના તે પૃથિવીપુરી નગરીના સઘળા જ લોકોએ કુવૃષ્ટિનું પાણી પીધું અને સૌ કોઈ ગાંડા બની ગયા.

આ દશામાં રાજા અને મંત્રી સુવૃષ્ટિની રાહ જોઈ રહ્યા છે. તેઓને સુવૃષ્ટિની આશાએ બેસી રહેવા સિવાય

ચાલે તેમ નથી : કારણ કે–સુવૃષ્ટિ થવી, એ કાંઈ એમના હાથની વાત નથી.

પણ અહીં જૂદો જ બનાવ બનવા પામે છે. ગાંડા બની ગયેલા રાજસામન્તો અને બીજા લોકો તો નાચ-ગાન કરે છે: ગમે તેમ હસે–બોલે છે: અને બીજી પણ ગાંડાને છાજતી ચેષ્ટાઓ કરે છે. માત્ર રાજા અને મંત્રી એ બે જ જણા તેવું કાંઈ કરતા નથી. આથી ગાંડા બનેલા રાજસામન્તો આદિ નક્કી કરે છે કે–' આ બન્ને જણા પાગલ બની ગયા છે : જો તેઓ પાગલ ન બની ગયા હોય, તો આપણી સાથે ભળે કેમ નહિ ? આપણી માફક નાચ–ગાન વિગેરે કેમ કરે નહિ ? '

આટલું નક્કી કરીને જ તે ગાંડા બનેલા રાજસામન્તો આદિ અટકયા નહિ, પણ તેઓએ તો એવો ય નિર્ણય કર્યો કે–' વિલક્ષણ આચારવાળા આ રાજાને અને મંત્રિને સ્થાનભ્રષ્ટ બનાવીને, આપણે બીજા કોઈ યોગ્ય રાજાની અને મંત્રિની નિમણુંક કરવી. '

ગાંડા બનેલા રાજસામન્તો આદિના આવા નિર્ણયની રાજાને અને મંત્રિને ખબર પડી ગઈ. બન્ને વિચાર કરવા બેઠા કે–' હવે કરવું શું ? ' કારણ કે–ગાંડાઓ બધા હતા અને ડાહ્યા તો માત્ર આ બે જ જણા હતા. તેઓ ગાંડાઓને સમજાવી શકે કે ડાહ્યા બનાવી શકે તેમ હતું નહિ અને ગાંડાઓ ઉત્પાત મચાવીને રાજ્યની

લગામ હાથમાં લઇ લે, તો રાજા કે મંત્રી તેનો સામનો કરી શકે એમેય હતું નહિ. આથી રાજસંપત્તિના રક્ષણને માટે તેઓએ નિર્ણય કર્યો કે–'આપણે પણ હવે ગાંડા ભેગા ગાંડા બની જવું!' ગાંડા ભેગા ગાંડા બની જવું, એનો અર્થ એમ નહિ કે–ગાંડા જ બની જવું, પણ મનમાં સમજવા છતાં બહારથી આચરણ ગાંડા જેવું જ રાખવું. આ રીતિએ ગાંડા જેવો વર્તાવ રાખીને પણ, આપણે બેએ રાજસંપત્તિનું રક્ષણ કરવું અને જ્યારે સુવૃષ્ટિ થશે ત્યારે તો સૌ સારાં વાનાં થઈ રહેશે.

આ પ્રકારના દૃષ્ટાન્તને ફરમાવીને સૂચવાયું છે કે–એવો પણ સમય આવી લાગશે, કે જે સમયે શાસન-સંપદાનું સંરક્ષણ કરવું અતિશય મુશ્કેલ બની જશે અને શાસનસંપદાનું સંરક્ષણ કરવાની ભાવનાવાળા ગીતાર્થ મહાત્માઓને પણ વેષધારિઓની જેમ વર્તવું પડશે!

આ દૃષ્ટાન્તને બરાબર વિચારશો, તો તમે પણ સમજી શકશો કે–કુવૃષ્ટિ–ન્યાયનો અમલ કોણ કરી શકે અને કુવૃષ્ટિ–ન્યાયનો અમલ કેવા સંયોગોમાં થઈ શકે. આજે જો એવા જ સંયોગો હોય અને એથી જ તેઓ વિચાર જૂદા અને વર્તન જૂદું–એમ રાખતા હોય, તો વાત જૂદી છે: પણ વિચારવા જેવી વાત એ છે કે–'શું આજે એવા જ સંયોગો છે? વેષધારિઓનું જોર એટલું બધું વધી ગએલું છે? ગીતાર્થ મહાત્માઓ આજ્ઞા-

નુસારિણી વાત કહે, તો તેને સમજવાને માટે શું કોઈ તૈયાર જ નથી ? શું ગીતાર્થ મહાત્માઓની પડખે રહે, એવા સુસાધુઓ અને સુશ્રાવકો આજે વિદ્યમાન જ નથી ?'

સભા૦ આજના સંયોગોમાં એવું તો કશું પણ કહી શકાય એવું નથી.

જે બોલો તે વિચાર કરીને બોલજો. અહીં કાંઈ ને બહાર કાંઈ–એવું કરશો નહિ. ન સમજાય કે ન જચે તો પૂછવાની છૂટ છે. હમણાં હમણાંમાં તો ખૂલાસાઓ કરવાનું જ કામ મોટે ભાગે ચાલી રહ્યું છે.

સભા૦ પ્રસંગ એવો છે અને આપે પૂછવાની છૂટ આપી છે એટલે આડા-અવળા પ્રશ્નો પણ પૂછાય.

તો આપણે ખૂલાસો આપવાની ક્યાં ના પાડીએ છીએ ? આપણે ખૂલાસો આપીએ જ છીએ. આ નિમિત્તે પણ કોઈની ભ્રમણા ભાગે તો એ પણ લાભ જ છે. ખેર, આપણે ત્યાં સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા–એમ ચતુર્વિધ શ્રીસંઘ ગણાય છે. ' કુવૃષ્ટિ–ન્યાયનો અમે અમલ કરી રહ્યા છીએ. '–એમ કહેનારાઓ શું ચતુર્વિધ શ્રીસંઘને પાગલ જેવો બની ગયેલો ધારે છે ? આ વિષયમાં તો ભારપૂર્વક કહેવું જોઇએ કે–આ એક પોકળ બચાવ છે. જેઓ આજે આવો બચાવ કરી રહ્યા છે, તેઓ ઘોર અજ્ઞાનમાં સબડે છે. આજે પણ એવાં સંખ્યાબંધ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા વિદ્યમાન છે, કે

જેઓ શ્રી જૈનશાસન પ્રત્યે અવિહડ રાગ ધરાવે છે અને સિદ્ધાન્તરક્ષા માટે જાતનો ભોગ આપવો પડે તો જાતનો ભોગ આપવાને પણ તૈયાર છે. કુવૃષ્ટિ–ન્યાયના અમલ આદિની વાતો કરનારાઓ તો, તેમના વિશ્વાસમાં રહેલા ધર્મશીલ આત્માઓને પણ ઉન્માર્ગે દોરી રહ્યા છે અને આજ્ઞારત સાધુ–સાધ્વી–શ્રાવક–શ્રાવિકાની સ્થિતિને કફોડી બનાવી રહ્યા છે. પોતાની લોકૈષણાની કારમી વૃત્તિને છૂપાવવાને માટે, આ જાતિનો બચાવ કરવાને તૈયાર થવાય, એ તો ઘણું જ ખરાબ છે. પોતાની વાહ–વાહને બની–બનાવી રાખવાને માટે, પોતાની જાતને ડાહી ઠરાવીને બીજા સર્વને ગાંડા ઠરાવવા તૈયાર થવું, એ ઘણી જ અધમ કોટિની મનોદશા વિના શક્ય નથી. તેઓ જો વિચાર કરે, તો આજે તેમની પાસે પણ એવા અનુયાયિઓ છે, કે જેઓ તેમનાથી પ્રેરણા પામીને શાસનરક્ષામાં સહાય કર્યા વિના રહે નહિ. તેઓ તો એવા ઉત્તમ પણ આત્માઓની સદ્ભાવનાનો નાશ કરવાનું મહા ભયંકર પાપ આચરી રહ્યા છે. તમને નથી લાગતું કે–લોકહેરીની કારમી આધીનતાનું જ આ પરિણામ છે?

સભા૦ હવે તો બરાબર લાગે છે.

દોષનો નશો:

ખરેખર, કીર્તિની કારમી લાલસા, સારા પણ આદમીના હાથે ઘણું જ અયોગ્ય એવું પણ કાર્ય કરાવી જ

દે છે. અહીં પણ શ્રી રામચંદ્રજી અજ્ઞાન લોકની નિન્દામાંથી પોતાની જાતને બચાવી લેવાને માટે, મહાસતી સીતાજીનો સગર્ભાવસ્થામાં પણ ત્યાગ કરી દેવાને તત્પર બન્યા છે. અત્યારે એમને સીતાજી જેવાં મહાસતીને લોક અસતી માને એની કે અરણ્યમાં એકલાં સીતાજીને છોડી દેવાથી તેમનું અને તેમના ઉદરમાં રહેલાં બાળકોનું શું થશે, એની કશી જ પડી નથી. એમને ચિન્તા છે માત્ર પોતાની નિન્દા અટકાવવાની! આથી એમ ન માનતા કે–સીતાજી માટે એમને કશું જ લાગતું નથી, લાગે છે તો ઘણું, પણ એ ઘણુંય એવું કે જેની પોતાના યશ પાસે કશી જ કિંમત નહિ! પણ આ તો ધૂન માત્ર છે. સીતાજીનો ત્યાગ કર્યા પછી તો, એ મહાસતીનો વિરહ વેઠવો પણ અતિશય ભારે થઇ પડવાનો છે: પણ એ તો જ્યારે આ દોષનો નશો ઉતરશે ત્યારે! અત્યારે તો શ્રી લક્ષ્મણજી જેવાને પણ તેમણે–' એક પણ અક્ષર નહિ બોલવાની ' આજ્ઞા ફરમાવી દીધી અને એથી શ્રી લક્ષ્મણજીને મોંઢા ઉપર કપડાને ઢાંકીને રડતાં રડતાં પોતાના આવાસે ચાલ્યા જવું પડયું.

અવિવેકી બનીને ગુણસંપન્નતાનો
અપલાપ કરનારા બનો નહિ:

હવે આપણે આ આઠમા સર્ગના છેલ્લા પ્રસંગને જોવાનો અને વિચારવાનો છે, કે જે પ્રસંગ આ આઠમા

સર્ગના 'સીતાપરિત્યાગ' એવા નામને સાર્થક બનાવનારો છે. સીતાપરિત્યાગને લગતા આ છેલ્લા પ્રસંગને, સીતાજીના સંદેશાએ ખૂબ જ મહત્ત્વનો બનાવી દીધો છે. અન્યાયથી ભરેલું અને અતિશય ક્રૂરતાવાળું ગણાય તેવું પણ પોતાની પ્રતિ વર્તન ચલાવનાર સ્વામિને માટેય મહાસતીઓની કેવી મનોદશા હોય છે તેમજ સદ્ધર્મને પામેલી મહાસતીઓ પોતાના સ્વામિનું કેવા પ્રકારનું કલ્યાણ ચાહનારી હોય છે, એ વસ્તુ મહાસતી સીતાજીએ શ્રી રામચન્દ્રજીને કહેવડાવેલા સંદેશા દ્વારા ઘણી જ સુન્દર રીતિએ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. મહાસતી સીતાજીએ શ્રી રામચન્દ્રજીને કહેવડાવેલા સંદેશાના મર્મને પામી શકનારા પુણ્યાત્માઓ, જરૂર સમજી શકશે કે-મહાભાગ્યશાલી આત્માઓને જ આવી સુન્દર મનોદશાને ધરનારી મહાસતીની પ્રાપ્તિ થાય છે.

સભા૦ છતાં રામચન્દ્રજી જેવાએ પણ તેમનો ત્યાગ કરવાનું જ પસંદ કર્યું ને?

આ વિષે ઘણી વાતો કહેવાઈ ગઈ છે અને ઘણું સ્પષ્ટીકરણ થઇ ચૂક્યું છે. શ્રી રામચન્દ્રજી તદ્ભવમુક્તિગામી આત્મા છે, વિવેકશીલ છે, ન્યાયપરાયણ છે અને તેમ છતાં પણ આ વસ્તુ જ્યારે બની ગઈ છે, ત્યારે સમજવું જોઈએ કે-તથાપ્રકારની ભવિતવ્યતાના યોગે ઉત્તમ પણ આત્માથી ક્વચિત્ અનિચ્છનીય કાર્ય પણ

બની જાય છે. શ્રી રામચન્દ્રજીમાં ઘણા ઘણા ગુણો હતા, છતાં તેઓ સઘળા જ દોષોથી રહિત હતા, એમ તો નથી ને? આ જ ભવમાં સર્વ દોષોથી રહિત અને સર્વ ગુણોથી પરિપૂર્ણ એવી અનુપમ દશાને શ્રી રામચન્દ્રજી પ્રાપ્ત કરવાના છે, પણ એ દશા તો જ્યારે પ્રાપ્ત થશે ત્યારે ખરી. એથી અત્યારે તેમનામાં એક પણ દોષ નથી, એમ તો કહી શકાય નહિ ને? જો કે-આવા ગુણસંપન્ન પણ આત્માના દોષની વાત આપણે ન છૂટકે જ કરવી પડી છે અને કરવી પડે છે: કારણ કે-પ્રસંગ એવો જ બની ગયો છે અને આપણે એ પ્રસંગનો પણ વિચાર કર્યા વિના ચાલે તેમ નહિ હતું: અન્યથા, આવા ગુણસંપન્ન આત્માઓની વાત જ્યારે ચાલતી હોય, ત્યારે તેઓના અલ્પ અને સંયોગવશ ઉત્પન્ન થવા પામેલા દોષોને યાદ પણ કરવાના હોય નહિ. પરિપૂર્ણ વીતરાગતાને પામ્યા વિના, સર્વ દોષોથી રહિતપણું અને સર્વ ગુણોથી સંપન્નપણું શક્ય નથી: પરન્તુ જ્યાં અમૂક વિશિષ્ટ ગુણો હોય છે, ત્યાં તેવા ગુણવિશિષ્ટ આત્માઓની દોષસંભવિતતાને આગળ કરાય નહિ અને જ્યાં આત્મસ્વભાવને આવરનારા મિથ્યાત્વાદિ દોષોની પ્રધાનતા હોય, ત્યાં અમૂક અમૂક ગુણો લાગતા હોય, તો પણ તે ગુણો ગુણ રૂપે નહિ હોવાથી, દોષોની પ્રધાનતાને ભૂલી શકાય નહિ. વાંચનાર કે વિચારનાર, બોલનાર કે સાંભળનાર, સૌમાં આ વિવેક હોવો જોઈએ. જેમકે-

" जीवा द्विविधाः । संसारिणो मुक्ताश्च । "

આવું પણ વર્ણન શાસ્ત્રમાં આવે. જીવો બે પ્રકારના છે: એક સંસારી અને બીજા મુક્ત. આ સિવાયના કોઇ પણ પ્રકારના જીવ આ સંસારમાં હતા નહિ, છે નહિ અને હશે પણ નહિ. આ સંસારમાં જેટલા જીવો છે, તેમાં કોઈ પણ કાલે વધારો કે ઘટાડો થવાનો નથી. નવા જીવો આવવાના નથી કે વિદ્યમાન જીવો સર્વથા વિનાશને પામવાના નથી. આ સંસારમાં જે કાંઈ વિદ્યમાન છે, તે કોઈ ને કોઇ રૂપે વિદ્યમાન રહેવાનું છે અને જે કોઈ પણ રૂપે વિદ્યમાન નથી, તેની કોઈ પણ કાળે ઉત્પત્તિ થવાની નથી. વિદ્યમાનના રૂપાદિમાં પરિવર્તન થયા કરે એ બને, પણ સર્વથા વિનાશ કે તદ્દન નવીન ઉત્પત્તિ થાય, એ તો કદિ જ બને નહિ. યોગ્ય સંસારી જીવો મુક્ત બને એ બને, પણ તેની વિદ્યમાનતાનો કદિ જ નાશ થાય નહિ. એ જ રીતિએ વિદ્યમાન જીવોમાં કાં તો જીવ સંસારી હોય અને કાં તો જીવ મુક્ત હોય: પણ ન સંસારી હોય કે ન મુક્ત હોય અને એથી જૂદી એવી જ કોઇ ત્રીજી અવસ્થાવાળો એક પણ જીવ હોય, એ સંભવિત નથી. હવે વિચાર કરો કે–ચૌદમા ગુણસ્થાનકે રહેલા અયોગી–કેવલી એવા પણ આત્માઓ સંસારી ગણાય કે નહિ? તેરમા ગુણસ્થાનકે વર્તતા શ્રી અરિહન્ત પરમાત્માઓ અને બીજા પણ કેવલજ્ઞાની મહાત્માઓ સંસારી

ગણાય કે નહિ ? બારમા ગુણસ્થાનકે વર્તતા અને પરિપૂર્ણ વીતરાગતાને પામી ચૂકેલા પણ પુણ્યાત્માઓ સંસારી ગણાય કે નહિ ? ક્ષપકશ્રેણિએ આરૂઢ થઈ ને, અનુક્રમે સાત અને એકવીસ, સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર સંબંધી પ્રકૃતિઓનો ક્ષય સાધી રહેલા આત્માઓ પણ સંસારી ગણાય કે નહિ ? અને છટ્ઠા ગુણસ્થાનકવર્તી આચાર્ય આદિ પણ સંસારી ગણાય કે નહિ ? જ્યારે જીવોનું સિદ્ધ અને સંસારી એમ બે પ્રકારોએ જ વર્ણન ચાલી રહ્યું હોય, તેવા પ્રસંગમાં શ્રી સિદ્ધાત્માઓ સિવાયના સર્વે જીવો સંસારી જીવોની કક્ષામાં ગણાય તે સ્વાભાવિક છે: પણ એ વાતનું અવલંબન લઈ ને, ગમે તે વાતમાં સર્વવિરતિધર આચાર્યાદિને સંસારી તરીકે વર્ણવવા તૈયાર થવું, એ મૂર્ખતા છે અને શાસ્ત્રને શસ્ત્ર બનાવવા જેવું છે. કોઇ પણ આત્મા જ્યારે 'સાધુઓ સંસારત્યાગી હોય છે' -એવું વર્ણન કરતો હોય, ત્યારે એ વાતનો વિરોધ કરવાને માટે- "**जीवा द्विविधाः। संसारिणो मुक्ताश्च।**" -એવી વાતનો ઉપયોગ થઈ શકે ?

સભા૦ નહિ જ.

અને જો કોઈ પણ આત્મા, શાસ્ત્રની એ વાતનો તેવો ઉપયોગ કરે, તો તેણે મૂર્ખત્વે પોતાને માટે શાસ્ત્રને શસ્ત્ર રૂપ બનાવ્યું, એમ જ ગણાય ને ?

સભા૦ હાજી.

કર્મનિર્જરાની સાધક પ્રવૃત્તિઓને અંગે પણ આવી જ રીતિએ વિચારવું જોઈએ. શું ખમાસમણાં દેવાં, સૂત્રો ઉચ્ચારવાં, એ વિગેરે ક્રિયાઓ મુક્તાત્માને કરવાની હોય છે ? નહિ જ, કારણ કે–એ અક્રિય અવસ્થા છે. ત્યાં એની જરૂર પણ નથી અને સંભાવના પણ નથી. એ અવસ્થાને આગળ કરીને કોઇ, એ અવસ્થાને પમાડનારી ક્રિયાઓનો અપલાપ કરવા નીકળે તો ?

સભા૦ મિથ્યાત્વના તીવ્ર ઉદય વિના એવી પાપબુદ્ધિ સુઝે જ નહિ.

એ જ રીતિએ પ્રશસ્ત રાગ–દ્વેષની વાત. પ્રશસ્ત રાગ–દ્વેષ, કે જેના વિના મુક્તિની સાધના જ શક્ય નથી, તેનો વિરોધ કરવાને માટે કોઇ, શાસ્ત્રકાર–મહાત્માઓએ ફરમાવેલા વીતરાગતાના ધ્યેયની વાતને આગળ ધરે તો ? પ્રશસ્ત રાગની ઉપાદેયતાના સમર્થનની સામે થવાને માટે જ–' વીતરાગ તેજ બની શકે છે, કે જે સર્વ પ્રકારના રાગોનો ત્યાગ કરે છે, માટે પ્રશસ્ત રાગ પણ અપ્રશસ્ત રાગની જેમ હેય જ છે '–આવું કોઈ શાસ્ત્રના નામે વર્ણન કરે તો ?

સભા૦ તો એ પણ ઘોર મિથ્યાત્વના ઉદયથી રીબાઈ રહ્યો છે, એમ જ માનવું પડે.

આથી આપણે એ વાત સ્પષ્ટ કરી રહ્યા છીએ કે–કોઇ પણ વાત કરવી હોય ત્યારેય કલ્યાણકામી આત્માએ

વિવેકને વિસરવો જોઈએ નહિ. પરિપૂર્ણ વીતરાગતાને નહિ પામેલા આત્માઓ પણ, એવા એવા ગુણોથી સંપન્ન હોઈ શકે છે, કે જે ગુણોની પાસે અમૂક દોષો ગૌણ બની જાય. આટલું સમજ્યા વિના તમે ગુણસંપન્ન પણ આત્માઓના સંભવિત કે સંભાવનીય દોષોને આગળ કરવાથી બચી શકો, એ બહુ મુશ્કેલ છે. શ્રી રામચન્દ્રજીએ ભૂલ કરી છે, ભયંકર ભૂલ કરી છે, પણ એથી તેઓની ગુણસંપન્નતાનો કે મહાભાગ્યશાલિતાનો કોઈ પણ રીતિએ અપલાપ થઈ શકે તેમ નથી, એય એટલી જ ચોક્કસ બીના છે.

આજના કેટલાકો તો અનુચિત પણ
કૃત્યની સામે—
એક અક્ષરેય બોલવાને લાયક નથી :

કેટલાક સંયોગો એવા હોય છે, કે જે સંયોગોમાં દોષને વિફરતાં વાર લાગે નહિ. વિરલ આત્માઓ જ એથી બચી શકે છે. દોષ વિફરવો, એ પણ એક પ્રકારનો આવેશ છે અને આવેશ એ એક એવી વસ્તુ છે કે–એને આધીન બન્યા પછી તો, સારા પણ આત્મા દ્વારા અતિશય અનુચિત એવી પણ ક્રિયા બની જાય. ઉત્તમ આત્માઓ પ્રાય: આવેશને આધીન બને જ નહિ, પણ કવચિત્ આવેશને આધીન બની જાય તો અનુચિત ક્રિયા થઈ પણ જાય. આ સમજીને આપણે તો, ગમે તેવા

સંયોગોમાં પણ આપણો આત્મા, કોઈ પણ પ્રકારના આવેશને આધીન બને નહિ–એવો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. શ્રી રામચન્દ્રજી અત્યારે આવેશમાં છે. તેમણે સીતાજીનો ત્યાગ આવેશમાં કરેલો છે. દોષ વિફરે ત્યારે આવું પણ બની જાય એ સંભવિત છે. જો કે–શ્રી રામચન્દ્રજીએ યશની કામનાને આધીન બનીને જે અનુચિત કૃત્ય કર્યું છે, તેનો આપણે બચાવ કરતા નથી : પણ આજના કેટલાકોની વાતને લઈએ, તો તેઓ શ્રી રામચન્દ્રજીની આ અનુચિત પણ કરણીની સામે, ટીકાનો એક અક્ષર પણ બોલવાને લાયક નથી, એ નિર્વિવાદ વાત છે. આપણે એ વાત તો એટલા જ ખાતર છેડી નથી કે–એવી વાતથી ભૂલેચૂકે પણ તેવા પ્રકારની યશ:કામનાના ત્યાગની વાતને આંચ આવે નહિ. અજ્ઞાન લોકની નિન્દામાંથી એ રીતિએ પોતાની જાતને બચાવી લેવાની ભાવનાને લેશ પણ પોષણ ન મળે અને એવી ભાવના સદાને માટે ત્યાજ્ય જ છે–એ વાત સારી રીતિએ તમારા ધ્યાનમાં આવી જાય, એ જ હેતુથી આપણે એ વાતને છેડી નથી : અન્યથા, શ્રી રાવણની સ્ત્રીલોલુપતાની સામે એક પણ શબ્દ ઉચ્ચારવાની જેમ આજના ઘણાઓ લાયકાત ધરાવતા નથી, તેમ શ્રી રામચન્દ્રજીની પણ એ યશોલોલુપતાની સામે એક પણ શબ્દ ઉચ્ચારવાની આજના ઘણાઓ લાયકાત ધરાવતા નથી, એ સુનિશ્ચિત વાત છે. સીતાજીમાં અતિશય રક્ત એવા પણ શ્રી

રાવણે, પોતાના પરસ્ત્રીને બલાત્કારે નહિ ભોગવવાના એક માત્ર નિયમની જ ખાતર, સીતાજી ઉપર બલાત્કાર કર્યો નથી. એમની લોલુપતાની ભયંકરતાની સાથે નિયમ-પાલનની ઉગ્રતા વિચારવા જેવી છે. આમ છતાં, રસ્તે ચાલતાં પણ જ્યાં-ત્યાં ડાફોળીયાં મારનારા આદમીઓ ય શ્રી રાવણની નિન્દા કરવાને તત્પર બની જાય છે, એ શું યોગ્ય છે ? એજ રીતિએ એક કુટડી બૈરી ખાતર ગમે તેવાં અનુચિત આચરણો આચરનારાઓને, શ્રી રામચન્દ્રજીના આવા અનુચિત પણ વર્તનની સામે બોલવાનો શો અધિકાર છે ?

સભા૦ કશો જ નહિ.

છતાં આપણે એ વાતને નહિ છેડવાનું કારણ એજ છે કે-કોઈ પણ રીતિએ દોષત્યાગની ભાવના સતેજ બને.

પ્રેરક અને ઉપકારક પ્રસંગ :

અસ્તુ. આપણી ચાલુ વાત તો એ હતી કે-આઠમા સર્ગનો છેલ્લો પ્રસંગ વાંચવાની હવે શરૂઆત થાય છે અને એ પ્રસંગ મહાસતી સીતાજીએ શ્રી રામચન્દ્રજીને કહેવડાવેલા સંદેશાથી અતિશય મહત્ત્વનો બની ગયો છે. આપણે જે વાતનું, શ્રી રામચન્દ્રજીએ કરેલા સીતાત્યાગના નિર્ણયને અવલંબીને સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે, તે વાત પણ મહાસતી અને પરમ શુદ્ધ શ્રાવિકા શ્રીમતી સીતાદેવીએ શ્રી રામચન્દ્રજીને કહેવડાવી છે. દુઃખમય દશામાં

પણ જો વિવેક જાગૃત હોય છે, તો આત્મા કેવી સુન્દર વિચારણા કરી શકે છે, એનો પણ ખ્યાલ, મહાસતી સીતાજીના વર્તનમાંથી મેળવી શકાય તેમ છે. સ્ત્રીઓને માટે આ પ્રસંગ કદાચ સૌથી વધારે ઉપયોગી છે–એમ કહી શકાય. આ પ્રસંગ અને એમાં તરવરી રહેલી ભાવના જે કોઈ સ્ત્રીના હૈયામાં જચી જાય, તે સ્ત્રી પોતાની અને પોતાના પતિ આદિની પણ ઉદ્ધારક બની શકે એ સુસંભવિત છે. ધર્મશીલ આત્માઓને માટે ય આ પ્રસંગ ઘણો મજેનો છે. અજ્ઞાન લોકની નિન્દાથી ગભરાઈને, સ્વપરહિતકારક કર્ત્તવ્યથી ચૂકનારાઓને માટે પણ, આ પ્રસંગ ખૂબ જ પ્રેરક અને ઉપકારક છે.

શ્રી સંમેતશિખરજીની યાત્રાના બહાને
મહાસતી સીતાજીને—
જંગલમાં છોડી આવવાની આજ્ઞા :

આપણે જોઈ આવ્યા કે–'મહાસતી સીતાદેવીનો ખોટા લોકાપવાદથી ત્યાગ કરવો, એ કોઈ પણ રીતિએ ઉચિત નથી'–એવી શ્રી લક્ષ્મણજીએ પગે પડીને રડતાં રડતાં વિનંતિ કરી, તે છતાં પણ શ્રી રામચન્દ્રજીએ એ વાતને ગણકારી નહિ : એટલું જ નહિ, પણ એવી સખ્ત આજ્ઞા ફરમાવી દીધી કે–'આ વિષયમાં હવે તારે એક અક્ષર પણ ઉચ્ચારવો નહિ.' આથી શ્રી લક્ષ્મણજી કાંઈ પણ બોલ્યા વિના જ, વસ્ત્રથી પોતાનું મોઢું ઢાંકીને

રડતા રડતા પોતાના આવાસે ચાલ્યા ગયા. શ્રી લક્ષ્મણજી આ રીતિએ ચાલ્યા ગયા, એની પણ શ્રી રામચન્દ્રજી ઉપર કશી જ અસર થઇ નહિ. શ્રી રામચન્દ્રજીએ તો સીતાત્યાગના પોતાના નિર્ણયને, બને તેટલી વધુ ત્વરાથી અમલમાં મૂકવાની તત્પરતા દાખવી. કદાચ એમને એમ પણ લાગ્યું હોય કે–'આ વાત જો પ્રસાર પામશે, તો સીતાત્યાગમાં અવનવી અડચણો આવીને ખડી થઈ જશે.' વળી એ વિચાર પણ તેમને આવ્યો હોય એ બનવાજોગ છે કે–'જો આ વાતની સીતાને ખબર પડી જશે, તો પણ મુશ્કેલી વધી પડશે.' ગમે તેમ, પણ શ્રી રામચન્દ્રજી બને તેટલી વધુ ત્વરાથી સીતાજીનો ત્યાગ કરવાને તત્પર બન્યા છે અને એથી શ્રી લક્ષ્મણજી જેવા ચાલ્યા ગયા કે તરત જ, શ્રી રામચન્દ્રજી પોતાના કૃતાન્તવદન નામના સેનાપતિને આજ્ઞા ફરમાવે છે કે–

'સીતાને શ્રી સંમેતશિખરજીની યાત્રાનો દોહદ ઉત્પન્ન થયેલો છે, એટલે તું એ બહાનાથી સીતાને વનમાં લઈ જા!'

સભા૦ ત્યાગ પણ કપટપૂર્વક ?

એક દોષ અનેક દોષોને જન્માવે તે સ્વાભાવિક છે. શ્રી રામચન્દ્રજીને ખાત્રી છે કે–'સીતાજી મહાસતી છે' અને તેમ છતાં પણ તેમનો ત્યાગ કરવો છે એ નક્કી વાત છે, એટલે આવું કપટ આચરવું જ પડે ને ? સીધી

વાત કરે અને સીતાજી પૂછે કે–' લોક ભલે ગમે તેમ કહે, પણ આપ શું માનો છો ? '–તો જવાબ શો દેવો ? વળી પોતે મહાસતી હોવા છતાં, ખોટા લોકાપવાદને કારણે જ પોતાનો ત્યાગ કરવાને શ્રી રામચન્દ્રજી જેવા તૈયાર થયા છે, એવા વિચારથી સીતાજીના હૃદયને સખ્ત આઘાત લાગે અને એથી કદાચ તેમનું મૃત્યુ પણ થઈ જાય, તો તે વખતે શ્રી રામચન્દ્રજીની શી હાલત થાય ? એવું કાંઇક બને, તો તો કદાચ એનો એ નિન્દક લોક પણ એવો ય અપવાદ બોલતાં અચકાય નહિ કે–' લોકોએ વાતો કરી, એટલે રામે બૈરીને મારી નાખી. '

સભા૦ સીતાજીને સગર્ભા હાલતમાં વનમાં એકલાં છોડાવે, એથી પણ નિન્દા થાય ને ?

એમાં ઘણો ફેર છે. શ્રી રામચન્દ્રજી સીતાજીનો ત્યાગ કરી રહ્યા છે, પણ તે છૂપી રીતિએ ! લોક સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો એટલું જ જાણે, પણ જો કયાં અને કેવી રીતિએ સીતાજીનો ત્યાગ કરાયો એ ન જાણે, તો કદાચ અજ્ઞાન લોકમાં નિન્દાને બદલે પ્રશંસાય થાય કે–' ગમે તેમ પણ રામે અપવાદ જાણ્યો કે તરત પોતાની અતિ પ્રિય પણ પત્નીનો ત્યાગ કર્યો ! '

સીતાજીને લઈને રવાના થવું :

ખેર, કૃતાન્તવદન શ્રી રામચન્દ્રજીની એ આજ્ઞાનો અમલ કરવાને તત્પર બન્યો : તત્પર બન્યો શું, તેને તત્પર

બનવું પડ્યું : કારણ કે-એ ગમે તેવો તોય નોકર હતો. શ્રી રામચન્દ્રજીની આજ્ઞા ઉત્થાપવાનું તેનામાં સામર્થ્ય નહોતું. એ જાણતો હતો કે-' સીતાજી મહાસતી છે અને તેમનો ત્યાગ કરવામાં શ્રી રામચન્દ્રજી ભૂલ કરી રહ્યા છે.' પણ એ કરે શું ? વાસુદેવ એવા પણ શ્રી લક્ષ્મણજીને મોંઢું ઢાંકીને રડતાં રડતાં ચાલ્યા જવું પડ્યું, ત્યાં કૃતાન્તવદન જેવા નોકરથી તો બોલાય જ શું ? એનું હૈયું બળી રહ્યું છે, પણ બળતા હૈયેય તેને શ્રી રામચન્દ્રજીના હુકમને તાબે થયા વિના ચાલે તેમ નથી.

સભા૦ નોકરી છોડી દે.

નોકરી છોડવી એ તો સામાન્ય વાત છે, પણ રાજ-હુકમનો ભંગ કરવો, એ તો કદાચ મૃત્યુને નોંતરવા જેવું ગણાય અને બધા એટલા તૈયાર ન હોય તે સ્વાભાવિક છે. હવે બળતે હૈયે પણ શ્રી રામચન્દ્રજીની આજ્ઞાનો અમલ જ કરવાનો હોઈને, તે ઠાવકે મોંઢે શ્રીમતી સીતાદેવીની પાસે જાય છે અને કહે છે કે-

' શ્રી સંમેતશિખરજીની યાત્રાર્થે આપને લઈ જવાની શ્રી રામચન્દ્રજીએ મને આજ્ઞા ફરમાવી છે અને એ માટે રથ તૈયાર છે, તો આપ પધારો ! '

શ્રી રામચન્દ્રજીની આજ્ઞાથી સીતાદેવી ધર્મક્રિયાઓમાં રક્ત હતાં જ અને વળી શ્રી સંમેતશિખરજી તીર્થની યાત્રા કરવાનો તેમનો દોહદ પણ હતો: એટલે શ્રી

રામચન્દ્રજીના વિશ્વાસુ સેનાપતિએ શ્રી રામચન્દ્રજીની આવી આજ્ઞા સંભળાવી કે તરત જ તેઓ આવીને રથમાં બેઠાં અને શ્રી રામચન્દ્રજીની આજ્ઞા મુજબ કૃતાન્તવદને પણ રથને એકદમ મારી મૂક્યો.

દુર્નિમિત્તો અને અવશકુનો :

નિમિત્તો અને શકુનો, એ પણ એક એવી વસ્તુ છે, કે જેના દ્વારા જાણકારો સારા-નરસા ભાવિનો ખ્યાલ મેળવી શકે છે. સારાં નિમિત્તો અગર સારા શકુનો જેમ સારા ભાવિનાં સૂચક ગણાય છે, તેમ ખરાબ નિમિત્તો અગર ખરાબ શકુનો દુર્ભાવિનાં સૂચક ગણાય છે. મુહૂર્ત્ત કરતાં પણ શકુન બળવાન ગણાય છે. નિમિત્ત અગર શકુન ભાવિને ઘડનાર છે એમ નથી, પણ તેવા તેવા પ્રકારના ભાવિનાં તે સૂચક છે. દેશ-કાલાદિના પણ તથા-પ્રકારના યોગને પામીને શુભાશુભ કર્મો ઉદયને પામે છે. આથી જ ઉપકારી મહાપુરૂષોએ દીક્ષા જેવી પવિત્ર ક્રિયાને માટે પણ શુભ મુહૂર્તાદિને લેવાનો વિધિ બાંધેલો છે. અહીં આ વાત આપણે એ માટે કરી રહ્યા છીએ કે-રથમાં બેસીને જ્યારે સીતાજી નીકળ્યાં, ત્યારે તેમને સારાં નિમિત્તોનો કે સારા શકુનોનો યોગ ન થયો, પણ દુર્નિમિત્તોનો અને અવશકુનોનો યોગ થયો, એમ કથાકારપરમર્ષિ આચાર્યભગવાને અત્રે ફરમાવેલ છે. રથમાં બેઠેલાં સીતાજી આ જૂએ છે અને જાણે પણ છે કે-આ

નિમિત્તો અને આ શકુનો ઠીક નથી : પણ સરલતાને કારણે, એ વિષે સીતાજી કશો વિચાર જ કરતાં નથી.

સભા૦ એમ કેમ ?

પોતાને શ્રી સંમેતશિખરજીની યાત્રા કરવાની ઘણી જ તીવ્ર ઈચ્છા છે અને એ માટેજ પોતાને લઈ જવામાં આવે છે એમ સીતાજી માને છે. વળી શ્રી રામચન્દ્રજીની–પોતાના સ્વામિની આજ્ઞાથી પોતે જઈ રહ્યાં છે અને સ્વભાવનાં સરલ છે. એ બધાના યોગે દુર્નિમિત્તો અને અવશકુનોનો યોગ થવા છતાં પણ, શ્રીમતી સીતાદેવીને બીજા વિચારો ન આવે એ સહજ છે.

સીતાજીનો પ્રશ્ન :

અહીં તો રથ પૂરજોસમાં ચાલી રહ્યો છે. કૃતાન્તવદન બને એટલી ઉતાવળ કરી રહ્યો છે. એમ કરતાં કરતાં તેઓ ગંગાસાગર ઉતરીને સિંહનિનાદક અરણ્યમાં આવી પહોંચે છે. અરણ્યમાં આવી પહોંચ્યા બાદ, કૃતાન્તવદન રથને થોભાવે છે અને નીચે ઉતરીને કોઈ ઉંડા વિચારમાં ગરકાવ બન્યો હોય, એ રીતિએ ઉભો રહે છે. ધીરે ધીરે તેની આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહેવા માંડે છે અને તેનું મોઢું પણ ફીક્કું પડી જાય છે. કૃતાન્તવદનને આ રીતિએ મૂંગો મૂંગો છતાં રડતો, મ્લાન મુખવાળો અને ચિન્તાતુર બની ગયેલો હોય તેમ ઉભેલો જોઈને, સીતાજી મુંઝાય છે. સીતાજીને તો હજુ કશી જ કલ્પના

નથી, એટલે કૃતાન્તવદનની આવી ચેષ્ટાને જોઈને તેઓ મુંઝાય તે સ્વાભાવિક છે. બીજી તરફ–' તેમનો ત્યાગ કરાયો છે તથા તેમને આ અરણ્યમાં છોડી દેવાને માટે જ પોતે અહીં લઈ આવ્યો છે '–એ વાત સીતાજીને કહેવાને માટે કૃતાન્તવદનની જીભ ઉપડતી નથી. આથી જ તે આવી રીતિએ વગર બોલ્યે–ચાલ્યે ઉભો રહ્યો છે. સીતાજી તેને આવી રીતિએ મૌન ધારીને ઉભેલો જોઈને પૂછે છે કે–

' છે શું ? તારા મનમાં શું દુ:ખ છે ? શોકગ્રસ્ત આદમીની જેમ દુ:ખી મને તું આમ કેમ ઉભો છે ? '

કૃતાન્તવદનનું દર્દભર્યું કથન :

હવે કૃતાન્તવદન શું કહે ? જીભ ઉપડતી નથી અને કહ્યા વિના ચાલે તેમ નથી. આ વખતે તો તેને પોતાના સેવકપણા ઉપર ખૂબ ખૂબ તિરસ્કાર છૂટે છે. તેને એમ થઈ જાય છે કે–' હું નોકર હોઈને જ મારે આ કરવું પડયું ને ? ' મહામુશીબતે તે બોલવા માંડે છે. સીતાજીને એ કહે છે કે–

' હે પવિત્ર દેવિ ! આપ પૂછો છો, પણ હું શી રીતિએ દુર્વચન બોલું ? હું સેવકપણાથી દૂષિત છું અને એથી જ મારે આ દુષ્કર એવું પણ કામ કરવું પડયું છે. આપને રાવણના આવાસમાં જે રહેવું પડયું, તેને અંગે લોકોએ જન્માવેલા અપવાદથી ડરી ગયેલા રામચન્દ્રજીએ, આપનો વનમાં ત્યાગ કર્યો છે. ચરપુરૂષોએ આવીને જ્યારે એ અપવાદ રામચન્દ્રજીને કહ્યો અને એથી રામ-

ચન્દ્રજી જ્યારે આપનો ત્યાગ કરવાને ઉદ્યત બન્યા, ત્યારે લક્ષ્મણજીએ તો લોકો ઉપરના ક્રોધથી લાલચોળ નેત્રો-વાળા બનીને, આપનો ત્યાગ નહિ કરવાની રામચન્દ્રજીને વિનંતિ કરી: પણ રામચન્દ્રજીએ કોઈ પણ રીતિએ જેનો અમલ થવો જ જોઈએ એવી સિદ્ધાજ્ઞાદ્વારા લક્ષ્મણજીને બોલતા બંધ કરી દીધા, એટલે તે રડતા રડતા ચાલ્યા ગયા અને બીજી તરફ રામચન્દ્રજીએ આ કાર્ય માટે મને મોકલ્યો. દેવિ! ખરેખર, હું પાપી જ છું. શ્વાપદોથી આકીર્ણ એવું આ વન મૃત્યુના એક નિકેતન સમું છે. આવા અરણ્યમાં મારાથી તજાએલાં આપ, કેવલ આપના પ્રભાવથી જ જીવી શકશો.'

આઘાત થાય તે સ્વાભાવિક છે :

કૃતાન્તવદને આ રીતિએ પોતાને જે કાંઈ કહેવાનું હતું તે કહ્યું તો ખરૂં, પણ એનું કથન જોતાં આપણે સમજી શકીએ છીએ કે-એણે આ વાત ખૂબ દર્દભરી રીતિએ અને બહુ જાળવી જાળવીને જ ઉચ્ચારી છે. આમ છતાં, એ વાત જ એવી છે, કે જે સીતાજીના હૈયાને કારમો આઘાત પહોંચાડ્યા વિના રહે નહિ. આવી આફતને લેશ પણ આઘાત વિના સમભાવે સહી લેવાનું સામર્થ્ય કોઈમાં જ નથી હોતું એમ તો નહિ, પણ જવલ્લે જ હોય એ તો ચોક્કસ. પોતે નિર્દોષ છે, તજનાર પણ જાણે છે કે-આ નિર્દોષ છે અને સગર્ભાવસ્થામાં વનમાં તજી દેવાની

આજ્ઞા ફરમાવતાં પહેલાં પોતાને કશું જ પૂછવામાં આવતું નથી—આ બધા સંયોગોમાં હૃદયને કારમો આઘાત પહોંચે, તો તે કોઈ પણ રીતિએ આશ્ચર્યકારક કે વિચિત્ર વસ્તુ ગણાય નહિ. જો કે-આવા અગર તો આથી પણ વધારે વિષમ સંયોગોમાં ય અદીનતા ટકી રહે, આઘાત થાય નહિ અને સમભાવ બન્યો રહે—એવું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાનો જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, પણ એ સામર્થ્યની પ્રાપ્તિ બહુ વિરલ આત્માઓને જ થાય છે.

સીતાજી મૃત્યુ પામ્યાની કલ્પના :

અહીં તો પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે-કૃતાન્તવદને કહેલી વાત સાંભળતાંની સાથે જ સીતાજી મૂર્ચ્છાધીન બની જાય છે અને મૂર્ચ્છિત એવાં તે રથમાંથી સીધાં જ જમીન ઉપર ગબડી પડે છે. આ જોઈને કૃતાન્તવદનને તો એમ જ થઈ જાય છે કે—'ખલાસ. મહાસતી સીતાજી સખ્ત આઘાતના વશે મૃત્યુ જ પામ્યાં.' અને આથી પોતાને પાપી માનતો કૃતાન્તવદન, એકદમ રડવા માંડે છે.

વારંવાર મૂર્ચ્છા :

આ રીતિએ જ્યારે કૃતાન્તવદન રડી રહ્યો છે, તે વખતે વનમાં વાયુ વહી રહ્યો છે અને એ વનવાયુથી સીતાજી કાંઇક ચેતનાને પ્રાપ્ત કરે છે. વનવાયુથી કાંઈક

ચેતનાને પામેલાં સીતાજી પુનઃ મૂર્છાને પામે છે. વારંવાર એવું બને છે. સીતાજી ઘડીમાં મૂર્છાને પામે છે, તો ઘડીમાં ચેતનાને પામે છે.

રામચન્દ્રજી સાથે વાત કરવાથી
કાંઈ જ વળે તેમ છે નહિ :

આમ ઘણો કાળ વહી ગયા બાદ, સીતાજી સ્વસ્થતાને પ્રાપ્ત કરીને કૃતાન્તવદનને પૂછે છે કે–

" इतोऽयोध्या कियद्दूरे ?, रामस्तिष्ठति कुत्र वा ? "

અહીંથી અયોધ્યાનગરી કેટલે દૂર છે ? અથવા રામચન્દ્રજી હાલ ક્યાં છે ? કૃતાન્તવદન સીતાજીના આ પ્રશ્નના હેતુને કળી જાય છે, પણ એ જાણે છે કે–' હવે ખૂદ સીતાજી પણ રામચન્દ્રજીને મળે, તોય તેનો કાંઈ અર્થ જ નથી. રામચન્દ્રજી અત્યારે કોઈની પણ વાતને કાને ધરે એ શક્ય જ નથી. અને આવી ઉગ્ર આજ્ઞા કરનારની સીતાજીએ તો વાત પણ શા માટે કરવી જોઈએ ?' આથી કૃતાન્તવદન કહે છે કે–

' દેવિ ! અયોધ્યા તો અહીંથી દૂર છે, પણ આપ આવો પ્રશ્ન શા માટે પૂછો છો ? ઉગ્ર એવી આજ્ઞાવાળા રામચન્દ્રજીની તો વાત જ કરવા જેવી નથી. '

જ્યારે શ્રી રામચન્દ્રજીએ શ્રી લક્ષ્મણજીનું કહ્યું માન્યું નહિ અને કૃતાન્તવદનને સીતાજીને વનમાં છોડી આવવાની આજ્ઞા ફરમાવી, તે વખતે શ્રી બિભીષણ અને

સુગ્રીવ હાજર હતા : તે છતાં પણ, તેઓ કેમ કાંઈ બોલ્યા નહિ, તેનો ખૂલાસો કૃતાન્તવદનના આ કથનમાંથી પણ મળી રહે છે. એક તો શ્રી રામચન્દ્રજીની એવી છાયા જ હતી, કે જેથી તેમની આજ્ઞાની સામે કોઈથી પણ કાંઇ બોલી શકાય નહિ અને વધુમાં તેઓ આ પ્રસંગમાં ઘણા ઉગ્ર બની ગયા હતા. સીતાત્યાગના પોતાના નિર્ણયને ફેરવવાને પોતે કોઇ પણ સંયોગોમાં તૈયાર નથી, એમ શ્રી રામચન્દ્રજીની વાણી પણ કહી આપતી હતી. આથી જ કૃતાન્તવદન સીતાજીને પણ એમ જ સમજાવે છે કે– 'રામચન્દ્રજીની વાર્તાથી સર્યું!' કૃતાન્તવદનના આ શબ્દોમાં શ્રી રામચન્દ્રજી પ્રત્યેની તીખાશ પણ છે. એ એમ પણ સૂચવતો લાગે છે કે-' આ જાતિનું આપની સાથે વર્તન કરનાર તેમની, આપે વાત પણ શા માટે કરવી જોઈએ ? '

સીતાજીની વેદના અને ચિન્તાને વ્યક્ત કરતો સીતાજીનો સંદેશો :

કૃતાન્તવદનના મુખેથી આ પ્રમાણે સાંભળવા છતાં પણ, શ્રી રામચન્દ્રજી પ્રત્યેની સીતાજીની ભક્તિમાં ફેર પડતો નથી. 'ઉગ્ર આજ્ઞાવાળા રામચન્દ્રજીની વાર્તાથી સર્યું '–એમ કૃતાન્તવદને કહેવા છતાં ય, પરમ પતિભક્તા સીતાજી પુનઃ પણ કહે છે કે–'હે ભદ્ર! મારા આ વાચિકને તું રામચન્દ્રજીને સર્વ પ્રકારે કહેજે!' અર્થાત્–

'આ હું તને જે કહું છું, તે તું શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે જઇને યથાયોગ્ય રૂપે જણાવજે!'

આ પ્રમાણે કહીને મહાસતી સીતાદેવી શ્રી રામચન્દ્રજીને જે સંદેશો કહેવડાવે છે, તેનું વર્ણન કરતાં પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે-

"यदि निर्वादभीतस्त्वं, परीक्षां नाकृथा कथम्?।
शंकास्थाने हि सर्वोऽपि, दिव्यादि लभते जनः ॥१॥

"अनुभोक्ष्ये स्वकर्माणि, मन्दभाग्या वनेऽप्यहम्!
नानुरूपं त्वकार्षीस्त्वं, विवेकस्य कुलस्य च ॥२॥

"यथा खलगिरा त्याक्षीः, स्वामिन्नेकपदेऽपि माम्।
तथा मिथ्यादृशां वाचा, मा धर्मं जिनभाषितम् ॥३॥"

મહાસતી સીતાદેવીએ આ સંદેશો ખૂબ જ વલોવાતે હૃદયે ઉચ્ચાર્યો છે. આ સંદેશો સૂચવે છે કે-સીતાજીનું હૈયું વેદના અને ચિન્તાથી એકદમ ભરાઇ ગયું છે. સીતાજીને એમ થઇ ગયું છે કે-'રામચન્દ્રજીએ આ કર્યું શું? ડરી જઈને પણ તેમણે આવું વિચારહીન પગલું ભરવાની જરૂર શી હતી? તે ડરી ગયા તો મારી પરીક્ષા કરી શકતા હતા, પણ તેમના વિવેકને અને કુલને ન છાજે, એવું આ સાહસ તેમણે શું વિચારીને કર્યું? મારી વાત તો બાજુએ રહી, પણ તેઓ જો લુચ્ચા

આદમીઓની વાતોથી આવી જ રીતિએ ડરી જાય, તો તેમની કયી દશા થાય? આજે ડરી જઈને તેમણે મારો ત્યાગ કર્યો, તો કાલે કદાચ સદ્ધર્મનોય ત્યાગ કરે અને એમ થાય તો તેમનું ભાવિ કેટલું બધું ખરાબ થઈ જાય?' સીતાજીના હૈયામાં આ જ જાતિની વેદના તેમજ ચિન્તા હતી અને એથી જ સીતાજી પોતાના સંદેશામાં એ વાતને જણાવી દેતાંની સાથે જ મૂર્ચ્છા પામીને ભૂમિ ઉપર પટકાઈ પડ્યાં છે.

મારી પરીક્ષા તો કરવી હતી :

સીતાજી સૌથી પહેલી વાત તો એ ભાવની કહેવડાવે છે કે–' હે નાથ! આપ જ્યારે લોકાપવાદથી ભય પામ્યા, તો પછી આપે મારી પરીક્ષા શા માટે કરી નહિ? આપ જાણો છો કે–દિવ્યો દ્વારા પણ સત્યાસત્યની પરીક્ષા કરી શકાય છે અને શંકાસ્થાને સૌ કોઈ એમ કરે પણ છે : એ રીતિએ આપ પણ દિવ્યાદિ દ્વારા મારી પરીક્ષા કરી શકતા હતા. આપ જો દિવ્યાદિ દ્વારા મારી પરીક્ષા કરવાને તૈયાર થયા હોત, તો હું કાંઈ એનો ઈનકાર કરત નહિ! અરે, આપે જો મને આ રીતિએ તજતાં પહેલાં વાત કરી હોત, તો હું પણ કહેત કે–સર્વ લોક કરે છે તેમ આપ પણ મારી દિવ્યાદિ દ્વારા પરીક્ષા કરો! આપે જો એ રીતિએ મારી પરીક્ષા કરી હોત, તો લુચ્ચા લોકોએ ઉત્પન્ન

કરેલો અપવાદ ટળી જાત, સર્વ કોઇને મારા સતીપણા વિષેની ખાત્રી થઈ જાત એટલે ભવિષ્યમાં આવો કોઈ અપવાદ ઉત્પન્ન થવાને અવકાશ રહેત નહિ, આપને આવી રીતિએ મારો ત્યાગ પણ કરવો પડત નહિ અને મારે માથે પણ આવી આફત આવત નહિ !'

હું મારાં કર્મો ભોગવીશ પણ આપનું કૃત્ય આપના વિવેક અને કુલને અનુરૂપ નથી :

આ પછી સીતાજી એવા ભાવનું કહેવડાવે છે કે- ' મારે માથે આવી આફત આવી પડી છે, એ માટે આપને હું શું કહું ? હું જ મન્દભાગ્યા છું. હું સમજુ છું કે-મારા અશુભોદયે જ મારે શિરે આ કારમી આફત આવી છે : અને એથી હું તો અહીં વનમાંય મારાં કર્મોને ભોગવીશ : પણ હે નાથ ! આપે જે આ રીતિએ મારો ત્યાગ કર્યો, એ શું આપના વિવેકને અને આપના કુલને છાજતું કર્યું છે ? આપ વિવેકી છો અને આપનું કુલ ઉત્તમ છે, માટે જ મારે કહેવું પડે છે કે-આપે જે કર્યું છે, તે તો કોઈ પણ રીતિએ આપના વિવેકને અને કુલને અનુરૂપ નથી જ ! સત્યાસત્યની પરીક્ષા કરવાનું જે કોઈ પણ રીતિએ શક્ય હોય, તે રીતિએ પરીક્ષા કરીને અસત્યનો અનાદર કરવાપૂર્વક સત્યનો આદર કરવો, એ જ આપના વિવેકને અને કુલને અનુરૂપ ગણાય. કોઈ અવિવેકિએ અગર અકુલીને આવું

દુસ્સાહસ કર્યું હોય, તો તે ક્ષન્તવ્ય ગણાય : પણ આપના જેવા વિવેકી અને કુલીન આવું દુસ્સાહસ કરે, તે કેમ જ ક્ષન્તવ્ય ગણાય? આપનું આ કૃત્ય આપના વિવેકને અને કુલને કલંક લગાડનારૂં છે, એજ મારા દુ:ખનો વિષય છે. મારા અશુભોદયને તો હું ભોગવી લઈશ, પણ આપનું આ કલંક કેમ ટળશે?'

ખલપુરૂષોની વાણીથી મને તજી તેમ
મિથ્યાદૃષ્ટિઓની વાણીથી-
શ્રી જિનભાષિત ધર્મને તજશો નહિ :

મહાસતી સીતાજીએ કહેવડાવેલી આ બે વાતો તો એવી છે, કે જે સદ્ધર્મને નહિ પામેલી હોવા છતાં પણ ભાગ્યને માનનારી અને આ રીતિએ તજાએલી શીલવતી સ્ત્રી કહેવડાવી શકે: પણ મહાસતી સીતાજીએ જે છેલ્લી વાત કહેવડાવી છે, તેમાં તો તેમનું સુશ્રાવિકાપણું ઘણી જ સુન્દર રીતિએ ઝળહળી રહ્યું છે. શ્રી રામચન્દ્રજીના ભાવિની ચિન્તા એમાં સુસ્પષ્ટપણે તરવરી રહેલી જણાય છે. સીતાજી એવા ભાવનું કહેવડાવે છે કે-'ખલજનોની વાણીથી આપે એક જ તડાકે મારો ત્યાગ કરી દીધો, એ જો કે આપે અનુચિત જ કર્યું છે, છતાં એમાં એટલી બધી હાનિ નથી : પણ મને એ ચિન્તા થાય છે કે-ખલજનોની વાણીથી આટલા બધા દોરવાઇ જનારા આપ, મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્માઓની વાણીથી શ્રી જિનભાષિત ધર્મનો

ત્યાગ કરનારા તો નહિ બની જાઓ ને ? હું આપની પાસેથી ગઈ એ તો સામાન્ય વાત છે, પણ જો શ્રી જિન-ભાષિત ધર્મ આપની પાસેથી જશે, તો આપનું થશે શું ? આથી ખલજનોની વાણીને કારણે તજાએલી એવી પણ આપની સીતા, આપને વિનંતિ કરે છે કે–હે સ્વામિન્ ! આપે જેમ ખલજનોની વાણીથી એક જ પદે મારો ત્યાગ કરી દીધો, તેમ મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્માઓની વાણીથી આપ શ્રી જિનભાષિત ધર્મનો ત્યાગ કરશો નહિ !'

સીતાજીનું હૃદયસૌન્દર્ય :

જો કે–પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગ-વાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ આ બધી જ વાતોનું અક્ષરશઃ નિરૂપણ કરેલું છે અને આપણે તેના અર્થ માત્રનો જ ઉચ્ચાર કર્યો છે એમ નથી : પણ એ પરમ ઉપકારી મહાત્માએ જે નિરૂપણ કર્યું છે, તેની પાછળ આ બધો ભાવ સમાએલો છે, એમ કોઇ પણ વિચક્ષણ આત્મા સહજમાં સમજી શકે તેમ છે. હવે તમે વિચાર કરો કે–સીતાજીએ જે સંયોગોમાં આ સંદેશો કહેવડાવ્યો છે, એ સંયોગો કેવા છે ? અને એવા પણ સંયોગોની વચ્ચે એ શું કહેવડાવે છે ? જેના હૈયામાં પોતાના પતિના ધર્મ માટેની આટલી બધી ચિન્તા છે, તેવી મહાસતી સ્ત્રી મહાભાગ્યશાલિઓને જ મળે, એમ હવે તમને લાગે છે ને ?

સભા૦ હાજી.

પોતાની પત્ની ઉપર તદ્દન ખોટું કલંક આવ્યું, ત્યારે તેના નિવારણનો કોઈ પણ ઉપાય નહિ કરતાં પોતાની પત્નીનો જ ત્યાગ કરી દેવાને તત્પર બનનાર અને લોકનિન્દામાંથી પોતાની જાતને બચાવી લેવાને માટે કપટનો આશ્રય લઈ ને પણ, જંગલમાં શીલવતી પણ પત્નીને તજાવી દેનાર પતિને માટે, શું તજાએલી પત્નીના હૈયામાં દુર્ભાવ ન આવે ? એને ગાળો દેવાનું મન ન થઈ જાય ?

સભા૦ વિવેકને અને કુલને છાજતું નથી કર્યું, એમ તો કહેવડાવ્યું છે ને ?

એ દુર્ભાવથી કહેવડાવ્યું છે ? એને ગાળો દીધી કહેવાય ? હિતની કામનાથી ઉપાલંભના શબ્દો કહેવાય, એને ય દુર્ભાવ અને ગાળોની કોટિમાં લઈ જવાય, તો તો એ કારમું અજ્ઞાન જ ગણાય.

સભા૦ આ તો ખૂલાસો થઈ ગયો.

પૂછ્યું એ ખરાબ કર્યું એમ નહિ, પણ આવો વિચાર જ હૈયામાં જન્મવો જોઇએ નહિ. એ મહાસતીએ તો ચોખ્ખું કહેવડાવ્યું છે કે–' મન્દભાગ્યા એવી હું વનમાં પણ મારાં કર્મોને ભોગવીશ. ' આ વાતને કેમ ભૂલી જાઓ છો ? બાકી અનુચિત કાર્યને કરતા પતિને પણ સતી સ્રીઓ, પોતાની મર્યાદામાં રહીને ઉપાલંભના શબ્દો પણ સંભળાવી શકે છે. શું તમે એમ માનો છો કે–સાચી હિતકામનાથી નીકળતા

ઉપાલંભના શબ્દો, દુર્ભાવવાળા આત્માના મુખમાંથી જ નીકળી શકે ? અને જે કોઈ ઉપાલંભના શબ્દો કહે, તે સર્વે દુર્ભાવવાળા જ હોય ?

સભા૦ નાજી.

ખરેખર, આવાં સુન્દર હૈયાં તો તેવા આત્માઓને જ પ્રાપ્ત થાય છે, કે જેઓની ભવિતવ્યતા સુન્દર હોય છે.

સીતાજીને આદર્શ બનાવો :

સાચા સતીપણાને પામવાની અભિલાષાવાળી સ્ત્રીઓએ મહાસતી સીતાજીને આદર્શ બનાવી લેવાની જરૂર છે. મહાસતી સીતાજીના જેવા હૃદયસૌન્દર્યને પામેલી સ્ત્રીઓ, દુષ્ટમાં દુષ્ટ એવા પણ પતિ પ્રત્યે દુર્ભાવવાળી બનવાથી બચી શકશે તેમજ પતિ અને કુટુમ્બ આદિની ઉદ્ધારક પણ બની શકશે. પતિ દુષ્ટ બને, અમાનુષી વર્તન ચલાવે, ભયંકર ત્રાસ દે—એ બધું જ ખરાબ હોવા છતાં પણ, સતી સ્ત્રીઓએ તો પોતાના પવિત્ર કર્ત્તવ્યની સામે જ નજર રાખવી જોઈએ. કર્ત્તવ્યભ્રષ્ટ બનનાર નથી પોતાનો ઉદ્ધાર સાધી શકતો કે નથી બીજા કોઇનો ઉદ્ધાર સાધી શકતો. સામો મારા પ્રત્યેના કર્ત્તવ્યને ચૂક્યો, તો મારે પણ એના તરફના મારા કર્ત્તવ્યને ચૂકવું જોઇએ—એવો વિચાર કરનાર અને એ રીતિએ વર્તનાર સ્ત્રી કે પુરૂષ, હિતકારી માર્ગથી ભ્રષ્ટ જ થાય છે. મહાસતી સીતાદેવીએ જો એવો વિચાર કર્યો હોત,

તો તેઓ પોતાના મહાસતીપણાને પણ ગુમાવી બેસત. મહાસતી સીતાજીએ એવો વિચાર નથી કર્યો, પણ એક પતિભક્તા સુશ્રાવિકાને છાજતો જ વિચાર કર્યો છે અને એથી જ એ મહાસતીનું વર્તન મહાપુરૂષોની પણ પ્રશંસાને પામી શક્યું છે. આજની સ્ત્રીઓ જો આ વસ્તુને બરાબર સમજી લે, હૃદયમાં ઓતપ્રોત બનાવી લે અને જીવનમાં એનો શક્ય એટલો અમલ કરવાને જો તત્પર બની જાય, તો આજના અનેકવિધ મુંઝવનારા ગણાતા પ્રશ્નોનો નિકાલ સહજમાં આવી જાય. સ્ત્રીઓએ કોઇ પણ સંયોગોમાં પોતાના કર્ત્તવ્યને ચૂકવું જોઇએ નહિ અને પતિના કલ્યાણની પૂરતી કાળજી રાખવી જોઇએ, એમ મહાસતી સીતાજીનો આ સંદેશો પણ સૂચવી રહ્યો છે. આજના સંયોગોમાં આ વાત રૂચવી ઘણી મુશ્કેલ છે, બહુ જ થોડી સ્ત્રીઓને આ વાત રૂચે એ સંભવિત છે, પણ કલ્યાણની કામનાવાળી દરેક સ્ત્રીએ આ વાતને અપનાવી લેવી એ જ શ્રેયસ્કર છે.

શુભાશુભ કર્મનો વિવેકપૂર્વકનો વિચાર :

મહાસતી સીતાજીએ શ્રી રામચન્દ્રજીને ઉપાલંભના શબ્દો જણાવીને જેમ તેમના કર્ત્તવ્યનો ખ્યાલ આપ્યો છે, તેમ તે મહાસતીએ પોતાના ભાગ્યદોષને પણ વિચાર્યો જ છે. શુભાશુભ કર્મનો વિવેકપૂર્વકનો વિચાર, આત્માને ઉન્મત્ત અને હતાશ બનતાં બચાવી લે છે.

એ વિચાર દોષિત પ્રતિ પણ દયાળુ બનાવનારો છે. ગમે તેવી તકલીફમાં મૂકનાર પણ આત્મા તરફ, એ વિચારના યોગે દુર્ભાવ જન્મતો નથી. ખરાબમાં ખરાબ સ્થિતિ વેળાએ પણ એ વિચાર, આત્માને ખોટી ગભરામણમાંથી બચાવી લે છે અને આપત્તિને સમભાવે સહવાનું સામર્થ્ય સમર્પે છે. એ વિચાર તો મોક્ષની અભિલાષાને પણ સતેજ બનાવનારો છે. મોક્ષની સાધનામાં, એ વિચાર આત્માને ખૂબ જ ઉત્સાહિત બનાવી શકે છે. દુઃખભરી સ્થિતિમાં પણ આત્મિક સુખનો અનુભવ કરવાને માટે, આ વિચાર ખૂબ જ સહાયક નિવડે છે. પૌદ્ગલિક સુખની વિપુલ સામગ્રી મળી હોય, તેવા સમયે પણ આ વિચાર આત્માને વિરાગભાવમાં રમતો બનાવી શકે છે. સીતાજીએ શ્રી રામચન્દ્રજીને કહેવડાવેલા સંદેશામાંથી આ બોધપાઠ પણ લઈ શકાય તેમ છે. આફત દેનારને પણ દોષ દેવાને તત્પર નહિ બનતાં, પોતાના દુષ્કર્મને દોષ દેવો, એ સામાન્ય વસ્તુ નથી. પોતાના દુષ્કર્મને દોષ દેવો, એ પોતાના આત્માનેજ દોષ દેવા બરાબર છે અને જે આત્માઓ એ રીતિએ પોતાના દોષને સમજી શકે છે, તેઓ પોતાના આત્માને સર્વથા દોષરહિત બનાવી દેવાને માટે, સારી રીતિએ ઉજમાલ પણ બની શકે છે. અને પોતાના આત્માને સર્વથા દોષરહિત બનાવવાની ભાવનાથી પ્રેરાઈ ને, દોષરહિત બનવાના યથાસ્થિત માર્ગને સેવવામાં ઉજમાલ બનેલા આત્માઓને માટે, કોઈ પણ કલ્યાણ

અપ્રાપ્ય નથી, એ પણ નિર્વિવાદ વાત છે. આથી તમે સમજી શકશો કે-શુભાશુભ કર્મ સંબંધી જો વિવેકપૂર્વક વિચાર કરતાં આવડે, તો એથી પણ આત્મા ઘણા ઘણા લાભને પામી શકે છે.

પતિના આત્મહિતની કાળજી રાખવી, એ પણ સતી સ્ત્રીઓનો ધર્મ છે જ :

સીતાજીનો સંદેશો એ વાત પણ સૂચવે છે કે-સ્ત્રીઓએ પોતાના સ્વામિના આત્મહિતની પણ ખૂબ ખૂબ કાળજી રાખવી જોઇએ. જો કે-પતિએ પણ પત્નીના આત્મહિતની પૂરેપૂરી કાળજી રાખવી જ જોઇએ : પણ અહીં સ્ત્રીનો પ્રસંગ હોઇને, એ વાત સ્ત્રીને અંગે સૂચવાય છે. પત્ની જેટલે અંશે પતિના આત્મહિતની પણ કાળજી ન રાખે, તેટલે અંશે પોતાના કર્ત્તવ્યને ચૂકે જ છે. કોઈ પણ રીતિએ પતિને ખૂશ રાખવો-એટલો જ સતી સ્ત્રીઓનો ધર્મ નથી. સતી સ્ત્રીઓનો ધર્મ તો એ પણ છે કે-તેમણે પતિના આત્મહિતની ખૂબ ખૂબ કાળજી રાખવી. એ માટે પોતાને દુઃખ વેઠવું પડે તો દુઃખ વેઠીને પણ, સતી સ્ત્રીએ પતિને કલ્યાણમાર્ગે યોજવાનો અને કલ્યાણ-માર્ગે યોજાએલો પતિ કલ્યાણમાર્ગમાં ખૂબ ખૂબ સુસ્થિત બને તેવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પોતાના કષ્ટને માટે પતિને કલ્યાણમાર્ગની સાધનામાં યોજાતાં રોકવો અગર તો કલ્યાણમાર્ગે યોજાએલા પતિને કલ્યાણમાર્ગથી ભ્રષ્ટ

બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ મોહનો જ ચાળો છે. મોહથી મુંઝાએલી પત્ની, સ્વભાવે સારી હોવા છતાં પણ, એવું અપકૃત્ય કરી બેસે એ જો કે સંભવિત છે : પણ કલ્યાણને ચાહનારી પત્નીએ તો એવી મોહની મુંઝવણથી સદાને માટે પર રહેવાનો જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

સ્વકલ્યાણની ભાવના વિના સાચા
પરકલ્યાણની ભાવના પ્રગટે નહિ :

શ્રી રામચન્દ્રજીના આત્માની મહાસતી સીતાજીએ કરેલી ચિન્તાને, બીજા પણ આત્માઓ પોતાને માટે પ્રેરક બનાવી શકે છે. પિતા–પુત્ર, રાજા–પ્રજા, પતિ–પત્ની, સ્વામી–સેવક, વડિલ–લઘુ, ભાઈ–બેન, નણંદ–ભોજાઈ આદિ સૌ કોઇએ પરસ્પરના આત્મકલ્યાણની ભાવના કેળવવી જોઇએ. આપણને મળેલા કુટુમ્બિઓ કોઈ પણ રીતિએ ધર્મને પામે અને આરાધે, એ ભાવનાને સૌએ અપનાવવી જોઈએ. કોઇનો પણ આત્મા અકલ્યાણને સાધનારો નહિ બનતાં, કલ્યાણને સાધનારો જ બનો–એ ભાવના સૌ કોઇએ કેળવવી જોઇએ. પણ એ ભાવના ક્યારે જન્મે, એ જાણો છો ? પોતાના આત્માના વાસ્તવિક કલ્યાણની ભાવના જન્મે ત્યારે ! જેનામાં પોતાના આત્માના વાસ્તવિક કલ્યાણની ભાવના જાગી નથી, તે પરના સાચા આત્મકલ્યાણની ભાવનાથી ભાવિત મતિવાળો બની શકતો જ નથી. સીતાજીના

હૈયામાં પોતાના આત્માના વાસ્તવિક કલ્યાણની ભાવના હતી અને માટે જ સીતાજી શ્રી રામચન્દ્રજીને કહેવડાવી શક્યાં છે કે–'ખલોની વાણીથી દોરવાઈ જઈને આપે જેમ મારો ત્યાગ કર્યો, તેમ મિથ્યાદષ્ટિઓની વાણીથી દોરવાઈ જઇને આપ શ્રી જિનભાષિત ધર્મનો ત્યાગ કરશો નહિ !'

લોકહેરીમાં પડેલાઓને માટે ધર્મત્યાગ,
એ પણ કોઈ અશક્ય વસ્તુ નથી :

મહાસતી સીતાજીના આ કથનમાંથી, અજ્ઞાન લોકની નિન્દાથી ડરનારાઓ પણ સુન્દર પ્રેરણા મેળવી શકે તેમ છે. ખલોની નિન્દાથી પોતાની જાતને બચાવી લેવાને માટે, જેઓ છતા સામર્થ્યે પણ સિદ્ધાન્તરક્ષાના પોતાના કર્ત્તવ્યની ઉપેક્ષા સેવે છે, તેઓ અજ્ઞાન લોકથી મોહ પામીને ક્યારે સદ્ધર્મને તજી દેનારા બનશે, તે કહી શકાય નહિ. ખલોની નિન્દા જેને એટલા બધા પ્રમાણમાં ડરાવી શકે છે, તે આદમી ધર્મ પ્રત્યે રાગ ધરાવનારો હોય તોય કરી શું શકે ? એ દુર્ગુણની સાથે અજ્ઞાન-લોકની પ્રશંસાના અર્થિપણા રૂપ દુર્ગુણનો યોગ મળી જાય, તો ધર્મત્યાગ એ કાંઈ અશક્ય વસ્તુ નથી. મહા-સતી સીતાજી માને છે કે–ખલજનોની નિન્દાથી જેઓ પોતાના વિવેક અને કુલને નહિ છાજતું એવું પણ કૃત્ય કરવાને તૈયાર થઈ જાય છે, તેઓ મિથ્યાદષ્ટિ આત્મા-

ઓની વાણીથી શ્રી જિનભાષિત ધર્મનો ત્યાગ કરનારા પણ ઘણી જ સહેલાઈ બની શકે છે. મહાસતી સીતાજીની આ વાત, લોકહેરીમાં પડેલા ધર્માચાર્યો આદિએ પણ ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. તેઓને માટે પણ આઠમા સર્ગનો આ અન્તિમ પ્રસંગ અને ખાસ કરીને સીતાજીના સંદેશામાંની આ વાત ખૂબ જ પ્રેરક અને ઉપકારક છે.

સતીઓમાં શ્રેષ્ઠ :

આપણે જોઈ ગયા છીએ કે-પોતાના પતિ શ્રી રામચન્દ્રજીને પહોંચાડવાનો સંદેશો કૃતાન્તવદનને સંભળાવ્યા બાદ, મહાસતી સીતાજી પુનઃ પણ મૂર્ચ્છા પામીને જમીન ઉપર પટકાયાં છે. થોડી વારે તેઓ ચેતનાને પામે છે, ઉઠે છે અને કહે છે કે-

'મારા વિના રામચન્દ્રજી જીવશે શી રીતિએ? અરે રે, હું તો મરી ગઇ છું!'

આ શબ્દો મોહના યોગે જ બોલાયા છે. આવા ઉત્તમ પણ આત્માઓને મોહ આ રીતિએ સતાવે છે. ખરેખર, મોહને માર્યા વિના છૂટકો જ નથી. મોહને માર્યા વિના આત્માને સાચા સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

સભા૦ મરી ગઈ એમ કહેવાય?

અતિ દુઃખના યોગે એવું પણ બોલાઈ જાય. આવા શબ્દો આફતની મોહમય અસરના સૂચક છે. ખેર, એટલું બોલ્યા પછી મહાસતી સીતાજી કહે છે કે-

'રામચન્દ્રજીને કહેજે કે સીતા આપનું કલ્યાણ ઇચ્છે છે અને લક્ષ્મણજીને મારી આશિષ જણાવજે. હે વત્સ! હવે તું રામચન્દ્રજીની પાસે જા. તારો માર્ગ કલ્યાણકારી હો!'

સીતાજીની આ બધી વાતો સાંભળીને કૃતાન્તવદન તો દિઙ્મૂઢ જેવો બની ગયો છે. એને એજ થાય છે કે– 'રામચન્દ્રજીનું કૃત્ય કેવું અને સીતાજીની ભાવના કેવી? ધન્ય છે આવી સતીઓને! આ સીતાજી, ખરેખર જ, સતીઓમાં શ્રેષ્ઠ છે.' હવે પોતાને જવાનું હોઇને કૃતાન્ત-વદન ખૂબ ખૂબ રીતિએ મહાસતી સીતાજીને પ્રણામ કરે છે અને સીતાજીને વનમાં છોડી ધીરે ધીરે પાછો ફરે છે. રસ્તે પણ એ એજ ચિન્તવે છે કે–

"આવા પણ વિપરીત વૃત્તિવાળા સ્વામિને વિષે જે મહાસતી આવી ભક્તિ અને આવી ભાવનાવાળી છે, તેથી આ મહાસતી ખરેખર જ સતીઓમાં મૂખ્ય છે."

કૃતાન્તવદનના હૈયામાં જે ભાવના ઉદ્‌ભવી, તે ભાવના યોગ્ય આત્માઓના અન્તરમાં ઉદ્‌ભવવી એ સ્વાભાવિક જ છે. કૃતાન્તવદનના હૈયામાં એ પ્રસંગ નજરે જોવાથી આવી ભાવના ઉદ્‌ભવી અને આપણા હૈયામાં એ પ્રસંગના કથાકાર–પરમર્ષિએ કરેલા આલેખનના વાંચન અને શ્રવણથી એ ભાવના ઉદ્‌ભવે. આવી ભાવના યોગ્ય આત્માઓના અન્તરમાં જ ઉદ્‌ભવે છે અને આવી ભાવના પણ આત્માને સુનિર્મલ બનાવવામાં સહાયક નિવડે છે.

હવે આવી ભાવનાથી ભાવિત અન્ત:કરણવાળો કૃતાન્તવદન અયોધ્યા પહોંચ્યા પછીથી શું બને છે અને મૃત્યુના એક નિકેતન સમા આ અરણ્યમાં સીતાજીનું શું થાય છે, એ વિગેરે પ્રસંગ આવે છે, પણ તે નવમા સર્ગમાં!

અહીં તો આ ભાવનામાં રમતો કૃતાન્તવદન સીતાજીને નમસ્કાર કરીને ત્યાંથી રવાના થયો, એ વાતને જણાવવાની સાથે, પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, પોતાના રચેલા શ્રી ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરૂષચરિત્ર નામના મહાકાવ્યના સાતમા પર્વના આ આઠમા સર્ગને પૂર્ણ કરે છે.

સમાપ્ત

: વાંચો :

શ્રી જૈન પ્રવચન

પ્રવચનકાર

પૂ. વિજયરામચંદ્રસૂરિ મહારાજ

લવાજમ રૂ. ૩-૧૨-૦

શ્રી જૈન પ્રવચન કાર્યાલય
રતનપોળ : અમદાવાદ